Марсел Пруст
По следите на изгубеното Време
1

МАРСЕЛ ПРУСТ
ПО СЛЕДИТЕ НА ИЗГУБЕНОТО ВРЕМЕ
НА ПЪТ КЪМ СУАН

Превод: Лилия Сталева

chitanka.info

Едновременно съкровена изповед и документ за едно общество, психологическо изследване и поетична хроника, „По следите на изгубеното време“ представя затворения свят на буржоа и аристократи от началото на XX век, в който майсторското перо на Марсел Пруст разкрива как у един и същ индивид желанията и чувствата, подчинени на мощните сили на въображението, са винаги относителни и временни. Пространният и музикален строеж на фразата, тънката употреба на образни сравнения и метафори, импресионизмът на разказа, съвършената техника на вътрешния монолог са издигнали това произведение до жалон в световната литературна история.

БОГДАН БОГДАНОВ
ЕПОПЕЯ НА СУБЕКТИВНОСТТА

Читателите познават „На път към Суан“, първата част на Прустовото „По следите на изгубеното време“, появило се в 1975 г. като том на библиотека „Световна класика“. Сега с повторното публикуване на тази книга се открива по-цялостното представяне на обемистия роман на Марсел Пруст, на това своеобразно художествено превъплъщение на кризата в буржоазното съзнание от годините на Първата световна война. Симптомите на тази криза са известни, те са проявени в широк регистър от явления, в които традиции и съвременност са срещнати по най-разнообразен начин. Ако романното творчество на Пруст беше само пасивно следствие на кризата и обикновено продължение на традициите на френската литература, то едва ли би заслужавало да се коментира у нас. „По следите на изгубеното време“ обаче е симптоматично художествено явление, в което са подложени на изпитание както възможностите на романа, така и на литературата изобщо.

Както при много други произведения на модерната западна проза, възприемането на тази книга е свързано с трудности, художествената й сполука буди въпроси. Тя е адресирана по-скоро към тия, които се занимават с литература, отколкото към широката читателска среда. Макар че дори читател с литературоведска култура като Томас Ман приема с резерв романа на Пруст, създаден все пак в традициите на реалистическата литература, с топлотата и класичността на изказа си тази творба е в състояние да достави наслаждата, очаквана от произведение на писател-сърцевед. И наистина Пруст се занимава с любовта като с реален човешки феномен, без да я пародира като Кафка и Джойс. Той не деформира действителните човешки отношения и въпреки откритата си незаинтересованост към социалните явления не е сляп за недостатъците на буржоазната и аристократическата среда, в която се движи. Топло устремен към света, Пруст е обожател на природата, скрупульозен ценител на

красивото, щателен наблюдател на действителното, остро усещащ присъствието на човека. Но че не е реалист в този смисъл, в който са реалисти Балзак и дори Флобер, това е безспорно. Мъчнотията да се разбере неговият почерк се поражда от впечатлението, че надвишава своите предходници именно като своеобразен гений на достоверността. Но кое е достоверно и кое действително? Въпросът е в играта на гледните точки, на която Пруст е не толкова майстор, колкото мъченик, защото в нея той изпитва повече страдание, отколкото удовлетворение.

Преди трийсетина години по повод на Прустовото творчество един западноевропейски литературовед отбеляза, че всички големи произведения на модерната литература умишлено се задържали на прага на литературата и че „По следите на изгубеното време“ претендирало да е само въведение към литературата, а не литература. Може да се добави, че всяка нова литературна епоха напуска изтощената традиция, като използува нелитературен материал. В обновяването на литературата с нелитература е проявен на магическата липса на собствена природа при литературата. Но истина е, че в двадесети век това се върши съзнателно и често с противопоставяне не само на предходната епоха, а на цялата литература изобщо.

Усилията на Пруст също са насочени към някакъв абсолют, който отрича не само наличните в традицията начини за правене и възприемане на литературна творба. В това отношение той прилича на другите рушители на традиционния буржоазен роман. Ако не е дотам радикален, то е, защото изпитва положителни чувства към края на века, с който отминава неговата младост. Тъгата по миналото е проявена у Пруст като вярност към идеалите и морала, към светския тон на една конкретна обществена среда, но и към нещо по-общо, белег на литературата на деветнадесети век, към възможността да се постига същност. Отдавна е забелязано, че в това отношение той не се отличава от Балзак и Бодлер и че дори е по-немодерен от Флобер. При толкова други разочарования Пруст не достига до основното, с което се открива модерната литература на двадесети век — разочарованието в езика, във възможността да се изразява, да се достига словесно до същина.

И все пак той принадлежи повече на времето на своята зрелост независимо от демодираната висока яка и от носталгията по годините

от края на века. Творецът на „По следите“ и светски настроеният интелектуалец, сътрудник на литературни списания, не са лица, които се покриват. Изолиран от външния свят повече от десетилетие поради болест, Пруст работи върху изповед, която в същото десетилетие независимо от него правят и други. В произведението му от фрагментите на стария свят е изплетена модерна тъкан с всичките възможни проблеми на съвременния творец, за когото творчеството е не само призвание, но и единствен начин да се съществува. Обърнал поглед към миналото, Пруст пледира за настоящето на един човешки тип, който в разни превъплъщения се явява в толкова литературни творби на двадесети век.

Топлият интерес към човешката душа и хладното анализиране на душевния живот на човека са противоположни елементи в творческата натура на Пруст — първият го родее с романтическите традиции на деветнадесети век, докато вторият прави от него рушител на тая традиции. Но тия елементи биха се оказали не така крайно противопоставени, ако се проследи произходът на „модерните“ естетически възгледи на Пруст. Движението от старо към ново в началото на нашия век е по-скоро връщане към някои крайни постановки на романтическата естетика, към философските й основания, забравени от френската литературна практика на деветнадесети век. Преди да се заеме с „По следите“, Пруст чувствува нужда да изясни естетическата си позиция. Това той прави в есето „Против Сент-Бьов“. В лицето на авторитетния критик той атакува повърхностната романтическа естетика на деветнадесети век, като й противопоставя романтизъм, но по-оригинален, философски, неизхабен от литературното всекидневие — романтизма на Бодлер, на Новалис. В два основни пункта е несъгласен Пруст със Сент, Бьов — че интелектът е основа на творческото „аз“ и че произведението може да се обясни с външните обстоятелства от живота на писателя. Според автора на „По следите“ творческият гений се корени в тайна, която не е свързана с интелекта, а произведението, доколкото е израз на живота на писателя, извежда на бял свят същината на един вътрешен живот, който няма нищо общо с външните обстоятелства. В крайна сметка е важно произведението, а не неговият създател. Това твърдение преодолява романтическата естетика и засяга „светая светих“ на

модерната литература — проблема за самостойността на литературната творба.

Пруст дълго търси своята творба. Тя, а не въздействието й е неговата главна грижа. Впрочем след Бодлер, Флобер и Маларме грижата за творбата е утвърдена. Но в тази модерна позиция Пруст присъствува особено — с гръб към бъдещето и с лице към миналото. Той продължава да държи по романтически и на твореца-медиум. И понеже творецът е един, оттук оригиналната идея, че истинската творба е една и че тя не толкова се открива и създава, колкото превежда. (Преводачеството е проблем на средновековната, а по-късно на романтическата естетика.) „Аз разбрах, казва Пруст, че тази същностна книга, единствената истинска книга, големият писател няма защо да я открива, защото тя съществува във всеки от нас. Той трябва да я преведе. Задължението и задачата на писателя съвпадат със задължението и задачата на преводача.“

Това разсъждение е взето от финала на „По следите“. Един вид рамка на произведението, финалът допуска рефлексия. Да припомним трактата по философия на историята в края на „Война и мир“ на Толстой. Пруст обаче рефлектира по цялото протежение на своя роман, засягайки въпроси на естетиката, на изобразителното изкуство, на литературната психология и най-вече на индивидуалната и социалната психология. Рефлексията у него е един вид амбиция нищо да не се изплъзне от наблюдението на писателя, да няма разминаване между намерение и творчески резултат. Тя е следствие на една естетика на откритията смисъл, на разбиране, че творчеството е проникване до същина.

Неумерените разсъждения на автора нарушават художественото внушение на романа. Изглежда, и Пруст е чувствувал това, щом като е съкратил някои от коментарите си там, където е успял да прегледа обемистия ръкопис. Но дали коментарът е само вредоносна, външна на творбата вторично образувала се тъкан, а не страна на нейния странен епизъм, породена от особената й концепция. Защото още по замисъл „По следите“ е роман за трудностите около създаването на роман. Затова е естествено книгата да включва и текста, разкриващ интелектуалните основания, съпътствували нейното написване. Или, казано по друг начин, освен роман с конкретен сюжет „По следите“ е

книга за интелектуалната авантюра на постигането на идеална творба, след което би било излишно както да се твори, така и да се живее.

Романът, покрит с воала на рефлексията, занимаваща се с възможностите на романа и с идеала за литература — това е единият от белезите на кризата, преживяна от романната форма. Другият, който го съпътствува, е принципната трудност да се завърши творбата. Само ироничен акт е, че малко преди смъртта си Пруст полага едно „край“ на своя ръкопис. Защото „По следите“ е незавършено произведение. То е незавършено и поради многото некоригирани пасажи, но главно поради неравномерно разрасналите се странични епизоди. В 1913 г. при публикуването на първата част „На път към Суан“ романът се състои общо от три части и има композиция, симетрична на първоначалната авторова идея. С времето, понеже другите две части остават непубликувани, те претърпяват бурно разклонение и се превръщат в шест. Достроявано като катедрала, на каквато Пруст обича да оприличава творбата си, „По следите“ постоянно се изплъзва от погледа на своя строител. И както изпитва трудност да проумее разноликата си индивидуалност, писателят не се справя и с нейния корелат, с постоянно разклоняващото се произведение. Вина за това вероятно има амбицията за творба по мярката на осъзната концепция за творчество.

Додето не разполага с такава концепция, Пруст още по-слабо владее това специално писателско умение — завършването. По-ранният му роман, публикуван в 1952 г. със заглавието „Жан Сантьой“, се простира на хиляда страници и е така неорганизиран, че някои епизоди дори не могат да се отпечатат. Причината за незавършването на тази книга трябва да се търси в несъответствието на прекалено личния опит на разказвача и използувания от него традиционен тип разказ, прогресиращ от минало към бъдеще, в липсата на така яркия особен възглед за събитие и действителност, на който се дължи вътрешната кохерентност на „По следите“.

Пруст бавно достига до този възглед. Разгледан в строго-философски, естетически или психологически план, той би се оказал не особено оригинален. В неверието в проникващата способност на интелекта и стремежа към моментално постигане на същността Пруст следва антиинтелектуалистичната философия на Бергсон. Неговото изкуство с много нишки е свързано с естетизма на Ръскин, както и със

съвременния нему импресионизъм. Други идеи в Прустовата концепция, макар и постигнати лично от писателя, го родеят с възгледи, разпространявани по онова време. Тъй че поне типологически те също не са оригинални. Имам пред вид най-напред процедурата на припомнянето, с чиято оздравителна функция се занимава в ония години Фройд, както и идеята за детските преживявания, предопределящи опита на възрастния. Възгледът за преодоляното време и за митическите ориентири в детското пространство също зрее край Пруст в домена на френската социология.

Но независимо от произхода на строителните единици Прустовата концепция е изцяло преминала през собствения опит на писателя. Без да познава теорията на Фройд, той диша същия въздух като нервозните Фройдови пациентки във Виена, чиято ситуация психиатърът по-късно универсализира. Сам нервно дете, в буржоазната среда, в която израства, осигурен и изолиран, Пруст естествено достига до избора на действителност, напомнящ Фройдовия — действителността на вътрешния живот, на подмолното течение, чието разкриване става залог за здраве и щастие. Прочетете страниците у Фройд, занимаващи се със структурата на „аза“, и който и да е анализ у Пруст и ще откриете подобно вътрешно усложняване на субекта, подобно разглеждане в дълбочина. Изваден от средата на социално взаимодействие, субектът започва да изглежда по-сложен, поема върху себе си конфликтите, които иначе стават извън него. Лишен от обществено действие, индивидът се усложнява компенсаторно, става делим, сложността на света, оглеждаща се в него, започва да се възприема за негова иманентна сложност. Разбира се, по-точно би било да се каже, че изкуствената среда на буржоазния живот в края на миналия век с преувеличеното ценене на частното битие на индивида стимулира някои открития в психологията, а, струва ми се, също и във физиката. И че това се дължи на средата, говори опитът на Пруст, историята на неговото нервно дете, чиято съдба изглежда точно тъй предопределена от вечерната целувка на майката и двете посоки на детското пространство към Суан и Германт, както е предопределена съдбата на детето на Фройд от този или онзи вариант в проявлението на т.нар. едипов комплекс.

Възможно е това подобие да говори в полза на някои твърдения на Фройд. Съществено е обаче подобието в немалката заблуда на двамата, че са достигнали до надисторическа истина, когато всъщност и аналитическата психология на Фройд, и романният аналитизъм на Пруст са конкретноисторически положения, улавящи един вид проявление на човешката индивидуалност, чийто регистър е по-широк и много по-зависим както от сферата на социалното, така и от сферата на биологичното, именно зависим, а не само покрит, както смята Пруст.

„По следите“ е все пак художествено произведение и не само че по традиция заблужденията на твореца се извиняват, те се смятат за нормални. Неуловими вътре в художествената тъкан, те дори допринасят за ребуса на творбата. Така е и при Пруст. Стотиците страници на „По следите“ диплят разказ, чийто герой е разказвачът, този, който казва „аз“ и със смутителна откровеност предава случки, очевидно лични, пределно частни. Те зазвучават художествено в разказа на Пруст поради аналитичното проникновение и минуциозна изчерпателност. Разказвачът винаги успява да открие в тях достатъчно общ момент, тъй че било читателят да каже: „И на мене ми се е случвало“, било сам авторът да спре разказа и да направи обобщение. Литературата се получава чрез скритото или открито въздигане на частното до общо, чрез парадигматическата аура, която Пруст разпростира върху прекалена частното, за да му придаде тъй вида на художествено особено.

„Азът“ на разказвача не е емпиричното „аз“ на Пруст и респективно безбройните случки и персонажи в „По следите“ нямат точен корелат в преживяното от писателя. Както казва един литературовед, това е въображаем „аз“, чийто опит е представителен за всяка субективност. Но и това не е съвсем точно. Разказващият „аз“ в „По следите“ е както конкретното Прустово „аз“, което в смущаващата достоверност на толкова действителни събития и лица преодолява формализираното „той“ на предходната вече нищо несъобщаваща литература, така и въображаемото, представящо всеки субект „аз“, до което постоянно прибягва конкретното Прустово „аз“. „Азът“ на разказвача в романа не е нещо просто, а игра на нива, която държи в напрежение цялото произведение. Това е всъщност концепцията на автора, сведена до структура на разказа.

Дългата подготовка и вътрешните колебания, изпитвани от Пруст при създаването на тази особена епопея, са били наложени от възприемането и същевременно разграждането на традиционната романна сюжетност. В „По следите“ тя като че ли се пази в разказа на всезнаещото и всепроникващо писателско „аз“ за един „той“, комуто се случват показателни за читателя събития и чиято съдба се наблюдава в развитие от минало към бъдеще. Макар изключение в потока на цялото, от този тип е втората част на „На път към Суан“ — „Една любов на Суан“. Това е психологически роман, който на пръв поглед би могъл да бъде написан и от Пол Бурже. Пруст наблюдава прогресиращото във времето чувство на своя герой, основно събитие е влюбването, а сюжетът — перипетиите, породени от него. И други епизоди на „По следите“ биха могли да се напишат в трето лице като „Една любов на Суан“. И все пак дори при рядката намеса на обаждащия се в първо лице разказвач, който нарушава романната достоверност със своите асоциации и антиципации, тия епизоди нямаше да зазвучат самостоятелно и пак щяха да се стопяват в цялото, на което са само контрапункт — в особения несюжетен сюжет, чийто герой е разказвачът.

Неговата история, осмислянето на вече отминалия живот, е надредният сюжет на „По следите“, истинското, единствено възможното повествование. Защото всичко, което се е случило на разказвача и което в настоящето на случването си не е било събитие, се издига до събитие вторично в акта на романното рефлектиране върху него. Не случилото се някога е предмет на наблюдение в тази книга, а колебанието около това, какъв е неговият смисъл в план по-общ и надвременен. Не любовните трепети изпитвани от Суан, от разказвача като дете към Жилберт или от разказвача като зрял към Албертин, представляват интерес за това романно съзнание. Те са безсъбитийни в своята конкретност, при това в тяхната индивидуалност според Пруст не може да се проникне. Събитийни, а вследствие на това и действителни, те стават най-напред в суровия аналитичен акт, когато под видимостта им се долавя обща основа — някоя вечна страна на човешкото същество.

Анализирайки любовните безпокойства на Суан, разказвачът не забравя да ги асоциира със своите детски безпокойства при очакването на вечерната майчина целувка, виновник за които случайно се оказва

Суан, Както и в други случаи, като анализира поведението на госпожа Вердюрен, той не забравя да го свърже с поведението на прислужницата Франсоаз. Тъй най-напред в отстъпа Пруст се предпазва от външния характер на събитието в традиционния романен разказ, като унищожава основанието да бъде събитие, презентността му, неговото „сега“ в разказа, а на негово място поставя друго събитие, което наистина е презентно в случая — осмислянето, достигането до истинска действителност, до едно извън времето основание, което е причина винаги да се случва това или нещо подобно и винаги човек да изпитва това или нещо подобно. Процедурата на откритото или разкрилото се истинско основание за случванията и явленията във външния свят е достойният предмет на романа според Пруст. Не е трудно да се забележи, че това е един вид идеализъм, в който вярата и неверието във възможността да се познае взаимно се изключват.

Тази новооткрита сюжетност не подменя, а по-скоро унищожава традиционния романен сюжет — най-напред основния му елемент, събитието, както и свързаната с него категория художествена действителност. Понеже разбира по нов начин събитийността като субективен акт на разкриване на смисъла на индивидуалното човешко битие, Пруст изхвърля извън борда на романа и обществените събития, които не достигат до вътрешния свят на човека, и личното, но останало неосмислено човешко съществуване. Художественият свят на „По следите“ е не само тесен, той е в процес на стесняване. На много места събитие е като че ли осмислянето. Но Пруст усеща нехудожествения ефект на тази гледна точка, произвела в книгата неизброимите учени асоциации и малки трактати. Затова я стеснява още повече и започва да счита за събитие не крайния резултат на постъпателното проникване в същината, а ставащото изведнъж разкритие, когато опитната писателска субективност се разлива като светлина върху иначе мъртвия обект и му вдъхва мигновен живот. Този акт на непосредствено осъществена и консумирана истина е истинската сюжетна материя на романа.

Вкарана в романната структура, тази лирическа гледна точка руши отвътре и категорията на героя. Защото предполага герой-наблюдател, комуто единствено може да се случи събитието-разкритие. Останалите герои на „По следите“ са по-скоро марионетки и това е толкова по-абсурдно, след като техните постъпки са

анализирани като живи човешки действия. Човешката постъпка у Пруст е само повод. Едва набелязана, често тя е само пример, за да може разказвачът да се отдаде на аналитическо неистовство, на гонене на вътрешното основание. Нещо подобно се открива у Кафка с тази разлика, че той умишлено премахва в хода на обсъждането получилия се резултат. Пруст го пази, сравнява, преобразува, инвентаризира. „По следите“ направо може да служи на психолога и психиатъра. Но в транса да се открият мотивите за действие погива геройността. Човекът у Пруст е анализиран дълбоко, представен е релефно, но не е романен герой.

В това отношение е провървяло малко повече на Суан, понеже той има предимството, че служи за модел на разказвача. Иначе единственият герой, единственият, комуто се случва нещо значително, е разказвачът, съобщаващ ни не някакъв аморфен опит, а авантюрата на своето преминаване от незнание към знание, на прескачането на този труден праг, през който, както се разбира, не е съдено да преминат мнозина. Той, разказвачът, е герой в оня древен смисъл, в който са герои Херакъл и Тезей, извършващи мъчното прекрачване на прага към другия свят. Със своята изключителна природа имагинерният „аз“ в „По следите“ отрича приближената към реалността натура на героя в буржоазния роман на деветнадесети век. В редицата на оприличаванията той напомня на Йоан от Патмос и на Бернар от Клерво. Поради своята невротична природа е способен за визията, отказана на множеството, което е жертва на хаоса на видимото, на незначителността на общественото и личното съществуване.

Това изключително събитие, напомнящо мистическа визия, излъчва разказвача и като единствения човек, до чиято същност може да се достигне. Другите хора остават непознаваеми. Доста горчиви мисли е изказал Пруст по този въпрос. „Човекът е същество, което не може да излезе вън от себе си и което познава другите само в себе си.“ Любовта и приятелството причиняват мъка, те разсейват човека от вътрешното му същество. Отегчението, изпитвано край приятеля, се дължи на това, че оставаш на своята повърхност, че си откъснат от себе си. Другият е непознаваем, а ценното вътре в познаващия субект — това е неговата съкровена същност. Но каква е тази същност, по този въпрос Пруст не се е произнесъл ясно. На стр. 63 от „На път към Суан“ читателят разбира, че тази същност е самото Прустово „аз“, че

тя е ценна и че поради постигането й той се усеща щастлив и дори безсмъртен. Но в „По следите“ се обсъжда по-скоро ефектът от постигането й, не и самата тя.

Изкуствено би било да укоряваме Пруст, че не е отишъл по-нататък. Очевидно не е искал, не е можел, не е било необходимо. Но тази непреодоляна граница издава характера на Прустовия лирически идеализъм, пазещ ревниво индивидуалното и субективното начало. Един друг разочарован в общуването, живял много векове преди Пруст и също устремен към ценностите на вътрешното „аз“, Марк Аврелий, за когото занимаването с другия човек също е причина за разсейване от същностното, за разлика от него цени своето, доколкото съдържа обективното. Изправен пред грамадата на субективността, римският император парадоксално я преодолява, като открива в нея противоположността й. Щастливо решение на време, което и за човешката интимност мисли космически. Докато за Марсел Пруст субективността е ценна сама по себе си, доколкото е субективност.

Това се усеща и от друг паралел. Струва ми се, от Стендал тръгва този образ — „огледалото, в което светът трябвало да се оглежда добре“. Стендал го употребява за романа — романистът обикалял света с огледало в ръце. Шопенхауер употребява същия образ за човека, в чието ясно огледало трябвало да се отразява същността на света. (Забележете — не света, а неговата същност!) За Пруст създател на гениално произведение бил този, който, престанал да живее за себе си, се превръщал в нещо подобно на огледало, в което се отразявала същността на неговия вътрешен живот. От света през неговата същност до святата вътрешност на битието на художника!

Но колкото и сигурно убежище да е тя срещу обезценената външно битие и колкото и енергично да отказва Пруст да я определи като Марк Аврелий чрез нейната противоположност, с която тя е естествено свързана, вътрешният субективен живот търси назоваването си. Може би Пруст не крие неговата несамостойност, щом като същината на своето само се изпитва в моментното блаженство, усещано, когато човек се отърве от обичайната неудовлетвореност от себе си.

Подмолно или открито, „По следите“ се занимава с аскезата на това ощастливяване в мигновено усетената своя същина, която цели да събере разпиляното, да преодолее вътрешните антиномии, да сведе

многото до едно и временното протичане до безименна пълнота. Напомняща медитацията на йога, тази аскеза оперира с подобна заблуда. Като убеждава, че тя води до неподозирано блаженство, Пруст не осъзнава, че в крайна сметка това блаженство се постига с отстраняване на най-характерната особеност на човешкото същество — на неидентичността му със самото себе си. Щастието, усетено при адекватния спомен за Комбре, изплувал в съзнанието с вкуса на потопената в чая бисквита, не се дължи, както установява разказвачът в края на своя опус, само на съвпадението на миналото със сегашното възприятие, на отстраняването на рушителното време и на усещането за стабилност и вечност. То се дължи на макар и привидно преодоляната неидентичност на себе си, на която преодоляното временно протичане е само едно проявление. Така или иначе, това е имагинерно постигане на щастие, имагинерно откъсване на „аза“ от привидно чуждото и несъщественото, което след този акт едва ли престава да му принадлежи реално.

Тази скица може да остави погрешното впечатление за един болезнен систематичен Пруст. И той сигурно би бил такъв, ако се изразяваше открито философски. Като писател обаче той е колеблив и внимателен анкетьор на своя опит. Колебанието вдъхновява неговата дълга диплеща се фраза, постоянно търсеща като че ли най-доброто основание. С право го сравняват с Паскал. Той е мирогледно безпокоен дух. „По следите“ е преизподня на мислителни изпитания, чийто резултат не обезсмисля пътя до тях. Колко нерешени апории и непреодолени антиномии остават в тази книга под тънкия воал на спуснатото върху нея като „бог от машина“ решение. Разочарован от действителното, от възможността да постигне другия човек, от плоското безсилие на природната красота, Пруст търси невидимото и неназовимо действително вътре в своята субективна дълбина. Но той никога не престава да копнее да се измъкне навън от пустотата на собственото „аз“, да зърне „за миг разбуден истинския живот на природата“. „Щеше ми се също, за да бъде вярна бурята, и самият бряг да бъде естествен.“ Романтичен копнеж по естество, чиято същност е видима.

Същевременно естественото плаши Пруст, обърква го с многообразието си. В хотелската стая на брега на Балбек оглеждащото се в повърхността на мебелите море става по-разбираемо. Стаята, от

която трудно излиза леля Леони и в която е затворен поради болестта си сам Пруст, е като обгорено стъкло, през което в отдалечението на спомена е по-безопасно да се гледа на ослепяващата погледа реалност. Мисълта, споменът, името, литературата са посредници към плашещия хаос на настоящето, постижимо единствено като минало. И писането е идеален, начин за косвено присъствие в света, и самият език е вече готова реакция, която прислонява и брани.

Езикът е убежище, защото е минало. Затова той привлича този мъченик на изплъзващото се настояще, за когото един съвременник казва, че в зрялата си възраст оставял впечатление за дете и за старец едновременно. Но Пруст знае, че за да успее, трябва да прерди миналото на своя език и той наистина нарушава нормата на добрия френски, за да доведе своята концепция и до стил. От една страна романтик, бодлерианец, той копнее за съвършен език, пряко постигащ индивидуалното. Оттук уважението му към собствените имена, събрали в себе си разни представи, закрепили ги в своите звучни и толкова значещи срички. Пруст мечтае за думи, изразяващи същността на означавания предмет. Понеже знае, че всекидневната практика прави думите абстрактни, лишени от цвета на чувството, от богатството на многото връзки, цялата му грижа е да пише така, че да им върща свежестта, да повишава способността им да означават. В това отношение той е оптимист, а неговият романен опус лечебница за думи.

Но Прустовият лечебен метод се различава от този, който се практикува в съвременната поезия — поставянето на думите в неочакваната връзка на дръзки метафори. Основното му средство е синтаксисът, пораждането на необичайно широко поле за отношения в много посоки. Емоционалното и значещото начало на думите Пруст събужда с подчиняването им в изумително сложна мрежа от смислови връзки, носена от дългата фраза, от изречението, което се отклонява в неочаквана посока също като диплещия се в епизоди роман. Само че това не е просто способ. За Марсел Пруст този начин на изразяване е своеобразен корелат на действително положение. Непрекъснатостта, магическият континуитет на явленията, на представите, на човешкия живот го тревожи всъщност. Творческият успех за него е като че ли в адекватното постигане на тази по-обща непрекъснатост.

Непрекъснат поток, „По следите“ секва само поради ранната смърт на писателя. И вътре в романа той предпочита да се изразява без прекъсване — липсват глави, едрите деления също са редки. Ако беше възможно, би употребил едно-единствено огромно изречение. Защото е непрекъснат вътрешният поток на индивидуалния живот. И външните събития, следвайки едно след друго и тръгвайки от нещо случайно, образуват фатално сцепление в непрекъснат ред, в който следването е не едно след друго, а в едно, обуславящо друго. На дози жизнен поток естествено съответствува сложното изречение с много обстоятелствени. Епическата форма с разклонения, които постоянно се асоциират, също следва от идеята за непрекъснатостта. Че епосът в „По следите“ е налице като форма, се долавя от толкова честите сравнения, пространни също както у Омир, но за разлика от Омировите винаги точни като паралел и сливащи без остатък двата сравнявани предмета в общото на впечатлението. „По следите“ е епопея на субективността.

И тъй, произведението е непрекъснато, защото е непрекъснат жизненият поток. Непрекъснати значи здраво свързани, кохерентни като текст. Жизненият поток, улавян от пишещия, е като текст. Затова единствено текстът може да го представи достатъчно адекватно. У Пруст границата между живота и литературата в този смисъл е размита. Нищо по-естествено у него от преходите от литературни и живописни образи към живи явления. Също като звучното име художественото изображение е модел, кондензирал смисъл, натъпкан с представи, които чакат процедурата на синтаксиса, за да потекат направо в жизнената среда. Езикът е непрекъсната плетеница от елементи, всеки от който черпи енергия, за да се свързва от вече заложеното в него. Тълкуването на една дума, на едно име у Пруст, извеждането на натрупаните представи или тълкуването на литературен образ, на впечатление от видяното — все едно, това е вече творчество, стига само да се извършва в мрежата на непрекъснатостта на езика, разбира се, на езика вече опитомен и направен свой, спружен с непрекъснатостта на индивидуалното битие на писателя.

Това е може би един от най-положителните резултати от експеримента на „По следите“. Обезцененото живеене и реалната събитийнотост, станали причина наблюдението да се пренесе от човешките явления към тяхната смислова аура, са причина въпреки

семантичната истерия, която се наблюдава в този роман, той да изиграе отлично ролята на чистилище за съвременния френски език.

Разбира се, за нас в превода на „По следите на изгубеното време“ езиковите постижения на Пруст ще останат неусетени. Те дори могат да досадят, ако са в разрез с българската езикова практика. Но романът има положително послание отвъд своето френско езиково постижение. Имам предвид глада за действителност, който изпитва героят на празното „аз“ в книгата, неговата жажда да се срещне в другия човек, в природата или вътре в себе си с истината, която да го отърве от безпроблемното съществуване, да го издигне до същественост. Голямото положително събитие на романа е постоянно отдръпващата се след толкова опити за срещи свръхсреща с истината. И ако Пруст се заблуждава, като я очаква в интерсубективния свят, а по-късно сам се дели в себе си, за да се срещне със себе си като с друг, той все пак вярва в тази среща, осъществява я и по този начин утвърждава. Вярно е, че утвърденото начало е доста тясно — „По следите на изгубеното време“ е литературен подвиг, чийто нелитературен резултат е спасяването на губещото вече смисъла си субективно битие, парадоксалното му може би последно осмисляне. Но независимо от еквилибристиката на това постижение и независимо от тясното утвърждение то е все пак утвърждение и в него трябва да се търси положителното послание на романа.

Пруст обичал да цитира следната мисъл на Джордж Елиът: романът позволявал на писателя да помири и свърже отчаянието от себе си с приятното чувство за един живот, протичащ извън него.

Богдан Богданов

На господин Гастон Калмет в знак на дълбока и сърдечна признателност

Марсел Пруст

ПЪРВА ЧАСТ
КОМБРЕ

I

Дълги години съм си лягал рано. Понякога, едва загасил свещта, затварях така бързо очи, че нямах време да си кажа: „Заспивам.“ Но само след половин час мисълта, че е време да спя, ме разбуждаше и въобразявайки си, че все още държа книгата в ръце, посягах да я оставя и да духна свещта; в съня си продължавах да размишлявам върху току-що прочетеното, само че мислите ми вземаха малко странен обрат. Струваше ми се, че самият аз съм това, за което се говори в книгата: църква, квартет, съперничество между Франсоа I и Карл V. Тази илюзия се запазваше няколко секунди и след събуждането ми. Тя не ми изглеждаше безсмислена, но притискаше като с люспи очите ми и ми пречеше да видя, че свещта вече не гори. После тя избледняваше, подобно на мислите за предишното съществуване след превъплъщението — сюжетът на книгата се отделяше от мене и аз бях свободен да се отъждествя или да не се отъждествя с него. Зрението ми тутакси се възвръщаше и с учудване забелязвах тъмнината около себе си, мека и отморяваща не само за очите, но може би още повече за ума ми: тя ми се струваше необяснима, непонятна, истински тъмна. Запитвах се колко ли е часът. Чувах изсвирвания на влакове; по-близки или по-далечни, подобни на птичи песни в гора, даващи представа за разстоянията, те чертаеха пред мисления ми взор безлюдната полска шир, такава, каквато се простираше пред бързащия да пристигне на следващата гара пътник. Докато влакът я прекосява, този кратък преход щеше да се отпечатва в неговите спомени ведно с вълнението от новата местност, непривичните жестове току-що прекъснатия разговор в купето и сбогуването под бледата лампа, които ще го съпътстват известно време в мълчанието на нощта, и сладката радост от близкото завръщане в къщи.

Аз притисках нежно лице до хубавите бузи на възглавницата, пухкави и свежи като бузите на нашето детство. Драсвах клечка кибрит, за да погледна часовника си. Още малко и ще настъпи полунощ. Час, в който принуденият да пренощува в непознат хотел болен пътник, разбуден от пристъп, се радва на ивицата светлина под

вратата. Какво щастие! Съмнало се е вече! Само след миг прислугата ще стане, той ще може да позвъни, страданията му ще бъдат облекчени. Надеждата, че скоро някой ще му се притече на помощ, му вдъхва сили да изтърпи мъките. Ето, като че ли се чуват стъпки, те приближават, после пак се отдалечават. И ивицата светлина под вратата му изчезва. Полунощ, минали са да загасят газа; и последният прислужник си е отишъл, сега пътникът ще трябва да се мъчи цялата нощ и никой няма да облекчи болките му.

Пак заспивах и понякога се събуждах само за миг, колкото да чуя изскърцването на дървените мебели, и вперил очи в калейдоскопа на мрака, да възприема в кратък проблясък на съзнание потъналите в дълбок сън предмети около мене, цялата стая; аз бях само мъничка нейна част и скоро щях да стана безчувствен като нея.

Понякога пък на заспиване се пренасях без никакво усилие в някой завинаги отшумял период от ранните ми години и изживявах отново детинските си страхове, например да не би братът на дядо да ме дръпне за къдриците. Този страх се беше разсеял в деня, когато отрязаха косите ми, ден, открил нова ера в живота ми. По време на съня си забравях напълно това важно събитие, събуждах се тревожно, мъчейки се да се отскубна от ръцете на стареца, и тутакси си спомнях, че вече нямам букли, но въпреки това, за повече сигурност, преди да потъна отново в царството сънищата, притисках плътно глава до възглавницата.

Случваше се, както Ева се е родила от едно ребро на Адам, насън да ми се яви жена поради необичайното положение на бедрото ми. Макар и възникнала от наслаждението, което изпитвах в момента, тя ми създаваше илюзията, че го е породила. Тялото ми, усещащо в нейното тяло собствената си топлина, се устремяваше към нея и аз се събуждах. Целият останал човешки род ми се струваше съвсем далечен в сравнение с тази жена, с която само преди миг се бях разделил. Бузата ми още гореше от нейната целувка, тялото ми тръпнеше под тежестта на снагата й. Ако тя приемеше, както това се случваше от време на време, чертите на някоя жена, която действително познавах, бях готов да се посветя на една-единствена цел — да я намеря отново, както някои предприемат пътешествие, за да видят със собствените си очи града на мечтите си, въобразявайки си, че действителността може да им предложи обаянието на бляна. Малко

по малко споменът за изживяната наслада избледняваше и аз забравях присънилата ми се жена.

Когато човек спи, върволиците часове, години, светове се нареждат около него. Събуждайки се, той се допитва инстинктивно до тях и в миг разбира на коя земна точка се намира и колко време е минало, откакто е заспал. Но тези редици могат да се разбъркат, да се нарушат. Ако призори, след дълга безсъница, го налегне дрямка, докато чете в необичайна за него поза, достатъчно е да вдигне ръка, за да спре и да върне назад слънцето, и в първата минута след събуждането си няма да има представа за часа ще бъде сигурен, че току-що си е легнал. Или пък, ако задреме в още по-неестествено положение, например след вечеря в креслото, излезлите от орбитата си светове съвсем ще се разбъркат и вълшебното кресло ще го понесе така вихрено през времето и пространството, че в първия миг, след като вдигне клепачи ще има чувството, че си е легнал няколко месеца по-рано на съвсем друго място.

Достатъчно беше да потъна в собственото си легло в по-дълбок сън с напълно освободена от всяко напрежение мисъл и загубвах представа за плана на стаята, в която бях заспал; разбуден посред нощ. Не знаейки къде се намирам, в първия момент не съзнаваш дори кой съм. Останало ми беше само чувството за съществуване в неговата първична простота, каквото навярно трепка в гърдите на животното. Бях по-нищ и от пещерния човек. Но тогава споменът, все още не за истинското ми местонахождение, а за някои обитавани от мен места, където бих могъл да се намирам, ме осеняваше като помощ свише и ме изтръгваше от небитието — сам не бих съумял да изляза. Прелитах за секунда над векове цивилизации и неясно откроилата се петролна лампа, а малко по-късно и ризата с обърната яка постепенно сглобяваха отново отличителните белези на моето „аз“.

Може би самите ние налагаме на нещата около нас да стоят неподвижно с нашата увереност, че това са именно те, а не някои други, с неизменното си отношение към тях. Както и да е, когато се събудех в подобно състояние, с тревожна мисъл, бъхтеща се безуспешно да открие къде съм, всичко около мене се въртеше в мрака — мебели, страни, години. Тялото ми, толкова изтръпнало, че не можех да се помръдна, се мъчеше да разпознае по умората как са разположени крайниците ми, да отгатне накъде се простира стената,

как са подредени мебелите, за да възсъздаде й назове жилището, в което се намирах.

Паметта на моето тяло, паметта на моите ребра, колене, рамене му показваше последователно няколко стаи, в които бе спало, а невидимите стени около него, изместваики се според формата на въображаемата стая, кръжаха в мрака. И преди още мисълта ми, спряна колебливо пред прага на времето и формите, да отъждествии жилището, като съпостави обстоятелствата, то, моето тяло, си спомняше леглото във всяка една от тези спални, мястото на вратата, изложението на прозорците, наличието на коридор, като извикваше и мислите, които са се въртели в главата ми, когато съм заспивал там, мисли, изплували отново при събуждането ми. В домогванията си да отгатне в каква посока лежа, изтръпналият ми хълбок ме виждаше например в голямо легло с балдахин точно срещу стената и аз тутакси си казвах: „Гледай ти! Заспал съм без да дочакам мама, да ми каже лека нощ!“ Бях на село у дядо, умрял преди много години. Тялото ми, страната, на която лежах, верни пазители на минало, което никога не би трябвало да се заличи от съзнанието ми, ми припомняха пламъка на нощната лампа от чешко стъкло във форма на урна, закачена с верижка на тавана, както и камината от сиенски мрамор у родителите на майка ми през ония далечни дни, които в този миг си представях като мое настояще, макар и все още неточно, за да си ги припомня по-ясно след малко, напълно разбуден.

После изникваше спомен, свързан с ново положение на тялото ми, и стената се изместваше в друго направление: бях в моята стая у госпожа дьо Сен-Лу, на село. Божичко! Трябва да е най-малко десет часът! Свършили са вечерята! Сигурно съм се успал, когато съм си полегнал следобеда след разходката с госпожа дьо Сен-Лу, както правя всеки ден, преди да се преоблека за вечеря. Защото много години са изтекли, откакто ходехме в Комбре. Тогава, дори при най-късните си разходки, виждах, прибирайки се, отблясъците на залеза в стъклата на моя прозорец. В Тансонвил у госпожа дьо Сен-Лу се живее по-другояче и аз изпитвам друг вид удоволствие, излизайки само нощем и вървейки на лунна светлина по пътищата, по които неотдавна съм играл денем, на слънце. А стаята, където, както изглежда, съм заспал, вместо да се преоблека за вечеря, се откроява отдалеч, когато се

прибирам от разходка, по светлия сноп на лампата — едничък фар в нощта.

Тези неясно витаещи възпоминания не траеха никога повече от секунда, две. Често отделните предположения, които изграждаха краткотрайното ми колебание за мястото, където се намирах, едва-едва се разграничаваха, също както не могат да се разграничат в кинетоскопа последователните положения на тялото на препускащ кон. Но аз зървах мимоходом ту една, ту друга стая, която бях обитавал някога, и по време на дългите бленувания след разсъмването си успявах да си ги спомня всичките. Зимни стаи, в които, едва легнал, сгушваш глава в гнездо, изградено от най-разнородни предмети — ъгъла на възглавницата, горната част на одеялото, края на шала, страничната дъска на кревата и един брой „Деба Роз“ — споени в крайна сметка от многократното ми притискане до тях в едно цяло, както правят птиците. Зимни стаи, в които при силен мраз е толкова приятно да чувствуваш, че не си навън (така морската лястовица свива гнездо под земята в топлата пръст); зимни стаи, в които, докато огънят пращи цяла нощ в камината спиш, загърнат в плаща на топлия задимен въздух прорязван от отблясъците на припламващите главни като във въображаема ниша, уютна пещера, издълбана в самата стая, гореща зона, с подвижни топлинни граници, освежавана от хладни струи, милващи лице то, които лъхат от ъглите, от близките до прозорец или отдалечените от камината кътчета. Летни стаи, в които ти се ще да се слееш с топлата нощ, когато луната, спряла се до открехнатите капаци, простира чак до леглото вълшебната си стълба, в които спиш кажи-речи, на открито, също като синигера, задрямал люшкан от зефира, на върха на слънчев лъч. Понякога ги виждах мислено стаята в стил Луи XVI толкова приветлива, че още от първата вечер не се чувствах нещастен в нея. Колко изящно се раздалечаваха леките колонки, поддържащи тавана, за да освободят мястото, отредено за леглото. Или пък съвсем различната малка стая във форма на пирамида, с прекалено висок, поне колкото два етажа таван, облицована отчасти с акажу, където още в първия миг ме отрови душевно непознатият мирис на индийски троскот и ме посрещнаха враждебно виолетовите завеси и безочливо безразличният стенен часовник, който бръщолевеше на висок глас, като че ли ме нямаше. Някакво чудновато безпощадно четвъртито огледало, закрепено на крачка, препречваше единия ъгъл на

стаята и се врязваше непредвидено в приятната пълнота на обичайното ми зрително поле. Мисълта ми се мъчеше с часове в тази стая, източвайки се нагоре в стремежа си да приеме точно нейната форма, да изпълни тази гигантска фуния, и прекарваше тежки нощи, докато аз лежах, проснат в леглото, устремил нагоре очи, напрегнал тревожно слух, с непокорни ноздри и разтуптяно сърце, очаквайки навикът да промени цвета на завесите, да наложи мълчание на часовника, да внуши милост на поставеното косо жестоко огледало, да притъпи, ако не може да отстрани напълно, миризмата на индийски троскот и да намали донякъде действителната височина на тавана. Привичката! Веща, но бавна стопанка, тя най-напред оставя духа да страда със седмици в някоя: временна обстановка, ала все пак той я посреща с радост, защото без привичката, предоставен само на своите собствени възможности, той не би могъл да направи обитаемо нито едно жилище.

Естествено сега бях вече напълно разбуден, тялото ми се обърна още веднъж и добрият ангел на увереността спря всички предмети около мен, положи ме под завивките в стаята ми и нареди приблизително на обичайните им места скрина, писалищната ми маса, камината, прозореца към улицата и двете врати. Но макар и да знаех, че не се намирам в жилищата, където за миг, в пълното неведение на събуждането ми се бе сторило възможно да бъда, паметта бе получила начален тласък, при все че ги бях зърнал съвсем бегло. Обикновено не се опитвах да заспя веднага. Прекарвах по-голямата част от нощта в спомени за нашия минал живот в Комбре, при сестрата на дядо, в Балбек, Париж, Донсиер, Венеция или другаде, извиквах мислено различните места, хората, които познавах там, личните ми впечатления от тях, както и всичко, чуто от други.

В Комбре мъчителната и натрапчива представа за спалнята ми започваше да ме преследва още от късните следобедни часове, дълго преди момента, когато трябваше да си легна и да стоя буден далеч от мама и баба. Тъй като изглеждах много потиснат, те бяха изнамерили някакъв вълшебен абажур за лампата ми, който да ме разсейва. И докато чаках часа за вечеря, този абажур, по подобие на първите архитекти и майстори стъклари от готическата епоха, покриваше непрозрачните стени с въздушни спектри, със свръхестествени

многоцветни видения, напомнящи мимолетни приказки върху трепкащ стъклопис. Но той всъщност ме разстройваше още повече, защото промяната на осветлението преобразяваше стаята, а аз бях вече свикнал с нея и именно благодарение на навика бях почнал да я намирам поносима, като се изключат мъчителните вечерни часове. А сега не можех вече да я позная и се чувствувах възбуден като в хотелска стая или хижа, където отсядам за първи път веднага след слизането си от влака.

Подкарал припряно коня си, изцяло в плен на пъклените си планове, Голо излизаше от малката триъгълна горичка, просната като тъмнозелен губер по склона на хълма, и се насочваше в неравен тръс към замъка на клетата Жьонвиев дьо Брабан. Този замък беше прерязан от извития ръб на овалното стъкло, вмъкнато в рамката на абажура, затова се виждаше само единият му край с поляната пред него. Там седеше замечтана Жьонвиев дьо Брабан със син пояс на кръста. Замъкът и поляната бяха жълти; впрочем бях отгатнал цвета им, преди още да съм ги видял, по звучното златожълто име Брабан. Голо се спираше за миг, за да изслуша тъжно наставленията, прочетени на глас от леля. То сякаш ги разбираше напълно, защото с покорност, но лишена от известно величие, съгласуваше позата си с указанията на текста. После пак се отдалечаваше с неравен тръс. И нищо не можеше да спре бавната му езда. Ако лампата се отместеше, аз различавах препускащия Голо по пердетата на прозореца, уголемен пои гънките им, изчезващ в цепката между двете. Тялото на самия Голо, също така свръхестествено, както и конят му, не се спираше пред никакво материално препятствие, пред нито един предмет, срещнат на пътя му. То го превръщаше в свой скелет, вмъкваше го в себе си дори да беше дръжката на вратата, към която мигом се нагаждаше и върху която неизменно изплуваше ту червената му роба, ту бледото му лице, все тъй благородно и печално, неозадачено ни най-малко, че е безкостно.

Разбира се, аз не оставах чужд на очарованието на тези блестящи видения, излъчени сякаш от далечното минало на Меровингите, отблясъци на толкова древна история, които трептяха пред очите ми. Но едва ли някои може да си представи какво неприятно усещане ми причиняваше нахълтването на тази тайнствена красота в моята стая,

която след големи усилия бях успял да изпълня до такава степен с моето „аз“, че вече не я забелязвах, както не забелязвах и себе си. Преустановеше ли се упоителното въздействие на навика, аз започвах да мисля да чувствувам — еднакво безрадостни дейности. Дръжката на вратата на стаята ми, която се отличаваше за мене от всички други дръжки по това, че сякаш се отваряше от само себе си, без да трябва да я завъртам, защото вършех това съвсем несъзнателно, представляваше сега астрално тяло на Голо. Затова, щом чуех звънеца за вечеря, бързах да сляза в трапезарията, където както всяка вечер светеше закачена на тавана голямата петролна лампа — тя не знаеше абсолютно нищо за Голо и за Синята брада, но в замяна на това познаваше родителите ми и вареното говеждо, — и се хвърлях в прегръдките на мама, станала ми още по-скъпа поради трагичните преживелици на Жьонвиев дьо Брабан, както и защото престъпният Голо ме караше да се ровя неспокойно в собствената си съвест.

След вечерята много скоро, уви, бивах принуден да се разделя с мама, която оставаше да разговаря с другите в градината при хубаво време или в малката гостна, където се оттегляха всички, ако времето се развалеше. Всички освен баба, която смяташе, че „е грехота да се седи в къщи, когато си на село“ и непрекъснато споreше с баща ми през дъждовните дни, загдето ме кара да се прибера в стаята си да чета, вместо да остана навън.

— Така никога няма да го направите здрав и енергичен — заявяваше печално тя. — А това дете има такава нужда да кали здравето и волята си!

Баща ми вдигаше рамене и проучваше барометъра, защото се интересуваше от метеорология, а майка ми, стараейки се да не вдига шум, за да не го дразни, го гледаше почтително и нежно, без да се опита да прозре тайната на неговото превъзходство. Баба обаче, каквото и да беше времето, дори когато валеше като из ведро и Франсоаз тичешком прибираше скъпоценните плетени кресла да не би да се измокрят, кръстосваше празната градина, шибана от проливните струи, отметнала сивите си разрошени коси, за да изложи по-добре чело на здравословния дъжд и вятър.

Най-сетне може да се диша — казваше тя и обикаляше мокрите алеи (премного симетрично прокарани според нея от новия, лишен от чувство за природата градинар, когото баща ми постоянно питаше

дали времето ще се оправи) с енергични и неравни ситни крачки, съгласувани с различните й пориви, предизвикани било от опиянението на бурята или от преклонението й пред хигиената, било от глупавото ми възпитание и симетричните градини, но само не от съвсем чуждото за нея старание да предпази лилавата си пола от калните пръски, които стигаха едва ли не до кръста й и довеждаха до отчаяние затруднената камериерка.

Когато баба се разхождаше в градината след вечеря, само едно бе в състояние да я накара да се прибере: ако дядовата братовчедка я извикаше в момента, когато обиколките й я доведяха като насекомо срещу осветените прозорци на гостната, където поднасяха коняка върху масичката за игра на карти.

— Батилд, ела, че мъжът ти ще пие коняк!

И наистина, за да я дразнят (тя внасяше в семейството на мъжа си толкова различен дух, че всички я закачаха и тормозеха), понеже силните спиртни напитки бяха забранени на дядо, братовчедка му го караше да отпие няколко глътки. Бедната баба влизаше и умоляваше горещо мъжа си да не вкусва коняка. Той се ядосваше, изпиваше демонстративно няколкото капки, а баба подновяваше разходката си, опечалена, обезсърчена, но въпреки това усмихната, защото тя беше така невзискателна и блага, че обичта й към другите и безразличието й към нея самата и към собствените й страдания се изразяваха с усмивка, но противно на това, което наблюдаваме по лицата на повечето хора, нейната усмивка съдържаше насмешка само над нея самата, а за всички нас — нежна ласка, защото тя не можеше да погледне скъпите си близки, без да ги помилва топло с очи.

Мъчението, което й налагаше дядовата братовчедка, излишните увещания на баба и нейната безпомощност, когато, предварително победена, се опитваше напразно да изтръгне от дядо чашата коняк, представляваха зрелище, с което свикваш през годините до такава степен, че можеш да го наблюдаваш със смях, заставайки решително и безгрижно на страната на мъчителя, за да убедиш самия себе си, че не става и дума за мъчение. Но тази гледка толкова ме ужасяваше тогава, че с удоволствие бих набил дядовата братовчедка. Въпреки това, щом чуех: „Батилд, ела, че мъжът ти ще пие коняк!“, подъл вече като истински мъж, правех същото, което правим всички, когато като възрастни хора сме свидетели на страдания и неправди: не желаех да

ги гледам. Изтичвах горе в занималнята, под покрива, да се наплача в малката стаичка, дъхаща на перуники и френско грозде, което беше поникнало отвън между камъните на стената и провираше цъфналото си клонче през открехнатия прозорец. Предназначена за по-друго, по-прозаично използуване, тази стая, от която денем можеше да се види чак до кулата на Русенвил-льо-Пен, дълго време ми служеше — навярно защото беше единственото помещение, което ми позволяваха да заключвам с ключ — за убежище, в което можех да се отдавам на занимания, изискващи абсолютно усамотение: четене, бленуване, плачене и плътски наслаждения. Уви! Аз не знаех, че не толкова малките отклонения на дядо от предписания му режим, а крехкото ми здраве и липсата на воля, вдъхващи й опасения за бъдещето ми, натъжаваха дълбоко баба по време на безкрайните й следобедни или вечерни разходки, докато сновеше напред-назад из градината, обърнала към небето хубавото си лице с тъмни набраздени страни, които с напредването на възрастта бяха станали почти лилави, подобни на угарите есен, и по които винаги съхнеше неволно бликнала сълза, причинена от студа или от някоя скрьбна мисъл.

Единствената ми утеха, когато се качвах да си легна, беше мисълта, че мама ще дойде да ме целуне в леглото. Но това ежедневно прощаване беше така кратко, тя така бързо слизаше отново долу, че мигът, в който чувах стъпките й по стълбата и малко по-късно лекото шумолене на лятната й рокля от син муселин с колан от сплетени шнурчета, ставаше всъщност мъчителен за мене. Той предизвестяваше следващия миг, когато тя ще си отиде, ще слезе пак долу. Така че аз вече бях започнал да предпочитам вечерното ни прощаване, което толкова обичах, да стане колкото може по-късно, за да удължа минутите на отдих, докато мама още не е дошла. Когато, след като ме целунеше, тя отваряше вратата, за да излезе, понякога ми идеше да я извикам и да я помоля: „Целуни ме още веднъж!“, но знаех, че лицето й тутакси ще придобие недоволно изражение, защото, отстъпвайки пред тъжното ми настроение и нервната възбуда, като се качваше да ме прегърне и да ми донесе своята умиротворяваща целувка, тя дразнеше баща ми; той намираше този ритуал безсмислен и затова тя би желала да ме накара постепенно да се откажа, да отвикна, камо ли да я моля за още една целувка, когато вече си е тръгнала. А ако я разгневях, щях да наруша цялото спокойствие, което тя ми беше донесла миг преди това,

навеждайки с обич към мене лице, сякаш ми подаваше светите дарове на умиротворението, та причестявайки се, да почерпя увереност в присъствието й и да мога да заспя. Но вечерите, когато мама оставаше съвсем малко в стаята ми, бяха все пак сладки в сравнение с ония, когато имахме гости на вечеря и тя изобщо не се качваше да ми пожелае лека нощ. Като се изключат някои временно пребиваващи чужденци, господин Суан беше почти единственият ни гостенин в Комбре, понякога на вечеря, по съседски (много по-рядко след неподходящия си брак, защото родителите ми не искаха да приемат жена му), понякога след вечеря, без да са го канили специално. Вечерите, когато, седнали под големия кестен пред къщата около желязната маса, чуехме в края на градината не еднократния продължителен звън, който заливаше с непресекващия си леден звук всеки обитател на къщата ни, когато влизаше, „без да звъни“, а двойното плахо прозвъняване с мек и позлатен тембър на звънеца за външни хора, всички тутакси се питахме: „Кой ли ни идва на гости?“, макар и да знаехме отлично, че не може да бъде никой друг освен Суан. Леля казваше високо, за да ни даде личен пример, като се стараеше да придаде непринуденост на гласа си, че не бива да шушукаме, това било крайно нелюбезно спрямо гостенина, който можел да си помисли, че казваме нещо, което той не трябва да чуе. Пращахме като разузнавач баба, доволна от всеки повод да се разходи още веднъж в градината. Тя се възползуваше от това, за да изтръгне мимоходом, без да я видим, някое колче от розите, за да им придаде повече естественост, като майка, която бухва с ръка прекалено пригладените от бръснаря коси на сина си.

Ние всички очаквахме тревожно сведенията на баба за врага, като че ли можеха да се появят кой знае колко нашественици, и не след дълго дядо казваше: „Чувам гласа на Суан.“ Наистина само го чувахме, защото в съвсем слабо осветената — заради комарите — градина почти не различавахме орловия му нос и зелените очи под високото, обградено с руси, почти червеникави коси чело. Тогава аз отивах уж случайно да кажа да донесат сиропите. Баба много държеше на това, защото смяташе, че е по-любезно така, отколкото да се подчертае, че се поднасят по изключение само заради гостите. Макар и много по-млад от дядо ми, господин Суан беше твърде близък с него, защото дядо ми е бил един от най-добрите приятели на баща му — прекрасен човек, но

малко особняк, който менял настроението и мнението си от най-малката дреболия. Дядо ми по няколко пъти в годината разказваше все едни и същи анекдоти за държането на бащата на господин Суан, когато умряла жена му, за която той се грижил денонощно. Дядо ми не го бил виждал отдавна. Той изтичал в неговото имение, което е в съседство с Комбре, заварил го облян в сълзи и успял да го накара да излезе за малко от стаята на покойницата, за да не присъства поне при поставянето й в ковчега. Те се поразходили из парка, където за миг грейнало слънце. Господин Суан уловил неочаквано дядо ми за ръка и възкликнал: „Ах, приятелю! Какво щастие, че се разхождаме с вас в такова хубаво време! Не ви ли харесват тия дървета, глогините и езерото ми? Никога досега не сте ми казали какво мислите за него! Какво сте се умърлушили? Не усещате ли лекия ветрец? Ах, каквото и да казваме, животът е все пак приятен, драги Амеде!“ Но в същия миг той се сетил за мъртвата си жена и понеже му се сторило много сложно да обясни как е могъл в такъв момент да се поддаде на радостен порив, задоволил се с един жест, който му бил обичаен, когато изпаднел в затруднение по някой въпрос: прокарал ръка по челото си и обърсал очите си и стъклата на лорнета си. Истината е, че той не можел да прежали жена си, но през двете години, които преживял без нея, му се случвало да каже на дядо: „Странно нещо! Често мисля за жена си, но не мога да мисля много дълго за нея.“ „Често, но по малко като горкия татко Суан“ — беше станало любима поговорка на дядо и той я подхвърляше за щяло и нещяло. Аз бях готов да сметна бащата на Суан едва ли не за чудовище, ако дядо не бе възкликнал: „Как! Ами че той имаше златно сърце!“ — а дядо беше най-справедлив съдник в моите очи и неговата преценка, станала закон за мене, често ми помагаше впоследствие да опрощавам прегрешения, които бих бил склонен да осъждам.

В продължение на много години, макар че господин Суан, младият, особено преди женитбата си, често идваше на гости в Комбре, леля, а също и дядо и баба изобщо не подозираха, че той вече съвсем не живее в обществото, с което беше общувало семейството му, и че под това своего рода инкогнито, което му създаваше у нас името Суан, те посрещаха, без ни най-малко да се усъмнят, подобно на почтени ханджии, дали, без да знаят, подслон на много известен разбойник, един от най-елегантните членове на „Жокей-клуб“, любим приятел на

граф дьо Пари и на Уелския принц и един от най-ухажваните мъже от висшето общество на предградието Сен-Жермен.

Неведението ни за блестящия светски живот на Суан се дължеше очевидно отчасти на неговия затворен и сдържан характер, а отчасти и на странната представа на тогавашните буржоа за обществото. Те го считаха съставено от затворени касти, в които всеки още с раждането си получава ранга, заеман от родителите му, и нищо, като се изключат някои щастливи случайности — бляскава кариера или неочаквана женитба, — не може да го измъкне оттам и да го въведе в по-горна каста. Господин Суан-баща беше борсов посредник. Синът Суан трябваше за цял живот да спада към кастата, чието материално състояние, също както когато става дума за различни категории данъкоплатци, се движи в границите на определен годишен доход. Знаеха в каква среда е живял бащата, знаеха следователно в каква среда живее и самият Суан, с какви хора „му се полага“ да общува. Ако имаше други познати, те можеха да бъдат само връзки на млад мъж, за които старите приятели на семейството му, каквито бяха моите близки, затваряха благосклонно очи, още повече, че и след като загуби баща си, той продължи вярно да идва на гости у тях. Но те бяха готови да се обзаложат, че непознатите личности, с които той дружеше, бяха такива, че той не би се осмелил да ги поздрави, ако ги срещне, когато е с нас. Ако непременно държаха да сложат пред името на Суан някакъв социален коефициент, който да го отличи от другите синове на борсови посредници със същите материални възможности като неговите родители, този коефициент сигурно би бил по-нисък за него, защото се държеше скромно, имаше „мания“ за старинни предмети и картини и живееше в старо жилище, където трупаше колекциите си. Баба мечтаеше да го разгледа, но то се намираше на кея Орлеан, квартал, в който според дядовата братовчедка било срамно да се живее.

— Познавач ли сте поне? Питам ви във ваш интерес, защото кой знае какви боклуци ви пробутват търговците! — му казваше тя.

Дядовата братовчедка не допускаше той да е кой знае колко компетентен и нямаше високо мнение, дори в интелектуално отношение, за човек, който избягва сериозните теми в разговор и се отличава с прозаична точност не само когато ни даваше с най-малки подробности готварски рецепти, но и когато бабините сестри говореха за изкуство. Ако го притиснеха да каже мнението си, да изрази

възхищението си от някоя картина, той млъкваше едва ли не нелюбезно, но в замяна охотно ни осведомяваше най-точно за музея, в който тя се намира, както и за датата на създаването й. Но той се задоволяваше най-често да ни забавлява с дребни случки, чиито герои бяха все хора измежду нашите познати — аптекарят в Комбре, готвачката ни, кочияшът. Естествено разказите на Суан забавляваха леля, но тя не си даваше ясно сметка дали това се дължеше на смешната роля, която той винаги си приписваше, или на остроумието, с което ги разказваше.

— Голям чудак сте вие, господин Суан!

Понеже дядовата братовчедка единствена в семейството ни беше не особено деликатна, тя не пропускаше да подчертае, когато се говореше за Суан пред чужди хора, че ако иска, той би могъл да живее и на булевард Осман или на Авеню Опера, защото е син на господин Суан, който навярно му е оставил четири-пет милиона, но си имал мании. Между другото тя си въобразяваше, че тази негова мания е особено забавна за другите, затова, когато господин Суан дойдеше на първи януари в Париж да й поднесе пакетче захаросани бадеми, не пропускаше да го попита, ако имаше други гости:

— Е какво, господин Суан, все още ли живеете при винарските складове, за да сте сигурен, че няма да изпуснете влака, когато тръгвате за Лион? — И поглеждаше с крайчеца на окото си, над лорнета, другите посетители.

Но ако й кажеха, че същият този Суан, който в качеството си на син на Суан беше напълно достоен да бъде приеман от цялата „почтена буржоазия“, от най-видните парижки нотариуси и адвокати (привилегия, която той като че ли пренебрегваше), водеше, едва ли не тайно, съвсем друг живот, че в Париж, излизайки от нас, след като ни е казал, че се прибира да спи, едва завил зад улицата, поемаше в обратна посока и отиваше в еди-кой си салон, където никога не бе проникнало окото на нито един борсов посредник или съдружник на борсов посредник, това би се сторило на леля също така необикновено, както ако някоя по-образована дама си представи, че познава лично Аристей и й кажат, че след като е разговарял с нея, е потънал в царството на Тетида, в селения, недостъпни за очите на простосмъртните, където според Вергилий го посрещат с отворени обятия. Или, за да сравним с нещо, което е по-вероятно да й хрумне, защото е изписано върху

нашите чинийки за торта в Комбре, да си представи, че у нея е вечерял Али Баба и едва останал сам, се вмъква в ослепителната пещера с неподозираните съкровища.

Един ден, когато бе дошъл да ни види, след като бе вечерял в Париж, и ни се извини за вечерното си облекло, Франсоаз узна от кочияша му, че идвал от „една принцеса“.

— Е да, някоя принцеса от лекото общество — отвърна невъзмутимо леля, повдигайки иронично рамене, без да откъсне поглед от плетката си.

Затова тя не се церемонеше много-много с него. Въобразявайки си, че той трябва да се чувствува поласкан от нашите покани, тя смяташе за напълно естествено да й донася при всяко идване у нас било кошница ягоди или праскови от градината си лете, било снимки от шедьоври за мене след всяко пътуване в Италия.

Без капка свян го викаха, когато им потрябваше рецепта за сос Грибиш или за салата от анасон за официални вечери, на които не го канеха, понеже смятаха, че няма достатъчно тежест да го демонстрират на чужденци, които идваха за пръв път у нас. Ако разговорът засегнеше някой член на кралското семейство, дядовата сестра казваше на Суан:

— Особи, които и вие, и аз никога няма да познаваме, но прекрасно можем да минем и без тях, нали?

А Суан може би държеше в джоба си писмо от Туикнъм. Тя го караше да отмества пианото и да обръща страниците, когато бабината сестра пееше, проявявайки наивно невнимание към този толкова търсен другаде човек, също както детето си играе най-нехайно с ценна колекционерска дреболия като с най-евтина дрънкулка. Несъмнено онзи Суан, когото познаваха по същото време толкова клубмени, беше доста различен от човека, когото създаваше леля вечер в малката градина в Комбре, щом отекнеха двете плахи позвънявания; тя вдъхваше живот на неясния и неопределен индивид, който се открояваше на фона на мрака, следван от баба ми, като инжектираше в него всичко, което знаеше за семейство Суан.

Дори в най-незначителните си прояви ние не сме едно материално цяло, еднакво за всички, с което всеки трябва само да се запознае, както със съдържанието на завещание или с текста на поемни условия. Нашето социално „аз“ е продукт на хорската мисъл. Дори

най-простото действие, което ние назоваваме „да видим някой познат“, е до голяма степен интелектуална дейност. Ние изпълваме физическата външност на личността, която виждаме, с всички наши представи за нея и в цялостния й портрет безспорно именно те вземат превес. Те така съвършено изпъват бузите, така вярно прилепват към извивката на носа, така добре умеят да придават съответната отсенка на тембъра на гласа, който е сякаш само материална обвивка, че всеки път, когато видим това лице и чуем този глас, ние всъщност гледаме и слушаме собствените си представи. Сигурно в този Суан, когото моите близки си бяха създали, те бяха пропуснали поради неосведоменост не малко черти, свързани с неговия светски живот, заради които други хора, когато биваха с него, намираха, че лицето му излъчва особена изтънченост, изразена най-ярко в гърбавия му нос. Но затова пък на моите роднини се бе удало да вложат в това незаето, празно лице, лишено в техните очи от истинското си обаяние и в дълбокия му неоценен поглед някакво неясно и безобидно съдържание, съставено от полуизтрити спомени за ежеседмичните им събирания през свободното време след вечеря около игралната маса или в градината по време на добросъседските ни отношения на село. Телесната обвивка на нашия приятел беше така добре натъпкана с тях, както и с няколкото спомена за родителите му, че този Суан беше станал завършено и живо същество и мен ми се струва, че се разделям с един човек и се насочвам към друг, когато минавам мислено от Суан, когото опознах съвсем точно по-късно, към този първи Суан, у когото намирам отново пленителните заблуждения от юношеските си години и който между другото прилича много по-малко на истинския Суан, отколкото на хората, които съм познавал по същото време, като че ли нашият живот е своего рода музей, в който всички портрети от една и съща епоха изглеждат сродни, имат същата тоналност, към този първи Суан, изтъкан от безделни часове, дъхащ на цъфнал кестен, на кошница с ягоди и мъничко на пелин.

Когато баба ми отиде обаче един ден да иска някаква услуга от една дама, нейна позната от Сакре-Кьор, с която бе прекъснала дружбата си, въпреки взаимната им симпатия, поради нашето схващане за кастите, маркиза дьо Вилпаризи, от прочутия род Вуйон, нейната знатна приятелка й казала:

— Доколкото ми е известно, вие познавате добре Суан. Той е голям приятел на моите племенници де Лом.

Баба се върна във възторг от къщата, която гледала към градини — госпожа дьо Вилпаризи я посъветвала и тя да си наеме там апартамент, — както и от един шивач и дъщеря му, чието магазинче се намирало в двора на къщата; тя се отбила за малко там, защото скъсала полата си по стълбището. Тия хора й бяха направили отлично впечатление: момиченцето било същински бисер, а шивачът — най-финият, най-свестният човек, какъвто някога била виждала. Защото за баба изтънчеността беше нещо напълно независимо от обществения ранг. Тя не можеше да се начуди колко сполучливо й отговорил и казваше на мама: „И мадам дьо Севине не би се изразила толкова хубаво!“ В замяна на това един племенник на госпожа дьо Вилпаризи предизвика следната й забележка: „Ах, дъще, колко е посредствен!“

Обаче думите на госпожа дьо Вилпаризи по адрес на Суан не само не го издигнаха в лелините очи, а, напротив, злепоставиха самата нея: Уважението, с което се отнасяхме — под влияние на баба — към госпожа дьо Вилпаризи я задължаваше, изглежда, да не уронва престижа си в нашите очи, а тя бе изменила на създаденото за нея мнение, щом изобщо знаеше за съществуването на Суан, щом допускаше нейни роднини да общуват с него.

— Възможно ли е? Тя познава Суан! А ти разправяше, че била роднина на Мак-Махон!

Това предубеждение на моите роднини към познатите на Суан се потвърди впоследствие в техните очи с женитбата му за жена от най-лошите обществени среди, кажи-речи, кокотка, която между другото той не се опита да им представи, като продължаваше да идва сам у нас, макар и вече много по-рядко. Нашите сметнаха — предполагайки, че я беше избрал между познатите си, че именно това бе неизвестната на тях среда, в която той се движеше обикновено.

Но веднъж дядо ми прочете в някакъв вестник, че господин Суан бил най-редовно канен на обедите, давани в неделя от херцог дьо Х…, син и племенник на най-изтъкнати държавници от времето на Луи-Филип. А дядо се интересуваше живо от всички дребни случки, които можеха да го въведат мислено в частния живот на хора като Моле, херцог Паските или херцог дьо Броли. Той много се зарадва, като узна, че Суан общува с хора, които са ги познавали. Сестра му, напротив,

изтълкува този факт съвсем неблагоприятно за Суан: особа, която избира познанствата си извън кастата, в която се е родила, извън своята „обществена среда“, се декласираше много грозно в нейните очи. Струваше й се, че с подобна постъпка човек се отказва наведнъж от плодовете на всички хубави отношения със солидни хора, отношения, поддържани и съхранявани предвидливо от родителите с оглед на децата им (тя бе толкова праволинейна, че престана да вижда сина на един нотариус само защото той се ожени за някаква високопоставена личност и с тази своя постъпка падна в нейните очи от тачения ранг на син на нотариус до положението на авантюристите, бивши лакеи или коняри, които, според мълвата, са били за кратко време любимци на кралици).

Тя осъди намерението на дядо да разпита Суан за новооткритите му приятелства, когато щеше да вечеря следващия път у нас. Двете сестри на баба, стари моми, които се отличаваха с нейното благородство, но не притежаваха острия й ум, заявиха, че не проумяват как дядо може да изпитва любопитство към така наречената „злободневие“, дори то да представлява исторически интерес, и изобщо към каквото и да било, ако не бе пряко свързано с естетически или нравствени проблеми. Тяхното съзнание беше до такава степен далеч от всичко, което отблизо или отдалеч засягаше светския живот, че щом разговорът на масата вземеше несериозен или дори само по-делничен тон, без те да могат да го насочат към любимите си теми, самото им слухово сетиво, убедило се с течение на времето, че в този миг става излишно, даваше отдих на рецептивните органи, излагайки ги по този начин на явна опасност от атрофиране. Ако в такъв момент на дядо се наложеше да привлече вниманието на двете сестри, то той трябваше да прибегне до физическите способи, прилагани от лекарите по душевни болести спрямо болезнено разсеяните пациенти: да почука няколко пъти по чашата с острието на ножа, като същевременно ги извика внезапно по име и се обърне към тях — силни средства, които психиатрите често пренасят в обикновените си лични отношения с нормални хора отчасти по професионален навик, отчасти защото смятат всички за малко смахнати.

Двете сестри проявиха като че ли малко повече интерес една вечер (Суан беше канен на вечеря следващия ден и им беше пратил цяла каса вино „Асти“), когато леля, размахвайки един брой на вестник

„Фигаро“, в който по повод някаква картина, включена в изложбата „Коро“, пишеше: „От колекцията на господин Суан“, каза:

— Видяхте ли, че „Фигаро“ се занимава с нашия Суан?

— Аз винаги съм ви повтаряла, че Суан има много вкус — заяви баба.

— Разбира се, нали винаги ни противоречиш — отвърна леля.

Знаейки, че баба никога не е на едно и също мнение с нея и не напълно уверена дали ние сме на нейна страна, тя умишлено осъждаше всяко становище на баба от името на всички ни, стараейки се да обедини насила близките си срещу него. Но този път ние не я подкрепихме. Понеже бабините сестри казаха, че смятат да споменат пред Суан за съобщението във „Фигаро“, тя ги разубеди. Всеки път, когато се изтъкнеше нечие предимство, колкото и малко да бе то, което липсваше на нея самата, тя съзнателно си въобразяваше, че това не е никакво предимство, а, напротив, досадна неприятност и съжаляваше въпросната личност, за да не бъде принудена да й завижда.

— Едва ли ще му доставите удоволствие. Лично аз зная, че би ми било безкрайно неприятно да видя името си, отпечатано така във вестника, и никак не бих се чувствувала поласкана, ако ми заговорят за това.

Впрочем тя нямаше нужда да настоява. Бабините сестри така се ужасяваха от всяка просташка проява, че скриваха и най-малкия личен намек зад дълбокомислено скроени перифрази, толкова неясни, че често пъти лицето, за което се отнасяше намекът, изобщо не го схващаше. Колкото до майка ми, тя имаше само една грижа — много й се искаше да предума баща ми да заговори със Суан ако не за жена му, то поне за дъщеря му, която той обожаваше и заради която в крайна сметка се бе оженил.

— Би могъл да му кажеш няколко думи, да го попиташ как е. Жестоко е спрямо него.

Баща ми се сърдеше:

— Нищо подобно! Това са безсмислици! Ще бъде смешно.

Единственият измежду всички обаче, за когото идването на Суан се беше превърнало в мъчение, бях аз. Защото през вечерите, когато имахме гости на вечеря, дори да бе само господин Суан, мама не се качваше в стаята ми. Вечерях преди другите и сядах после с тях на масата, но само до осем часа, когато, спазвайки режим, трябваше да се

кача горе. Тогава бях принуден да пренеса така ценната и крехка целувка, която мама ми даряваше обикновено в леглото, преди да заспя, от трапезарията чак до стаята си и да я крепя през цялото време, докато се обличам, за да не би да накърня сладостта й, да не би да я разлея и летливата й същност да се изпари. Точно във вечерите, когато трябваше да я получа най-внимателно и грижливо, ми се налагаше да я взема набързо, пред всички, да я откраднa едва ли не, без да имам необходимото време и душевна свобода да вложа в нея вниманието на маниаците, които се мъчат да не мислят за нищо друго, затваряйки една врата например, за да могат, когато ги обхване болезнената им мнителност, да й противопоставят победоносно спомена за момента, когато са я затворили.

Ние бяхме всички в градината, когато отекнаха двете колебливи трепкания на звънчето. Знаехме, че е Суан. Но въпреки това всички се спогледахме въпросително и пратихме баба да разузнае.

— Не забравяйте да му благодарите за виното, но по-недвусмислено — напомни дядо на двете си балдъзи. — Чудесно е, а и касата е огромна.

— Не шушукайте! — обади се братовчедка му. — Можете да си представите колко е приятно да влезеш в дом, където всички си шепнат нещо.

— А, ето го и господин Суан — каза татко. — Ще го питаме как мисли — дали времето ще бъде хубаво утре.

Мама си въобразяваше, че няколко нейни думи биха могли да заличат огорчението, което нашето семейство е причинило може би на Суан след женитбата му. Тя намери начин да го дръпне настрана. Но аз тръгнах след нея. Не можех да се реша да се отделя нито крачка при мисълта, че само след миг трябва да я оставя в трапезарията и да се кача сам в спалнята си без утешението, че тя ще дойде да ме целуне както другите вечери.

— Хайде, господин Суан — каза му тя, — поговорете ми малко за дъщеря си. Сигурна съм, че и тя има усет за хубавото както татко си.

— Но защо не дойдете при нас на верандата? — попита дядо, приближавайки се.

Майка ми беше принудена да прекъсне думите си, но излезе от неловкото положение по много деликатен начин, подобно на добрите

поети, които, притеснени от тиранията на римата, намират най-красивите си стихове.

— Ние ще поговорим за нея, когато останем насаме — каза тя полугласно на Суан. — Само една майка може да ви разбере. Сигурна съм, че и нейната майка мисли като мене.

Насядахме около желязната маса. Мен ми се щеше да не мисля за неспокойните часове, които щях да прекарам тази вечер сам в стаята си, без да мога да заспя; мъчех се да се убедя, че те нямат никакво значение, понеже на другия ден сутринта нямаше вече да си ги спомням; опитвах се да си представя бъдещето, за да го хвърля като мост отвъд тазвечерната бездна, която ме плашеше. Но мисълта ми, подчинена на тази едничка грижа, втренчена като впития ми в мама поглед, бе плътно затворена за всяко възприятие. Всичко красиво или просто забавно, което би ме развълнувало или разсеяло, оставаше извън нея. Като болен, който благодарение на упойка, присъствува в пълно съзнание на операцията, извършвана над него, без да чувствува нищо, аз бях в състояние да си рецитирам мислено любими стихове или да наблюдавам усилията на дядо да накара Суан да разкаже нещо за херцог Одифре-Паските, без ни най-малко да се затрогна от едното или да се развеселя от другото. Независимо от това усилията на дядо отидоха на вятъра. Той едва успя да запита Суан за този оратор и едната бабина сестра (въпросът беше отекнал в ушите й като ненавременна тишина и тя бе сметнала, че е по-възпитано да я наруши) се обърна към другата:

— Представи си, Селин, запознах се с една млада шведска учителка, която ми разказа страшно интересни неща за кооперациите в Скандинавските страни. Трябва да я поканим някоя вечер у нас.

— Естествено — отвърна сестра й. — И аз не си загубих времето. Срещнах у господин Вентьой един стар учен, който познавал добре Мобан. Мобан му обяснил най-подробно как постъпва, за да съчини някоя роля. Извънредно интересно. Той бил съсед на господин Вентьой, а аз да нямам представа. И бил страшно любезен.

— Не само господин Вентьой има любезни съседи! — възкликна леля Селин на висок глас, за да победи стеснението си; и понеже вложи умисъл в думите си, те прозвучаха неискрено. Същевременно тя погледна многозначително Суан. А сестра й Флора, която разбра, че с тази забележка Селин благодари за виното „Асти“, също погледна

Суан признателно и леко иронично, било за да подчертае само остроумната забележка на сестра си, било защото облазяваше Суан, че я е заслужил, било защото неволно се подиграваше с него, считайки го един вид на подсъдимата скамейка.

— Струва ми се, че можем да поканим този господин на вечеря — продължи Флора. — Заговорели ли го за Мобан или за госпожа Матерна, говорел с часове, без да спира.

— Навярно е страшно приятно — въздъхна дядо. За нещастие природата напълно бе лишила ума му от способността да се интересува живо от шведските кооперации, както бе лишила ума на двете му балдъзи от малкото находчивост, която трябва да добавиш от себе си, за да можеш да разкажеш с известно очарование някаква интимна подробност от живота на Моле или на граф дьо Пари.

— Знаете ли — обърна се Суан към дядо ми, — сега ще ви разкажа нещо, което, макар и привидно да няма нищо общо с това, което ме питате, е свързано всъщност с него, защото в известно отношение животът не се е изменил кой знае колко. Тази сутрин препрочетох един пасаж от Сен-Симон, който сигурно би ви се сторил забавен. Намира се в тома за неговото посланичество в Испания. Този том не спада към най-добрите и е почти като вестник, но чудно написан вестник, а това вече го отличава от убийствено скучните вестници, които се считаме задължени да четем сутрин и вечер.

— Не съм на вашето мнение. Някои дни четенето на вестниците ми се струва особено приятно… — прекъсна го леля Флора, за да покаже, че е прочела забележката за Суан във „Фигаро“ по повод „Коро“.

— Когато става дума за събития или хора, които ни интересуват — натърти леля Селин.

— Не отричам — отвърна Суан изненадан. — Аз упреквам вестниците в едно: че привличат всеки ден вниманието ни върху незначителни неща, а само три-четири пъти в живота си четем книгите, които съдържат съществени неща. Щом всяка сутрин разгръщаме трескаво вестника, би трябвало да се направи обратното и да поместват във вестника, знам ли какво, да речем… „Мислите“ на Паскал! (Той подчерта последните думи с предвзето ироничен тон, за да не би да прозвучат педантично.) А в позлатената отстрани книга, която ще отворим веднъж на десет години — добави той, проявявайки

престореното презрение на някои светски хора към светската хроника, — бихме прочели, че гръцката кралица е отишла в Кан или че лионската принцеса е дала маскен бал. По този начин ще се възстанови справедливото съотношение. — Но сякаш съжалявайки, че макар и шеговито се е впуснал да говори за сериозни неща, той продължи насмешливо: — Ама че разговор! Защо сме се заловили с тия високопарни теми! — После отново се обърна към дядо: — Та Сен-Симон разказва, че Мольоврие имал дързостта да се ръкува със синовете му. Нали знаете, същият този Мольоврие, за когото той казва: „Никога не съумях да видя в тази дебела бутилка друго освен лимфа, простащина и глупост.“

— Дебели или не, аз знам бутилки, които са пълни със съвсем друго нещо! — прекъсна го леля Флора, която на свой ред държеше да благодари на Суан, защото виното „Асти“ беше подарено и на двете. Селин се засмя.

Суан поде озадачен:

— Сен-Симон пише: „Не знам дали това беше проява на невежество или клопка, но той пожела да се ръкува с моите деца. Забелязах това навреме, за да му попреча.“

Дядо почна да се възхищава от съпоставянето на „невежество“ и „клопка“, но госпожица Селин, чиито слухови способности не бяха изпаднали още в състояние на пълна упойка, понеже ставаше дума за Сен-Симон, литератор, се намеси възмутено:

— Възможно ли е да се възхищавате от подобно нещо! И таз добра! Че какво значи това? Нима хората не са равни помежду си? Има ли значение дали е херцог или кочияш, ако не е лишен от ум и сърце? Много добре си е възпитавал децата вашият Сен-Симон, ако не ги е учил да подават ръка на всеки честен човек! Това е наистина отвратително! И вие се осмелявате да цитирате, подобно нещо!

А дядо, напълно съкрушен, давайки си сметка, че пред подобна аудитория е невъзможно да накара Суан да разкаже анекдоти, които биха били забавни за него самия, помоли тихичко мама:

— Припомни ми оня стих, който ми беше казала, той толкова ме облекчава в подобни случаи! А, да. „Господи, колко добродетели ни караш да ненавиждаме!“ Много сполучливо казано!

Аз не откъсвах очи от майка ми. Знаех, че щом седнем на масата, няма да ми позволят да остана през цялото време, докато трае

вечерята, и за да не противоречи на баща ми, мама няма да ми позволи да я целуна няколко пъти пред гостите, както бих я целунал в стаята си. Затова се заричах, щом влезем в трапезарията и вечерята започне, да вложа предварително, когато наближи часът за оттеглянето ми, в тази толкова кратка и бегла целувка всичко, което бе по силите ми: да избера с поглед мястото на бузата, където ще допра устните си, да се подготвя душевно, за да мога, започнал мислено целувката си, да посветя изцяло мига, който ще ми даде мама, на усещането от допира на бузата й до моите устни, подобно на художник, който, можейки да отскубне от модела си само няколко кратки сеанса, подготвя палитрата си и по памет, използвайки скиците си, нахвърля на платното всичко, за което в краен случай би могъл да мине и без позиране. Но преди още да позвънят за вечеря, не съзнавайки жестокостта си, дядо каза:

— Детето изглежда уморено. Би трябвало да се качи горе и да си легне. Впрочем тази вечер сядаме късно на масата.

А баща ми, който не спазваше така строго уговореното, както мама и баба, заяви:

— Да, хайде, иди да си легнеш.

Аз поисках да целуна мама, но в този момент проехтя звънецът за вечеря.

— Е, хубава работа, остави майка си на мира, стига сте се лигавили всяка вечер, смешно е да излагате на показ чувствата си. Хайде, качвай се!

И аз трябваше да тръгна на път без благословия. Трябваше да изкача стълбата „без сърце“, както казва народът, защото действително се качвах против желанието на сърцето си, което копнееше да се върне при мама; тя не му бе разрешила, целувайки ме, да ме последва. Тази омразна стълба, по която поемах винаги толкова тъжно, миришеше на лак и особената мъка, която изпитвах всяка вечер, се беше сляла и споила крепко с тази миризма, като бе станала сякаш още по-непоносима за изострената ми чувствителност, защото умът ми не можеше да се бори срещу нея под тази обонятелна форма. Когато спим и неосъзната остра зъбна болка ни кара двеста пъти поред да вадим момиче от водата или да повтаряме безспир някой стих от Молиер, ние изпитваме голямо облекчение при събуждането си, след като съзнанието ни очисти усещането за зъбна болка от всяка героична или ритмична окраска. Аз изпитвах точно обратното на това чувство на

облекчение, когато мъката ми, че трябва да се кача в стаята си, проникваше в мене много по-бързо, почти мигновено, ненадейно и, кажи-речи, от засада ведно с вдъхването — много по-отровно от моралната болка — на свойствената за стълбището миризма на лак. Влязъл в стаята, трябваше да запуша всякакъв изход, да затворя капаците, да изкопая собствения си гроб, оправяйки леглото за спане, да надяна мъртвешкия саван — нощницата. Но преди да се погреба в желязното легло, което бяха сложили допълнително в стаята, защото лете ми беше много топло под рипсените завеси на големия креват, се подадох на бунтовен порив и реших да проявя хитрост на осъден. Писах на майка си, молейки я да се качи при мене за нещо сериозно, което не мога да й кажа в писмото си. Страх ме беше само от едно; да не би Франсоаз, лелината готвачка, която се занимаваше с мене, когато бях в Комбре, да откаже да й занесе писъмцето ми. Предполагах, че да предаде нещо на майка ми, когато имаме гости, ще й се стори поне толкова невъзможно, колкото ако поискат от портиера на театъра да предаде писмо на актьор, който е на сцената. По въпроса какво може и какво не може да се прави Франсоаз си имаше свой собствен кодекс, подробен, неумолим и праволинеен, прокарващ тънки, неуловими или дори съвсем безсмислени разграничения (също както античните закони, които редом с жестоки предписания, като например избиване на кърмачета, забраняват, проявявайки прекалена чувствителност, да се вари шиле в майчиното му мляко или да се яде седалищен нерв на животно). Ако се съди по внезапния й упорит отказ да изпълни някои наши поръчения, този кодекс предвиждаше, изглежда, сложни социални съображения и изтънчени светски отношения, каквито нито обкръжението й, нито животът й на слугиня в село биха могли да й внушат. И човек биваше принуден да си каже, че в нея живее далечното френско минало, благородно и зле разбрано, подобно на промишлените градове, в които няколко стари замъка свидетелствуват, че някога в тях се е водил дворцов живот, а работниците от някой негов химичен завод работят сред изящни скулптури, изобразяващи чудото на свети Теофил или четиримата синове на Емон[1]. В моя случай членът на кодекса, поради който бе малко вероятно, освен в случай на пожар, Франсоаз да обезпокои мама в присъствието на господин Суан за такава незначителна особа като мене, изразяваше само страхопочитанието, което тя изпитваше не само към родните на

господарката си — тачени наравно с покойниците, свещениците и кралете, — но и към гостенина, поканен в дома, страхопочитание, което би ме развълнувало в някоя книга, но изказано с важен и умилен тон от Франсоаз то ме дразнеше, особено тази вечер, когато в резултат на преклонението й пред всеки светски ритуал, щеше да откаже да смути вечерящите. За да имам известни изгледи за успех, не се поколебах да я излъжа, като й казах, че съвсем не по моя прищявка пиша на мама, но като сме се разделяли, тя ми е напомнила да потърся нещо и да не забравя да й пиша дали съм го намерил. Струва ми се, че Франсоаз не ми повярва, защото подобно на всички първобитни хора, чиито сетива са били по-изострени от нашите, тя тутакси схващаше по някакви неуловими за нас признаци всяка истина, която се опитвахме да скрием от нея. Тя погледа пет минути плика, като че ли листът и почеркът ми щяха да й дадат представа за естеството на съдържанието или да й подскажат кой член на кодекса си да приложи. После си излезе с примирено изражение, което явно казваше: „Не е ли цяло нещастие за едни родители да имат такова дете!“ След малко Франсоаз се върна и ми каза, че засега са още на сладоледа и домакинът няма никаква възможност да връчи писмото пред всички, но щом поднесат чашките с парфюмирана вода за изплакване на устата, ще намери начин да го предаде на мама. Тревогата ми тутакси спадна: сега нямаше както преди малко да бъда разделен от мама чак до утре, понеже писмото ми, макар и да я разсърди (двойно повече при това, защото ставах смешен пред Суан), ми позволяваше да се вмъкна невидим и очарован в същата стая, където беше тя; то щеше да й заговори за мене на ухото и запретената и враждебна стая, в която само до преди миг дори сладоледът — мраморен — и чашките с парфюмирана вода криеха за мене зловредна и смъртно тъжна наслада, защото мама я вкусваше далеч от мен, се отваряше сега като презрял плод, разпукал кората си, а мисълта на мама, четейки редовете на писмото ми, щеше да избликне като сок чак до сърцето ми. Сега вече не бях разделен от нея. Всички прегради бяха рухнали, свързваше ни сладостна нишка. Но това не беше всичко: мама сигурно щеше да дойде.

По онова време аз си мислех, че ако Суан прочете писмото ми и отгатне целта му, щеше хубавичко да се надсмее над тревогата ми. Напротив, както узнах по-късно, дълги години от живота му са били

отровени от подобна тревога и никой не би могъл да ме разбере по-добре от него. Само че той бе изпитал тази тревога като влюбен при мисълта, че любимото същество се забавлява някъде, а той не може да отиде при него. Всъщност тази тревога е предопределена сякаш за любовта, любовта си я е присвоила, тя е станала свойствена за нея. Но когато, както в моя случай, това безпокойство се всели у човека, преди любовта да се появи в живота му, то се рее, очаквайки я, неясно и необвързано, без определено предназначение, днес в услуга на едно чувство, утре на друго, примесено било със синовната обич, било с школската дружба. Суан беше опознал и тази радост, която аз изпитах за първи път, когато Франсоаз се качи повторно да ми каже, че ще предадат писмото ми. Тази измамна радост, причинена от някой роднина на любимата жена, който отива да я срещне в дома или в театъра, където тя е на бал, вечеринка или премиера, съглежда ни, като бродим наоколо и дебнем отчаяно случай да установим връзка с нея, познава ни, спира се като свой човек при нас, пита ни за какво сме дошли и понеже ние измисляме, че трябва да кажем нещо важно и неотложно на неговата роднина или приятелка, ни уверява, че няма нищо по-просто, въвежда ни в антрето и ни обещава, че ще ни я изпрати най-много след пет минути. Колко ни е драг — както ми бе драга в този миг Франсоаз — този благосклонно настроен посредник, който с една дума прави поносимо, човешко и едва ли не приятно безсмисленото пъклено забавление, в което ни са се привиждали коварни, враждебни нам и диви вихри, отвличащи далеч от нас любимата, карайки я да се залива в смях. Ако съдим по него, по заговорилия ни неин роднина, който също е посветен в това жестоко тайнство, едва ли и другите поканени на празненството имат нещо демонично. И ето че внезапно през една неочаквана пролука ние проникваме в тия непознати нам наслаждения; ето че си представяме, притежаваме, споделяме, нещо повече, кажи-речи, сътворяваме един от поредицата мигове, които ги съставят, миг не по-малко реален от другите и по-важен за нас, защото любимата ни е по-тясно свързана с него: мигът, когато ще й кажат, че ние чакаме долу. Навярно и другите мигове на това празненство не ще да са кой знае колко различни от този, едва ли имат нещо по-сладостно, което да ни причинява такова страдание, щом благосклонно настроеният приятел ни е казал: „Тя с удоволствие ще слезе. Сигурно ще й бъде много по-приятно да

разговаря с вас, отколкото да се отегчава там!“ Уви! Суан беше изпитал всичко това на гърба си! Добрите намерения на едно трето лице са безсилни пред жена, раздразнена, че дори на празненството я преследва мъж, когото не обича. Често приятелят слиза сам.

Майка ми не дойде и без да щади честолюбието ми (което щеше да пострада, ако тя опровергае измислицата ми, че уж ме е помолила да й кажа къде се намира това, което е търсела), бе поръчала на Франсоаз да ми предаде следните думи: „Няма отговор“, които впоследствие толкова често съм чувал от вратарите на луксозните хотели или от лакеите на игралните домове в отговор на писъмцето на някоя нещастна девойка, която се изненадва: „Как? Нищо ли не каза? Не е възможно! Нали му предадохте писмото ми? Добре, ще почакам още малко.“ И също както тя уверява неизменно портиера, че няма нужда да пали допълнителна лампа за нея и остава там, слушайки разменените сегиз-тогиз реплики за времето между портиера и един хоп, когото той внезапно изпраща, сетил се за часа, да изстуди в лед напитката на някакъв клиент, така и аз, отклонил предложението на Франсоаз да ми направи чай или да остане при мене, й казах да се прибере в стаята си, легнах си и затворих очи, стараейки се да не чувам гласовете на родителите си, които пиеха кафе в градината. Но само след няколко секунди почувствувах, че след като, с риск да я разсърдя, се бях доближил толкова близо до мама и едва не я видях, бях зачеркнал възможността да заспя, без да я видя, и опитвайки се да си наложа спокойствие или, с други думи, примирение с бедата, сърцето ми заби още по-мъчително, защото вълнението ми все повече нарастваше. Внезапно цялата ми тревога стихна, обзе ме блаженство, напомнящо бързото въздействие на силно лекарство против болки: реших изобщо да не се опитвам да заспя, без да съм видял мама, да я целуна на всяка цена, когато се качва да си легне, макар и да бях сигурен, че след това дълго ще ми се сърди. Спокойствието, което последва прекратяването на терзанията ми, а може би и очакването — със страх и копнеж — на опасността ме ободриха извънредно много. Отворих безшумно прозореца и седнах на долния край на леглото. Не смеех да мръдна, за да не би да ме чуят отдолу. Вън също всичко като че ли бе застинало в безмълвно внимание, за да не смути лунната светлина, чийто отблясък, по-плътен и по-осезаем от самата нея, удвоявайки и отдалечавайки всеки предмет, стесняваше и

същевременно удължаваше пейзажа като навит плат, който разгръщаме. Ако нещо следваше да се раздвижи, например някое клонче на кестена, то се раздвижваше, но неговото самостоятелно трептене, завършено докрай, изпълнено до най-малките отсенки, не се сливаше с безмълвието, не се стопяваше в него, оставаше изолирано. На фона на тази тишина, която не поглъщаше нищо, най-далечните шумове, идещи навярно от градините в другия край на града, долитаха съвсем „отчетливо“, сякаш изглеждаха далечни само защото бяха изпълнени пианисимо, подобно на мотивите, които оркестърът на Консерваторията свири толкова добре под сурдинка, че макар и да не пропускаме нито нотка, добиваме илюзията, че свирят далеч от концертната зала и всички стари абонати, бабините сестри също, когато Суан им отстъпи местата си, напрягат слух, за да чуят отдалечаващите се сякаш стъпки на войскова част, която още не е завила по улица Тревиз.

Знаех, че тазвечерното ми поведение ще повлече възможно най-тежки мерки за мене от страна на родителите ми, много по-тежки наистина, отколкото би предположил някой външен човек, от мерките, подобаващи за действително грозни провинения. Но при моето възпитание провиненията не се степенуваха както при другите деца и аз бях приучен да считам за най-сериозни (сигурно защото не е имало други, от които е трябвало да се въздържам по-старателно) провиненията, изхождащи, както сега разбирам, от един и същ източник — лесно възбудимата ми нервна система. Но тогава това определение не се споменаваше, тази причина не се издаваше, за да не би да си въобразя, че е простимо да допускам подобни грешки или дори че не съм в състояние да им устоя. Но аз ги разпознавах по безпокойството, което ги предшествуваше, и по строгостта на наказанието, което ги съпровождаше. Затова си давах ясно сметка, че провинението, което се канех да извърша, спадаше към най-строго наказваните, макар и не най-сериозните. Изпреча ли се на пътя на мама, когато се качва в спалнята си, разберат ли, че не съм си лягал, за да й кажа лека нощ в коридора, няма да ме държат повече в къщи, още на другия ден ще ме пратят в колежа, в това нямаше никакво съмнение. Е добре! Предпочитах да постъпя по този начин, па макар и да трябваше пет минути след това да се хвърля през прозореца. В момента исках само едно — мама, да кажа лека нощ на мама. Бях

отишъл много далеч по пътя на осъществяване на желанието си, за да мога да се върна назад.

Чух стъпките на родителите си: изпращаха Суан. Когато звънчето на пътната врата ме предупреди, че той си е отишъл, застанах на прозореца. Мама питаше баща ми дали морският рак е бил хубав и дали господин Суан си е взел повторно от сладоледа с кафето и фъстъците.

— На мен лично сладоледът не ми хареса кой знае колко — каза майка ми. — Струва ми се, че идния път ще трябва да опитаме някоя друга есенция.

— Нямате представа колко променен ми се вижда Суан — каза дядовата братовчедка. — Невероятно се е състарил!

Тя до такава степен беше свикнала да вижда Суан все някогашния младеж, че се учудваше, когато внезапно видеше по-стар от възрастта, която му приписваше. А и моите родители между другото намираха, че той се е състарил препалено много, неестествено, неприлично, но напълно заслужено за хората, които са били дълго ергени, за всички тия, за които големият ден, непоследван от никакъв друг ден, е по-дълъг, отколкото за другите хора, защото за тях той е празен и отделните моменти се трупат още от сутринта, без да се разделят после между децата.

— Струва ми се, че онази безсрамница, жена му, му създава много грижи, като живее пред очите на цяло Комбре с някакъв си господин Шарлю. Всичко живо говори само за тях.

Майка ми забеляза, че независимо от това от известно време той изглеждал по-разведрен.

— Освен това сега прави по-рядко онзи жест, който така напомня баща му: да си бърше очите и да прокарва ръка по челото си. Мисля, че всъщност той вече не обича онази жена.

— Разбира се, че не я обича — обади се дядо. — Преди доста време получих писмо от него по този въпрос, което не оставя никакво съмнение за чувствата му, най-малкото за любовните му чувства към тази жена. Естествено аз се направих, че не съм разбрал. Е какво! Видяхте ли, че забравихте да му благодарите за виното — добави дядо, обръщайки се към двете си балдъзи.

— Как да не сме му благодарили! Между нас казано, струва ми се дори, че му намекнахме много изтънчено за подаръка му! — възрази

леля Флора.

— Вярно, чудесно го извъртя! Аз ти се възхитих — забеляза леля Селин.

— Но и ти не остана по-долу.

— Да, намекът ми за любезните съседи не беше лош.

— Охо! Това ли значи според вас благодарност? — възкликна дядо. — Чух тия приказки, но мътната да ме отвлече, ако разбрах, че се отнасяли за Суан. Можете да бъдете сигурни, че и той нищо не е разбрал.

— И таз добра! Суан не е глупав, уверена съм, че е схванал намека. Не можех все пак да му кажа броя на бутилките и цената на виното!

Баща ми и майка ми останаха сами и седнаха за малко. После баща ми каза:

— Ако нямаш нищо против, можем да се качим да си легнем.

— Щом искаш, драги, макар че никак не ми се спи. Не вярвам това невинно кафе със сладолед да ме е разсънило така. Но виждам, че свети в слугинската стая и понеже бедната Франсоаз ме е чакала досега, ще ида поне да ми развърже корсета, докато ти се събличаш.

И мама отвори решетъчната врата на вестибюла, която водеше към стълбището. Скоро дочух стъпките й, тя се качваше да затвори прозореца. Промъкнах се безшумно в коридора. Сърцето ми биеше толкова силно, че едва пристъпвах, но сега поне не биеше от тревога, а от страх и радост. Видях на стълбището отражението на мамината свещ. Малко по-късно зърнах и самата нея и се втурнах. В първия миг тя ме погледна изненадано, не разбирайки какво става. После лицето й доби гневно изражение, но тя не каза нито дума. Нищо чудно, за много по-дребни провинения не ми говореха с дни. Ако мама ми бе продумала, би могло да се допусне, че ще ми каже още нещо; впрочем това би ми се сторило много по-страшно, защото би било знамение, че пред тежкото наказание, което ме очаква, всяко мълчание или сърдене са детинщини. Една нейна дума би била равнозначна на спокойния тон, с който се отговаря на слуга, когато сте решили да го освободите от длъжност, на целувката, която се дава на син, когато го изпращате да отбие военната си служба, целувка, която бихте му отказали, ако всичко може да се размине с два дни сръдня. Но тя чу баща ми, който

излизаше от банята, където се бе съблякъл, и за да избегне неминуемата сцена, ми прошепна с прекъснат от гняв глас:

— Бягай! Прибирай се бързо да не те види поне баща ти, че чакаш тук като луд!

Но аз повтарях своето:

— Ела да ми кажеш лека нощ! — И гледах ужасен отблясъка на татковата свещ, който пълзеше нагоре по стената на стълбището, като използувах същевременно приближаването му, за да изнудя мама, надявайки се, че за да не би той да ме завари навън, ако продължава да държи на своето, тя ще ми каже: „Прибери се в стаята си, аз ей сега ще дойда!“

Но вече беше много късно. Татко стоеше пред нас.

Аз прошепнах неволно, без никой да ме чуе: „Загубен съм!“

Но съвсем не стана така. Баща ми редовно ми отказваше неща, които мама и баба ми бяха разрешила съгласно предварително уговорените по-толерантни пактове, защото той не даваше пет пари за „принципи“ и защото не признаваше никакво „човешко право“. Воден от съвсем несъстоятелни съображения или изобщо от никакви съображения, той ме лишаваше от дадена разходка, станала вече обичайна и така неприкосновена, че лишаването ми от нея беше равносилно на клетвонарушение. Или пък, както бе сторил и тази вечер, ми казваше много преди уговорения час: „Хайде! Качвай се и си лягай без увъртания!“

Но също така, именно защото нямаше принципи (според съдържанието, което баба влагаше в тази дума), той беше неспособен и за истинска неотстъпчивост. Погледна ме учуден и разсърден, после, щом мама му обясни смутено какво се е случило, отсече:

— Че иди с него, какво толкова! Нали тъкмо казваше, че не ти се спяло. Постой в стаята му, аз нямам нужда от нищо.

— Но, мили — възрази плахо мама, — не е важно дали ми се спи, или не, не бива да създаваме такива навици у това дете…

— Не става дума за навици — отвърна татко, повдигайки рамене. — Нали виждаш, че страда; погледни какво отчаяно изражение има горкото! Хайде, хайде, та ние не сме палачи! Много ще спечелиш, ако го разболееш, нали? В стаята му тъй и тъй има две легла, кажи на Франсоаз да ти приготви голямото и спи тази вечер при него. Хайде, лека нощ, понеже моите нерви са в ред, аз ще си легна.

Немислимо беше да му благодаря. Всяка проява на прекалена чувствителност го дразнеше. Аз стоях, без да смея да мръдна. Той беше още пред нас, много висок в бялата си нощница под индийския шал в лилаво и розово, с който връзваше нощем главата си, защото страдаше от невралгия. Напомняше с библейския си жест подарената ми от господин Суан гравюра, репродукция на Беноцо Гоцоли, на която Авраам заповядва на Сара да напусне Исак. Много години изтекоха от тази вечер. Стената на стълбището, по която пълзеше отблясъкът на татковата свещ, отдавна не съществува вече. И в мен самия са рухнали много неща, които си въобразявах, че ще траят вечно, и на тяхно място израснаха нови, носещи нови мъки и радости, които тогава не бих могъл да предвидя, както днес толкова мъчно разбирам предишните. От доста дълго време също баща ми не може вече да каже на майка ми: „Иди с детето!“ Възможността да изживея подобни мигове никога вече няма да се върне. Но от известно време, когато се ослушам, долавям отново риданията, които намерих сили да сдържа пред баща си и които избухнаха, щом останах насаме с мама. Всъщност тия ридания никога не са заглъхвали, но сега ги чувам отново само защото животът все повече и повече замлъква край мене, също както камбаните на манастирите, заглушени денем до такава степен от градския ропот, че ни се струват онемели, зазвънят отново в безмълвието на нощта.

Мама прекара онази нощ в стаята ми. Точно когато бях извършил толкова тежко провинение, че очаквах да ме отстранят насила от къщи, моите родители ми даваха много повече, отколкото биха ме наградили когато и да било за моя добра постъпка. Дори когато се проявяваше под форма на благоволение, поведението на баща ми спрямо мене си оставаше произволно и незаслужено. Това бе свойствено за него и се дължеше на факта, че обикновено бе продиктувано от случайно стечение на обстоятелствата, а не от предварително обмислен план. Може би дори държането му, когато ме пращаше да си легна, което аз наричах строгост, заслужаваше по-малко това определение, отколкото държането на мама или баба, защото неговата природа, по-различна в известни отношения от моята и следователно от тяхната, не беше отгатнала дотогава колко бях нещастен всяка вечер, докато мама и баба го знаеха отдавна. Но те ме обичаха премного, за да ми спестят това страдание, те искаха да ме приучат да го побеждавам, за да намалят болезнената ми чувствителност и да укрепят волята ми. Не знам дали

на баща ми, който ме обичаше по-другояче, би му дало сърце да го стори. Единствения път, когато бе разбрал, че тъгувам, той бе казал на майка ми: „Иди го утеши!“ Мама остана онази нощ в стаята ми и сякаш за да не помрачи с никакво угризение тия часове, тъй различни от часовете, които с основание можех да очаквам, когато Франсоаз разбра, че става нещо необикновено, щом мама седи до мене, хванала ръката ми, и ме оставя да плача, без да ми се кара, и попита: „Но, госпожо, защо господинът плаче така?“, тя каза:

— Той сам не знае, Франсоаз. Нервен е. Пригответе ми бързо голямото легло и се качете да си легнете.

Така за първи път моята тъга не беше сметната за наказуемо провинение, но за независещо от мене неразположение, официално признато нервно състояние, за което не бях отговорен. Изпитвах облекчение, че мога да изливам без угризение горчивите си сълзи, да плача, без да върша грях. Бях и не малко горд пред Франсоаз от този обрат в човешките отношения: само един час след като мама бе отказала да се качи в стаята ми и я бе накарала да ми отговори пренебрежително, че трябва да спя, сега внезапно израствах до ранга на възрастна личност, изведнъж извоювах зрелост в мъката си, свобода на сълзите си. Трябваше да се чувствувам щастлив, а не бях. Струваше ми се, че мама бе направила първата си отстъпка и това вероятно я огорчаваше, за първи път тя се отказваше пред самата себе си от своя идеал за мене, за първи път тя, така сърцата обикновено, се признаваше победена. Струваше ми се, че ако действително бях извоювал победа, това бе победа над нея; бях успял, както това можеха да сторят болестите, скърбите или възрастта, да сломя волята й, да превия разума й и тази вечер откриваше нова ера, бележеше тъжна дата. Ако имах смелост, сега щях да кажа на мама:

— Не, не искам, не оставай да спиш при мене!

Но ми беше добре известна практическата, днес биха казали реалистичната — мъдрост на мама, която обуздаваше пламенната й идеалистична натура, наследена от баба, и знаех, че сега, след като злото е вече сторено, тя щеше да предпочете да ме остави да вкуся поне миротворната наслада и да не смущава съня на баща ми. Естествено хубавото мамино лице блестеше от младост тая вечер, когато тя държеше нежно ръцете ми и се мъчеше да спре сълзите ми. Но точно това ми се струваше нередно. Гневът й би ме натъжил по-

малко, отколкото тази нежност, която не бях изпитал в детството си. Струваше ми се, че тайно и нечестно бях издълбал първата бръчка и бях предизвикал първия бял косъм в душата на мама. Тази мисъл удвои риданията ми и тогава тя, която никога не се разнежваше с мене, се зарази от състоянието ми и едва не се разплака и тя. Понеже почувствува, че забелязах вълнението й, ми каза, смеейки се:

— Ех ти, мое жълтурче, ех ти, малко глупаче, ще накараш и мама да оглупее, ако не престанеш да плачеш. Хайде, щом не ти се спи, а и на мене също, вместо да си хабим нервите, да правим нещо, да вземем някоя твоя книга.

Но в стаята ми нямаше нито една.

— Ще изпиташ ли по-малко удоволствие, ако извадя отсега книгите, които баба ти е приготвила за имения ти ден? Помисли си: няма ли да бъдеш разочарован, ако не получиш нищо другиден?

Напротив, аз бях очарован и мама отиде да донесе пакета с книгите. Само късият им и широк формат личеше под обвивката, но дори и така, забулени, без да зная съдържанието им, те засенчваха вече новогодишната кутия с бои и бубите за рождения ми ден, получени миналата година. Пакетът съдържаше „Дяволското блато“, „Франсоа льо Шампи“, „Малката Фадет“ и „Звънарите“. Както узнах по-късно, баба била избрала най-напред стиховете на Мюсе, едно томче от Русо и „Индиана“, защото, от една страна, тя смяташе вятърничавите книги за вредни точно колкото бонбоните и сладкишите, а от друга, мислеше, че досегът с гениалните умове може да има върху духа на едно дете само полезно и животворно въздействие, както чистият въздух и морският вятър за нейното собствено тяло. Но понеже баща ми, като узнал какви книги иска да ми подари, я сметнал едва ли не за побъркана, тя се върнала отново при книжаря в Жуильо-Виконт, за да не би да ме остави без подарък, и се спряла на четирите романа на Жорж Санд. (Беше ужасно горещ ден и тя се прибра вечерта така разнебитена, че лекарят предупреди мама да не я оставя да се изморява толкова.)

— Не бих се решила, дъще — казваше тя на мама, — да дам на нашето дете четиво, което не е написано талантливо.

Всъщност тя никога не се решаваше да купи каквото и да било, което не би било полезно за интелектуалното развитие, и особено ценеше художествените произведения, които учат човека да търси

наслада не само в задоволеното благополучие и суета. Дори когато се наложеше да направи полезен подарък някому, когато трябваше да купи например кресло, прибори, бастун, тя издирваше старинни предмети, чието полезно предназначение се е заличило като че ли от дългата им неупотреба и затова са по-склонни да ни разкажат за живота на някогашните хора, отколкото да служат за нуждите на днешния живот. Тя би желала да имам в стаята си снимки от най-хубавите архитектурни паметници или пейзажи. Но в момента, когато ги купуваше, макар че изобразеният обект имаше естетическа стойност, на нея й се струваше, че в механичния начин на изобразяването им — фотографията — преобладава простащината, полезността. Опитваше се да хитрува и ако не й се удадеше да отстрани напълно търговската баналност, поне да я намали, да я замести с изкуство: вместо снимки от катедралата в Шартр, на баните в Сен-Клу или на Везувий тя питаше Суан дали някой голям художник не ги бе рисувал и предпочиташе да ми подари репродукции на катедралата в Шартр от Коро, на баните в Сен-Клу от Юбер-Робер или на Везувий от Търнър, което в нейните очи беше по-висока степен изкуство. Но отстранявайки по този начин фотографа от изобразяването на някой шедьовър или на природата, той все пак си вземаше своето, възпроизвеждайки виждането на художника. Опряла неизбежно до простащината, баба ми правеше още един опит да я отстрани. Тя питаше Суан дали съответната творба не е била гравирана, като предпочиташе по възможност старинни гравюри или гравюри, представляващи интерес по други причини, стоящи извън тях, например гравюри, изобразяващи някой шедьовър в състояние, в каквото сега не можем да го видим (като гравюрата на „Тайната вечеря“ от Леонардо преди нейното повреждане, изработена от Морген). Трябва да се признае, че резултатите от това нейно разбиране на изкуството да се правят подаръци не бяха винаги блестящи. Представата, която си създадох за Венеция по една рисунка на Тициано, чийто фон е уж лагуната, беше безспорно много по-неточна, отколкото ако имах обикновена снимка. Когато дядовата братовчедка се заловеше да кори баба, тя изреждаше безчет кресла, подарени от нея на млади годеници или стари съпрузи: при първия опит да седнат в тях, те мигновено се разпадаха под тежестта на ощастливените собственици. Но баба би сметнала дребнаво да се интересува от

здравината на някоя мебел, стига само на нея да личи още цветенце, усмивка, а понякога и богато въображение от миналото. Понеже дори това, което съответствуваше на известна функция в тия мебели, беше съвсем необичайно за нас, то я очароваше също както остарелите изрази, в които виждаме някоя метафора, заличена в съвременния език вследствие честата употреба. А селските романи на Жорж Санд, които тя ми подаряваше за имения ден, бяха пълни, подобно на старинните мебели, с остарели, излезли от употреба изрази, възвърнали наново образността си, каквито могат да се срещнат само на село. И баба ми ги бе купила, предпочитайки ги пред други, както би наела по-охотно някое имение, ако в него има готически гълъбарник или друг някой старинен предмет, който оказва благотворно влияние на мисълта с копнежа по неосъществими пътешествия във времето.

Мама седна край леглото ми. Тя бе взела „Франсоа льо Шампи“. Червеникавата корица и непонятното заглавие ясно обособяваха книгата и й придаваха тайнствено обаяние. Не бях чел нито веднъж истински роман. Чувал бях, че Жорж Санд е талантлива авторка на романи. Тази нейна слава ме предразполагаше вече да си представям във „Франсоа льо Шампи“ нещо запленяващо, неподдаващо се на определение. Разказваческото умение на Жорж Санд, предназначено да възбужда любопитство или умиление, някои начини на изразяване, будещи неспокойство и тъга — способи, които що-годе образованият читател открива в много нейни романи, — ми се струваха смущаваща еманация от особената същност на „Франсоа льо Шампи“, защото за мене всяка нова книга не беше една измежду многото подобни, но все едно отделна личност, съществуваща сама за себе си. Под най-ежедневните случки, най-обикновените събития, най-често употребяваните думи долавях странна интонация, особено звучене. Интригата се завърза. Тя ми се стори още по-неясна, защото в този период аз често се разсейвах; четях страница след страница, а си мислех за друго. Пропуските, дължащи се на моята разсеяност, се увеличаваха още повече, когато мама ми четеше на глас, защото тя прескачаше всички любовни сцени. Затова странните промени в съответното държане на мелничарката и момчето, които можеха да се обяснят само с постепенното засилване на зараждащата се помежду им любов, ми се струваха пропити с дълбока тайнственост, бликаща, както бях склонен да вярвам, от невнятното и сладко име Шампи,

което, без да ми е ясно защо, обагряше в пленителен яркочервен цвят малкото момче. Майка ми може би не беше много точна читателка, но в замяна на това, когато творбата отразяваше правдиво някое чувство, тя я интерпретираше възхитително честно и непринудено с красивия си нежен глас. Дори в живота, когато се случеше не художествени произведения, а живи същества да извикат възхищението или умилението й, от деликатност към другите тя полагаше трогателни усилия да заличи от гласа, жестовете или думите си всеки изблик на веселост, който би могъл да нарани злочестата майка, загубила неотдавна детето си, всеки намек за рожден ден или имен ден, който би навел стареца на размисли за напредналата му възраст, всеки разговор за задомяване, който би се сторил досаден на някой млад учен. По същия начин, четейки прозата на Жорж Санд, проникната неизменно от добросърдечие и нравствена изтънченост, които мама под влияние на баба смяташе за най-високи качества в живота и едва много по-късно, под мое влияние, престана да смята за най-важни качества и в книгите, се стараеше да прогони от гласа си всяка превземка, която би спряла мощния поток на тази проза, тя успяваше да предаде цялата естествена нежност и пленителна пълнота на тия изречения, които сякаш бяха написани за нейния глас и се включваха, така да се каже, изцяло в регистъра на нейната чувствителност. Стремейки се да ги произнесе с подходяща интонация, тя намираше сърдечната нотка, която ги е вдъхновила и продиктувала, без да бъде изказана със самите думи. Благодарение на тази нотка, тя смекчаваше мимоходом дразнещите времена на глаголите, придаваше на минало свършено и несвършено време нежността, бликаща от добротата, тъгата, бликаща от любовта, насочваше завършената фраза към начеващата и ускорявайки сегиз-тогиз или забавяйки изричането на сричките, за да ги подчини на еднообразния ритъм, независимо от броя им, тя вдъхваше непресекващ сантиментален живот на тази толкова обикновена проза.

Угризенията ми се уталожиха, отдадох се изцяло на сладостта на тази нощ с мама до мене. Знаех, че тя нямаше да се повтори, че най-силното ми желание на този свят — да бъда с мама през тъжните нощни часове в стаята си — се противопоставя премного на житейските потребности и на желанието на всички други и тазвечерното му осъществяване не можеше да бъде нищо друго освен

измамно щастливо изключение. Утре безпокойствата ми щяха да започнат отново и мама нямаше да бъде до мене. Но нали щом възбуденото ми състояние отминеше, то вече ми ставаше непонятно? Освен това утре вечер беше още далеч. И аз си казвах, че все ще имам време да измисля нещо, макар че новите часове не можеха да ми донесат нищо друго, защото ставаше дума за изживявания, независещи от волята ми, но промеждутъкът от време, който ме делеше от тях, подхранваше надеждата, че мога да ги избягна.

Затова дълги години по-късно, събудех ли се нощем и спомнех ли си Комбре, аз виждах само един светъл разрез сред неясни мрачини, напомнящ светлите петна, очертани върху някоя сграда от внезапно лумнал бенгалски огън или електрически прожектор, докато другите части на сградата тънат в мрак. Доста широк в основата с малката гостна, трапезарията и началото на тъмната алея, по която щеше да дойде Суан, несъзнателният виновник на моите терзания, вестибюлът, по който тръгвах към първото стъпало на стълбището, това толкова мъчително за изкачване стълбище, което съставляваше гръбнакът на неправилната пирамида, на чийто връх се намираше моята спалня с малкото коридорче със стъклена врата, през която влизаше мама. С една дума, виждах само най-необходимия декор (отбелязан обикновено преди текста на старите пиеси, представяни в провинцията) на драмата на моето събличане, преди да си легна, виждах го все в един и същи час, откъснат от всичко друго около него, откроен сам в нощта. Като че ли цялото Комбре се състоеше само от два етажа, свързани с тясна стълба, и като че ли винаги е било все седем часът вечерта. Всъщност, ако някой би ме запитал, аз бих могъл да отговоря, че в Комбре имаше и други неща и че той живееше и в други часове на деня. Но тъй като подробностите, които бих си припомнил в този случай, ще ми бъдат доставени от волевата, съзнателната памет, а данните, които тя ни дава за миналото, не пазят неговия аромат, никога не бих изпитал желание да мисля за тази останала част от Комбре. Всичко това беше всъщност мъртво за мене.

Мъртво завинаги? Може би.

Миналото е подчинено до голяма степен на случайните прищевки на паметта ни и смъртта, подчинена на друга случайност,

често не ни дава възможност да чакаме дълго благоволението на паметта.

Намирам за напълно правдоподобно вярването на келтите, че душите на близките, които сме загубили, са пленени от някое по-низше същество, животно, растение, неодушевена вещ и наистина са загубени за нас до деня — който за мнозина изобщо не настъпва, — когато минем случайно край дървото или станем собственици на предмета, който им служи за затвор. Тогава те потреперват, призовават ни и познаем ли ги, магията се разваля. Освободени от нас, те побеждават смъртта и се връщат в живота.

Така е и с нашето минало. Загубено време е да се мъчим да го възкресим, напразни са всички усилия на съзнанието ни. То се крие извън неговата област, извън неговия обсег в някой материален обект (по-скоро в усещането, което би предизвикал у нас този обект), без ни най-малко да подозираме. Само от случая зависи дали ще го срещнем, или не, преди да умрем.

Много години бяха минали, откакто всички спомени от Комбре освен театъра и драмата на моето лягане не съществуваха вече за мене, но ето че един зимен ден, връщайки се в къщи, майка ми предложи, противно на навика ми, да ми свари чай, защото видя, че ми е студено. Отначало отказах, после, сам не зная защо, приех. Тя прати да купят една от ония разлати, леко издути маслени курабии, изпечени като че ли във форма от мидена черупка. Не след дълго, напълно механично, разнебитен от безрадостния ден и от перспективата на не по-веселите бъдни дни, аз поднесох към устните си лъжичка чай, в която бях пуснал парченце от масленката, за да се размекне. Но в същия миг, когато глътката чай, примесена с трошиците от курабията, докосна небцето ми, аз потръпнах — в мен ставаше нещо необикновено. Обзе ме странно блаженство, откъснато от всичко останало и привидно съвсем безпричинно. Тутакси под негово въздействие всички житейски превратности ми станаха безразлични, всички несгоди ми се сториха безобидни дори краткотрайността на живота ми се видя илюзорна: подобно въздействие оказва само любовта. Почувствувах се изпълнен с много ценна същност. Тази същност, по-точно казано, не беше вътре в мене, а неразделна от мене, тя беше моето „аз“. Престанах да се чувствувам посредствен, уязвим, смъртен. Откъде нахлу в мене тази мощна радост? Давах си сметка, че тя беше свързана с вкуса на чая и

масленката, но ги надхвърляше далеч, явно не беше от същото естество. Откъде беше дошла? Какво означаваше? Как да я задържа. Изпивам втора глътка, в която не намирам нищо повече, отколкото в първата; третата ми донася малко по-малко от втората. Трябва да спра, силата на питието явно намалява. Очевидно е, че истината, която търся, се крие не в него, а в мен. То я е събудило, но не я познава и може само да повтаря безкрайно много пъти все по-слабо своя един и същ сигнал, които аз не мога да изтълкувам. Бих желал да мога поне да му го поискам отново след малко и да го намеря непокътнат, на мое разположение, за да ме осветли окончателно. Оставям чашата и се обръщам към съзнателната й мисъл. Неин ред е да намери истината. Мъчителна неизвестност, когато мисълта надхвърля сама собствените си граници. Когато умът е не само изследовател, а същевременно и непознатата област, която му предстои да изследва, и когато всичките му познания са съвършено безполезни. Да изследва това не е достатъчно, той трябва да твори. Изправен е пред нещо, което не съществува, единствен той е в състояние да го осмисли и после да го осветли.

И аз пак започвам да се питам какво представлява това непознато състояние, което не съдържа никакво логично обяснение за усещането на блаженство, за своята реалност, а само съзнанието, че са очевидни, пред което всичко друго изчезва? Искам да се опитам да го извикам отново. Връщам се мислено към момента, когато отпих първата глътка чай. Откривам пак същото състояние, без никакво ново просветление. Карам мисълта си да се напрегне още веднъж, да върне още веднъж усещането, което се изплъзва. И за да не прекърши нищо устрема й, когато се насочи към него отстранявам всяко препятствие, всяка друга мисъл заслонявам слуха и вниманието си срещу шумовете от съседната стая. После, чувствувайки, че мисълта ми се изтощава безуспешно, насилвам я да се поддаде на това, което преди й отказвах — да се отвлече, да мисли за друго, да възстанови силите си, преди да щурмува отново. После за втори път разчиствам пътя пред нея, отново я изправям пред пресния още вкус на първата глътка чай и у мене нещо трепва, раздвижва се, опитва се да изплува, вдига сякаш котва от голяма дълбочина. Не зная какво е, но то се изкачва бавно. Аз усещам преодоляното съпротивление и чувам тътена на прекосените разстояния.

Навярно този трепет в недрата на душата ми е образът, зрителният спомен, който, свързан с този вкус, се мъчи да се домогне по следите му чак до мене. Но той все още се бъхти в далечината, съвсем неясен. Едва долавям мътното отражение, в което се слива неуловимият водовъртеж на раздвижените цветове. Но аз не мога да различа формата, за да й поискам, в качеството, й на единствена възможна тълкувателна, да ми преведе сигнала на своя съвременник, на своя неделим спътник, вкуса, да й поискам да ми обясни за кое точно обстоятелство и за коя епоха от миналото се отнася.

Ще стигне ли до ясната повърхност на съзнанието ми този спомен, този някогашен миг, привлечен от сходен миг в настоящето и извикан от толкова далече, колкото да раздвижи и размъти дълбините ми? Не зная. Сега вече не чувствувам нищо. Той се е спрял, може би отново е слязъл на дъното. Кой знае дали някога ще се изкачи повторно нагоре от своята нощ. Десет пъти започвам отново, навеждам се към него и всеки път малодушието, което ни отклонява от всяко мъчно занимание, от всяко важно начинание, ме съветва да изоставя тази непосилна задача, да си пия чая и да си мисля за днешните главоболия, за утрешните въжделения: това поне човек може да предъвква без каквото и да било усилие.

И изведнъж възпоминанието изплува. Този вкус, но да, в неделните утрини в Комбре леля Леони потапяше в руския или липовия си чай късче масленка и ми го предлагаше, когато се качех в стаята й да й кажа добро утро (в неделя не излизах навън преди часа за църковната служба). Видът на малката курабия не ми спомни нищо, преди да я бях опитал. Може би защото впоследствие често я бях виждал по масичките на сладкарниците, без да я вкуся. Зрителната представа за нея беше изоставила дните в Комбре, за да се свърже с по-пресни спомени. А може би и защото нищо не бе оцеляло от тия толкова отдавна изхвърлени извън паметта спомени, всичко се бе разпаднало. Формите, включително и формата на малката маслена черупка, така чувствена под строгите си набожни плисета, не съществуваха вече или дремеха, загубили способността си за разпространение, която би им дала възможност да стигнат до съзнанието. Но когато нищо не е оцеляло от някогашното минало след смъртта на живите същества, след разрушението на неодушевените предмети, единствени мирисът и вкусът, по-крехки, но по-

жизнеустойчиви, по-безплътни, по-трайни, по-верни, витаят още дълго време като души над пепелищата на всичко останало, за да си спомнят, да очакват и да се надяват, за да носят, без да се огънат под тежестта й — макар и почти незабележими самите те — необхватната сграда на спомена.

И щом разпознах вкуса на парченцето масленка, потопена в липов чай, която ми предлагаше леля (макар че все още не ми бе ясно и трябваше да отложа за по-късно въпроса защо този спомен ме изпълва с такова блаженство), тутакси старата сива къща към улицата, където се намираше стаята й, се залепи като театрален декор до малката къщичка към градината, построена за родителите ми от вътрешната страна. Досега бях виждал в спомените си само нея, откъсната от всичко останало. А заедно с голямата къща видях и градчето през различните часове на деня и през различните сезони, площада, където ме пращаха да играя преди обед, улиците, където пазарувах, пътищата, по които поемахме, когато времето биваше хубаво. И както при японската игра, която се състои в потапяне в пълен с вода порцеланов съд почти неразличими едно от друго парченца хартия, които едва намокрени се разгъват, удължават, оцветяват, обособяват и се превръщат в цветя, къщи, хора, които могат ясно да се разграничат, по същия начин мигновено всички цветя от нашата градина, както и от парка на господин Суан и водните лилии по Вивон, и простодушните хорица от градчето с малките им къщурки, и църквата, и цялото Комбре с околностите му, всичко, което притежава форма и плътност, градът и градините, изплува от чашата чай.

---

[1] Герои от едноименната гръцка поема от XII в. ↑

II

Отдалеч, на десет левги околовръст, наблюдавано от влака, когато пристигахме последната седмица преди Великден, цялото Комбре сякаш се състоеше само от църквата. Тя изразяваше и представляваше градчето, говореше за него и от негово име на далнината, а когато човек се приближеше, събираше посред полето около своята тъмна наметка, както пастирката събира овцете си, за да ги предпази от вятъра, сивите вълнисти гърбове на струпаните една до друга къщи, обкръжени на места с порутени средновековни стени, които описваха съвсем правилна окръжност и наподобяваха малките градчета в рисунките на примитивните художници. Комбре беше малко тъжен за обитаване, както и улиците му с къщи от черен местен камък с външни стълби и островърхи стрехи, хвърлящи широка сянка, бяха доста тъмни, затова, щом денят започнеше да преваля, трябваше да вдигат пердетата в „гостните“. Улици със строги имена на светци (някои от които бяха свързани с историята на първите владетели на Комбре), улица Сент-Илер, улица Сен-Жак, където се намираше лелината къща, улица Сент-Илдегард, на която извеждаше градинската врата, и улица Сент-Еспри, към която можеше да се излезе през малката странична врата на градината. И тези улици съществуват в една толкова отдалечена част на паметта ми, обагрена с толкова по-различни краски, отколкото сегашните цветове на света, че всъщност те ми се струват всичките, ведно с църквата, възвисяваща се над тях на площада, още по-недействителни от отраженията на вълшебната ми лампа и в някои моменти ми изглежда, че да можеш все още да прекосиш улица Сент-Илер, да можеш да наемеш стая на улица Оазо в старата странноприемница „Оазо Флеше“, от чиито прозорчета винаги дъхаше на кухня — непресекваща топла миризма, която все още се надига понякога в мене, — е равносилно на много по-неестествено установяване на допир със света на чудесата, отколкото да познаваш Гольо или да разговаряш с Жьонвиев дьо Брабан.

Дядовата братовчедка, лелята, у която живеехме, беше майка на леля Леони, същата, която след смъртта на мъжа си, чичо Октав, не бе

пожелала да напусне отначало Комбре, после къщата си в Комбре, после стаята си, а най-сетне и леглото си. Тя не „слизаше“ вече, лежеше по цял ден в неопределено състояние на тъга, физическа немощ, неразположение, идея-фикс и набожност. Нейният апартамент гледаше към улица Сен-Жак, която се проточваше в далечината чак до Голямата ливада (за разлика от Малката ливада, която се зеленееше между три улици посред града). Улица Сен-Жак, равна, сивкава, с три високи стъпала от пясъчник почти пред всяка пътна врата, напомняше теснина, издялана от готически каменоделец направо в камъка, както би изваял ясли или надгробен кръст. Леля живееше всъщност само в две съседни стаи, като стоеше следобед в предната, докато проветрят спалнята й. Типични провинциални стаи, които също както някои въздушни или морски зони са осветени или изпълнени с ухание поради мириади невидими едноклетъчни, ни очароват с хилядите миризми, излъчвани от добродетелите, благоразумието, навиците — цял един съкровен, невидим, богат нравствен живот, с който въздухът е наситен. Миризми, незагубили все още свежестта си и съответстващи на годишното време, както миризмите на близкото поле, но вече къщни, човешки, затворени, възхитително прозрачно желе, приготвено изкусно от всички плодове на годината, напуснали овощната градина, за да напълнят шкафа. Миризми от различните сезони, но домашни, смекчаващи щипещата слана с мекия топъл хляб, безделни и точни като селския часовник, безцелно зареяни, но порядъчни, нехайни, но предвидливи, дъхащи на чисто бельо, ранобудни, набожни, те навяват покой, зареден с безпокойство, и прозаичност, неизчерпаемо поетична за човек, вдъхващ ги мимоходом, без да е прекарал живота си сред тях. Въздухът в тези стаи бе проникнат от неповторима тишина, така хранителна, така сочна, че приближавайки се към Комбре, не можех да не я предвкуся лакомо; тя ми се услаждаше още повече особено първите, още студени утрини преди Великден, непосредствено след пристигането ми.

Преди да вляза да кажа добро утро на леля, трябваше да почакам малко в предната стая, където слънцето, още зиморничаво, бе дошло да се посгрее пред запаления вече огън между две тухли в камината, който изпълваше цялата стая с миризма на сажди и я превръщаше в голяма селска фурна или в завеса над камина в някой замък, под която човек е готов да призове навън бурни и снежни виелици, ако щете дори

някое предисторическо бедствие, за да съчетае уютността на топлото убежище с поезията на зимата. Аз се местех от молитвеното столче до креслата, тапицирани с щампирано кадифе, с плетени на кука възглавнички за главата. А огънят изпичаше като тесто апетитните миризми, ферментирали във въздуха на стаята, втасали и бухнали в сутрешната слънчева влага, разлистваше корите, позлатяваше ги, надипляше ги, издуваше ги, приготвяше невидима, но осезаема селска баница, огромен бюрек. Едва вкусил по-хрупкащите, по-фини, по-тънки, но и същевременно по-сухи миризми на стенния долап, на скрина, на книжните тапети с цветни щампи, аз винаги се връщах с тайна ненаситност към кувертата на цветя и затъвах в нейната лепкава, блудкава, мъчносмилаема, но наситена с плодове миризма.

Чувах в съседната стая леля, която си приказваше сама полугласно. Тя винаги говореше съвсем тихо, защото си въобразяваше, че нещо в главата й се е откъртило и се клатушка и ако говори много високо, може да го събори. Но дори когато беше сама, тя никога не оставаше дълго време, без да каже нещо, защото беше уверена, от друга страна, че това е здравословно за гърлото й: възпрепятствувайки спирането на кръвта, говоренето разреждаше пристъпите на задух, от които страдаше. Освен това, живеейки в пълна неподвижност, тя отдаваше изключително значение на най-дребните си усещания. Те придобиваха такава подвижност в съзнанието й, че й беше невъзможно да ги задържи и по липса на довереник, с когото да ги сподели, си ги съобщаваше сама на себе си под форма на нескончаем монолог, с който се изчерпваше всъщност цялата й деятелност. За нещастие свикнала веднъж да си говори на глас сама, тя невинаги внимаваше дали в съседната стая има някой и аз често я чувах да си напомня:

— Не бива да забравям, че не съм спала. (Защото за нея беше едва ли не въпрос на чест, че изобщо не спи и ние всички, тачейки манията й, бяхме нагодили езика си към нея. Сутрин Франсоаз не идваше да я „събуди“, а просто „влизаше“ при нея. Когато леля искаше да си дремне денем, казвахме, че тя иска да „размисли“ или да „си почине“. А когато й се случеше да се забрави до такава степен в разговора, че да каже: „И това именно ме събуди“ или: „Сънувах, че“, тя се изчервяваше и тутакси се поправяше.)

След малко влизах да я целуна. Франсоаз попарваше чая й; или ако леля беше възбудена, тя пиеше вместо руски липов чай и моя

задача беше да изтърся в една чинийка от купеното от аптеката пакетче необходимото количество липов цвят, което трябваше да се пусне после във врящата вода. Изсъхналите дръжчици се бяха огънали и сплели капризно, а в пролуките разтваряха чашки бледите цветчета, затъкнати сякаш от художник, който ги е подредил по най-декоративен начин. Тези листенца, загубили или видоизменили първоначалния си вид, напомняха какво ли не: прозрачно крило на муха, опако на бял етикет, лист от роза, струпани накуп, слепени, изпокършени като сламки на птиче гнездо. Хиляди излишни малки подробности — пленително разхищение на аптекаря, — които бяха липсвали при един изкуствен препарат, ме караха да разпозная с приятна изненада — също като книга, в която с учудване срещаме името на някой наш познат — истинския липов цвят, какъвто бях виждал по авенюто на гарата, изменен именно защото не бе имитация, а автентичен липов цвят, само че изсушен. И понеже всеки новопридобит белег беше резултат от метаморфозата на някой предишен белег, аз разпознавах в малките сиви топчета зелените топчици, които не бяха успели да се отворят. Но се убеждавах, че това бяха същите цветчета, които, преди да напълнят с венчетата си пакетчето на аптекаря, бяха изпълвали с ухание пролетните вечери, главно по безплътния розов блясък, с който те се открояваха като малки златни розички, осеяли крехката гора на дръжчиците, и този блясък свидетелствуваше за разликата между обсипаните и необсипаните с цвят части на дървото (също както светлее стената на мястото на някоя заличена фреска). Не след дълго леля можеше вече да потопи в горещия липов чай с вкус на изсъхнали листа или повехнали цветчета малката курабия, от която ми подаваше късче, когато се размекнеше достатъчно.

От едната страна на лелиното легло имаше голям жълт скрин от лимоново дърво и маса, нещо средно между аптечка и домашен олтар, върху която до малка мадона и до бутилка минерална вода „Виши-Селестен“ бяха подредени часослови и рецепти за лекарства, всичко необходимо, за да може да следи от леглото си, без да става, и църковната служба, и режима си и да не пропусне нито часа за пепсина, нито часа за вечерня. От другата страна леглото й опираше до прозореца, пред очите й се разстилаше улицата и леля четеше от сутрин до вечер в нея, за да убие скуката — подобно на персийските

шахове, — ежедневната и същевременно допотопна хроника на Комбре, която после разнищваше с Франсоаз.

Не бях прекарал и пет минути с леля и тя ме отпращаше, за да не би да я уморя. Подаваше ми за целувка тъжното си болнаво и безкръвно чело с изпъкнали като трънен венец или зърна от броеница кости, над което в този ранен утринен час не беше още подредила изкуствените си букли, и ми казваше:

— Хайде, клето дете, иди си и се приготви за черква. А ако срещнеш долу Франсоаз, кажи й да не се помайва много с вас, ами да се качи по-скоро при мен, но и да види дали нямам нужда от нещо.

Франсоаз, която от години слугуваше при нея и съвсем не подозираше по онова време, че един ден ще се прехвърли изцяло на работа у нас, изоставяше леко леля през месеците, които ние прекарвахме там. През един период от детството ми, преди да отидем в Комбре — леля Леони прекарваше още зимата в Париж при майка си, — познавах толкова слабо Франсоаз, че на първи януари, преди да влезем у лелини, мама ми пъхваше в ръката една петфранкова монета и ми заръчваше:

— Внимавай да не би да сбъркаш Франсоаз с някоя друга. Преди да дадеш парите, чакай аз да кажа: „Добър ден, Франсоаз!“ В същото време аз ще те побутна лекичко по ръката.

Едва влезли в тъмното антре на леля, ние забелязвахме в полумрака под колосаните гънки на ослепителната й забрадка, твърда и крехка като захарен филигран, концентричните трептения на една преждевременно благодарствена усмивка. Франсоаз ни посрещаше, изправена неподвижно в рамката на малката врата към коридора, подобно на статуя на светица в своята ниша. Когато окото свикнеше с този мистичен полумрак, ние успявахме да различим по лицето на Франсоаз безкористна обич към човешкия род, раболепно тачене на висшите класи, подсилено в най-честните кътчета на сърцето й от надеждата за новогодишен подарък. Мама ме ощипваше силно по ръката и казваше отчетливо:

— Добър ден, Франсоаз.

При този сигнал аз разтварях пръсти и пусках монетата в една смутена, но готовно протегната ръка. Откакто обаче ходехме в Комбре, никой не ми беше по-добре познат от Франсоаз. Ние бяхме нейни любимци, тя изпитваше към нас, поне през първите години, същото

уважение, както към леля, но и по-голяма слабост, защото извън честта да спадаме към семейството (тя тачеше не по-малко от някой гръцки трагик невидимите връзки, които създава между членовете на едно семейство протичащата във вените им една и съща кръв) ние притежавахме и обаянието, че не сме нейни постоянни господари. Затова с каква радост ни посрещаше тя в навечерието на Великден, съжалявайки ни, че нямаме още много хубаво време в деня на пристигането, защото често духаше леден вятър, докато мама от своя страна я разпитваше за дъщеря й и за племенниците й, дали внучето й е миличко, какво смятат да го правят и дали прилича на баба си.

А когато нямаше външни хора, понеже мама знаеше, че Франсоаз все още жали за родителите си, умрели преди много години, тя я заговорваше сърдечно за тях, интересувайки се за най-различни подробности от живота им.

Тя бе отгатнала, че Франсоаз не обича зет си, защото, не можейки да разговаря свободно с дъщеря си в негово присъствие, той й отравяше удоволствието да бъде с нея. Затова, когато Франсоаз тръгнеше към тях, на няколко левги от Комбре, мама й казваше с усмивка:

— Признайте си, Франсоаз, нали ако се наложи Жулиен да отсъствува и Маргьорит е само с вас през целия ден, вие страшно ще съжалявате, но няма как, ще се примирите!

— Ах, госпожо, за вас няма нищо скрито-покрито! Вие сте по-опасна и от лъчите Х (тя нарочно се запъваше, произнасяйки „х“ и се усмихваше, присмивайки се сама на себе си, задето, макар и невежа, си служи с учени думи), ония, дето ги докараха за госпожа Октав и дето виждат какво ви е на сърцето! — отвръщаше Франсоаз смеешком и се оттегляше смутена, че се занимават с нея, а може би и за да не видим, че очите й се наливат със сълзи.

Мама беше първият човек, предизвикал у нея сладкото вълнение, че нейният живот, нейните радости и скърби на проста селянка могат да представляват интерес и за другиго, а не само за нея самата. Леля с примирение се лишаваше за малко от нея, докато й гостувахме, понеже знаеше колко мама цени услугите на тази тъй умна и чевръста прислужница, спретната още в пет часа сутринта под блестящите твърдо колосани — сякаш порцеланови — дипли на забрадката си, както и когато отиваше на обедната служба; тя вършеше всичко

еднакво добре, работеше като кон независимо дали е здрава, или болна, без да вдига шум, сякаш не правеше нищо, единствената лелина прислужница, която, щом мама поискаше топла вода или турско кафе, ги донасяше действително врели. Тя спадаше към прислужниците, които при пръв поглед не се харесват особено на някой външен човек, може би защото не се старят да го спечелят и не проявяват никакво особено внимание спрямо него, знаейки отлично, че съвсем не им е нужен, че по-скоро ще престанат да канят него, отколкото да изгонят тях, и на които същевременно господарите най-много държат: изпитали истинските им способности, те не обръщат внимание на външната приветливост или на раболепното дърдорене, което прави благоприятно впечатление на гостенина, но често скрива неподдаващата се на обучение некадърност.

Когато, след като се погрижеше нищо да не липсва на родителите ми, Франсоаз се качваше при леля, за да й даде пепсина и да я пита какво ще яде на обед, много рядко се случваше да не трябва още в този ранен час да каже мнението си или да даде пояснения по някое важно събитие.

— Представете си, Франсоаз, госпожа Гупи отиде да вземе сестра си с повече от четвърт час закъснение. Ако се забави по пътя, току-виж, пристигнала в църква след причастието.

— Хм, не бих се учудила — отвръщаше Франсоаз.

— Франсоаз, ако бяхте дошли само преди пет минути, щяхте да видите госпожа Ембер с аспержи, два пъти по-големи от аспержите на стрина Кало. Опитайте се да разберете от слугинята й откъде ги е взела, та след като сте решили тази година да ни готвите все аспержи в какви ли не гостби, да купите поне такива големи за гостите ни.

— Не бих се учудила, ако ги е взела от господин свещеника — заявяваше Франсоаз.

— Как ли не, бедна ми Франсоаз! — отвръщаше леля, вдигайки рамене. — От свещеника! Сякаш не знаете, че в неговата градина растат само съвсем дребни аспержи! Казвам ви, че тия бяха дебели колкото човешка ръка. Е, разбира се, не колкото вашата, но колкото моята. Колко отслабна и тая година, горката!… Франсоаз, чухте ли колко силно звъняха тази сутрин? Едва не ми пукнаха тъпанчетата!

— Не, госпожа Октав.

— Ах, моето момиче, здрава глава имаш, можеш да благодариш на бога. Маглон беше дошла да вика доктор Пипро. Той излезе тутакси с нея и завиха по улица Оазо. Сигурно някое от децата се е разболяло.

— Ох, божичко! — въздъхваше Франсоаз, която не можеше да чуе за някое нещастие, сполетяло кой да е непознат, дори на оня край на света, без да почне да се вайка.

— Ами за кого ли би камбаната, Франсоаз? Господи, сигурно е било за госпожа Русо. Виж как забравих, че се помина онази нощ. Ах, време е добрият господ да ме прибере и мене, съвсем не знам къде ми е главата, откакто си отиде горкият ми Октав. Но аз ви губя времето, моето момиче.

— Ни най-малко, госпожа Октав, моето време не е скъпо. Не съм го купила от оня, дето го е направил. Ще ида само да видя да не би огънят да е угаснал.

Така Франсоаз и леля преценяваха заедно по време на това утринно съвещание първите събития на деня. Понякога обаче тия събития вземаха много загадъчен и сериозен характер; леля чувствуваше, че не може да дочака момента, когато Франсоаз ще се качи повторно, и в къщата отекваха четири пронизителни прозвънявания.

— Госпожа Октав, часът за пепсина още не е дошъл — казваше Франсоаз. — Да не би да ви е призляло?

— Не, Франсоаз — отвръщаше леля. — Впрочем да, нали знаете, че сега на пръсти се броят миговете, когато не ми призлява. Ще свърша един ден като госпожа Русо, без да гъкна. Но не затова ви позвъних. Можете ли да си представите, че току-що видях с очите й госпожа Гупи, както виждам вас, с едно момиченце, което не познавам? Идете да купите сол за две су от Камю. Изключено е Теодор да не може да ви каже кое е.

— Трябва да е била дъщерята на господин Пюпен — отвръщаше Франсоаз, която предпочиташе да даде тутакси някакво обяснение, тъй като от сутринта беше ходила два пъти вече при Камю.

— Дъщерята на господин Пюпен ли! Как не, клета Франсоаз! Дали пък нямаше да я позная!

— Не казвам за голямата, госпожа Октав, имам предвид малката, дето е на пансион в Жуи. Струва ми се, че я зърнах тази сутрин.

— Аха! Освен ако е така — съгласяваше се леля. — Навярно си е дошла за празниците. Така трябва да е! Няма нужда да ходите да питате, за празниците си е дошла. Но в такъв случай сигурно след малко ще можем да видим госпожа Сазра, която ще дойде на обед при сестра си. Така ще да е. Видях момчето на Галопен, което мина с една торта. Ще видите, че тортата е била за госпожа Гупи.

— Щом госпожа Гупи ще има гости, госпожа Октав, след малко ще ги видите да довтасат всичките, защото не е вече много рано — казваше Франсоаз, която бързаше да слезе, за да се занимае с обеда и с удоволствие предоставяше на леля това предстоящо развлечение.

— О, не преди да стане дванадесет часът! — отвръщаше леля примирено, поглеждайки неспокойно, но крадешком часовника, за да не издаде, че тя, която се е отрекла от всичко, изпитва толкова живо удоволствие да узнае кого е поканила на обед госпожа Гупи. За съжаление трябваше да чака още повече от час.

— Отгоре на всичко ще съвпадне с обеда ми! — прибави полугласно тя сама на себе си.

Обедът вече сам по себе си я развличаше достатъчно, за да няма нужда от друго развлечение по същото време.

— Няма да забравите поне да ми сложите яйцата с каймак в плитка чиния!

Плитките чинии единствени имаха разни картинки и при всяко ядене леля се забавляваше, докато се хранеше, със съответната приказка, изписана на чинията й. Тя си слагаше очилата и разчиташе: „Али Баба и четиридесетте разбойници“, „Аладин или вълшебната лампа“ и мълвеше, усмихвайки се: „Много хубаво! Много хубаво!…“

— Аз бих отишла при Камю… — предлагаше Франсоаз, разбрала, че леля няма вече да я прати там.

— Не, не, няма нужда, сигурно, е госпожица Пюпен. Бедна ми Франсоаз, съжалявам, че ви накарах да се качите на вятъра.

Но тя знаеше отлично, че не на вятъра бе накарала Франсоаз да се качи, защото „една непозната личност“ в Комбре беше толкова невероятно явление, колкото някой бог от митологията и всъщност не помнеха да е имало случай по площада или по улица Сент-Еспри да се появи някое от тия смайващи видения, без умело проведените издирвания да завършат със свеждането на баснословната личност до пропорциите на „лице, познато“ било лично, било само по име с

цялото му гражданско състояние на роднина от първо или второ коляно с жителите на Комбре. Или синът на госпожа Сотон се прибираше от казармата, или племенницата на абат Пердро излизаше от манастира, или братът на свещеника, възпитател в Шатодьон, се бе пенсионирал, ако не идваше само да прекара ваканцията. Когато ги забележеха за първи път, всички се вълнуваха и си въобразяваха, че в Комбре са пристигнали съвсем непознати хора само защото не ги бяха разпознали веднага и тутакси не бяха установили тяхната самоличност. (Макар че всъщност госпожа Сотон и свещеникът отдавна още бяха предупредили, че чакат „гости“.) Когато, прибирайки се вечер, се качвах да разкажа на леля как е преминала разходката ни и споменах случайно неблагоразумно, че при стария мост сме срещнали някакъв непознат на дядо човек, леля възкликваше:

— Някакъв непознат на дядо ти човек ли? Как не!

Но независимо от недоверието си, развълнувана от новината, искаше да бъде наясно и дядо биваше тутакси извикан.

— Кого сте срещнали при стария мост, чичо? Вярно ли, че бил непознат?

— Ами — отвръщаше дядо, — срещнахме Проспер, брата на градинаря на госпожа Буйбьоф.

— Аха, тъй ли било! — казваше леля успокоена и леко поруменяла. И добавяше, повдигайки иронично рамене: — А пък той ми разправяше, че сте срещнали някакъв човек, когото въобще не познавате.

В подобни случаи ми напомняха да бъда по-внимателен друг път и да не тревожа така леля с необмислените си приказки. В Комбре до такава степен се знаеше всичко — и хора, и животни, че когато леля зърнеше случайно някое куче, „което не познаваше“, този необясним факт не й даваше мира и тя му посвещаваше дългите си безделни часове и дарбата си да прави изводи.

— Сигурно е било кучето на госпожа Сазра — казваше Франсоаз не особено убедително, само и само да успокои леля, „та да не си блъска главата“.

— Като че ли не познавам кучето на госпожа Сазра! — отвръщаше леля, чийто критичен дух не приемаше така лесно фактите.

— А, тогава трябва да е било новото куче, което господин Галопен е донесъл от Лизийо.

— Е, да, може би е така.

— Казват, че било много мило животно — добавяше Франсоаз, получила тия сведения от Теодор. — Умно като човек, винаги в добро настроение, винаги гальовно и знаело какви ли не забавни номера. Рядко можело да се срещне толкова малко животинче, пък така добре дресирано вече. Госпожа Октав, ще трябва да ви оставя, нямам време за сладки приказки, скоро ще стане десет часът, а още не съм запалила печката, пък трябва да беля и аспержите.

— Как, пак ли аспержи, Франсоаз? Вие наистина сте се вманиачили с тия аспержи тази година. Ще се втръснат на нашите парижани.

— О, бъдете спокойна, госпожа Октав, те много ги обичат. Ще се приберат изгладнели от черква и ще видите как няма да им се назлъндисват.

— Те сигурно вече са в черквата. Най-добре ще направите да не си губите времето. Идете си гледайте гостбите.

Докато леля бъбреше така с Франсоаз, аз отивах с родителите си на черква. Колко ми беше мила и колко ясно си спомням тази наша черква със старото преддверие, през което минавахме, черно, надупчено като лъжица за сладко, разкривено, порутено в ъглите, както и каменния съд за светена вода, към който то водеше, като че ли лекото докосване на наметките на селянките, които влизаха в църквата, или плахият допир на пръстите им, когато ги потапяха в светена вода, можеха, повтаряни с векове, да придобият разрушителна сила, да огънат камъка и да го набраздят, както колелото на каруцата издълбава крайпътния камък, в който се блъска всеки ден. Надгробните плочи в помещението за хора, под които благородният прах на погребаните там абати на Комбре образуваше един вид духовна настилка, не бяха вече твърди и неподвижни, времето ги беше размекнало, те бяха потекли като златист мед извън квадратните очертания на мраморния блок, повличайки със себе си на места някоя главна готическа буква, украсена с орнаменти, заличавайки някоя бяла мраморна виолетка. Другаде се бяха смалили, съкращаваха още повече елиптичния латински надпис, въвеждаха нова приумица в разположението на съкратените думи, приближавайки прекалено двете букви на някое име и раздалечавайки прекомерно останалите. Стъклописите на нашата църква преливаха в най-различни отблясъци особено в дните, когато

слънцето се показваше малко, така че, ако навън бе мрачно, можехме да сме сигурни, че вътре в църквата ще бъде светло. Единият стъклопис беше запълнен отгоре до долу само с един образ, напомнящ попа в колода карти; той живееше горе под своя архитектурен балдахин, между небето и земята. В синкавото му косо отражение коленичеше понякога за миг госпожа Сазра, в някой делничен ден по обед, когато няма служба — в един от редките моменти, когато църквата, проветрена, пуста, по-човешка, по-блестяща изглеждаше едва ли не обитаема със заляната си в слънце скъпа обстановка като хола с каменна резба и цветни стъкла на частен дворец в средновековен стил. Госпожа Сазра оставяше върху съседното молитвено столче омотаното с канап пакетче сухи сладки, което беше купила за обед от отсрещната сладкарница. На другия стъклопис се розовееше снежна планина, в чието подножие водеха битка; планината сякаш се беше заскрежила върху самото стъкло, надебелено от непрозрачната й суграшица, като че ли по него се бяха налепили снежинки, само че огрени от зората. Същата зора заливаше скулптурите по олтара в толкова нежни розови тонове, че те напомняха по-скоро моментно отражение на външна светлина, която всеки миг може да угасне, отколкото завинаги принадлежащи на камъка отсенки. Стъклописите бяха тъй древни, че посребрената им тук-таме старост искреше от праха на вековете, а нежната им стъклена тапицерия изглеждаше излъскана и протрита чак до основата. Един от стъклописите представляваше висок прозорец, разделен на стотици правоъгълници, предимно в син цвят, напомнящи голяма пръсната колода карти, с които би играл Шарл VI. Но достатъчно беше да блесне слънчев лъч или да отместя поглед и по стъклата пламваше треперлив пожар от скъпоценни камъни, който ту загасваше, ту лумваше, и те заблестяваха като опашка на паун, затрептяваха и преливаха във фантастичен огнен дъжд, който се стичаше от тъмния каменен свод по влажните стени, като че ли се намирах в пещера с разноцветни зигзаговидни сталактити, докато пристъпвах зад родителите си с молитвеник в ръка. Миг след това малките ромбоидни стъкла ставаха отново бездънно прозрачни и неломими като сапфири, наредени върху огромен фараонски нагръдник, зад който все пак се долавяше, по-скъпа от всички тия скъпоценности, всяка краткотрайна усмивка на слънцето. Тя се разпознаваше и в нежните синкави талази, с които

обливаше драгоценните камъни, както по паважа на площада, така и по сламата на пазара. И дори в първите неделни дни, когато пристигахме преди Великден, слънцето ме утешаваше, че земята е още гола и черна, като заливаше със светлината си този ослепителен златист килим от стъклени незабравки, които разцъфваха пищно в своята, така да се каже, историческа пролет, датираща от времето на наследниците на Луи Свети.

Два гоблена представляваха-коронясването на Естер (съгласно традицията Артаксеркс бе изобразен с чертите на един френски крал, а Естер като потомка на рода Германт, в която този крал бил влюбен). Багрите им се бяха слели в най-различни отсенки, придавайки им повече изразителност и релефност; малко розово беше излязло извън очертанията на устните на Естер, а жълтата боя на роклята й се беше разстлала така изобилно и плътно, че беше станала по-реална и се открояваше по-ярко на общия фон, докато зеленият цвят на дърветата, по-тъмен в долния край на извезания от коприна и вълна килим, бе избелял в горния и над тъмните дънери се откроявaха в по-бледозелен тон високите клони, позлатени и полузаличени сякаш от полегатите лъчи на невидимо слънце. Всичко това и главно скъпите предмети, подарени на църквата, от личности, станали за мене едва ли не герои от приказките (златният кръст, изработен според преданието от свети Елоа и подарен на църквата от Дагобер, гробницата от порфир и мед на синовете на Людовик Немски), ценни реликви, заради които аз пристъпвах в църквата като във вълшебна долина, в която учуденият селянин вижда навред — по скалата, по дървото, в блатото осезаеми следи от свръхестественото присъствие на феи. Всичко това превръщаше нашата църква в нещо коренно различно от останалата част на градчето: тази сграда заемаше, ако мога да се изразя така, пространство с четири измерения (ако приемем времето за четвърто измерение). Тя разгъваше през вековете своя кораб от светъл отвор към светъл отвор, от ниша към ниша, като че ли преодоляваше с усилие и изминаваше не само няколко метра, но и няколко последователни епохи, от които излизаше победителка. Тя скриваше в дебелите си зидове неугледния и примитивен XI век, чиито тежки полукръгли сводове, запушени с неодялани песъчливи варовици, издаваха присъствието му само с врязаното в тях стълбище за камбанарията близо до преддверието, но дори и тук XI век бе прикрит от изящните

готически аркади, изпречени кокетно пред него подобно на по-възрастни сестри, застанали усмихнати пред по-малкия си брат — зле облечено и невъзпитано селянче, — за да го скрият от чуждите очи. Откъм площада тя устремяваше към небето кулата, която бе съзерцавала на времето Луи Свети и която сякаш още го гледаше, потънала в нощта на Меровингите с криптата си, където, повели ни пипнешком под тъмния свод с мощни ребра, подобен на крило на огромен каменен прилеп, Теодор и сестра му осветяваха със свещ гроба на малката дъщеря на Зигберт; по средата на надгробната плоча имаше голяма дупка, наподобяваща вкаменелост, издълбана според преданието от „кристалната лампа — вечерта след убийството на принцесата на франките тя се откъснала от само себе си от златните вериги, на които била закачена (точно на мястото, където днес се намира абсидата), и без кристалът да се счупи, без пламъкът да загасне, се забила в камъка, който се поддал меко, за да я поеме“.

Какво би могло изобщо да се каже за абсидата на църквата в Комбре? Тя беше така грубовата, така лишена от художествена стойност, ако щете дори от религиозен устрем. Гледана отвън, тъй като двете улици, на които излизаше, се пресичаха точно под нея, дебелата й стена се възвишаваше над цокъл от недялани блокове, измежду които стърчаха трошени камъни. В основите й нямаше нищо църковно, а прозорците изглеждаха пробити на препалено голяма височина. Общият изглед на тази стена напомняше по-скоро тъмничен, нежели църковен зид. Истината е, че когато по-късно си спомнях всички величествени абсиди, които бях виждал, и през ум не ми минаваше да ги сравнявам с църквата на Комбре. Но ето че в един прекрасен ден, завивайки по малка провинциална уличка, забелязах точно на кръстовището на три улички гола препалено висока стена с пробити в горната част прозорци, разположени по същия асиметричен начин, както на абсидата в Комбре. Тогава не си зададох както в Шартр или Реймс въпроса колко мощно е изразено в тях религиозното чувство, а възкликнах неволно: „Църквата!“

Църквата! Родната църква, чиято северна врата извеждаше на улица Сент-Илер и служеше за граница между двете съседни сгради — аптеката на господин Рапен и къщата на госпожа Лоазо, до която тя беше залепена. Обикновена гражданка на Комбре, която би могла да си има свой номер на улицата, ако изобщо улиците в Комбре имаха

номера, и където раздавачът би могъл, ако се съдеше само по външния й вид, да се отбие сутрин, разнасяйки пощата, след като излезе от господин Рапен, преди да е влязъл у госпожа Лоазо. И все пак тя бе отделена от всичко останало с граница, която моето съзнание не успя пито веднъж да прекрачи. Госпожа Лоазо можеше да слага колкото си ще обички на прозореца си, добиващи скоро лошия навик да навеждат глава и да провисват клонки, накъдето им хрумне, докато цветчетата им преследваха една-единствена цел — наедрееха ли малко, плъзваха по тъмната фасада на църквата, за да разхладят тъмночервените си пълнокръвни бузи в допира си с нея. Но обичните не ставаха свещени за мене само благодарение на това съприкосновение. Макар че видимо не се забелязваше никакво празно пространство между плътно прилепналите цветове и черния камък, в мисълта ми ги делеше пропаст.

Доста отдалеч, преди още да зърнем Комбре, на хоризонта се очертаваше незабравимият силует на камбанарията на „Сент-Илер“. Когато на идване от Париж през страстната седмица баща ми зърнеше от влака малкото й желязно петле, което пореше и набраздяваше небето надлъж и нашир, той ни казваше: „Хайде, прибирайте одеялата, пристигнахме.“

При една от най-дългите ни разходки в Комбре имаше едно място, където тесният път извеждаше внезапно върху огромно плато, оградено на хоризонта от разпокъсани гори, над които се подаваше единствено пак острият връх на „Сент-Илер“, тъничък, розовеещ, все едно чертичка, драсната с нокът по небето, колкото да вмъкне в чисто природния пейзаж поне една художествена нотка, поне едно указание за човешко присъствие.

Доближехме ли се и можехме ли вече да различим останалата част от полуразрушената по-ниска квадратна кула, оцеляла все още край нея, ние приковавахме удивено очи в тъмночервеникавите камъни. В мъгливите есенни утрини, щръкнала над буреносно теменужните лозя, порутината се червенееше като дива лоза.

Често, когато се прибирахме, баба ме спираше на площада, за да се полюбувам на камбанарията. От прозорците си, разположени два по два точно един над друг (своеобразната съразмерност в разстоянията не е предназначена да дава красота и достойнство само на човешките лица), кулата пускаше на равни интервали ята гарвани, които почваха

да кръжат с пронизително грачене, като че ли старите камъни, които наблюдаваха с пълно безразличие боричкането им, бяха станали внезапно необитаеми и ги бяха пропъдили, излъчвайки някаква сила, пораждаща неспирно движение. После, нашарили във всички направления теменужното кадифе на вечерното небе, те се връщаха неочаквано укротени и изчезваха в кулата, загубила враждебността си, станала наново гостоприемна, и накацваха тук-там по камбанките, привидно неподвижни, но може би улавящи някое насекомо, като чайки, застинали на гребена на морска вълна, или рибари на брега. Без да ни е напълно ясно защо, баба намираше, че в камбанарията на „Сент-Илер“ няма ни сянка от простащина, посредственост и претенциозност, също както в природата, ако не е принизена от човешката ръка (както правеше лелиният градинар), или в гениалните произведения, които тя обичаше и високо ценеше заради благотворното им влияние. Несъмнено, откъдето и да се погледнеше, църквата се отличаваше от другите сгради с вложената в нея мисъл, но тя като че ли добиваше ясно съзнание за функцията си именно в камбанарията и чрез нея утвърждаваше своето индивидуално, съзнателно съществуване. Камбанарията говореше от името на църквата. Струва ми се, че баба инстинктивно виждаше в камбанарията на Комбре това, което най-много ценеше на тоя свят: естественост и изтънченост. Невежа в областта на архитектурата, тя обичаше да казва:

— Подигравайте ми се, ако искате, деца, но макар и тази камбанария да не е може би хубава според архитектурните канони, нейното странно, антично лице ми се нрави. Сигурна съм, че ако можеше да свири на пиано, щеше да свири с чувство.

И любувайки й се, плъзгайки поглед по киприя й стан, по устремените набожно каменни стрехи, които се приближаваха постепенно и се сливаха към върха подобно сключени за молитва ръце, баба така се приобщаваше към полета на стрелата, че и нейният поглед се източваше сякаш ведно с нея. Същевременно тя се усмихваше приветливо на старите изтъркани камъни, осветени само в горната си част от залеза, които, смекчени от светлината, щом навлезеха в осветената зона, изглеждаха още по-високи, по-далечни, подобно песен, подета във фалцет една октава по-горе.

Камбанарията на „Сент-Илер“ осмисляше, увенчаваше, освещаваше всички занимания, всички часове, всички отношения в града. От моята стая аз виждах само площада в подножието ѝ, наскоро застлан с плочи. Но когато ги зърнех през някоя топла неделна утрин, блеснали като черно слънце, си казвах: „Божичко! Девет часът! Трябва да се приготвя бързо за тържествената служба, ако искам да имам време да целуна леля Леони, преди да излезем!“ И можех да си представя точно цвета на слънцето на площада, жегата и прахоляка на пазара, дължината на сянката от навеса на магазина, в който мама може би щеше да се отбие, преди да отидем на църква, за да купи някоя кърпа; собственикът, изпъчил гърди сред напоеното с миризма на басми дюкянче, щеше да нареди да ѝ покажат стоката, докато самият той, готвейки се вече да затваря, бе облякъл неделните си дрехи в задната стаичка и си бе измил ръцете със сапун. Този търговец имаше навика дори при най-тъжни обстоятелства да потрива длани — признак на енергичност, предприемчивост и преуспяване.

Когато след църква се отбиехме при Теодор, за да му кажем да донесе по-голяма баница от друг път, защото братовчедите ни от Тиберзи, възползували се от хубавото време, щяха да обядват с нас, ние виждахме пред себе си камбанарията, самата тя златиста и препечена като огромна благословена баница със слънчеви люспи и капки смола, забила остър връх в синьото небе. А вечер, когато се връщах от разходка и си мислех, че само след малко ще трябва да кажа лека нощ на мама и да не я видя вече, очертанията на камбанарията изглеждаха така нежни и меки в умиращия ден, че тя приличаше на тясна кадифена възглавница, опряна на бледото небе, което се беше леко вглъбило, за да ѝ направи място, като се бе издуло околовръст. А крясъците на птиците, кръжащи около нея, подчертаваха като че ли дълбокото ѝ безмълвие и крехкия ѝ връх, придавайки ѝ неотразима прелест.

Дори когато се наложеше да отидем на пазар от другата страна на църквата, откъдето тя не се виждаше, всички сгради изглеждаха пак като че ли подредени с оглед на камбанарията, която изникваше ненадейно измежду тях, още по-вълнуваща може би така, откъсната от църквата. Естествено има много други камбанарии, които са още по-хубави на фона на другите сгради, и аз си спомням не един пейзаж с подаваща се над покривите стрела, много по-художествен от изгледите,

които предлагаха тъжните улички на Комбре. Никога няма да забравя интересния град в Нормандия, близо до Балбек, с двете прелестни сгради от осемнадесети век, които обичам и тача по много съображения. Ако ги погледнете откъм хубавата градина, която слиза от входните им площадки към реката, ще видите устремената нагоре готическа стрела на скрита зад тях църква, която сякаш допълва фасадите им, извисявайки се над тях, като същевременно се различава коренно с многобройните си лъскави, розови, скъпи прешлени и от пръв поглед се откроява, както пурпурният назъбен връх на раковина, покрит с лъскав емайл и източен вретеновидно, се отличава от две хубави морски камъчета, прибрани заедно с него от плажа. Дори в Париж, в един от най-грозните квартали на града, знам прозорец, от който, зад първия, втория и даже третия план от струпани покриви, през няколко улици, се вижда теменуженосиня камбанария; понякога тя става пурпурночервена, а понякога дори пепелявочерна — дивни отсенки, които й придава атмосферата. Тази камбанария е чисто и просто куполът на „Сент-Огюстен“, благодарение на който изгледите на тая част на Париж напомнят римските пейзажи на Пиранези. Но както в нито една от тия малки гравюри, възпроизведени възможно най-художествено от паметта ми, тя не може да вложи онова, което отдавна съм загубил — чувството, че не гледаме нещо само като гледка, а вярваме в него като в живо същество, на което няма друго равностойно, никоя от тях не подчинява така властно цял един съкровен дял от живота ми, както споменът за променливия силует на камбанарията на Комбре, гледана от улиците зад църквата. Независимо дали й се любувах в пет часа следобед, когато отивах да взема писмата от пощата и я зървах през няколко къщи от мене, вляво, нарушаваща рязко с усамотения си връх начупения гребен на покривите, или отбивайки се да питам как е със здравето госпожа Сазра, проследях с очи същия гребен, вече равен, знаех, че трябва да завия по втората улица след камбанарията, или ако се отдалечах още малко и отидех до гарата, откъдето можех да я видя отстрани, в профил, с нови стени и ръбове, подобно на геометрично тяло, хванато в друг момент от въртенето му, или най-сетне ако абсидата, напрегнала мускули, изникнеше като че ли изпод земята над брега на Вивон, променена от перспективата, сякаш увлечена от стремежа на камбанарията да забие стрелата си право в сърцето на небето, неизбежно се натъквах все на

нея, тя винаги се извисяваше над всичко, увенчаваше сградите с неочаквания си връх, изправена пред мене като пръст божи, докато тялото господ не оставаше скрито сред човешката тълпа, без да се слива с нея. И днес още, ако в някой провинциален град или в малко познат парижки квартал някой минувач ми покаже пътя и ми посочи в далечината като ориентировъчна точка часовниковата кула на еди-коя си болница или камбанарията на еди-кой си манастир, издигнала върха на калимавката си на ъгъла на улицата, по която трябва да завия, достатъчно е паметта ми да установи, макар и смътно, известна прилика между нея и скъпия изчезнал силует, минувачът, обърнал се да провери дали ще се оправя, ще установи смаян, че стоя неподвижно пред камбанарията, загубил представа за времето, забравил започнатата разходка или належащата покупка, напрегнал паметта си, за да изтръгна от океана на забвението късчета земя, които на нова сметка да пресуша и населя. В този миг, много по-тревожно може би, отколкото преди малко, когато съм се обърнал към него, за да ме упъти, аз пак търся пътя, завивам по някоя улица… само че в сърцето си.

Прибирайки се от църква, ние често срещахме господин Льогранден, който идваше в имението си в Комбре само в събота вечер и си заминаваше в понеделник сутрин, защото извън лятната отпуска професията му на инженер го задържаше в Париж. Той беше от хората, които независимо от научното поприще, в което са пожънали големи успехи, са усвоили съвсем различна литературна и художествена култура, която не намира никакво приложение в тясната им професионална дейност, но обогатява и разнообразява езика им. По-начетени от много литератори (ние не знаехме по онова време, че господин Льогранден бил известен донякъде като писател и много се учудихме, че един прочут музикант композирал мелодия за негови стихове), надарени с повече „лекота“ от много художници, подобни хора си въобразяват, че не водят съществуването, за което са призвани, и се отнасят към ежедневните си прозаични занимания било с безгрижие, примесено с приумици, било с непрестанно високомерно прилежание, изтъкано от презрение, горчивина и добросъвестност. Висок, добре сложен, с благородно замислено лице, с дълги руси мустаци, разочаровани сини очи, подчертано учтив, незаменим събеседник, какъвто досега не бяхме срещали, той беше според моето семейство — което винаги го даваше за пример — рядко издигнат

човек, с най-благородно и изтънчено отношение към живота. Баба го упрекваше само, че говори препалено хубаво, премного както в книгите, че не е така непринуден в езика си, както например в облеклото си — с разветите си връзки и правото, едва ли не ученическо сако. Тя се изненадваше също от пламенните му тиради против аристокрацията, светския живот и снобизма, „греха, който навярно е имал предвид свети Павел, говорейки за прегрешението, за което няма опрощение“. Баба беше толкова неспособна не само да сподели, но дори и да разбере амбициите на светския живот, че й се струваше съвсем излишно да ги порицават така ожесточено. Освен това струваше й се не особено деликатно от страна на господин Льогранден, чиято сестра беше омъжена в околностите на Балбек за някакъв нормандски благородник, да се впуска в толкова остри нападки срещу благородниците, упреквайки едва ли не в увлечението си революцията, че не ги е гилотинирала всичките.

— Здравейте, приятели — казваше той, когато ни срещнеше. — Облажавам ви, че можете да останете по-дълго тук. Утре трябва да се върна в Париж, в бърлогата си — добавяше той със свойствената си леко иронична, разсеяна и разочарована усмивка, — естествено в дома ми има какви ли не излишни неща. Липсва само най-необходимото: един голям къс небе, както тук. Старайте се винаги да запазите късче небе над живота си, млади момко — добавяше той, обръщайки се към мене. — Вие имате красива душа, редки качества, артистична природа, гледайте да не я лишите от най-необходимото.

Когато на връщане леля заръчваше на Франсоаз да ни пита дали госпожа Гупи не е закъсняла за службата, ние не можехме да й кажем нищо. В замяна на това разпалвахме само любопитството й, като й съобщавахме, че някакъв художник работи в църквата копие на стъклописа с Жилбер Злия. Изпратена тутакси при бакалина, Франсоаз си дойде, без да е узнала нещо, защото Теодор го нямало. Той дължеше на двойната си професия на псалт (натоварен отчасти и с поддържането на църквата) и на бакалски чирак не само връзките си е всички обществени среди, но и универсалната си осведоменост.

— Ах, божичко! — въздишаше леля. — Защо не е вече време да дойде Йолали! Само тя ще може да ми го каже.

Йолали беше енергична куца и глуха мома, слугувала дълги години у госпожа Дьо ла Брьотонри; тя се беше „оттеглила“ след

смъртта на господарката си и бе наела стая до църквата, за да може, когато й се иска, да слиза било за църковните служби, било да се помоли извън службите или за да каже добър ден на Теодор. През останалото време тя посещаваше болни като леля Леони, на която разказваше какво се бе случило по време на обедната или на вечерната служба. Не се свенеше да прибави някоя пара към скромната рента, отпусната й от семейството на бившите й господари, като преглеждаше от време на време бельото на свещеника или на някоя друга видна личност от клерикалните среди в Комбре. Тя носеше над дрехите си черна вълнена пелерина, а на главата — малка, почти монахинска забрадка. Част от бузите и гърбавият й нос бяха червени като божур поради някакво кожно заболяване. Нейните посещения бяха най-голямо развлечение за леля Леони, която не приемаше почти никого другиго, като изключим свещеника. Леля бе отстранила постепенно всички други посетители, защото според нея спадаха към едната или другата категория хора, които не можеше да понася. Едните, най-противните — от тях се беше отървала най-напред, — бяха доброжелателите, които я съветваха „да не се вглежда прекалено много в себе си“ и проповядваха, макар и не открито, издавайки се само с неодобрителни недомлъвки или недоверчиви подсмивания, пагубната доктрина, че малко разходка на слънце и един хубав полусуров бифтек (при нейния стомах, който за четиринадесет часа не можеше да смели две нищо и никакви капки минерална вода!) щели да й помогнат много повече, отколкото лекарите и лежането. Другата категория се състоеше от хора, които явно бяха убедени, че тя е по-тежко болна, отколкото всъщност си мисли, че е толкова сериозно болна, колкото разправя. Затова всички познати, които бе допуснала да се качат при нея след известно колебание, по препоръка на Франсоаз, и които по време на посещението си бяха доказали колко малко са достойни за подобно благоволение, защото се бяха изпуснали да подхвърлят плахо: „Не мислите ли, че ако се раздвижите малко, когато времето е хубаво…“, или пък тия, които, след като тя им кажеше: „Много съм отпаднала, невероятно много, отивам си, драги мой“, й отговореха „Така е, когато човек загуби здравето си, но все ще изкарате още някой и друг ден“, можеха да бъдат сигурни всичките без изключение, че никога вече няма да бъдат приети. Ужасеното изражение на леля, когато зърнеше от леглото си някой свой познат, запътил се по улица Сент-Еспри явно

с намерение да й иде на гости, и особено когато чуеше звънеца, забавляваше Франсоаз, а хитрините, до които леля прибягваше винаги с успех, за да отпрати натрапниците, и разочарованото им лице, когато си отиваха, без да са я видели, я разсмиваха двойно повече, защото намираше номера на господарката си чудесен. Всъщност Франсоаз се възхищаваше от нея и считаше, че тя превъзхожда всички тия хора, щом не благоволява да ги приеме. А леля искаше, с една дума, от гостите си едновременно да одобряват режима й, да я съжаляват за страданията й и да я успокояват за бъдещето.

В това именно Йолали нямаше равна на себе си. Леля можеше двадесет пъти едно след друго да й каже:

— Отивам си, мила Йолали.

Йолали двадесет пъти отговаряше:

— След като познавам болестта ви, както вие самата я познавате, госпожо Октав, мога да ви кажа, че ще доживеете сто години, както и вчера ми казваше госпожа Сазрен. (Едно от твърдите убеждения на Йолали, все още неразклатено въпреки внушителния брой опровержения, потвърдени от опита, бе, че госпожа Сазра се нарича госпожа Сазрен.)

— Не искам да доживявам сто години — отвръщаше леля, която предпочиташе да не поставя точен предел на дните си.

И понеже освен това Йолали умееше като никой друг да развлича леля, без да я уморява, редовните й посещения всяка неделя, освен ако се случеше нещо непредвидено, бяха за леля удоволствието, което тя чакаше този ден с приятно възбуждение, което лесно ставаше мъчително като остър глад, особено ако Йолали малко се забавеше. Удоволствието да чака Йолали се превръщаше в изтезание, ако се проточеше прекалено много, леля гледаше час по час часовника, прозяваше се, чувствуваше се отмаляла. Ако Йолали позвънеше в края на деня, когато вече не се надяваше, че ще дойде, нейното идване едва ли не я разболяваше. Всъщност в неделен ден леля мислеше само за нейното посещение и веднага след като се наобядвахме, Франсоаз едва изчакваше да станем от масата, за да се качи при леля и „да я занимава“. Но (особено когато в Комбре се задържаше хубаво време) гордият обеден час, слязъл от камбанарията на „Сент-Илер“, след като я увенчаеше за миг с дванадесетте цветчета на своята звучна корона, отдавна бе отекнал около масата със светения хляб, дошъл също от

църквата като свой, а ние още седяхме пред чиниите с картинки от „Хиляда и една нощ“, натежали от жегата и главно от яденето. Защото към неизменната основна храна — яйца, котлети, картофи, сладка и бисквити, — за която Франсоаз вече дори не ни уведомяваше предварително, в зависимост от плодородието на нивите и овощните градини, щедростта на прилива, капризите на търговията, любезността на съседите и собствената си изобретателност (така успешна при това, че нашето меню отразяваше подобно на четирите полукръга, извайвани обикновено в XIII век върху портала на катедралите, хода на годишните времена и житейските превратности) — тя прибавяше ту калкан, защото продавачката я уверила, че бил съвсем пресен, ту пуйка, защото открила една много хубава на пазара в Русенвил-льо-Пен, ту ангинари с мозък, защото не ни ги била приготвяла по този начин, ту печено бутче, защото чистият въздух отварял апетит и имало време да се смели до вечерта, ту спанак, за да сме разнообразели малко яденето, или кайсии, защото още били рядкост, или френско грозде, защото само след две седмици нямало да го има вече, или ягоди, защото господин Суан ги бил донесъл нарочно за нас, или сирене с каймак, защото по онова време го обичах много, или торта с бадеми, защото я била поръчала предната вечер, или просфора, защото било наш ред да носим в църква. А когато унищожехме всичко това, ни поднасяше крем-шоколад, приготвен за нас, по-право за баща ми, който много го обичаше — лично внимание и вдъхновение на Франсоаз, лек и безплътен крем, напомнящ стихотворение, написано по поръчка за специален случай, в който Франсоаз влагаше цялото си готварско дарование. Ако някой откажеше да го опита, заявявайки: „Свърших вече, не мога повече“, тутакси щеше да бъде причислен към простаците, които, когато някой художник им подари свое произведение, се интересуват от материала и теглото на картината, докато в случая са важни само вниманието и подписът на автора. Да се остави една-единствена лъжичка от крема в чинията, би било също толкова нелюбезно, колкото да станеш под носа на композитора, преди да е завършил изпълнението на музикалната пиеса.

Най-сетне мама се обръщаше към мене:

— Хайде, стига си се маел, качи се в стаята си, ако навън ти е много горещо, но преди това се разходи малко на чист въздух, за да не четеш веднага след ядене.

Аз се настанявах под люляка в едно доста занемарено ъгълче на градината, където се намираше черният вход откъм улица Сент-Еспри, на пейката без облегало до коритото на помпата, украсено често като готическо дъно с някой дъждовник, който извайваше върху грубия камък подвижния релеф на тънкото си алегорично тяло. Там на височина две стъпала се издигаше извън къщата, почти като отделна пристройка, задната кухня. Плочите на пода й се червенееха, лъскави като порфир. Тя приличаше по-скоро на малък Венерин храм, отколкото на свърталище на Франсоаз, както пращеше от приношенията на млекаря, овощаря, зарзаватчийката, дошли понякога чак от доста отдалечените селца, за да й поднесат първите плодове на стопанствата си. Освен това на покрива вечно гугукаше гълъб.

По-рано не се задържах дълго в свещената горичка, която обграждаше този храм, защото, преди да се кача да чета в стаята си, влизах в помещението, което заемаше в партера братът на дядо — вуйчо Адолф, бивш военен, пенсионирал се като майор. Дори когато през отворените прозорци влизаше топлина, защото слънчев лъч рядко проникваше вътре, неговата стаичка излъчваше винаги неопределено свежо ухание на изоставена ловджийска къщичка, напомняща едновременно гората и миналото и навяващо най-различни асоциации. Но от много години вече аз не престъпвах прага на стаичката на вуйчо Адолф. Той беше престанал да идва в Комбре, защото се беше скарал със семейството ми по моя вина ето при какви обстоятелства.

В Париж ме пращаха един-два пъти месечно на гости у него, обикновено когато той привършваше обеда си, обслужван от прислужник, облечен в конопени работни дрехи на виолетови и бели райета. Вуйчо ме приемаше по халат, оплаквайки се недоволно, че отдавна не съм идвал дата видя, че не се сещаме за него. Предлагаше ми марципан или мандарина и минавахме през салона с позлатени гипсови профили и сини тавани, наподобяващи небето. Никога не сядахме там и в камината никога не гореше огън. Мебелите бяха тапицирани със сатен, както у дядо и баба, само че жълт. После влизахме в стаята, която той наричаше свой „работен“ кабинет. По стените висяха гравюри от типа на шедьоврите, с изобразена на черен фон колесница с розова пищна богиня, стъпила върху глобус или със звезда на челото, каквито се харесваха по времето на Втората империя, защото хората си въобразяваха, че напомнят Помпей, по-късно те

изпаднаха в немилост, а сега отново са на мода, все по същата причина, въпреки че измислят и какви ли не други — защото напомнят Втората империя. Аз оставах там с вуйчо, докато прислужникът дойдеше да го попита от името на кочияша в колко часа да впрегне колата. Тогава вуйчо потъваше в дълбок размисъл и смаяният прислужник не смееше да помръдне, за да не би да го смути, очаквайки с любопитство отговора, винаги един и същ. В края на краищата, след върховно колебание, вуйчо произнасяше неизменно следните думи:

— В два и четвърт.

Прислужникът повтаряше удивено, без да спори:

— В два и четвърт! Добре… ще му предам.

По това време аз бях влюбен в театъра, платонична любов, защото родителите ми още не ми бяха разрешили да видя нито една пиеса, и си представях толкова неточно удоволствието, което се изпитва там, че си въобразявах едва ли не, че всеки зрител гледа в един вид стереоскоп картина, създадена само за него, макар и подобна на стотиците други картини, които останалите зрители гледаха всеки за себе си.

Всяка сутрин изтичвах до колоната за афиши да видя обявите за представленията. Нищо по-безкористно и по-блажено от мечтите, които предлагаше на въображението ми всяка нова пиеса, мечти, пробудени от илюстрациите, неделими от думите, съставящи заглавието, както и от цвета на още влажните и издути от лепилото афиши, върху които се открояваше името на пиесата. Ако не беше някое от тия непонятни имена като „Завещанието на Сезар Жиродо“ или „Едип цар“, напечатани не върху зеления афиш на „Опера-Комик“, но върху тъмновинения афиш на „Комеди-Франсез“, нищо не ми се струваше толкова различно от блестящото бяло перо на „Диамантената корона“, както гладкият загадъчен сатен на „Черното домино“, и понеже родителите ми бяха казали, че когато отида за пръв път на театър, ще трябва да си избера една от тия две пиеси, аз се опитвах да вникна последователно в заглавието на едната и на другата, понеже не знаех нищо друго за тях, и мъчейки се да отгатна удоволствието, което ми обещаваше едното, за да го сравня с удоволствието, скрито в другото, успявах да си представя така живо двете пиеси, първата ослепително-горда, втората — нежно-кадифена, че бях неспособен да

реша коя от двете бих предпочел, също както ако ме накараха да избера за десерт между ориз по императорски или крем-шоколад.

Всички разговори със съучениците ми се отнасяха до актьорите, чието изкуство, макар да ми беше още непознато, бе повече от всяко друго първата форма, под която според мене можеше да се предугади истинското изкуство. Струваше ми се, че най-малките различия между един и друг актьор в изпълнението на някой монолог със съответните отсенки имат безмерно значение. И според това, което ми казваха за тях, аз ги бях подредил според таланта им в списъци, които си повтарях мислено по цели дни. Тези списъци се бяха вкостенили в мозъка ми и го задръстваха с неподвижните си скрижали.

По-късно, в колежа, всеки път, когато по време на занятие си пишех с някой нов приятел, щом учителят обърнеше глава, първият ми въпрос неизменно беше дали е ходил вече на театър и дали действително намира, че най-големият актьор е Го, следван от Дьолоне и пр. И ако според него Февр идваше едва след Гирон или Дьолоне след Коклен, това внезапно разместване на Коклен, който бе загубил каменната си неподвижност в съзнанието ми, за да мине на второ място, вълшебната пъргавина, пълнокръвният живот, благодарение на които Дьолоне отиваше на четвърто място, възвръщаха усещането за разцвет и жизнеспособност на мозъка ми, станал сякаш отново гъвкав и активен.

Но ако се интересувах така живо от актьорите, ако изпитвах любовни вълнения и терзания само като зърнех следобед Мобан при излизането му от „Театр-Франсе“, колко по-продължителен смут предизвикваше у мене името на някоя звезда, пламтящо на афишите пред входа на театъра, или лицето на някоя жена, долепено до стъклото на файтон, теглен от коне, окичени с цветя. Колко по-безпомощно и мъчително се напрягах да си представя живота й, въобразявайки си, че непременно трябва да е актриса. Подреждах според таланта им най-прочутите: Сара Бернар, Берма, Барте, Мадлен Броан, Жан Самари, но се интересувах еднакво живо от всички тях. А вуйчо ми познаваше повечето, както и разни кокотки, за които нямах много ясна представа по какво се различават от актрисите. Приемаше ги в дома си. А ние отивахме при него само в определени дни именно понеже в другите дни при него идваха жени, с които роднините му не биха могли да се срещнат; така поне смятаха близките му, защото, колкото до вуйчо,

лекотата, с която той представяше на баба всевъзможни красиви вдовички, които може би никога не са били омъжвани, или графини с гръмко име, по всяка вероятност само псевдоним, или даже им подаряваше семейни скъпоценности, му бе навличала неведнъж гнева на дядо. Често, когато в разговор се споменеше името на някоя актриса, баща ми се обръщаше усмихнат към мама:

— Приятелка на твоя вуйчо.

А аз си мислех, че вуйчо би могъл да спести на мене, невзрачното хлапе, стажа, който години може би мнозина мъже с високо обществено положение безсмислено прекарват пред вратата на някоя жена, която не отговаря на писмата им и поръчва на портиера да ги гони, като ме представи в дома си на съответната актриса, недостъпна за толкова други, а за него — интимна приятелка.

Затова под предлог, че са разместили един мой урок и доста дълго време нямало да мога да се видя с него, един следобед, не в деня, когато обикновено му ходехме на гости, като се възползувах от обстоятелството, че родителите ми обядваха по-рано, излязох и вместо да отида да разгледам колоната с афиши, единственото място, където ме пускаха да отивам сам, изтичах до дома на вуйчо. Пред пътната му врата забелязах кола с два коня, закичени с втикнати в наочниците им карамфили. И кочияшът носеше същото цвете на ревера си. Още по стълбата дочух женски глас и смях, но щом позвъних, настана мълчание, после се захлопнаха врати. Прислужникът дойде да ми отвори и доста се смути, като ме видя. Той каза, че вуйчо бил много зает и едва ли можел да ме приеме. Когато отиде все пак да го предупреди, същият женски глас, който вече бях чул, каза:

— О, да, нека влезе. Само за минутка, ще ми бъде така забавно. На снимката върху бюрото ти той толкова прилича на майка си, твоята племенница. Нали нейната снимка е до неговата? Бих искала да видя това момченце, макар само за минутка.

Вуйчо измърмори нещо недоволно, явно ядосан. Но в края на краищата прислужникът ме въведе при него.

На масата беше поставена същата чиния с марципани както обикновено. Вуйчо ми носеше всекидневния си халат, но срещу него бе седнала млада жена с розова копринена рокля и огърлица от перли на шията; тя дояждаше мандарината си. Изчервих се, понеже не знаех дали трябва да й кажа госпожо или госпожице и не смеейки да

извръщам много-много очи към нея, за да не се наложи да я заговоря, пристъпих към вуйчо да го целуна. Тя ме гледаше усмихнато. Вуйчо каза:

— Моят племенник — без да й каже името ми, нито да ми каже нейното, може би защото след всички неприятности, които бе имал с дядо, избягваше доколкото е възможно да установява какъвто и да било допир между тези свои връзки и родните си.

— Колко прилича на майка си! — каза тя.

— Та вие сте виждали племенницата ми само на снимка! — възрази бързо и учудено вуйчо.

— Извинявайте, драги, но аз я срещнах по стълбището миналата година, когато бяхте толкова болен. Вярно е, че я зърнах само за миг и вашето стълбище е страшно тъмно, но ми беше достатъчно, за да преценя красотата й. Този млад момък има нейните хубави очи и това тук — каза тя, като очерта една линия в долната част на челото си. — Същото ли име като вас носи вашата племенница, драги? — попита тя вуйчо ми.

— Той прилича повече на баща си — измърмори вуйчо, който нямаше намерение да й представя мама нито от разстояние, нито отблизо, затова не каза името й. — Цял бащичко, но прилича донякъде и на бедната ми майка.

— Не познавам баща му — каза дамата в розово, като наклони леко глава — и никога не съм виждала бедната ви майка, драги. Нали си спомняте, ние се запознахме малко след вашата голяма загуба.

Изпитвах леко разочарование, защото тази млада дама не се отличаваше от другите хубави жени, които бях срещал понякога у наши роднини, например дъщерята на един наш братовчед, у когото отивах всяка година на първи януари. По-изящно облечена само, приятелката на вуйчо имаше същия жив и добродушен поглед, същото прямо и приветливо изражение. Не виждах у нея нищо театрално, от което толкова се възхищавах по снимките на актрисите, нито пък нещо демонично, което да съответствува на живота, който тя навярно водеше. С мъка можах да повярвам, че е кокотка и главно никога не бих повярвал, че е скъпа кокотка, ако не бях видял колата с два коня, розовата рокля, огърлицата от перли и ако не знаех, че вуйчо познава само кокотки от висока класа. Но аз се питах какво ли удоволствие може да представлява за милионера, който й беше подарил кола, къща

и скъпоценности, да пилее богатството си за личност, която изглежда толкова скромна и порядъчна. И в същото време, представяйки си какъв ли е животът й, неговата безнравственост ме смущаваше може би още повече със своята прикритост, отколкото ако бе конкретно изявена с по-особена външност, защото загатваше за любовен роман, за скандална авантюра, която е прогонила от дома на родителите-еснафи и е обрекла на всеобщо ползуване тази жена, като същевременно е допринесла за разцъфтяване на красотата й и я бе издигнала до обществото на леките жени, макар нейната мимика, както и интонацията на гласа й, напомнящи ми много други познати жени, да ме караха да считам за девойка от добро семейство кокотката, която вече изобщо нямаше семейство.

Минахме в „работния“ кабинет и вуйчо, леко смутен от присъствието ми, й предложи цигари.

— Не, драги — каза тя, — нали знаете, че съм свикнала с цигарите, които ми изпраща великият херцог. Казах му, че ме ревнувате от него.

И тя извади от една кутия цигари, покрити с позлатени чуждестранни надписи.

— Чакайте, сетих се — поде тя внезапно. — Сигурно съм срещала у вас бащата на този младеж. Ваш племенник, нали? Как можах да забравя! Той беше толкова добър, толкова мил с мене! — каза тя скромно и развълнувано.

Но когато си представих, познавайки сдържаността и студенината на баща ми, колко ли сурово е било държането му, което според нейните думи й се бе сторило мило, ми стана неловко от това несъответствие между нейната прекалено голяма признателност и неговата недостатъчна любезност, като че ли той бе проявил грубост. По-късно съм си мислил, че в предназначението на тези безделни и грижливи жени има нещо трогателно: те посвещават своята щедрост, дарби, несбъднати мечти за красиво чувство — тъй като подобно на артистите и те не го изживяват в действителност, защото то не може да се побере в тяхното обикновено съществуване — както и златото, което им струва евтино, за да обковат със скъпа и фина рамка грубия и недодялан живот на мъжете. Също както тази жена, която вуйчо бе приел по халат в пушалнята си, раздаваше щедро не само своето нежно тяло, розовата си копринена рокля, перлите си, изяществото,

излъчващо се от приятелството й с великия херцог, но бе запомнила и няколкото незначителни думи на баща ми, беше ги обработила нежно, придавайки им нов облик, скъпо название, окъпвайки ги в един свой бистър поглед, засенен леко от смирение и признателност, и ги връщаше преобразени в художествено бижу, в нещо „съвсем миличко“.

— Хайде, време е да си вървиш — каза ми вуйчо.

Аз станах, прищя ми се неудържимо да целуна ръка на дамата в розово, но този жест ми се струваше дързък като отвличане. Сърцето ми биеше лудо, докато си казвах: „Да го сторя ли, или не?“ После престанах да се питам какво трябва да направя, за да мога изобщо да направя каквото и да било. И в сляп и безумен порив, чужд на всички доводи, които до преди малко намирах в негова полза, аз поднесох към устните си протегнатата й за сбогуване ръка.

— Ах, колко е миличък! И вече галантен, не му липсва око за жените! На вуйчо си се е метнал. Ще стане съвършен джентълмен — добави тя със стиснати зъби, за да придаде на думите си лек британски акцент. — Не би ли могъл да дойде при мене на of tea[1], както казват нашите северни съседи? Достатъчно е да ми изпрати една „синичка“ сутринта.

Не знаех какво значи „синичка“. Не разбирах половината от думите на дамата и напрягах слух да не би те да крият някакъв въпрос към мене, на който би било нелюбезно да не отговоря. Затова се чувствувах страшно уморен.

— О, не, невъзможно е — каза вуйчо, повдигайки рамене. — Той е много зает, работи усилено. Пръв е по всичко в класа си — добави той по-ниско, за да не би да чуя тази лъжа и да я опровергая. — Знам ли, току-виж, се извъдил един ден я някой малък Виктор Юго, я някой Волабел.

— Обожавам хората на изкуството — отвърна дамата в розово. — Само те могат да разберат жените… Само те и такива рядко издигнати мъже като вас. Извинете невежеството ми, драги, кой е този Волабел? Да не би позлатените томове в малката стъклена библиотека в будоара ви? Нали си спомняте, вие обещахте да ми ги заемете, ще ги пазя много.

Вуйчо страшно мразеше да дава книгите си, той не отвърна нищо и ме придружи чак до антрето. Замаян от любов по дамата в розово, аз обсипах с луди целувки неговите вонящи на тютюн старчески бузи и

докато, доста смутено, той се мъчеше да ми внуши, без да посмее да ми го каже направо, че би предпочел да не споменавам за това посещение пред родителите си, аз го уверявах, просълзен от умиление, че никога няма да забравя добротата му и непременно ще намеря един ден начин да му се отблагодаря. И наистина се отблагодарих, защото само два часа след това, след няколко тайнствени загатвания, които според мене не дадоха достатъчно ясна представа на родителите ми каква важна личност бях станал, ми се стори много по-просто да им разкажа с най-малки подробности посещението, което бях направил малко преди това. Не мислех, че ще причиня някаква неприятност на вуйчо. Можех ли да предвидя нещо, което не желаех? Аз не можех да предположа, че родителите ми ще видят нещо лошо в това посещение, след като самият аз не виждах нищо осъдително в него. Не се ли случва едва ли не всеки ден някой наш приятел да ни помоли да го извиним пред някоя жена, на която не е имал възможност да пише, а ние да пропуснем да изпълним поръчението му, въобразявайки си, че въпросната дама няма да отдаде значение на мълчанието му, понеже то е без значение за самите нас? Смятах, както впрочем смятат всички, че мозъкът на другите хора е ленив и покорен приемник, лишен от способност да откликва по свой начин на сведенията, вкарани в него, и не подозирах, че предавайки на мозъка на родителите ми съобщението за познанството, което бях направил у вуйчо, не им предавах същевременно, както бих желал, и моята благоприятна преценка на това запознанство. За съжаление моите родители съвсем не се позоваха на принципите, които аз исках да им внуша, когато взеха отношение към постъпката на вуйчо. Баща ми и дядо имаха бурни обяснения с него по този повод. Аз узнах по косвен път за това. Няколко дни по-късно срещнах вуйчо в открит файтон. Разкъсван от мъка, признателност, угризения, страстно желаех да изразя всички тия чувства. Но те бяха толкова силни, че сметнах обикновения поздрав със сваляне на шапка за съвсем недостатъчен, тъй като вуйчо би могъл да предположи, че проявявайки само тази най-банална учтивост, не се чувствувам кой знае колко задължен към него. Затова предпочетох да се въздържа от този недостатъчно изразителен жест и извърнах глава. Вуйчо сметна, че не го поздравявам по нареждане на родителите ми и никога не им го прости. Той умря много години по-късно, без да се види повече с никой от нас.

Затова вече не влизах в заключената по онова време стаичка на вуйчо Адолф, а се помайвах известно време около задната кухня, докато Франсоаз ми казваше:

— Ще оставя помощничката си да свари кафето и да занесе топла вода, защото трябва да се кача бързо при госпожа Октав.

После се решавах да се прибера и се качвах право в стаичката си да чета. Прислужницата в кухнята беше един вид безименна личност, постоянна институция, чиито неизменни функции й осигуряваха приемливост и идентичност от последователните временни форми, в които се въплътяваше, защото у леля Октав никога не се задържаше една и съща помощник-готвачка две години поред. Годината, през която ядохме толкова много аспержи, прислужницата, натоварена с беленето им, беше невзрачно болнаво създание, в доста напреднала бременност, когато пристигнахме за Великден, и всички се чудехме, че Франсоаз я кара да върши толкова тежка работа и всевъзможни покупки, при все че с мъка носеше пред себе си тайнствената кошница, все по-обемиста с всеки изминал ден, чиито пищни очертания личаха изпод широките дипли на престилката й. Тези нейни престилки напомняха плащовете на някои символични фигури на Джото, чиито репродукции ми беше подарил господин Суан. Пак той ни бе навел на тая прилика и когато ни питаше как е със здравето прислужницата, казваше:

— Как е „Милосърдието“ на Джото?

Между другото самото клето момиче, подпухнало от бременността дори в лицето, с увиснали четвъртити бузи, приличаше доста на яките мъжествени девици, по-скоро матрони, които олицетворяват добродетелите в Арената. И аз едва сега си давам сметка, че тези добродетели и пороци от Падуа приличаха на нашата прислужница и по друго. Също както външният й вид беше уголемен от символа, който носеше пред себе си, без самата тя да разбира като че ли значението му, без нищо в лицето й да изрази красотата и смисъла на този символ, като най-обикновено тежко бреме, така и яката стрина, представена в Арената под името „Caritas“[2], чиято репродукция беше закачена в занималнята ми в Комбре, въплътява тази добродетел, без енергичното й и простовато лице да изразява каквато и да било милосърдна мисъл. По едно щастливо хрумване на скулптора тя тъпче в краката си съкровищата на земята, също както би

тъпкала грозде, за да изстиска сока му, или както би стъпила на куп чували, за да бъде по-високо. И тя поднася на бога пламтящото си сърце, нека кажем, по-скоро „подава“ му го, както готвачката би подала тирбушон през отдушника на сутерена, ако някой й го поиска от прозореца на партера. Завистта би могла да изрази по-сполучливо чувството на завист. Но и в тази фреска символът заема толкова място и е представен така реално, змията, която съска в устата на завистта, е толкова голяма, тя така добре изпълва раззинатата й челюст, че мускулите на лицето са изопнати до крайност, за да я обхванат, подобно бузи на дете, което надува балон. Затова вниманието на Завистта, а също така и нашето внимание е съсредоточено изцяло в разтеглените устни и няма време да се отдава на завистливи мисли.

Въпреки голямото възхищение на Суан от тия фигури на Джото, дълго време не изпитвах никакво удоволствие, като наблюдавах в занималнята си, където бях закачил донесените ми от него репродукции, това „Милосърдие“, лишено от милосърдие, тази „Завист“, която ми напомняше по-скоро клише от медицинска книга, илюстриращо свиването на глътката или на мъжеца поради тумор на езика или поради инструмент, вкаран в устата от някой хирург. Правосъдието със синкавото си просташки правилно лице не се отличаваше от лицата на някои хубави, набожни и сухи еснафки в Комбре, които виждах в църква, повечето предварително зачислени в запасното войнство на Несправедливостта. Едва по-късно ми стана ясно, че силно въздействуващата особеност, специфичната красота на тия фрески се дължи на голямото място, отредено на символа, и обстоятелството, че той бе изобразен не като символ, защото липсваше символична мисъл, а като реален, действително изтърпян или материално осезаем, придаваше по-буквално и по-точно значение на творбата, подчертаваше по-конкретно и по-ярко поуката от нея. Нима у горката ни прислужница вниманието не беше постоянно привлечено към корема й от тежестта, която го теглеше надолу? Пак по същия начин мисълта на умиращите много често е насочена към наличната, мъчителна, тъмна, органична страна на смъртта, към опаката страна, която тя им показва, която ги кара да я почувствуват премного осезателно. Тази опака страна на смъртта прилича много повече на смазващ товар, трудност в дишането, палеща жажда, отколкото на това, което ние наричаме представа за смъртта.

Сигурно Добродетелите и Пороците от Падуа са били много правдиви, за да ми изглеждат така живи, както бременната прислужница, тъй като самата тя ми изглеждаше не по-малко алегорична, отколкото те. И може би това неучастие (поне привидно) на душата на едно същество в изявената чрез него добродетел има, извън естетическата си стойност, известна реалност, ако не психологическа, то поне, така да се каже, физиономическа. Когато по-късно ми се удаде да срещна в живота си, например в манастирите, истински свети въплъщения на дейно милосърдие, те обикновено се отличаваха с бодро, трезво и рязко държане; държане на хирург, който няма време. По лицата им не се четеше никакво състрадание, никакво разнежваме пред човешкото страдание, никакъв страх от съприкосновение с него; такова е всъщност лишеното от нежност, неприятно, но и възвишено лице на истинското добросърдечие.

Докато кухненската прислужница, подчертаваща неволно моралното превъзходство на Франсоаз, както заблудата със силата на контраста прави още по-ослепително тържеството на истината, поднасяше кафето — топла водица според мама — и качваше после в стаите ни топла вода — всъщност само хладка, — аз се просвах с книга в ръка върху леглото в моята стая, която плахо отбраняваше от следобедното слънце прозрачната си неустойчива прохлада зад почти затворените капаци. Един отблясък на деня бе намерил все пак начин да проври жълтите си крила между дъските и стъклата и се бе затаил неподвижен в ъгъла, кацнал като пеперуда. Беше толкова тъмно, че едва можех да чета и само чукането на Камю, който разковаваше на улица Кюр прашните си сандъци (Франсоаз го бе предупредила, че леля „не почива“ и той може да вдига шум), ми даваше представа за слънчевия ден. Тези удари с чук отекваха в присъщата за жегите напечена атмосфера, отличаваща се с добра акустика, и сякаш пръскаха надалеч яркочервени звезди. А и мухите извикваха същата представа, изпълнявайки пред мене своя концерт от лятна камерна музика. Тяхната музика е свързана с представата за лятото не по същия начин, както някоя композирана от човека мелодия, която сте чули случайно през летния сезон и която ви напомня за него, ако я чуете по-късно. Музиката на мухите е свързана с лятото по необходимост. Родена от хубавите дни, възникваща повторно само с тях, съдържаща малко от тяхната същност, тя не само събужда в паметта ни

представата за тях, но свидетелствува за тяхното връщане, за тяхното действително съществуване, непосредствено достъпно, заобикалящо ни.

Тъмната прохлада на стаята ми на фона на яркия ден на улицата беше също както сянката и слънцето, тоест също така ясно разграничена, и предлагаше на въображението ми пълната картина на лятото: ако се разхождах навън, сетивата ми биха й се любували откъслечно. Тя съответствуваше на почивката ми, която, поради вълнуващите приключения от книгите, особено увлекателни за мен тогава, приличаше на неподвижно потопена ръка в течаща вода, защото долавяше сблъсъците и кипежа на дейния живот.

Но дори времето да се бе развалило, дори навън да се бе разразила буря или най-малкото вихрушка, баба ме умоляваше да изляза и понеже не исках да се откъсна от четенето, аз я придружавах поне до градината, под кестена, в малката беседка от платнище и тръстика, където се настанявах, въобразявайки си, че съм защитен от очите на хората, които биха могли да дойдат на гости на родителите ми.

Нима мисълта ми не беше едно друго такова убежище, в което ми се струваше, че съм невидим дори когато гледах какво става навън? Когато виждах някой външен предмет, съзнанието, че го виждам, се изпречваше между мен и него, ограждаше го с тънка мисловна граница, която ми пречеше да установя пряк досег с неговата материя. Тя се изпаряваше, преди да съм я докоснал, както когато доближим нажежено тяло до мокър предмет, то не докосва влагата му, защото винаги е разделено от нея от пласт изпарения. В разноцветния низ от преживявания, които съзнанието ми раздипляше едновременно с четенето, като се почне от най-съкровените въжделения и се стигне до чисто външното възприемане на хоризонта, сведен за мен до градинския зид, най-дълбоко вкорененото убеждение в мен, двигателят, който управляваше всичко, беше непоклатимата ми вяра във философското богатство и в красотата на книгата, която четях, както и желанието ми да ги усвоя, независимо от естеството на произведението. Защото, дори и да го бях купил от бакалницата на Боранж в Комбре — много отдалечена от къщи, за да може Франсоаз час по час да изтичва при него, както при Камю, но много по-добре снабдена с книги, — аз го избирах измежду мозайката от брошури и

романи, прикрепени с канап върху двете крила на вратата (по-загадъчни и по-отрупани с мисли от дверите на катедрала), защото си бях спомнил, че учителят или съученикът, които според мен тогава бяха намерили ключа към истината и красотата, ми го бяха препоръчали като забележително: самият аз долавях все още полусъзнателно и половинчато тази истина и красота и същевременно бях обзет от постоянен, макар неясен стремеж да ги опозная.

На второ място след вярата ми в стойността на произведението, пораждаща по време на четенето ми непрекъснати пориви отвътре навън за откриване на истината, идваха вълненията от описваното действие, в което сам живо участвувах; тези мои следобеди бяха изпълнени с повече драматични събития, отколкото често пъти цял човешки живот. Разбира се, събитията ставаха в четената в момента книга. Вярно е, че лицата, за които се отнасяха, не бяха „истински“, както казваше Франсоаз. Но всички чувства, породени от радостта или горестта на някое истинско човешко същество, възникват всъщност у нас само посредством представата за неговата радост или горест. Първият белетрист в света е проявил голяма изобретателност, като е схванал, че представата е единственият съществен елемент в апарата на нашите чувства и затова ще постигне голямо и решаващо усъвършенствуване, ако опрости възприемането им, тоест ако премахне чисто и просто действителните герои. Колкото и дълбоко да съчувствуваме на някое реално същество, ние го възприемаме до голяма степен чрез нашите сетива, тоест то си остава непрозрачно за нас и има собствено тегло, което нашата чувствителност не може да повдигне. Сполети ли го нещастие, нашето съчувствие не може да обхване цялото понятие за него, а само една малка част. Нещо повече, вълнението на самия потърпевш ще може да обхване само една част от цялото понятие за него самия. Белетристът е проявил голяма находчивост, като се е сетил да замести тези непроницаеми за душата части с равно количество нематериални части, тоест такива, каквито нашата душа може да асимилира. Има ли значение тогава, че постъпките и изживяванията на тези своеобразни същества ни изглеждат като истински, щом те стават в самите нас, щом държат в плен, докато прелистваме трескаво страниците на някоя книга, ускореното ни дишане и втренчения ни поглед? А щом белетристът ни доведе веднъж до такова състояние, в което, както при чисто

душевните състояния, всяко чувство се изживява десет пъти по-силно, в което неговата книга ни вълнува като сън, само че много по-ясен от сънищата, които ни се привиждат, когато спим, и много по-трайно запечатан в паметта ни, той поражда у нас в продължение на един час всички възможни щастия и нещастия, за опознаването на някои от които ще ни са нужни много години, а най-силните изобщо ще ни останат недостъпни, защото те се развиват така бавно, че не можем да доловим хода им. Така например сърцето ни се променя с годините и това е най-печално. Но ние изпитваме това горчиво съжаление само мислено, при четене. В истинския живот то се променя, само че подобно на някои природни явления. Така бавно, че дори и да можем да установим последователните му различни състояния, самото усещане за видоизменянето му за щастие ни убягва.

Не така тясно свързан със самия мене, както животът на действуващите лица, идваше на втори план пейзажът, сред който се развиваше действието, полупрожектиран пред мен. Но този пейзаж упражняваше все пак върху съзнанието ми много по-силно въздействие, отколкото другият, реалният, който се разстилаше пред погледа ми, когато откъснех очи от книгата. Така в продължение на две лета в напечената градина в Комбре, под въздействие на книгата, която четях тогава, аз изпитвах носталгия по планинска местност с много дъскорезници край бистра река, в дъното на която гният парчета дърво под снопчета мокрещ. Недалеч по ниски зидове пълзяха цветя на виолетови и червеникави гроздове. И тъй като блянът по жена, влюбена в мен, неотлъчно витаеше в съзнанието ми през тия лета, този блян бе проникнат от прохладата на текущи води. И която и жена да видех мислено, от двете й страни тутакси увисваха гроздове от виолетови и червеникави цветя, като допълнителни цветни петна.

Това не се дължеше на факта, че винаги мечтаните образи са обагрени, разхубавени и подсилени от отблясъка на чужди тям цветове, които случайно ги обграждат в съзнанието ни. Пейзажите от книгите, които четях, не бяха за мене само пейзажи, открояващи се във въображението ми по-ясно от истинската гледка, която Комбре предлагаше на очите ми, но все пак аналогични на нея. Чрез избора, направен от автора, чрез вярата ми в него, благодарение на която мисълта ми предугаждаше думите му като откровение, тези цветове ми се струваха — впечатление, което никога не добивах от мястото,

където се намирах, и най-малко от нашата градина (жалко произведение на педантичната фантазия на градинаря, когото баба презираше) — истинска част от самата Природа, достойна за изучаване и задълбочаване.

Ако моите родители ми позволяха, когато четях някоя книга, да посетя описваната в нея област, сигурно щях да сметна, че правя неизмеримо важна стъпка по пътя към истината. Защото, ако постоянно имаме усещането, че нашата душа ни обгражда, все пак тя не ни зазижда в неподвижен затвор. Ние се носим по-скоро заедно с нея, стремейки се неспирно да излезем извън границите й, да достигнем външния свят, обезсърчени донякъде, защото постоянно чуваме около себе си това еднакво звучене, което не е отглас от външния свят, а отзвук от вътрешно трептене. Опитваме се да открием в неодушевените предмети отражението на душата си върху тях, което ги е направило ценни, и изпитваме разочарование, установявайки, че в природата те изглеждат лишени от обаянието, придобито в мисълта ни от съседството с други представи. Понякога всичките ни духовни сили се превръщат в умение, блясък, за да въздействуваме върху същества, които чувствуваме ясно извън нас и които никога няма да достигнем. Затова, ако си представях винаги около жената, която обичах, местата, които най-силно желаех да видя по същото време, ако бих искал именно тя да ми ги покаже, да ми открие достъпа към този непознат свят, това не беше плод на случайна, най-обикновена асоциация на мисли. Не, това бе, защото моите пътешественически и любовни блянове бяха само отделни моменти в общото стройно избликване на всички мои жизнени сили и аз изкуствено ги разграничавам днес, все едно, че се опитвам да пресека на различни височини привидно неподвижна пъстроцветна струя.

Най-сетне, продължавайки да проследявам отвътре навън едновременно наслоените състояния в съзнанието ми, преди да стигна до действителния хоризонт, който ги затваряше, намирам приятни усещания от друго естество: че съм седнал удобно, че вдъхвам уханния въздух, че не ме смущава ничие посещение и че с всяко прозвъняване на часовника от камбанарията на „Сент-Илер“ отмятам къс по къс изминалото вече време от следобеда, докато чуя последния удар и направя общия сбор. Последвалото го продължително мълчание сякаш бележеше в синьото небе началото на промеждутъка от време, който

ми оставаше още за четене, до вкусно приготвената от Франсоаз вечеря, която щеше да ме отмори от изтощителното споделяне на преживелиците на героя. При прозвъняването на всеки нов час ми се струваше, че предишният е избил само няколко мига по-рано. Новият час се записваше съвсем близо до предпоследния на небето и ми се струваше невероятно, че цели шестдесет минути се вместват в малката синя дъгичка, включена между двете златни резки. Понякога даже този час избързваше според мен и отмерваше два удара повече от предишния: не бях чул следователно междинния звън. Часовникът бе избил, но не и за мен. Интересното четиво, упойващо като дълбок сън, беше отклонило вниманието на замаяните ми уши и бе заличило златния камбанен звън от лазурната повърхност на тишината. Прелестни неделни следобеди под кестена в градината в Комбре, които грижливо опразвах от посредствените случки на личното си съществуване и запълвах с приключенски живот и странни блянове сред местност, напоявана от буйни води, вие възкресявате именно този живот, когато си спомням за вас, и всъщност вие го съдържате, защото малко по малко сте го заграждали и заключвали — докато съм обръщал страниците и е превалял летният ден — в последователните, бавно сменящи се кристални звуци на вашите кротки, звънки, уханни и бистри часове.

Понякога още в средата на следобеда дъщерята на градинаря ме откъсваше от четенето. Затичала се като луда, събаряйки по пътя си саксията на някое портокалово дръвче, порязвайки си пръст или счупвайки си зъб, тя викаше с все глас, за да не би Франсоаз и аз да пропуснем гледката:

— Ето ги! Ето ги!

Това беше в дните, когато войсковата част прекосяваше Комбре за гарнизонни маневри, като минаваше обикновено по улица Сент-Илдьогард. Докато слугите ни, насядали един до друг извън оградата, наблюдаваха неделната разходка на гражданите в Комбре, които пък наблюдаваха тях, дъщерята на градинаря зърваше през пролуката между двете далечни къщи на авенюто към гарата блясъка на каските. Слугите прибираха бързо столовете си, защото, когато кирасирите дефилираха по улица Сент-Илдьогард, те изпълваха цялата й ширина и конете препускаха до самите къщи, заливайки тротоарите, които заприличваха на брегове на придошъл поток с много тясно корито.

— Клетите деца! — мълвеше Франсоаз, просълзена, преди още да стигне до пътната врата. — Бедна младеж, която ще бъде покосена като ливада. Само като си помисля, ме боли — добавяше тя, слагайки ръка на сърцето си, там, където я *болеше*.

— Красива гледка, нали, госпожа Франсоаз, младеж, която не държи на живота си — казваше градинарят, за да я *напомпа*.

Забележката му постигаше целта си.

— Не държи на живота си ли? Че на какво, ако не на живота си трябва да държиш? Добрият господ не ни го дарява два пъти. Уви! Божичко! Вярно е все пак, че не държат на живота си! Нали ги видях през седемдесета година. Започнат ли тия ужасни войни, те не се боят вече от смъртта. Безумци, само така можеш да ги наречеш. А свърши ли войната, не струват пукнат грош, не са мъже, ами лъвове (за Франсоаз в сравнението на един мъж с лъв нямаше нищо ласкателно и тя произнасяше тази дума с особено натъртване).

Улица Сент-Илдьогард беше много къса, за да могат да ги видят отдалеч, и само през пролуката на двете къщи на авенюто на гарата се забелязваха прииждащите все нови и нови каски, които препускаха и проблясваха на слънцето. Градинарят все искаше да узнае дали има още много да минават, защото бе жаден, а слънцето приличаше. Тогава дъщеря му се стрелваше внезапно като от обсадена крепост, изскачаше навън, достигаше ъгъла на улицата и излагайки стократно на риск живота си, ни донасяше ведно с една кана разхладително питие известието, че войниците са най-малко хиляда и идват, без да спират, от Тиберзи и Мезеглиз. Франсоаз и градинарят, вече помирени, разговаряха как трябва да се държи човек по време на война.

— Да ви кажа ли, Франсоаз — обясняваше градинарят, — революцията е по-добра, защото, когато я обявят, само този, който иска, отива да се бие.

— Е, да, така разбирам, това е по-честно.

Градинарят мислеше, че като се обяви война, спират всички железници.

— Е, да, за да не избягаме! — твърдеше Франсоаз.

А градинарят подемаше:

— Хитри са, дума да не става — защото и той не се съмняваше, че войната е един вид лош номер, който държавата се опитва да

изиграе на народа, и че всеки би офейкал, ако имаше начин да го стори.

Но Франсоаз бързаше да отиде при леля, аз се връщах при книгите си, слугите се настаняваха отново пред вратата, докато прахът и вълнението, предизвикани от войниците, постепенно улегваха. Дълго след като се беше възцарило затишие, улиците на Комбре чернееха обаче от необичайна навалица. А пред всяка къща, дори там, където обитателите обикновено нямаха такъв навик, слугите или даже господарите седяха пред праговете, за да гледат, образувайки тъмен фестон край тях, подобен на бродериятa от водорасли и мидени черупки, които оставя на морския бряг приливът, след като се оттегли.

Като изключим подобни дни, аз можех да си чета несмущаван от никого. Веднъж обаче при едно свое посещение господин Суан ме завари да чета книга от съвсем нов за мене автор — Бергот, и така я разтълкува, че дълго време образът на една от жените, за които мечтаех, се открояваше не вече на стена, отрупана с гроздове от виолетови цветя, а на съвсем друг фон — пред портала на готическа църква.

За пръв път ми бе заговорил за Бергот един мой съученик, по-възрастен от мене, от когото много се възхищавах — Блок. Когато му признах, че съм във възторг от „Октомврийска нощ“, той се разсмя гръмогласно и заяви:

— Въздържай се от преклонение пред негово сиятелство Мюсе. Той е много вредно типче и опасно животно. Трябва да призная обаче, че той и даже така наречените Расин са създали през живота си всеки по един доста ритмичен стих, притежаващ качеството, което аз най-високо ценя: пълна безсмислица. Това са: „Бялата Олосон и бялата Камир“ и „Дъщерята на Минос и на Пасифая“. Тези стихове ми бяха изтъкнати в защита на споменатите нехранимайковци от една статия на моя скъп учител отец Льоконт, любимец на безсмъртните богове. Добре, че се сетих, ето ти тук една книга, която нямам сега време да прочета. Този забележителен шишко препоръчва, изглежда, и нея. Както ми казаха, той считал Бергот за особено тънък тип. И макар че проявява понякога мъчно обяснима снизходителност, неговите думи са равни за мене на делфийско пророчество. Прочети прочее тази лирична проза и ако исполинският събирач на ритми, който е написал

„Бхагавата“ и „Заекът на Магнус“, не лъже, кълна се в Аполон, ти ще вкусиш, драги маестро, нектара на Олимп.

Той бе изказал саркастично желанието да го наричам „драги маестро“, като ме наричаше и мене така. Но всъщност ние изпитвахме известно удоволствие от тази игра, защото не бяхме още далеч от възрастта, когато се вярва, че названието прави човека.

За съжаление, разговаряйки с Блок и искайки му обяснения, аз не можах да уталожа смущението, предизвикано от неговото твърдение, че хубавите стихове били истински хубави, когато не значели нищо. (Намерил на кого да го каже! Та нали аз очаквах от тях да ми открият истината, не нещо друго.) Всъщност Блок не бе поканен втори път у нас. Отначало го приеха добре. Вярно е, че всеки път, когато се сближавах с някой съученик повече, отколкото с другите и го доведех в къщи, дядо твърдеше, че приятелят ми непременно е евреин. Не че по начало имаше нещо против евреите, дори неговият приятел Суан беше от еврейски произход, но той намираше, че аз не подбирам приятелите си измежду най-добрите си съученици. Затова, когато доведех някой нов приятел, той почти винаги почваше да си тананика: „О, боже на нашите бащи!“, от „Еврейката“ или „Израил, строши веригите си!“, като естествено пееше само мелодията (тра-ла-ла), но аз се страхувах да не би моят приятел да я знае и да си припомни думите.

Още преди да ги е видял, само като чуеше имената им, в които често нямаше нищо типично еврейско, дядо отгатваше не само еврейския произход на приятелите ми, но и неприятни подробности за семействата им.

— Та как, значи, се нарича този твой приятел, който ще дойде тази вечер?

— Дюмон, дядо.

— Дюмон? О, аз съм нащрек! — И той запяваше:

Стрелци, засилете охраната си!
Бдете без отдих и без шум!

После след няколко ловко зададени по-точни въпроса възкликваше:

— На помощ! На помощ!

Или пък ако самият потърпевш беше вече пристигнал и той бе успял да го накара да признае, без да се усети, чрез подмолен разпит, своя произход, за да ни покаже, че вече е съвсем сигурен, дядо само ни поглеждаше, тананикайки почти безгласно:

Защо, защо водите тук
този плах израилтянин?

Или пък:

Родни нивя, родна долина на Хеврон!

Или най-сетне:

Да, аз съм син на богоизбран народ!…

Тези невинни дядови мании не бяха признак на никакво недоброжелателство спрямо моите другари. Но Блок не се хареса на моите родители по други причини. Той раздразни на първо място баща ми, който, виждайки го цял измокрен, го попита с нескрит интерес:

— Господин Блок, какво е времето? Да не би да вали? Нищо не разбирам, барометърът показваше чудесно време.

Той успя да измъкне от Блок само следния отговор:

— Господине, съвсем не съм в състояние да ви кажа дали вали. Аз живея така решително извън физическите превратности, че моите сетива не си дават труд да ги забележат.

— Мили синко, твоят приятел е истински идиот! — възкликна баща ми, когато Блок си отиде. — Как е възможно! Да не може да ми каже дори какво е времето! Може ли да има нещо по-интересно! Той е малоумен!

Освен това Блок не се хареса и на баба, защото, когато тя каза следобед, че се чувствува неразположена, той изхлипа задавено и се просълзи.

— Мислиш ли, че е искрено? — каза ми тя. — Та той не ме познава. Освен ако не е нормален.

Той ядоса най-сетне всички, защото, след като дойде с цял час и половина закъснение, цял окалян, вместо да се извини, изтърси:

— Никога не се влияя нито от атмосферните смущения, нито от условните подразделения на времето. Готов съм, ако щете, да възстановя пушенето на опиум или носенето на малайски нож, но не признавам употребата на тези безкрайно вредни и чисто еснафски изобретения часовника и чадъра.

Може би въпреки всичко той щеше да бъде поканен отново в Комбре, макар и да не беше приятелят, който родителите ми бяха избрали за мене. Те бяха готови да приемат в края на краищата, че сълзите, които бе пролял заради неразположението на баба, не бяха престорени; но знаеха инстинктивно или от опит, че сърдечните ни пориви имат по-късно малка власт върху постъпките ни и върху поведението ни в живота и че зачитането на моралните задължения, верността към приятелите, изпълнението на някоя задача, спазването на известен режим почиват по-скоро на слепите привички, отколкото на тези мигновени, пламенни, но безплодни изблици.

Те биха предпочели пред Блок други другари за мене, които не биха ми дали повече, отколкото е прието да се дава на приятелите съгласно нормите на буржоазния морал. Които няма да ми изпратят ненадейно кошница плодове, защото са си спомнили този ден с хубаво чувство за мене, но които, ако не са способни да наклонят в моя полза справедливите везни на задълженията и изискванията на приятелството, водени само от въображението или чувствителността си, няма поне да ги накривят в моя вреда. Тези натури, чийто съвършен образец беше дядовата братовчедка, следват неотклонно това, което смятат за свой дълг, дори спрямо лица, провинили се пред тях. Макар и скарана от години с една своя племенница, на която никога не проговори, леля не измени поради това завещанието си, в което й оставяше цялото си богатство, защото тази нейна племенница беше най-близката й роднина и така „беше редно“.

Но аз обичах Блок, моите родители искаха да ми направят удоволствие; неразрешените проблеми, които си поставях по повод лишената от значение красота на „Дъщерята на Минос и Пасифая“, ме изморяваха много повече и ме разболяваха много по-тежко, отколкото

един нов разговор с него, макар майка ми да смяташе това за вредно. И сигурно пак щяха да го поканят в Комбре, ако малко след тази вечеря той не бе заявил, твърдейки, че го е чул от най-достоверен източник, че дядовата братовчедка имала бурна младост и била издържана публично. Той издрънка това по повод едно свое откровение, което по-късно оказа голямо влияние над живота ми и го направи по-щастлив за известно време, а после много по-нещастен, че всички жени мислели само за любов и нямало нито една, чиято съпротива да не може да бъде победена. Не се въздържах да не повторя клюката пред родителите ми; те го изпъдиха, когато той дойде повторно, а когато по-късно го спрях на улицата, той се държа извънредно студено с мене.

Но за Бергот Блок беше прав.

Първите дни, подобно на мелодия, за която по-късно ще лудеем и която още не различаваме добре, не долавях това, което толкова много щях да харесам в неговия стил. Беше ми невъзможно да се откъсна от романа, който бях зачел, но си въобразявах, че ме увлича сюжетът, също както в първите мигове на любовта отиваме всеки ден на гости или на увеселение, за да срещнем някоя жена, въобразявайки си, че сме привлечени от удоволствието да бъдем там. После обърнах внимание на редките, почти архаични изрази, които той обичаше да употребява в дадени моменти, когато някаква скрита вълна от хармония, някаква вътрешна прелюдия повдигаше стила му. В тия моменти той заговорваше за „живота, този суетен сън“, за „неизчерпаемия поток от дивни илюзии“, за „безплодното и пленително терзание, причинено от разбирателството и любовта“, за „вълнуващите релефи, които облагородяват завинаги внушителната и обаятелна фасада на катедралите“, изразяваше цяла нова за мене философия с чудни изрази, които като че ли събуждаха песента на арфите, която се надигаше тогава, придавайки възвишеност на акомпанимента си. Един от тия пасажи на Бергот, третият или четвъртият, който бях отделил от останалото, предизвика у мене радост, несравнима с удоволствието, което ми бе доставил първият, радост, която трепна някъде по-дълбоко у мене, в някаква по-гладка, по-обширна област, очистена от всякакви пречки и прегради. Това се дължеше на обстоятелството, че разпознавайки в този пасаж същата слабост към редките изрази, същата музикална вълна, същата идеалистична философия, които ми бяха доставили удоволствие и в

предишните пасажи, аз нямах вече впечатлението, че пред мен стои отделен откъс от някоя книга на Бергот, който очертава чисто линейна фигура на повърхността на съзнанието ми, но по-скоро един „идеален пасаж“ от Бергот, който може да се срещне във всички негови книги, като другите аналогични откъси, които щяха да се покрият с него, щяха да му придадат само повече плътност, по-голям обем, обогатявайки и развивайки същевременно собствения ми ум.

Аз не бях единственият почитател на Бергот. Той беше любим писател и на една мамина приятелка, много образована жена. А и доктор Булбон, увлечен от последната му книга, караше болните си да го чакат. От неговия кабинет именно и от един парк в съседство с Комбре литнаха първите семена на предпочитанието към Бергот, съвсем рядък растителен вид за онова време и универсално разпространен днес, чийто типичен и общ на всички екземпляри цвят се среща навсякъде — в Европа, в Америка, дори в най-малкото селце. Също като мене приятелката на майка ми и доктор Булбон обичаха в книгите на Бергот главно мелодичната вълна, старинните изрази, примесени с други, съвсем прости и познати, които той обаче особено подчертаваше, като ги употребяваше необичайно, проявявайки по този начин тънък художествен усет. А в тъжните пасажи се долавяше известна суровост, звучаха едва ли не дрезгави нотки. Сигурно самият той чувствуваше, че в това се крие най-голямото му очарование. Защото в следващите му книги, попаднеше ли на някоя дълбока истина или споменеше ли името на някоя прочута катедрала, той прекъсваше разказа си и под форма на призив, обръщение или нескончаема молба отприщваше тези изблици, които в първите му произведения бяха неразривно свързани с прозата му и се долавяха само по лекото вълнение на повърхността, бяха така забулени, че читателят не можеше точно да посочи къде се ражда и къде замира техният шепот, и това ги правеше по-нежни и по-хармонични. Тези откъси, в които авторът просто се разтапяше, бяха нашите любими пасажи. Колкото до мене, аз ги знаех наизуст. Всеки път, когато той заговореше за нещо, чиято красота досега ми бе оставала скрита, за боровите гори, за градушката, за „Парижката света Богородица“, за „Федра“ или за „Атали“, той успяваше с един само образ да отприщи тази красота и тя избликваше чак до мене. Затова, давайки си сметка колко части от вселената биха ми останали недостъпни при моята жалка способност да възприемам,

ако той не ги доближеше до мене, аз копнеех да притежавам по едно негово мнение, по една негова метафора за всяко нещо и, разбира се, главно за всичко, което бих имал възможност да видя с очите си. Копнеех особено много да имам неговото мнение или метафора за старинните френски архитектурни паметници или за някои морски пейзажи, защото толкова често ги споменаваше, че те явно бяха според него забележителни и красиви. За съжаление мнението му върху, кажи-речи, всичко ми бе неизвестно. Не се съмнявах, че то коренно ще се различава от моето, защото идваше от непознат за мене свят, към който жадувах да се възвися. Убеден, че моите мисли биха се сторили чиста нелепост на неговия съвършен ум, аз до такава степен бях направил tabula rasa от всички тях, че когато случайно попаднех в някоя негова книга на моя мисъл, сърцето ми едва не се пръскаше от гордост и ми се струваше, че някой бог ми я връща в своята безкрайна доброта, обявявайки я за правилна и хубава. Понякога се случваше някоя негова страница да казва същите неща, които аз често пишех на баба или мама, когато не можех да заспя, но така хубаво, че тази страница на Бергот напомняше сборник от епиграфи, които биха могли да бъдат поставени вместо предговор на писмата ми. Дори по-късно, когато почнах да съчинявам някоя книга, известни фрази, чиято посредственост ме караше да се колебая дали да продължа да пиша, или не, можеха непременно да намерят покритие у Бергот. Но те ми доставяха удоволствие само когато ги четях в неговите творби. Когато ги съчинявах самият аз, понеже бях загрижен преди всичко те да отразят вярно това, което виждах мислено, а не „да дам само известна прилика“, никак не ми беше до приятно писане. Но всъщност аз обичах истински само този вид изречения, само този вид идеи. Неспокойните ми, вечно неудовлетворени усилия в тази насока бяха признак на любов, любов без наслада, но дълбока. Затова, когато внезапно срещнех в творчеството на друг писател подобни изречения, без да имам вече каквито и да било задръжки, без да трябва да проявявам взискателност, без да се измъчвам, аз се отдавах най-сетне блажено на слабостта си към тях, подобно на готвач, който поне веднъж не е сготвил самият той ястията и може най-сетне да прояви чревоугодничество. Когато един ден срещнах в творба на Бергот по повод някаква стара прислужница същата шега, която аз често казвах на мама, говорейки за Франсоаз, само че звучаща още по-иронично в

неговия пищен и тържествен език, когато друг път видях, че той не счита за не достойно да вмъкне в едно от своите огледала на истината (каквито бяха за мене неговите произведения) забележка, аналогична на забележката, която бях направил по адрес на нашия приятел господин Льогранден (аз бих жертвувал без капка колебание подобни забележки заради Бергот, дълбоко убеден, че той би ги намерил напълно безинтересни), внезапно реших, че моят скромен живот не е така отдалечен от селенията на истината, както си мислех дотогава, че той, напротив, има някои общи точки с тях и плаках от радост и повишено самочувствие над тия страници на писателя, както бих плакал в прегръдките на отново намерен баща.

Съдейки по книгите му, аз си представях Бергот като болнав, разочарован старец, загубил родни деца и навеки неутешим. Затова четях или по-скоро пеех неговата проза по-dolche, по-lento може би, отколкото той я бе замислил и придавах на най-обикновените изречения особено разнежена интонация. Най-много от всичко обичах философията му, завинаги се бях запалил по нея. Заради нея горях от желание да стигна възрастта, когато ще постъпя в колежа, в така наречения клас по философия. Но аз не желаех в него да се прави каквото и да било друго, освен да се живее единствено с мисълта на Бергот, и ако ми бяха казали, че метафизиците, по които щях да се увличам тогава, нямаше да имат нищо общо с него, бих изпитал отчаянието на влюбен, копнеещ да обича цял живот любимата си, пред когото говорят за любовниците, които ще има по-късно.

Един неделен ден, когато четях в градината, Суан дойде на гости на родителите ми и ме заговори.

— Какво четете? Мога ли да погледна? Я виж! Бергот! Кой ви е насочил към неговите произведения?

Казах му, че Блок.

— Ах, да, онова момче, което срещнах веднъж у вас. То прилича страшно много на портрета на Мохамед II от Белини. Удивително наистина, същите сключени вежди, същият гърбав нос, същите изпъкнали скули. Ако някой ден си пусне брадичка, приликата ще бъде пълна. Има вкус във всеки случай, защото Бергот се отличава с пленителна мисъл.

И виждайки по вида ми колко се възхищавам от Бергот, Суан, който никога не говореше за хората, които познаваше, направи

изключение, воден от добросърдечието си, и ми каза:

— Аз го познавам отблизо и ако ще ви достави удоволствие да напише посвещение на екземпляра ви, бих могъл да му поискам.

Аз не се осмелих да приема предложението, но зададох редица въпроси на Суан за Бергот.

— Бихте ли могли да ми кажете кой е любимият му актьор?

— Не зная кой актьор предпочита, но зная, че според него Берма е ненадмината. Той я поставя над всички други. Чували ли сте нейно изпълнение?

— Не, господине. Родителите ми не ми позволяват да ходя на театър.

— Жалко. Би трябвало да ги помолите да ви пуснат. Берма във „Федра“, в „Сид“, вие ще кажете може би, е, все пак само актриса, но как да ви кажа, аз не съм привърженик на „йерархията“ на изкуствата. (И аз забелязах — това неведнъж ми бе правило впечатление при разговорите му със сестрите на баба, че когато говореше за сериозни неща или когато употребяваше израз, който, изглежда, съдържаше собственото му мнение по въпрос, на който държеше, той грижливо го отделяше, произнасяйки го с по-особена интонация, някак си машинално, иронично, като че ли го поставяше в кавички, за да не изглежда негово собствено, и казваше: „Йерархията, нали разбирате, както казват предвзетите личности.“ Но в такъв случай, ако му се виждаше предвзето, защо говореше самият той за йерархия?)

След малко Суан добави:

— Играта на Берма ще ви достави не по-малко възвишено удоволствие от който и да е шедьовър, знам ли сам… например — и той се засмя — „Кралиците от Шартр“!

До този момент това негово нежелание да изрази сериозно собственото си мнение ми се бе струвало парижка изтънченост, която се противопоставяше на провинциалния догматизъм на бабините сестри. Подозирах също, че това беше една от формите на остроумие в кръга, в който живееше Суан, където, като реакция срещу лиризма на предишните поколения, прекалено се държеше на точните дребни ежедневни факти, смятани по-рано за просташки и прозаични, като в замяна се запрещаваха красивите фрази. Но сега това отношение на Суан ми направи неприятно впечатление. Той като че ли не смееше да има собствено мнение и се чувствуваше на мястото си само когато

можеше да даде подробно и добросъвестно най-различни странични сведения. Но нима той не съзнаваше, че по този начин също издаваше мнението си, щом подчертаваше, че отдава значение на тия подробности. Аз си спомних по този повод вечерята, по време на която бях толкова нещастен, че мама няма да се качи в стаята ми и когато той бе казал, че баловете у принцеса дьо Леон не представлявали нищо особено. А всъщност той пропиляваше живота си именно в такъв род развлечения. Всичко това ми се струваше противоречиво. За кой друг живот си запазваше Суан правото да каже най-сетне сериозно какво мисли по различните въпроси, да даде преценки, които да не трябва да слага в кавички, и да не посвещава цялото си време с педантична светска любезност на занимания, които смята безсмислени. Освен това в начина, по който Суан ми заговори за Бергот, забелязах нещо, което не беше присъщо само на него, а беше общо по онова време на всички почитатели на този писател, включително и на мамината приятелка, и на доктор Булбон. Подобно на Суан те казваха: „Той се отличава с пленителна мисъл, съвсем своеобразна. Той казва нещата по свой начин, малко предвзето, но приятно. Няма нужда да погледнеш кой е писал книгите му, веднага си личи, че те са от него.“ Но никой не стигаше до извода: „Той е голям писател. Има голям талант.“ Почитателите му не казваха дори, че има талант. Не го казваха, защото чисто и просто не бяха сигурни в това. Ние много бавно разпознаваме в своеобразната физиономия на един нов писател чертите на експоната, който носи името „голям писател“ в нашия музей от общи представи. Точно защото физиономията му е нова, ние не установяваме пълна прилика между нея и онова, което сме свикнали да наричаме талант. Готови сме да я определим по-скоро като оригинална, изтънчена, чаровна, въздействуваща. А после един прекрасен ден си даваме сметка, че именно това е всъщност талант.

— Познавате ли някое произведение на Бергот, в което той да говори за Берма? — попитах аз господин Суан.

— Струва ми се, в малката брошура върху Расин, но тя навярно е изчерпана. Може би са я преиздали. Ще се осведомя. Мога впрочем да питам Бергот за всичко, което ви интересува, не минава седмица той да не вечеря в къщи. Голям приятел е с дъщеря ми. Те посещават заедно старите градове, замъците, катедралите.

Понеже нямах никаква представа за обществената йерархия, от доста време забраната на баща ми да общуваме с госпожа и госпожица Суан им бе придало по-голямо значение в моите очи, понеже си въобразявах, че те принадлежат към много по-висши сфери. Съжалявах например, че майка ми не си боядисва косите и не си слага червило на устните, както правела жена му, по думите на една наша съседка, и то за да се хареса не на мъжа си, а на господин Шарлю, и си мислех, че госпожа Суан навярно ни презира, което ми бе неприятно главно заради госпожица Суан, защото бях чул, че била извънредно хубаво момиче. Аз често мечтаех за нея впрочем, като всеки път й приписвах произволно различно, но прелестно личице. Когато обаче онзи следобед научих към каква завидна обществена категория принадлежи госпожица Суан, как плува като в своя естествена среда сред толкова привилегии, че когато попита родителите си дали ще имат гости на вечеря, й отговарят с тия две, пълни със светлина срички „Бергот“ — името на този безценен сътрапезник, за нея само стар приятел на семейството, че интимният разговор на тяхната маса — или, с други думи, това, което съответстваше на мъдростите на дядовата братовчедка у нас — обхващаше различните мнения на Бергот по всички ония въпроси, които не беше засегнал в книгите си и по които аз тъй бих желал да зная неговата преценка, и че най-сетне, когато тя посещава някой град, той върви до нея, неизвестен и славен, подобен на боговете, слезли сред смъртните, почувствувах не само какво висше създание беше госпожица Суан, но и колко бих й се сторил грубоват и невежа самият аз. Тогава изпитах така остро сладостта и невъзможността да бъда неин приятел, че ме обзе едновременно луд копнеж и отчаяние. Когато мислех за нея след този разговор със Суан, аз я виждах най-често пред преддверието на някоя катедрала, обясняваща ми значението на статуите и представяща ме в качеството на неин приятел на Бергот с изпълнена от симпатия усмивка към мене. И всеки път очарованието на всички мисли, породени у мене във връзка с катедралите, очарованието на хълмовете в Ил-дьо-Франс и на нормандските равнини заливаше с отблясъците си образа, който мислено си бях създал за госпожица Суан. С други думи, на път бях да се влюбя в нея. Ако свързваме едно човешко създание с някакво непознато съществуване, в което ще ни въведе неговата любов, ние имаме налице най-важното условие за

зараждането на голяма любов и тя лесно може да мине без всичко останало. Дори жени, които твърдят, че преценявали мъжете само по външния им вид, виждат в съответната мъжка физика отражението на някакво по-особено съществуване. Ето защо те обичат военните, пожарникарите. Заради униформата им жените са по-снизходителни към лицата им. Въобразяват си, че целуват под бронята друго сърце, по-нежно и авантюристично. За да извоюва най-завидни победи в чуждите страни, които посещава, младият владетел, престолонаследник, съвсем не се нуждае от правилния профил, който може би ще бъде необходим на някой борсов посредник.

Докато четях в градината (дядовата братовчедка не позволяваше да се чете в друг ден освен в неделя, когато и без това е забранено да се занимаваме с нещо сериозно — в тези дни тя не шиеше, — и ако ме видеше да чета в делничен ден, би възкликнала: „Как, нима пак се забавляваш с четене, нали не е неделя“, като вложи в глагола „забавлявам се“ съдържанието „детинско губене на време“), леля Леони разговаряше с Франсоаз в очакване да дойде Йолали. Разказваше й, че преди малко е видяла госпожа Гупи „без чадър, с копринена рокля, която си ушила в Шатодьон. Ако ще ходи надалеч преди вечеря, здравата може да я навали“.

— Може би, може би (равнозначно на „а може би не“) — отвръщаше Франсоаз, за да не отхвърли окончателно някоя друга възможност.

— Виж ти — казваше леля, удряйки се по челото, — тъкмо заговорихме за госпожа Гупи… аз все пак не разбрах дали е стигнала в църква, преди да издигнат светите дарове. Да не забравя да питам Йолали… Франсоаз, погледнете само този черен облак зад камбанарията и това особено слънце по плочите. Не е възможно да мине без дъжд. Можеше ли да продължава такава ужасна жега. И колкото по-рано се развали времето, толкова по-добре, защото, докато бурята не избухне, моята минерална вода няма да слезе — добавяше леля.

В нейното съзнание желанието да ускори слизането на минералната вода заемаше много по-важно място от опасението, че госпожа Гупи ще повреди роклята си.

— Може би, може би.

— Лошото е, че когато вали, на площада няма къде да се подслониш. Как, нима стана вече три часът? — възкликваше внезапно леля побледняла. — Ами че следобедната служба трябва да е започнала! Забравих пепсина си! Сега разбирам защо минералната вода още стои в стомаха ми.

И посягайки стремително към един часослов, подвързан във виолетово кадифе, със златни закопчалки, от който в бързината си изпусна няколко картинки с дантелен бордюр от жълтеникава хартия за отбелязване страниците на празниците, леля глътна капките и зачете с бясна бързина свещените текстове, чийто смисъл беше леко замъглен от мисълта дали, взет толкова време след минералната вода, пепсинът ще може да я догони и да я накара да слезе.

Три часът! Просто невероятно как лети времето!

Тихо почукване по стъклото, после затрополиха изобилни песъчинки, изсипани като че ли от прозореца от горния етаж, шумът се разрасна, стана равномерен, ритмичен, течен, звънлив, приятен за ухото, всеобхватен — дъждът.

— Видя ли, Франсоаз? Какво ти казвах! Как само вали! Струва ми се, че чух звънчето на градинската врата. Идете да видите кой ли може да идва в такова лошо време.

Франсоаз отиваше да провери.

— Госпожа Амеде (баба ми) каза, че щяла да отиде да се поразтъпче, макар че вали проливен дъжд.

— Не се учудвам — казваше леля Леони, вдигайки очи към небето. — Винаги съм казвала, че тя не прилича на никой друг. Предпочитам да не съм на нейно място навън в такова време.

— Госпожа Амеде е винаги съвсем обратното на другите — подмяташе предпазливо Франсоаз, запазвайки си правото да каже малко по-късно, когато щеше да бъде насаме с другите слуги, че според нея баба ми „не е с всичкия си“.

— Ето че и вечерня мина. Йолали няма да дойде — въздишаше леля. — Навярно се е уплашила от времето.

— Но още няма пет часа, госпожа Октав, само четири и половина е.

— Четири и половина ли? А аз трябваше да вдигна перденцата, за да стане по-светло. В четири и половина часа, след като още сме

една седмица преди Възнесение! А, мила ми Франсоаз, много трябва да сме разгневили добрия господ. Истината е, че светът днес не знае какво прави. Както казваше моят беден Октав, хората забравиха добрия господ и той си отмъщава.

Ярка червенина обагри страните на леля. Идваше Йолали. За съжаление, едва-що въвела я, Франсоаз се върна с усмивка на уста, стараейки се да участвува в радостта на леля, не можейки и за миг да допусне, че думите й няма да я зарадват. Изговаряйки ясно сричките, за да покаже, че независимо от косвената реч, с която си служеше, предава като добра прислужничка точните думи, с които бе благоволил да си послужи посетителят, тя каза:

— Господин свещеникът ще бъде очарован, ощастливен, ако госпожа Октав не си почива и може да го приеме. Господин свещеникът не желае да я безпокои. Господин свещеникът е долу, поканих го в трапезарията.

Всъщност посещенията на свещеника не доставяха на леля толкова голямо удоволствие, както си въобразяваше Франсоаз, и ликуващото изражение, с което се считаше длъжна да украси лицето си всеки път, когато се наложеше да предизвести за идването му, не отговаряше напълно на чувствата на болната й господарка. Свещеникът (превъзходен човек, с когото съжалявам, че не съм разговарял по-продължително, защото дори да не разбираше нищо от изкуство, беше много сведущ по етимология), свикнал да осведомява видните посетители на градчето за историята на църквата — той възнамеряваше дори да напише книга за енорията си в Комбре, — я изморяваше с безкрайните си едни и същи обяснения. Но когато неговото посещение съвпаднеше с посещението на Йолали, то ставаше направо неприятно за леля. Тя би предпочела да вкуси напълно сладостта от посещението на Йолали и да не приема всичките си гости наведнъж. Но не смееше да върне свещеника и само правеше знак на Йолали да не си отива едновременно с него, за да я види малко насаме, след като свещеникът си отиде.

— Вярно ли е, отче, което ми казаха, че някакъв художник поставил триножника си в църквата, за да копира единия стъклопис? Мога да кажа, че достигнах преклонна възраст, но досега не бях чула подобно нещо! Какво ли не измислят хората днес! И защо пък е избрал най-грозния стъклопис?

— Аз не бих казал, че е най-грозният, защото, ако в „Сент-Илер“ има някои части, които заслужават да бъдат разгледани, в моята бедна базилика има други, които са много овехтели. Та тя е единствената в цялата епархия, която не е била подновявана нито веднъж досега. Боже мой, преддверието е наистина замърсено и старо, но все пак е величествено. Да оставим настрана и гоблените за Естер, за които лично аз не бих дал пукнат грош, макар че познавачите ги поставят на второ място по хубост след гобленитe в Санс. Признавам впрочем, че покрай някои премного реалистични подробности те изобразяват неща, които издават истинска наблюдателност. Но само да не ми говорят за стъклописите! Има ли здрав разум да се държат прозорци, които не дават никаква светлина, а само мамят погледа с неопределените си отражения, и то в църква, на чийто под няма и две плочи с еднакво ниво. Отказват отгоре на всичко да ги сменят под предлог, че покривали гробовете на абатите в Комбре и на сеньорите от рода Германт, някогашните графове Брабан, преки предци на днешния херцог дьо Германт, а и на херцогинята, понеже и тя е от същия род, нали се омъжи за братовчед си.

Моята баба, която никак не се интересуваше от високопоставените личности, в края на краищата беше объркала всички имена и всеки път, когато произнасяха името на херцогиня дьо Германт, твърдеше, че тя сигурно е роднина на госпожа дьо Вилпаризи. Всички избухваха в смях. Тя се мъчеше да се защити, привеждайки в довод някакъв некролог.

— Доколкото си спомням, вътре бяха споменати и Германт.

Но този път и аз се обявявах заедно с другите против нея, понеже не можех да допусна, че съществува някаква връзка между нейната приятелка от пансиона и потомката на Жьонвиев дьо Брабан.

— Вижте Русенвил! Днес се е превърнал в обикновена енория само с чифлици, макар че в древността същата област е цъфтяла с търговията си с филцови шапки и стенни часовници. (Не съм съвсем сигурен за етимологията на Русенвил. Много съм склонен да приема, че първоначалното име е било Рувил (Rudulfi vila), подобно на Шатору (Castrum Radulfi), но друг път ще ви занимая с този проблем. В тамошната църква има великолепни стъклописи, почти всички съвсем модерни и например внушителното „Влизане на Луи-Филип в Комбре“ би било по на място в самото Комбре. Казват, че струвало колкото

прословутата мозайка в Шартр. И вчера срещнах брата на доктор Перспие, който е добър познавач и я счита за много хубава работа. Аз му казах впрочем на тоя художник, който между другото изглежда доста възпитан и като че ли го бива, че му се чудя какво толкова необикновено намира в този стъклопис, който при това е станал още по-тъмен от другите.

— Уверена съм, че ако се примолите на негово преосвещенство — каза вяло леля, която си мислеше вече, че разговорът със свещеника ще я умори, — той не би ви отказал един нов стъклопис.

— Лъжете се, госпожа Октав — отвърна свещеникът, — та именно негово преосвещенство би барабана за този злополучен стъклопис, като взе да доказва, че изобразява Жилбер Злия, сеньор дьо Германт, прекия потомък на Жьонвиев дьо Брабан, която също била от рода Германт и приела опрощението от свети Илер.

— Но аз не виждам къде е свети Илер.

— Как, в ъгъла на стъклото, не сте ли обърнали внимание на дамата в жълта рокля? Е, добре, това е свети Илер, наричан също, както знаете, в някои провинции Сент-Илие, Сент-Елие и в Юра даже Сент-Или. Тези различни извращения на Sanctus Hilarius са впрочем не по-малко любопитни от извращенията, станали с имената на блаженопочившите. Така например вашата патронка, драга Йолали, Sancta Eulalia, знаете ли в какво се е превърнала в Бургундия? В Сент-Елоа ни повече, ни по-малко! Станала е светец! Представяте ли си, Йолали, да ви превърнат след смъртта ви в мъж?

— Ех, и вие, отче, все да се пошегувате!

— Братът на Жилбер, Шарл Пелтека, благочестивият принц, загубил отрано баща си, Пипин Безумния, починал от последиците на душевна болест, упражнявал върховната власт с цялата самонадеяност на буен младеж и щом лицето на някой жител в даден град не му харесвало, карал да избият до един всички жители на града. Искайки да си отмъсти на Карл, Жилбер заповядал да изгорят църквата в Комбре, първоначалната църква, построена на времето от Теодебер в изпълнение на обета му. Напускайки с двора си лятната къща, която имал недалеч оттук, в Тиберзи (Theoberciasus), за да се сражава срещу бургундците, той обещал да издигне църква над гроба на свети Илер, ако блаженопочившият му осигури победата. От тази църква е оцеляла до наши дни само криптата, в която Теодор сигурно ви е въвел,

Жилбер изгорил всичко останало. После той разбил злочестия Карл с помощта на Вилхелм Завоевателя (свещеникът произнасяше неправилно името Вилхелм), затова много англичани посещават църквата. Но изглежда, че Жилбер въпреки този жест не успял да спечели симпатиите на жителите на Комбре, защото при излизането му от първата църковна служба те се втурнали върху него и му отсекли главата. Това е обяснено впрочем в малката книжка, която Теодор предлага на всички посетители.

Но безспорно най-интересното в нашата църква е изгледът от камбанарията, действително грандиозен. Естествено не ви карам вас, която и без това не сте здрава, да изкачвате нашите деветдесет я седем стъпала, точно половината от стъпалата на прочутата Миланска катедрала. Те са уморителни и за здрав човек, още повече, че трябва да се катериш превит надве, ако не искаш да си разбиеш главата и дрехите ти да оберат всички паяжини по стълбището. Тъй или иначе, би трябвало да се загърнете добре — добавяше той, без да забележи възмущението, което предизвикваше у леля само мисълта, че свещеникът я смята в състояние да се качи на камбанарията, — защото, като се излезе горе, страшно духа отвсякъде. Някои твърдят, че там разбрали какво значи мъртвешки студ. Както и да е, в неделен ден винаги идват групово разни дружества, понякога твърде отдалеч даже, за да се любуват на хубавата гледка, и се прибират очаровани. Ето например идната неделя, ако времето се задържи, ще видите много народ, защото наближава Възнесение. Не може да се отрече обаче, че оттам се разкрива вълшебна гледка, особено към равнината, наистина изключително красива. Когато времето е ясно, се вижда чак до Верньой. Най-важното е, че човек обхваща наведнъж с погледа си неща, които иначе може да види само поотделно. Например течението на Вивон и рововете на Сент-Асиз-ле-Комбре, макар реката да е разделена от тях със завеса от високи дървета, или например многобройните канали на Жуи-льо-Виконт (Guadiacus vice comitis[3]), както навярно знаете. Всеки път, когато отивам в Жуи-льо-Виконт, виждам края на един канал, после, като завия по някоя улица, виждам друг канал, но вече не мога да видя предишния. Колкото и да ги съединявам мислено, не мога да постигна кой знае какъв ефект. А от камбанарията на „Сент-Илер“ е съвсем друго. Тяхната мрежа обхваща цялата местност. Само че водата не се вижда и каналите изглеждат

като широки пукнатини в почвата. Градът прилича благодарение на тях на баница, нарязана на парчета, но все още цяла. За да видиш всичко както си е, би трябвало да си едновременно и на камбанарията на „Сент-Илер“, и в Жуи-льо-Виконт.

Свещеникът толкова измори леля, че едва сбогувала се с него, тя се видя принудена да отпрати Йолали.

— Вземете, драга ми Йолали — й каза тя с отпаднал глас, измъквайки една монета от малката кесия, която винаги й беше подръка, — вземете и ме споменавайте в молитвите си.

— Ах, госпожа Октав, но това не е нужно наистина… Вие знаете отлично, че не за това идвам — казваше Йолали всеки път със същото колебание и смущение, както и с привидно неудоволствие, което много развеселяваше леля, като същевременно й се харесваше, защото, ако някой ден Йолали не се противеше толкова енергично, колкото друг път, леля се чудеше:

— Не зная какво й беше на Йолали. Дадох й пак толкова, колкото и друг път, а тя не изглеждаше доволна.

— Аз пък мисля, че няма от какво да се оплаче — въздишаше Франсоаз, която беше склонна да счита за нищожна дреболия всичко, което леля й даваше било за нея самата, било за децата й, и за безумно разхищение в полза на една неблагодарница дребните монети, които леля пъхаше всяка неделя в ръката на Йолали, но така скришно, че Франсоаз не успяваше никога да ги види добре. Не че Франсоаз се лакомеше за парите, които леля даваше на Йолали. Тя се ползуваше достатъчно от имуществата й и съзнаваше, че материалното благосъстояние на господарката издига и разкрасява същевременно в очите на всички и нейната слугиня. Даваше си сметка, че в Комбре, Жуи-льо-Виконт и другаде тя, Франсоаз, бе тачена и считана за важна личност заради многобройните чифлици на леля, заради честите и продължителни посещения на свещеника, заради изключително големия брой на изпитите бутилки с минерална вода от Виши. Тя се проявяваше като скъперница вместо леля. Ако би управлявала имотите й, което беше заветната й мечта, би ги пазила като очите си от всяко чуждо посегателство. Интересно беше, че нямаше да й се зловиди, ако леля със своята неизлечима разточителност, която й бе добре позната, даваше поне на богати хора. Може би тя си въобразяваше, че тъй като богатите нямат нужда от подаянията на леля, няма място да ги

подозира, че я обичат заради тях. Впрочем, проявена спрямо лица със завидно материално положение, като госпожа Сазра, господин Суан, господин Льогранден, госпожа Гупи, тоест спрямо лица от лелиния ранг, подхождащи си едни на други, лелината щедрост й се струваше част от привичките на необикновения блестящ живот на богаташите, които ходят на лов, устройват балове, ходят си на гости, живот, от който тя се възхищаваше прехласната. Но съвсем не беше същото, ако удостоените с лелината щедрост лица спадаха към тия, които Франсоаз наричаше „хора от моята черга, хора, които не са нищо повече от мене“. Тя дълбоко ги презираше, освен ако я наричаха госпожа Франсоаз и се считаха по-нискостоящи от нея. И виждайки, че въпреки съветите й леля прави всичко на своя глава и хвърля на вятъра парите, както поне си въобразяваше Франсоаз, за разни недостойни твари, подаръците, които леля правеше на нея самата, започнаха да й се струват незначителни в сравнение с въображаемите суми, давани щедро на Йолали. Ако слушахте Франсоаз, в околностите на Комбре нямаше ни един що-годе свестен чифлик, който Йолали да не може да купи без никакво затруднение само с дохода от неделните си посещения у леля. Вярно е, че и Йолали изчисляваше по същия начин огромните, укрити богатства на Франсоаз. Обикновено след като Йолали си отидеше, Франсоаз се отдаваше на недоброжелателни пророчества по неин адрес. Тя я ненавиждаше, но се боеше от нея и се чувствуваше задължена да й прави „мили очи“ в нейно присъствие. Затова пък и го връщаше тъпкано след отиването й без никога да я назове направо, като се впускаше в сибилински предсказания или общовалидни мъдрости в духа на Еклезиаста, чието предназначение не можеше да убегне на леля. След като се увереше през процепа на пердето, че Йолали е затворила вече пътната врата, тя казваше:

— Ласкателите умеят да се правят желани гости и да обират парсата. Но търпение, добрият господ ще ги накаже всичките един ден.

В същото време тя поглеждаше изкосо леля, подобно на Жоас, когато намеква по адрес на Атали:

Щастието на злите като поток изтича.

Но ако свещеникът беше идвал заедно с Йолали и бе изтощил до крайност леля с нескончаемото си посещение, Франсоаз се измъкваше от стаята едновременно с Йолали, като казваше на господарката си:

— Оставям ви да си отдъхнете, госпожа Октав Изглеждате страшно уморена.

Склопила очи като мъртва, леля дори не й отговаряше изпускайки само лека въздишка, която изглеждаше едва ли не последна. Но Франсоаз още не бе успяла да слезе и в къщата се разнасяха четири пронизителни прозвънявания. Леля викаше, седнала в леглото си:

— Отиде ли си Йолали? Можете ли да си представите? Забравих да я питам най-важното: дали госпожа Гупи е пристигнала в църква, след като са издигнали светите дарове! Тичайте бързо след нея!

Но Франсоаз се връщаше, без да успее да догони.

— Колко досадно — мърмореше леля, поклащайки глава. — Единственото нещо, което държах да я питам.

Така протичаше животът на леля Леони, все един и същ в кроткото еднообразие на „нейното живуркане“, както се изразяваше самата тя с престорено презрение и дълбоко умиление. Това нейно безцветно съществуване, охранявано от всички не само в къщи, където всеки от нас, след като бе изпробвал, че е безполезно да й препоръчва по-здравословен режим, се бе примирил постепенно с него и го спазваше, но и в селото, къде го, на три улици от нас, опаковачът пращаше да питат Франсоаз дали леля „не почива“, преди да закове сандъците си. Това нейно „живуркане“ бе нарушено обаче през същата година. Като скрит плод, достигнал, без някой да забележи, пълна зрелост и внезапно откъснал се, дойде освобождаването от бременност на кухненската прислужница. Но болките й бяха нетърпими и понеже в Комбре нямаше акушерка, наложи се Франсоаз да тръгне, преди да съмне, за да извика акушерката от Тиберзи. Леля не можа да си почине поради стенанията на момичето и Франсоаз, която въпреки късото разстояние се върна доста късно, й липсваше много. Затова сутринта мама ми каза:

— Качи се да видиш дали леля ти няма нужда от нещо.

Аз влязох в предната стая и видях през отворената врата леля, легнала на една страна. Тя спеше. Чувах лекото й хъркане. Канех се вече да си отида безшумно, но сигурно влизането ми се бе промъкнало

в съня ѝ и бе сменило скоростта, да си послужим с автомобилната терминология, защото тя престана да хърка за миг, после продължи с един тон по-ниско, а малко по-късно се събуди и полуизвърна към мене лице, така че можах да го видя. То изразяваше ужас. Очевидно беше сънувала нещо страшно. Тя не можеше да ме види, както бе легнала, и аз продължавах да стоя неподвижно, колебаейки се дали да вляза, или да си отида. Леля като че ли вече си бе възвърнала чувството за действителността и бе разбрала, че виденията, които я бяха изплашили, са измамни. Усмивка на радост, на благочестива признателност към всевишния, който благоволява да направи живота ни не така жесток като кошмарите, озари слабо лицето ѝ и свикнала да си говори на глас, когато се мислеше сама, тя прошепна: „Слава богу! Няма друго главоболие освен това раждане! А пък аз сънувах, че клетият Октав е възкръснал и иска да ме накара да се разхождам всеки ден!“ Леля протегна ръка към броеницата си на масичката, но отново я налегна дрямка и не ѝ достигнаха сили да я досегне. После заспа повторно успокоена и аз излязох на пръсти от стаята, без нито тя, нито някой друг да узнае някога какво бях чул.

Когато казвам, че извън твърде редки събития като това раждане лелиното „живуркане“ не претърпяваше никакви изменения, аз нямам предвид някои събития, които се повтаряха на равни интервали и внасяха един вид вторично еднообразие в основното еднообразие на съществуването ѝ.

Така например всяка събота, понеже Франсоаз отиваше следобед на пазар в Русенвил-льо-Пен, всички обядвахме един час по-рано. И леля бе така свикнала с това ежеседмично отклонение от навиците ѝ, че държеше и на тази привичка, колкото на всички останали. Тя така бе „рутинирала“ по думите на Франсоаз, че ако някоя събота се наложеше да чака обичайния обеден час, би се притеснила точно толкова, колкото, ако през друг ден на седмицата би трябвало да обядва с един час по-рано, както в събота. Това ранно обядване придаваше впрочем на съботния ден за всички ни нещо по-особено, интимно, мило. В момента, когато в другите дни на седмицата разполагахме с още един час активен живот преди бездействието по време на храненето, се сещахме, че само след няколко секунди ще ядем преждевременно салатата, по благоволение омлета и съвсем незаслужено бифтека. Настъпването на този нарушаващ реда ден представляваше едно от

дребните вътрешни, локални, едва ли не граждански събития, които при спокоен живот на дадено затворено общество създават един вид национална връзка между членовете му и стават любима тема за разговори, закачки и колкото щеш преувеличения. Ако някой от нас имаше дарба на епически поет, той разполагаше с готово ядро за цикъл легенди. Още от сутринта, преди да сме се облекли, без никакъв повод, просто заради удоволствието да изпитаме силата на солидарността, ние си казвахме един другиму в добро настроение, сърдечно и патриотично:

— Нямаме време за губене, не забравяйте, че е събота!

А леля, разговаряйки с Франсоаз, казваше, спомняйки си, че денят ще бъде по-дълъг от друг път:

— Дали да не ми приготвите едно хубаво парче телешко, нали е събота.

Ако в десет и половина някой извадеше разсеяно часовника си и подхвърлеше: „Още час и половина до обед“ — всеки бързаше да го поправи: „Къде ти е умът? Забрави ли, че е събота?“

И цял четвърт час се смеехме на разсеяността му и си напомняхме да не забравим да разкажем случката на леля, за да я развлечем. Като че ли и небето този ден ставаше друго. Следобед слънцето, съзнаващо, че е събота, се рееше още цял час все по-високо и по-високо в небето и ако някой кажеше, въобразявайки си, че сме закъснели за разходка: „Как, нима е само два часът?“ — когато литнеха двата удара на камбанарията „Сент-Илер“ (те са свикнали да не срещат още никого поради обедното ядене или почивка по безлюдните пътища край бялата бързоструйна река, изоставена дори от рибаря, и пресичат самотни пустото небе, в което плуват само няколко лениви облака), всички му отговаряхме в хор:

— Заблуждавате се, защото обядвахме един час по-рано, забравихте ли, че е събота?

Ако някой варварин (наричахме така всички хора, незапознати с характерната особеност на съботния ден) дойдеше да говори с баща ми и се изненадваше, заварвайки ни на масата, Франсоаз страшно се забавляваше. Но ако според нея беше смешно, че объркания посетител не знае нашите съботни навици, още по-комично й се виждаше (като дълбоко в себе си напълно одобряваше този тесногръд шовинизъм), че пред смутеното лице на въведения в трапезарията

варварин баща ми, комуто и през ум не минаваше, че външните хора не бяха длъжни да знаят реда в нашия дом, възкликваше без каквото и да било обяснение:

— Та нали е събота!

Стигнала до това място, когато разказваше случката, Франсоаз трябваше да изтрие сълзите, предизвикани от силния й смях. После за собствено забавление тя продължаваше диалога, като измисляше какво бил отговорил посетителят, за когото татковите думи за съботата не значели нищо. А ние не само че не протестирахме срещу притурките й, но дори ги намирахме недостатъчни и я подстрекавахме:

— Струва ни се, че той каза още нещо, Франсоаз, първия път, когато ни разказахте случката, беше по-дълго.

Дори дядовата братовчедка оставяше ръкоделието си, вдигаше глава и поглеждаше над лорнета си.

Съботният ден се отличаваше с още една особеност: ако беше май, „Мариинният месец“, излизахме след вечеря, за да отидем на „Богородичната служба“.

Понеже понякога там срещахме господин Вентьой, много строг към „жалките разпасани младежи, облечени напълно в духа на настоящата епоха“, мама оглеждаше внимателно облеклото ми да не би да не е съвсем в ред, преди да тръгнем към църквата. Спомням си, че именно през Мариинния месец обикнах глогините. Те украсяваха не само църквата, също свята, но все пак достъпна за посетителите, но и самия олтар, интимно свързани с тайнствените обреди, в които участвуваха. Празничните гирлянди от навързаните едни за други клонки висяха между свещниците и светите съдове, поръбени изящно по края с фестоните на листенцата си и осеяни обилно като шлейф на младоженка с малки бели букетчета от ослепително бели пъпки. Аз се осмелявах да ги гледам само скришом, но долавях трепета на живота в тия тържествени приготовления, чувствувах, че самата природа, изрязвайки живописно листата и съчетавайки ги с великолепието на белите пъпки, бе направила украсата достойна за светлия празник — народно увеселение и мистичен обред едновременно. Високо над пъпките отваряха тук-там нехайно чашки пленителни цветчета, закичили се небрежно като че ли в последната минута с китка ефирни тичинки, които ги забулваха в лека мъгла. Опитвайки се да проследя, да възпроизведа мислено процеса на разцъфването им, аз си го

представях като разсеяна и пъргава девойка със снежнобяло лице, която ми кимва бързо и безразсъдно с глава и ме поглежда закачливо, присвивайки зеници. Господин Вентьой заставаше с дъщеря си до нас. Потомък на добро семейство, той бил на времето учител по пиано на бабините сестри и често го канехме в къщи, защото благодарение на неголямото наследство, което бе получил след смъртта на жена си, се бе настанил близо до Комбре.

Крайно стеснителен по природа, той престана между другото да идва у нас, за да не би да срещне Суан, който според думите му бе сключил „неподходящ брак“, напълно „според модата на настоящата епоха“.

Като научи, че композира, майка ми от любезност му каза, че би желала да чуе нещо негово, когато му отиде на гости. Господин Вентьой много би желал да й изсвири своя композиция, но вследствие прекаленото си внимание и доброжелателство към другите хора имаше толкова задръжки, че винаги се поставяше на тяхно място и се боеше да не би да ги отегчи или да им се стори себичен, ако се подчини на искрения си порив или дори го издаде по някакъв начин. В деня, когато родителите ми му отидоха на гости, аз ги придружих, но те ми разрешиха да остана вън и понеже къщата на господин Вентьой, Монжувен, беше в подножието на обрасло с храсти хълмче, аз се спотаих там, на равна височина с гостната на втория етаж, само на половин метър от прозореца. Видях, че когато му съобщиха за пристигането на родителите ми, господин Вентьой бързо сложи на явно място върху пианото една нотна тетрадка. Но щом родителите ми влязоха, той я взе оттам и я бутна в ъгъла. Уплашил се бе, изглежда, да не би те да предположат, че ги приема радушно само за да им изсвири композициите си. И през цялото време, докато те бяха у него, при всеки намек на мама за творбите му той повтаряше:

— Не зная кой ги е поставил върху пианото, обикновено не стоят там.

И побързваше да насочи разговора към други теми точно защото по-малко се интересуваше от тях. Господин Вентьой беше направо влюбен в дъщеря си, която приличаше на момче и имаше толкова цветущ вид, че суетенето му около нея извикваше неволно усмивка, особено когато непрекъснато мяташе на раменете й някакъв шал. Баба ни беше обърнала внимание на нежното, изтънчено и почти свенливо

изражение, което често пробягваше в погледа на това иначе грубовато дете с много лунички по лицето. Кажеше ли нещо, то сякаш се поставяше мислено на мястото на събеседниците си, безпокоеше се да не би да го разберат неправилно и под момчешките му черти на „немирно дяволче“ прозираше за миг нежното лице на безпомощна девойка.

Когато, преди да изляза от църквата, коленичих за малко пред олтара и понечих да се изправя, внезапно ме лъхна горчиво-сладка миризма на бадеми — глогините. Тогава забелязах по венчетата им малки по-бледи петънца; въобразих си, че именно там се крие това ухание, както вкусът на бадемовия крем се крие под препечената корица на сладкишите или както вкусът на бузите на госпожица Вентьой се крие навярно под луничките й. Въпреки че глогиновите клонки бяха напълно безмълвни и неподвижни, лекото ухание, което вдъхвах от време на време, извикваше у мене представа за жужене, за интензивен живот, олтарът сякаш тръпнеше като полски плет, изпълнен с живи пипала, защото червеникавите тичинки, запазили пролетната си жизненост и дразнещата си способност, ми напомняха насекоми, преобразени тоя ден в цветя.

Обикновено разговаряхме мъничко с господин Вентьой в преддверието, на излизане от църквата. Той се намесваше в спречкванията на хлапетата по площада, защитаваше малките, мъмреше големите. Ако дъщеря му ни кажеше с дебелия си глас колко й било приятно да ни види, тутакси имахме чувството, че вътре в нея по-чувствителната й двойница се изчервяваше от тия спонтанно избликнали думи на нехайно момче, които биха могли да бъдат изтълкувани, че иска да я поканим у нас. Баща й метваше едно манто на раменете й, те се качваха в малкото кабриолетче, което тя караше сама, и двамата се връщаха в Монжувен.

А ние, понеже на другия ден беше неделя и щяхме да станем едва за обедната служба, вместо да се приберем направо в къщи, предприемахме — ако имаше луна и времето не беше много хладно — дълга разходка през могилата, която баща ми ни караше да направим само от тщеславие. Майка ми до такава степен не можеше да се ориентира и да се оправя по пътя, че тази разходка й се струваше истински подвиг на гениален стратег. Понякога стигахме чак до виадукта, чиито каменни разклонения започваха от гарата и

олицетворяваха за мене заточението и отчаянието извън цивилизования свят, защото всяка година, идвайки от Париж, ни препоръчваха да внимаваме, когато стигнем в Комбре, за да не пропуснем спирката влакът престояваше само две минути и продължаваше по виадукта отвъд Комбре, който бележеше за мене границата на християнските земи. Връщахме се по булеварда на гарата, където се намираха най-кокетните вили на градчето. Лунната светлина, подобно на Юбер Робер, изливаше във всяка градина порутени стъпала от бял мрамор, водоскоци, открехнати решетки. Тя разрушаваше телеграфната станция. Само една полусринатa колона се подаваше из развалините с безсмъртна красота. Аз влачех крака, капнал за сън, мислейки си, че ако уханието на липите е възнаграждение за непосилната ми умора, то съвсем не си заслужаваше труда, а междувременно край мен се нижеха железни врати, доста отдалечени една от друга, и се предаваше верижно лаят на събудени от самотните ни стъпки кучета. Този лай и днес още звучи понякога в ушите ми и навярно близо до него дълбоко в паметта ми се е прикътал и булевардът към гарата (макар сега на мястото му да се намира градската градина на Комбре), защото, където и да съм, разлае ли се куче и отговорят ли му други, той изплува неизменно пред мисления ми взор ведно със засадените от двете му страни липи и огрения от луната тротоар.

Баща ми ни спираше внезапно и питаше мама:

— Къде сме?

Уморена от дългото ходене, но горда с мъжа си, тя му признаваше нежно, че няма абсолютно никаква представа. Тогава — като че ли я бе извадил от джоба си заедно с ключа — пред нас се изпречваше задната градинска вратичка, очакваща ни в края на непознатите друмища ведно с ъгъла на улица Сент-Еспри. Мама казваше с възхищение:

— Нямаш равен!

И от този миг нямаше нужда да ходя, земята вървеше вместо мене в градината, където от толкова години действията ми не бяха вече придружени от съзнателното ми внимание. Навикът ме вземаше на ръце и като малко дете ме отнасяше чак до леглото ми.

Макар че съботният ден минаваше по-бавно от другите дни за леля, защото започваше цял час по-рано и Франсоаз не беше при нея,

тя все пак го очакваше с нетърпение още от началото на седмицата като ден, носещ малката доза разнообразие и развлечения, които отслабналото й и изтощено от мании тяло все още можеше да изпита. Не бих казал, че тя не копнееше понякога за по-съществена промяна, че не познаваше изключителните часове, когато човек жадува за нещо друго и когато хората, лишени от енергия или въображение, не можейки да вземат сами инициативата за обновление, очакват от идната минута, от раздавача, който позвънява, да им донесат нещо ново, макар и най-лошото, някакво вълнение, макар и мъчително; когато чувствителността, замлъкнала като неупотребявана арфа под въздействие на благополучието, иска нечия ръка да опъне струните, ако ще би до скъсване; когато волята, извоювала така мъчно правото си да се отдаде безпрепятствено на желанията и мъките си, е готова да предаде поводите в ръцете на властни, ако ще би жестоки събития. Естествено, понеже силите на леля, пресекващи при най-малката умора, се възстановяваха само капка по капка по време на почивката й, резервоарът се пълнеше бавно и минаваха месеци, преди да прелее леко — усещане, което другите хора изразходват в активност и което у нея будеше само недоумение и колебание, защото не знаеше как да го оползотвори. Сигурно тогава — както самото удоволствие от ежедневното пюре, което „не я изморяваше“, пораждаше желанието да го смени със сос бешамел — от натрупването на тия еднообразни дни, на които тя толкова държеше, изникваше очакването на някакъв домашен катаклизъм, макар и мигновен, който да я принуди да извърши поне веднъж в живота си някоя от промените, които биха били здравословни за нея — тя сама признаваше това, без да може да се реши да ги предприеме. Леля ни обичаше истински, но охотно би ни оплакала. Сигурно често си мечтаеше например да й съобщят в момент, когато се чувствува добре и не се поти, че къщата гори и всички ние сме загинали в пожара, че скоро няма да остане камък върху камък, но тя ще има време да се измъкне — при това без да трябва да бърза! — стига само да стане веднага. И тази новина заедно с второстепенните изгоди, че ще изживее в мъка всичката си обич към нас и ще смае градчето, като ни оплаква смела и сломена, самата тя жив труп, тази мечта съчетаваше и много по-ценната изгода, че ще я принуди, ако се сбъдне, без никакво губене на време, без изнервяща колебливост да се реши да прекара лятото в хубавия си чифлик в

Миругрен, където имаше водопад. Понеже нито веднъж не се бе случило подобно събитие, за чието щастливо осъществяване тя навярно си фантазираше, когато седеше сама, редейки безбройните си пасианси (всъщност ако подобно събитие се бе случило действително, то би я хвърлило в отчаяние още в първия миг, както и всяко друго бленувано произшествие, неизбежно придружено от никога незабравимата интонация на гласа, който предава лошата вест, всичко, което носи отпечатъка на истинската смърт, така различна от логичната, абстрактната представа за нея), леля измисляше въображаеми неприятности, за да разнообрази от време на време живота си, и проследяваше с увлечение развоя им.

Доставяше й например удоволствие да предположи, без каквото и да било основание, че Франсоаз я краде. Тя прибягваше мислено до най-различни хитрости, за да се увери в това и да я улови на местопрестъплението. Свикнала да играе и своята партия и партията на противника си, когато си играеше сама на карти, тя произнасяше гласно смутените оправдания на Франсоаз и я оборваше така разпалено и възмутено, че ако някой от нас влезеше при нея в подобен момент, я заварваше плувнала в пот, с искрящи очи и изместени от плешивото й чело изкуствени къдрици. Франсоаз дочуваше може би понякога хапливите сарказми по свой адрес. Тези измислици всъщност не биха облекчили достатъчно леля, ако останеха чисто безплътни, ако не им придадеше малко повече реалност, като си ги бъбри полугласно. Понякога този „театър в леглото“ не й стигаше, леля искаше да представи пиесите си. Тогава в някой неделен ден, затваряйки тайнствено всички врати, тя доверяваше на Йолали съмненията си относно честността на Франсоаз и намерението си да се отърве от нея, а друг път споделяше с Франсоаз подозренията си за коварството на Йолали, на която скоро щяла да затвори вратата си. Няколко дни по-късно се отвращаваше от довчерашната си довереница и се сдобряваше с предателката, която впрочем в следващото представление щеше да играе другата роля. Но подозренията, които можеше понякога да й вдъхне Йолали, бяха краткотрайни и се разсейваха бързо по липса на подкладка. Йолали не живееше с нея. Съвсем друго беше с подозренията й към Франсоаз, чието присъствие под собствения си покрив леля чувствуваше постоянно, а не смееше да слезе в кухнята и да се увери с очите си доколко са основателни, за да

не би да настине, ако стане от леглото. Малко по малко умът й изостави всяко друго занимание и се отдаде само на догадки: какво ли прави и какво ли се опитва да скрие от нея във всеки миг Франсоаз. Тя забелязваше най-беглия трепет по лицето на прислужницата си, всяко противоречие в думите й, всяко сподавено желание. И само с една дума даваше да разбере, че я е разобличила, забивайки упрека в сърцето на нещастницата, като явно намираше жестоко развлечение в тази игра, а Франсоаз ставаше бяла като тебешир. Следващата неделя едно откровение на Йолали (напомнящо научните открития, на които досега никой не е обръщал внимание, а те внезапно отварят неподозирано поле за развитие на някоя зараждаща се дисциплина) доказваше на леля, че тя беше съвсем далеч от истинските размери на злото в своите подозрения.

— Но Франсоаз трябва да го знае, след като сте й дали кола!

— След като съм й дала кола ли! — възкликваше леля.

— Ами не знам, аз така си помислих. Видях я в кола, горда като Артабан. Отиваше на пазара в Русенвил-льо-Пен. Помислих си, че госпожа Октав й я е дала.

Постепенно леля и Франсоаз заприличаха на ловец и дивеч, стараейки се непрестанно да се предвардят една друга от взаимните си капани. Мама се опасяваше да не би у Франсоаз да се развие действително омраза към леля, която я обиждаше най-грубо. Във всеки случай с всеки изминал ден Франсоаз обръщаше все по-голямо внимание на най-незначителните думи, на най-дребните жестове на леля. Когато се наложеше да й поиска нещо, тя се колебаеше дълго как да я подхване. А след като изкажеше желанието си, я наблюдаваше скришом, стараейки се да отгатне по изражението на лицето й какво си мисли и какво ще реши. И така, докато някой човек на изкуството, четейки мемоари от седемнадесети век и желаейки да разбере по-добре краля-слънце, си въобразява, че е на прав път, като си измисля родословие, водещо началото си от славен исторически род, или като поддържа кореспонденция с някой сегашен владетел, обръщайки гръб на това, което той напразно търси под сходна, следователно мъртва форма, една стара провинциална дама, водена само от непобедимите си мании и породената от бездействие проклетия, виждаше, без някога изобщо да е чула за Луи XIV, как най-незначителните й дневни занимания сутрешното й ставане, закуската й, почивката й — стават

поради своята деспотична същност едва ли не толкова важни, колкото „механизмът“ на живота във Версай, за да си послужим с думите на Сен-Симон, и с пълно право можеше да си въобразява, че нейните мълчания, всяка отсянка на добро настроение или високомерие по лицето й са предмет от страна на Франсоаз на също такова страстно тълкуване, както мълчанието, доброто настроение или високомерието на краля, когато някой придворен или дори най-приближен благородник са му връчвали прошение по време на разходката му из алеите на Версай.

Една неделя, когато свещеникът и Йолали бяха дошли пак едновременно при леля, ние се качихме да й кажем лека нощ, след като си бе отпочинала, и мама й изказа съболезнованията си, че няма късмет и двамата й посетители идват винаги в един и същи час.

— Разбрах, Леони — й каза нежно тя, — че и този път не ви е провървяло. Гостите ви пак са дошли едновременно.

Майката на Леони я прекъсна:

— Многото добрини…

Откакто дъщеря й беше болна, тя смяташе за свой дълг да й представя всичко откъм добрата му страна. Но баща ми взе на свой ред думата.

— Искам да се възползувам, че цялото семейство се е събрало, за да не става нужда да разказвам едно и също нещо на всеки поотделно. Страхувам се, че отношенията ни с Льогранден са се развалили. Тази сутрин той ме поздрави едва-едва.

Аз не изслушах докрай разказа на баща ми, защото бях с него, когато срещнахме след църква господин Льогранден, а слязох в кухнята да се осведомя за менюто за вечеря. То всеки ден ме развличаше също както новините във вестниците и ме възбуждаше подобно програма за увеселение.

На излизане от църква господин Льогранден бе минал край нас с една владетелка на съседен замък, която ние познавахме само по външен вид, затова баща ми го бе поздравил сдържано, но приятелски. Господин Льогранден бе отговорил едва-едва, с леко учудено изражение, като че ли не ни познаваше, с далечен поглед на човек, който очевидно не желае да бъде любезен с вас и като че ли ви съзира, примижавайки, в края на безкрайно дълъг път, на толкова голямо

разстояние, че се задоволява да ви кимне едва забележимо с глава за поздрав, в съответствие с миниатюрните ви размери.

Дамата, с която вървеше Льогранден, беше, от друга страна, добродетелна и уважавана личност: и дума не можеше да става да се е почувствувал не удобно, загдето сме го видели да любезничи с нея. Затова баща ми се чудеше с какво ли е засегнал Льогранден.

— Много ще съжалявам, ако се е докачил от нещо — завърши баща ми, — главно защото измежду всички предвзети франтове той е така непринуден с правото си сако и мекатa връзка, така безизкуствен и едва ли не простодушен, че ми е много симпатичен.

Но семейният съвет единодушно реши, че на баща ми само така му се е сторило или че Льогранден се е бил замислил по-дълбоко в тоя миг. Впрочем опасенията на баща ми се разпръснаха още следната вечер. Както се връщахме от дълга разходка, ние забелязахме близо до Пон-Вийо Льогранден, който поради празниците се бе задържал няколко дни в Комбре. Той се приближи до нас с протегната ръка.

— Познат ли ви е, мило книжно плъхче — попита ме той, — този стих на Дежарден:

Горите са вече черни, небето още синьо…

Нали точно така може да се определи този час? Може би никога не сте чели Дежарден. Прочетете го, мое дете. Днес той променял, чувам, кожата си в монах-проповедник, но дълго време беше прозрачен акварелист…

Горите са вече черни, небето още синьо…

Нека небето винаги да остане синьо за вас, млади приятелю. Дори в часа, който настъпва сега за мене, когато горите са вече черни, когато нощта пада бързо, утешавайте се тогава като мене, гледайте небето.

Той извади от джоба си цигара и се загледа продължително в хоризонта.

— Сбогом, приятели — каза внезапно и продължи пътя си.

Обикновено в часа, когато слизах да узная менюто, вечерята вече се готвеше и Франсоаз, разпореждайки се с природните сили, превърнали се в нейни помощници, както във фееириите, където гиганти работят като готвачи, трошеше въглищата, задушаваше картофите и доизкусуряваше на огъня кулинарните си шедьоври, които минаваха през какви ли не съдове, като се почне от големите гювечи, тави, котли и тигани и се стигне до гърнето за дивеча, формите за сладкишите и малките купички за каймак, без да забравяме пълната колекция от тенджери. Аз се спирах да погледам граховите зърна, току-що очистени от прислужницата, строени и номерирани върху масата като зелени топчета за игра. Най-много се удивлявах обаче на аспержите, които някой сякаш е топнал в ултрамарин и розово. Цветът им, примесен с леки лилави и небесносини отсенки, избледнява неусетно в основата и става едва ли не неземен, въпреки полепената по тях пръст от лехата. Струваше ми се, че тези небесносини нюанси издаваха присъствието на прелестни създания, превърнали се на шега в зеленчуци. Тяхната ценна същност, предрешена в апетитна и сочна сърцевина, прозираше под тия утринни багри, през тия загатнати небесни дъги, тия угаснали сини вечери. Впрочем тя се проявяваше и по-късно, през цялата нощ; изядените от мене аспержи играеха поетично-просташки фарсове в духа на Шекспировите феерии и превръщаха нощното ми гърне в уханна ваза.

Бедното „Милосърдие“ от Джото, както наричаше Суан прислужницата, натоварена от Франсоаз с „ощавянето“ им, ги държеше в една кошница до себе си. Изражението й беше страдалческо, като че ли я бяха налегнали всички злочестини на земята. А малките небесносини коронки, опасващи аспержите над розовите им туники, се очертаваха изящно, звездичка по звездичка, подобно на цветя, сплетени във венец около челото или пъхнати в кошницата на „Добродетелта от Падуа“. А през това време Франсоаз въртеше на шиш едно пиле — тя нямаше равна по приготвянето му. Печените пилета бяха разнесли надалеч в Комбре уханието на нейните способности. Когато ни поднасяше такива пилета на масата, те така въздействуваха върху моята представа за характера й, че аз започвах да

го намирам по-скоро приятен, тъй като пилешкото месо, което тя умееше да направи така сочно и крехко, ухаеше в моите очи като нейна добродетел.

Но в деня, когато баща ми сподели със семейния съвет впечатлението си от срещата с Льогранден, а аз слязох в кухнята, „Милосърдието“ на Джото, много болна след неотдавнашното си раждане, не можеше още да става от леглото. Останала без помощничка, Франсоаз беше закъсняла. Когато слязох долу, тя тъкмо колеше едно пиле в задната кухня, която гледаше към кокошарника. Със своето отчаяно и съвсем естествено съпротивление, съпроводено от яростта на Франсоаз, която се мъчеше да му отсече шията, викайки: „Мръсно животно!“, то съвсем не подчертаваше набожната кротост и милозливост на нашата слугиня, но в замяна на това следващия ден, по време на вечеря, сигурно щеше да ми внуши тази представа с извезаната си със злато кожа, напомняща църковна одежда, и със скъпоценния сос, сипван капка по капка от потира. Когато закла пилето, Франсоаз събра кръвта, която не утоли гнева й, и гледайки трупа на неприятеля си, още веднъж процеди гневно: „Мръсно животно!“

Качих се горе цял треперещ. Готов бях да поискам да изпъдят начаса Франсоаз. Но кой щеше тогава да ми приготвя топли кюфтета, ароматно кафе и ако щете дори… такива пилета?… И всъщност всички в къщи подобно на мене си правеха такива подли сметки. Леля Леони знаеше например — а аз още не знаех, — че Франсоаз би дала, без да й мигне окото, живота си за дъщеря си или внуците си, но беше невероятно жестокосърдечна спрямо всички други хора. Но леля я държеше при себе си, защото ценеше услугите й, макар и да познаваше жестокостта й. Аз открих постепенно, че кротостта, смирението, добродетелите на Франсоаз криеха безброй трагедии в задната кухня, както историята открива, че царуванията на кралете и кралиците, изобразени на стъклописите с набожно скръстени ръце, са белязани с кървави престъпления. По-късно си дадох сметка, че като се изключат родните й, човешките същества възбуждат състраданието й със своите нещастия обратнопропорционално на близостта си с нея. Тя проливаше потоци сълзи, четейки във вестниците за беди, сполетели непознати хора, но сълзите й пресъхваха бързо-бързо, ако можеше да си представи по-точно въпросното лице. Една нощ наскоро след

раждането си помощничката ѝ получи остри коремни болки. Мама чу, че стене, стана и събуди Франсоаз, но тя заяви съвсем невъзмутимо, че тия викове са само комедия и прислужничката иска да се прави на господарка. Лекарят, който се опасяваше от подобна криза, бе отбелязал с едно листче в нашата медицинска книга страницата, на която бяха описани тези болки, и ни бе казал да ѝ окажем първа помощ по дадените там указания. Мама изпрати Франсоаз да ѝ донесе книгата, като ѝ напомни да внимава да не изпусне листчето. Мина цял час, а Франсоаз не идваше. Мама, възмутена, помисли, че си е легнала повторно и ме изпрати да потърся сам книгата в библиотеката. Заварих Франсоаз, зачетена в клиничното описание на кризата. Тя се бе заинтересувала какво пише на тази страница и сега, когато ставаше дума за болен, когото не познаваше, хлипаше буйно. При всеки болезнен симптом, описан от автора на книгата, тя се провикваше:

— Олеле! Света Богородичке! Възможно ли е добрият господ да кара едно нещастно човешко създание да страда така! Ах, бедничката!

Но щом я повиках и тя се върна до леглото на „Милосърдието“ на Джото, сълзите ѝ мигновено секнаха. Тя не успя да изпита нито приятното усещане на жалост и умиление, което ѝ бе добре познато и често предизвиквано от четенето на вестниците, нито каквото и да било подобно усещане поради неудоволствието и раздразнението, че е станала посред нощ заради помощничката си. И при вида на същите страдания, чието описание я бе затрогнало до сълзи, тя само мърмореше начумерено и дори пусна няколко отвратителни остроти, когато сметна, че сме си отишли и не можем да я чуем.

— Сама си го търсеше! Нали ѝ беше приятно! Сега да не ми се превзема много! А пък оня, дето е тръгнал с такава, трябва съвсем да е нямал срам от господа бога! Ах, колко хубаво са го казали на наречието на горката ми майка!

Който в задника на кучка се навира,
хубав като роза го намира!

Ако внучето ѝ само хремясаше малко, при мисълта, че то може да има нужда от нещо, Франсоаз бе готова да хукне нощем, дори самата тя да е болна, и да измине пеш четири левги, преди да се съмне,

за да може да се върне навреме за работа; същата тази любов към нейните близки, желанието да обезпечи бъдещото благоденствие на семейството си, се свеждаше в държането й към другите слуги до една неизменна максима: да не позволи никога комуто и да било да пусне корени при леля. За нея бе едва ли не гордост да не остави никой друг да се доближи до господарката й и предпочиташе, дори когато е болна, да стане от леглото, за да й даде минералната вода, отколкото да допусне в стаята й помощничката си. И както наблюдаваното от Фабр ципокрило насекомо — ровещата земята оса, която, за да може да осигури на малките си прясна храна след смъртта си, призовава анатомията в помощ на жестокостта — пленявайки паяци и житоядци, тя пробива с удивително умение и ловкост нервния център, който управлява само движението на крачката им, но не засяга другите им жизнени функции, за да може парализираното насекомо, близо до което снася яйцата си, да достави на личинките й, когато се излюпят, покорен и безвреден дивеч, неспособен за бягство или съпротива, при това съвсем пресен, Франсоаз, в постоянното си желание да направи дома непоносим за всеки друг прислужник, изнамираше най-ловки и безмилостни хитрини. Научихме например много години по-късно защо през онова лято ядохме почти всеки ден аспержи: миризмата им предизвиквала у горкото момиче, натоварено с обелването им, такива остри пристъпи на задух, че то се видяло принудено да си отиде.

Уви! Наложи се окончателно да променим мнението си за Льогранден. Един неделен ден, след срещата ни на Пон-Вийо (след която татко бе принуден да признае, че се е излъгал), към края на църковната служба, когато заедно със слънцето и външния шум в църквата нахлуваше толкова мирска атмосфера, че госпожа Гупи и госпожа Перспие (всички тия жени, които до преди малко, когато пристигнах със закъснение, не вдигаха поглед, така съсредоточени в молитвите си, че ако не бяха отстранили леко с крака малката пейка, която ми пречеше да стигна до столчето си, можех да помисля, че изобщо не са ме забелязали) заговориха с нас на съвсем светски теми, като че ли бяхме излезли вече на площада, на заляния от слънцето праг на преддверието застана, възвисил се сякаш над многоцветната врява на площада, Льогранден. Мъжът на същата дама, с която го бяхме

срещали напоследък, го представяше в момента на жената на друг благородник от околностите. Лицето на Льогранден изразяваше само едно — угодничество. Той се поклони дълбоко, после толкова рязко се изправи, че почти се наклони назад. Навярно зет му, господин дьо Камбрьомер, го беше научил да се кланя така. При това рязко движение се очерта набитият огромен задник на господин Льогранден. Никак не предполагах, че е толкова тлъст! Не знам защо видът на тази чисто материална маса, прекланянето на тази плът, лишена от какъвто и да било духовен израз и подчинена само на най-долно подмазване, ме накара внезапно да прозра възможното съществуване на един друг Льогранден, съвсем различен от човека, когото познавахме ние. Дамата го помоли да каже нещо на кочияша й и докато той отиваше към колата, на лицето му още стоеше отпечатъкът от плахата раболепна радост, че й е бил представен. Той се усмихваше като насън, после се върна бързо към дамата и понеже крачеше по-бързо от обикновено, раменете му се клатушкаха смешно надясно-наляво. Тъй като не се наблюдаваше, той се беше превърнал в бездушна механична играчка на задоволеното си тщеславие. Но в това време ние тъкмо излизахме от преддверието и трябваше да минем край него. Льогранден беше достатъчно възпитан, за да не извърне глава, но затова пък впери внезапно забуления си от дълбока мечтателност поглед в толкова далечна точка на хоризонта, че не можеше да ни види, ето защо не беше принуден да ни поздрави. Лицето му си остана все така искрено над правото елегантно сако, което сякаш случайно беше попаднало сред противния му блясък. А връзката му на точици, развявана от духащия откъм площада ветрец, продължаваше да се вее на врата му като символ на неговото гордо усамотение и благородна независимост.

Когато се прибрахме в къщи, мама се сети, че сме забравили тортата и помоли баща ми да се върнем двамата и да поръчаме да я донесат веднага. Близо до църквата се срещнахме пак лице с лице с Льогранден, който придружаваше същата дама до колата й. Той мина край нас, без да престане да разговаря с нея, като ни смигна само с крайчеца на синьото си око, крадешком, без нито един мускул на лицето му да трепне, така че събеседницата му можеше отлично да не забележи нищо. Стараейки се обаче да изкупи със силата на чувството прекалено тясното поле, в което бе ограничил този израз на приятелство, той вложи в това искрящо небесносиньо късче,

предназначено за нас, толкова красноречиво; пламенно и живо благоразположение, че то надхвърли обикновената приветлива дружелюбност и премина едва ли не в лукавство. Неговата изтънчена любезност стигна до съучастническо намигане, натежало от неизказани думи, криещо безмълвен подтекст, тайно споразумение. А в последния миг, желаейки още повече да ни увери в приятелските си чувства, той, кажи-речи, ни се обясни в любов и в зеницата му пламна тайна нега, невидима за владетелката на замъка, докато лицето му си остана ледено неподвижно.

Точно предната вечер той бе помолил родителите ми да ме пуснат да вечерям с него.

— Елате да правите компания на вашия стар приятел — бе казал той. — Както букета, който някой пътник ни донася от страна, в която никога вече няма да се върнем, позволете ми да вдъхна чрез вашата далечна за мене младост уханието на пролетните цветя, сред които съм бродил и аз преди много години. Елате ведно с игликата, с кукуряка, с жълтурчето, с козята брада, любимото цвете на Балзаковата проза, с великденчето, паричката и градинския картон, чиито снежнобели топки изпълват с аромата си алеите на лелиния ви парк, преди още да са се стопили последните купчинки от падналия по Великден сняг. Елате ведно с пищната роба на достойния за цар Соломон крем и с многоцветния блясък на градинските теменуги и доведете южняка, все още прохладен поради неотдавнашния мраз, който ще открехне листната на първата йерусалимска роза за двете пеперуди, очакващи го още от сутринта пред вратата й.

В къщи се питаха дали въпреки всичко да ме пуснат да вечерям с господин Льогранден. Но баба не можеше да си представи, че той действително се е държал нелюбезно с нас.

— Сами ще признаете, че идва у нас облечен най-скромно, без помен от светски маниери.

Тя заяви, че дори да приемем най-лошото, по-добре е да се правим, че не сме забелязали нищо. Пък дори и баща ми, който най-много бе ядосан от държането на Льогранден, пазеше може би още известно съмнение за вложения в него смисъл. А всъщност поведението на Льогранден в този случай спадаше към ония постъпки или прояви, които разкриват съкровения характер на даден човек: те не се свързват обикновено с досегашното му държане и ние напразно

бихме чакали потвърждение от страна на самия провинен, той никога няма да признае. Можем да разчитаме само на данните, доставени ни от нашите сетива, и пред това единствено изолирано впечатление започваме да се питаме дали те не са били жертва на илюзия. Така че подобни прояви, единствено истински съществени, често пораждат у нас колебание.

Вечерях с Льогранден на терасата му. Имаше пълнолуние.

— Мълчанието има особена красота, нали? — каза той. — Един автор, който ще четете по-късно, твърди, че на наранени сърца като моето подхождат само сянка и тишина. И как да ви кажа, мое дете, в живота наистина настъпва един момент — вие сте още много далеч от него, — когато очите търпят вече само една светлина, светлина, изтъкана от мрак, прецеждаща се капка по капка от такава прелестна нощ, а слухът е чувствителен само към музиката, която лунната светлина изпълнява на флейтата на тишината.

Аз слушах внимателно думите на господин Льогранден, които винаги ми доставяха голямо удоволствие. Но смутен от спомена за една жена, която бях видял неотдавна за първи път, и мислейки, че може би той я познава, щом, както вече знаех, е във връзка с разни аристократи от околностите, аз се престраших и го попитах:

— Дали познавате, господине, владетелката… владетелките на Германт? — И самото произнасяне на това име ме развълнува, сякаш, измъквайки го от мечтите си и давайки му обективно звуково съществуване, придобивах известна власт над него.

Но при името Германт в сините очи на нашия приятел се появи малка кафява дупчица, като че ли миг преди това в тях се бе забило невидимо острие, а останалата част на окото реагираше, отделяйки потоци синевина. Сините кръгове под очите му потъмняха, той сведе клепачи. Горчиво свитата му уста се опомни първа, трепна в усмивка, но погледът му запази страдалческото си изражение, напомнящо ми онзи красив мъченик, чието тяло е набучено със стрели.

— Не, не я познавам — отвърна той, но вместо да даде това съвсем обикновено сведение, този най-вероятен отговор с подходящия за случая естествен и непринуден тон, той го произнесе, като натърти особено думите, навеждайки се към мен и клатейки глава, сякаш бе необходимо да наблегне, за да повярвам това невероятно негово твърдение, сякаш фактът, че не познава Германт, можеше да се дължи

само на необяснима случайност; същевременно долових в отговора му известна предвзетост, като че ли, не можейки да премълчи това фактическо положение, той предпочита да го обяви на всеуслишание, за да остави у събеседника си впечатлението, че това признание не му причинява никакво неудоволствие, че го прави лесно, охотно, спонтанно, че ако не е установил досега допир в Германт, това може би не е било поради липса на възможност, а поради липса на желание от негова страна, че то е може би последица от семейна традиция, нравствен принцип или тайнствен обет, който изрично му запрещава общуването с Германт.

— Не — поде той, опитвайки се като че ли да обясни интонацията си, — не, не ги познавам, не съм искал да се запозная с тях, винаги съм държал да запазя пълната си независимост. Всъщност, нали знаете, аз съм якобинска глава. Много хора са ме придумвали да го сторя, повтаряли са ми, че греша, задето не общувам с Германт, че се държа като дивак, като стар мечок. Но аз пет пари не давам, че щяло да ми излезе такова име. То толкова много отговаря на истината! Какво обичам аз вече на този свят? Няколко църкви, две-три книги, кажи-речи, пак толкова картини и лунната светлина, когато зефирът на вашата младост донася до мене уханието на лехите, които старческите ми очи не различават вече.

Не ми стана много ясно какво общо има между нежеланието да ходиш при непознати хора и независимостта и от къде на къде ще те смятат за дивак и стар мечок само заради това. Но затова пък ми стана напълно ясно, че господин Льогранден не беше съвсем искрен, твърдейки, че обичал единствено църквите, лунния блясък и младостта. Той обичаше много и владетелите на замъци и толкова силно се боеше да не би с нещо да не им угоди, че не се осмеляваше да издаде пред тях, че има приятели измежду обикновената буржоазия, синове на нотариуси и борсови посредници, предпочитайки, ако някой ден истината се разкрие, това да стане поне далеч от него, в негово отсъствие, „задочно“. Той беше сноб. Естествено, неговият език, който моите родители и самият аз толкова обичахме, не издаваше нито с една дума този факт. И когато аз попитах: „Познавате ли Германт?“ — сладкодумният Льогранден ми отговори: „Не, никога не съм искал да се запозная с тях.“ За нещастие обаче той не ми отговори пръв, другият Льогранден, когото той грижливо криеше в сърцето си и никога не

показваше наяве, защото знаеше за него самия и за снобизма му доста излагащи случки, го беше вече изпреварил и бе отговорил с наранения поглед, с горчиво свитата уста, с изключително сериозния тон, с хилядите болезнени стрели, които се бяха заболи в нашия Льогранден, превърнат в свети Себастиан на снобизма. „Уви! Не ме измъчвайте така! Не, не познавам Германт, не развреждайте най-болезнената рана в живота ми!“

И понеже този Льогранден, несъобразителен хлапак и издайник, не притежаваше образния език на другия, но разполагаше в замяна с по-бърза реч, съставена от така наречените „рефлекси“, и казваше каквото имаше да казва, преди сладкодумният Льогранден да му наложи мълчание, колкото и да съжаляваше за лошото впечатление, което оставяха разкритията на неговото alter ego, нашият приятел можеше само да се помъчи да ги представи в по-благоприятна светлина.

Естествено това съвсем не означаваше, че господин Льогранден не беше искрен, когато нападаше снобите. Той не можеше да знае, поне за себе си, че спада към тях, защото ние обикновено познаваме добре само хорските слабости, а за нашите сме осведомени дотолкова, доколкото другите хора са ни ги изтъкнали. Нашите слабости въздействуват върху самите нас по вторичен начин, чрез въображението ни, което замества първичните ни подтици с допълнителни, по-благовидни от истинските подтици. Не снобизмът на Льогранден го подтикваше да общува често с някоя херцогиня. Той натоварваше въображението на Льогранден да му представи тази херцогиня като носителка на всички прелести. Льогранден се приближаваше до херцогинята, въобразявайки си, че отстъпва пред очарованието на ума и добродетелта й, непознати на жалките сноби. Единствено другите хора си даваха сметка, че и той е сноб. Защото, не можейки да отгатнат посредническата роля на неговото въображение, те съпоставяха светското му държане направо с първопричината му.

Сега вече в къщи не си правехме никакви илюзии за господин Льогранден и доста разредихме срещите си с него. Мама се забавляваше безкрайно много всеки път, когато уловеше Льогранден на местопрегрешението, макар че той не признаваше провинението си и продължаваше да нарича снобизма непростим грях. Баща ми обаче не можеше да приеме с леко сърце или откъм смешната страна

пренебрежението на Льогранден. И когато една година решиха да ме изпратят през лятната ваканция в Балбек с баба, той каза:

— Трябва непременно да кажа на Льогранден, че ще отидете в Балбек, за да видим дали ще ви предложи да ви свърже със сестра си. Сигурно е забравил, че ни каза, че тя живее на два километра оттам.

Баба, която смяташе, че на море трябва от сутрин до вечер да стоиш на плажа, за да дишаш соления въздух и да не търсиш никакви познати, защото гостите и разходките само ще ти отнемат морския въздух, настоя да не споменаваме за нашите планове пред господин Льогранден, представяйки си вече как сестра му, госпожа дьо Камбрьомер, пристига в хотела точно когато се каним да отидем за риба и ни принуждава да стоим затворени, за да я посрещаме. Но мама прие със смях нейните опасения, защото смяташе, че такава опасност не съществува, Льогранден едва ли щеше да предложи да ни свърже със сестра си. Обаче без ние да го заговорим за Балбек, самият Льогранден, комуто и през ум не минаваше, че имаме намерение да ходим в този край, се пъхна в капана една вечер, когато се срещнахме край Вивон.

— Тази вечер в облаците има чудни виолетови и сини тонове, нали, друже? — обърна се той към баща ми. — Това синьо е по-скоро растително, отколкото въздушно, синьо на цинерария, което изненадва върху небето. Ами онова розово облаче? Не ви ли се струва обагрено също като цвете, като карамфил или хортензия? Само в Ламанш, между Нормандия и Бретан, съм имал възможност да правя по-богати наблюдения върху това, така да се каже, растително царство на атмосферата. Там, близо до Балбек, в тия затънтени места, има едно пленително заливче, където залезите в пурпур и злато на Ожката долина, без, разбира се, да имам намерение да ги подценявам, бледнеят, но във влажната и топла атмосфера на Балбек вечер разцъфват само за няколко мига несравними сини и розови небесни букети, които се задържат понякога с часове, преди да увехнат. Други окапват тутакси и тогава е още по-красиво, защото цялото небе се покрива с безброй жълти или розови листенца. В този залив, наречен опалов, плажовете със златист пясък радват окото още повече, защото са привързани като руси Андромеди за ужасните скали от съседните хребети, за този злокобен бряг, прочут с безброй корабокрушения, където всяка година много лодки загиват в опасното море Балбек! Най-

старият геоложки скелет на нашата почва, истински Армор, морето, краят на сушата, прокълнатата област с вечни мъгли, която Анатол Франс — нашият малък приятел би трябвало да прочете този чародейник — е описал така сполучливо като истинска родина на кимерийците от „Одисеята“. Особено от Балбек, където вече се строят хотели, които изглеждат просто наслоени върху античната почва, без ни най-малко да я загрозяват, е толкова приятно да се пътешествува из тия диви и така живописни местности, само на две крачки от него!

— Познавате ли някого в Балбек? — попита баща ми. — Нашето момче ще прекара там два месеца с баба си, а може би и с жена ми.

Притиснат неочаквано натясно от този въпрос в момент, когато очите му бяха спрени на баща ми, Льогранден не можа да ги извърне, но ги втренчи още по-силно в очите на събеседника си с приятелско и искрено изражение, сякаш не се страхуваше да го погледне открито, после се усмихна тъжно, прекоси с поглед лицето му, станало едва ли не прозрачно, и се загледа доста далеч отвъд него в един ярко оцветен облак, който му създаваше, макар и само мислено, алиби и му позволяваше да удостовери, че в момента, когато са го попитали дали познава някого в Балбек, е мислел за друго и не е чул въпроса. Пред подобен поглед събеседникът обикновено се провиква: „Но за какво мислите?“

Баща ми обаче, любопитен да чуе отговора му, попита повторно, раздразнен и безпощаден:

— Приятели ли имате в тоя край, та познавате така добре Балбек?

В последно отчаяно усилие усмихнатият поглед на Льогранден достигна възможно най-голяма нежност, забуленост, искреност и разсеяност, но мислейки навярно, че все пак не може да не отговори, той ни каза:

— Аз имам приятели навсякъде, където има купчина ранени, но непобедени дървета, сгушили се едно до друго, за да молят заедно с патетично упорство неблагосклонното небе, което не се смилява над тях.

— Не исках да кажа това — поде баща ми, упорит като тия дървета и безжалостен като небето над тях. — Питах ви дали не познавате някого там, ако, не дай боже, се случи нещо на тъща ми, за да не се чувствува съвсем сама в онзи непознат край.

— Там, както и навсякъде другаде, аз познавам всички и никой — отвърна Льогранден, който не се предаваше така лесно. — Много неща и малко хора. Но там самите неща приличат на хора, редки хора, изтънчени по природа, разочаровани от живота. Понякога на стръмния скалист бряг ще видите замък, спрял край пътя, за да съпостави своята печал с розовата още вечер, в която изплува златната луна, докато в пристанището се прибират, браздейки разноцветните талази, лодки с развени трицветни флагчета на мачтите. Понякога ще зърнете скромна самотна къща, по-скоро грозна, плаха, но романтична, която крие от всички очи нетленната си тайна за щастие и разочарование. Тази страна без истина, добави той с макиавелистична изтънченост, — тази чисто фиктивна страна е лошо четиво за едно дете и аз не бих избрал и препоръчал именно нея на моя малък приятел, така склонен към меланхолия, като имам предвид чувствителното му сърце. Климати, настройващи за любовни признания и безплодни съжаления, могат да подхождат на старец без илюзии като мене, но те във всички случаи са нездравословни за един още неоформен темперамент. Повярвайте ми — поде той настойчиво, — водите на този залив, наполовина бретонски, могат да окажат успокоително въздействие, и то безспорно успокоително, но само над сърце като моето, което не е вече непокътнато, над декомпенсирано сърце. Те са противопоказни на вашата възраст, малко момче. Лека нощ, съседи — добави той, разделяйки се внезапно с нас съгласно навика си, и като се обърна още веднъж, вдигнал по докторски маниер пръст, завърши съветите си: — Никакъв Балбек преди петдесетгодишна възраст и дори тогава само в зависимост от състоянието на сърцето.

Баща ми повдигна отново този въпрос при по-сетнешните ни срещи, измъчи го с въпроси, но всичко бе напразно. Подобно на начетен мошеник, който изразходва за фабрикуване на фалшиви палимпсести безкрайно много труд и познания, с една стотна част, от които би могъл да си обезпечи много по-изгодно и главно по-почтено положение, господин Льогранден беше в състояние, ако бяхме настоявали още известно време, да изгради цяла етика на пейзажа и цяла небесна география на Долна Нормандия, вместо да ни признае, че на два километра от Балбек живее собствената му сестра и да ни предложи отнемайкъде препоръчително писмо до нея, при все че нямаше защо да се ужасява толкова, особено ако беше сигурен, а той

би трябвало да е сигурен, след като познаваше достатъчно характера на баба ми, че няма да използуваме препоръката му.

Прибирахме се винаги рано от разходка, за да можем да се отбием при леля Леони преди вечеря. В началото на сезона, когато денят преваля бързо, стигайки до улица Сент-Еспри, винаги забелязвахме още по стъклата на къщата отражението на залеза, а над горите на Калвер пурпурна ивица, която се отразяваше надалеч в езерото. Тази червена ивица, придружена често от рязко захладяване, се свързваше в съзнанието ми с ярката жарава, над която се печеше пилето, което щеше да смени поетичното удоволствие от разходката с удоволствието от вкусното ядене, топлината и почивката. Лете, напротив, когато се прибирахме, слънцето още не беше залязло. И докато стояхме при леля Леони, полегатите му лъчи, снижавайки се и докосвайки прозореца, се спираха между тежките завеси и тънките пердета, които ги разкъсваха, пречупваха и прецеждаха по такъв начин, че те осветяваха стаята косо със смекчената си светлина, струяща сякаш изпод клоните на гора, и украсяваха със златни инкрустации лимоновото дърво на скрина. Но в някои много редки дни не заварвахме мимолетната украса на скрина, стигнехме ли до улица Сент-Еспри, отблясъкът на залеза по стъклата на прозореца бе угаснал, а езерото в подножието на Калвер бе загубило пурпура си. Понякога то бе придобило вече опалов цвят, дълъг лунен лъч го прекосяваше от край до край, който постепенно се разширяваше и се диплеше като водата под него. Тогава, доближавайки нашата къща, ние забелязвахме пред прага на вратата нечия сянка и мама ми казваше:

— Божичко! Ето че Франсоаз дебне завръщането ни. Леля ти сигурно се тревожи, всъщност много закъсняхме.

И без да събличаме връхните си дрехи, ние се качвахме бързо при леля Леони, за да я успокоим и да й докажем, че не ни се е случило нищо въпреки опасенията я. Ходили бяхме само „към Германт“, а естествено, отидеш ли в тази посока, никога не можеш да знаеш със сигурност в колко часа ще се върнеш. Впрочем леля отлично знаеше това.

— Ето, виждате ли, Франсоаз, нали ви казах, че са отишли към Германт! — казваше леля. — Божичко! Кой знае колко са огладнели! А

бутчето сигурно съвсем се е изсушило след толкова чакане. Пък и връща ли се човек в такъв час! Така, значи, ходихме към Германт!

— Мислех, че са ви уведомили, Леони — отвръщаше мама. — Мислех, че Франсоаз ни е видяла, като излязохме през малката врата на зеленчуковата градина.

Защото в околностите на Комбре имаше две места, където можеше да се отиде на разходка, и те бяха в съвсем противоположни направления, така че действително не излизахме от къщи през една и съща врата когато искахме да отидем в едната или другата посока към Мезеглиз-ла-Виньоз или както ние казвахме „на път към Суан“, защото, за да отидем натам, минавахме пред имението на господин Суан, и към Германт. Всъщност аз никога не видях нищо друго от Мезеглиз-ла-Виньоз освен пътя натам и външните хора, които идваха в неделен ден на разходка в Комбре вече действително „непознати“ както за леля, така и за нас, биваха произведени на това основание в жители на Мезеглиз. Колкото до имението Германт, един ден — само че много по-късно — щях да го опозная по-добре. Ако през цялото ми юношество селцето Мезеглиз остана за мене недостъпно като хоризонта, който вечно бяга пред погледа ни, колкото и далеч да отидем, скрито зад гънките на терена, чувствително по-различен от терена на Комбре, имението Германт пък ми се струваше крайният, по-скоро идеален, отколкото реален предел в тази посока, кажи-речи, отвлечен географски израз от рода на линията на екватора, полюса, Ориента. По онова време думите „да тръгнем към Германт“, за да отидем в Мезеглиз или обратното, биха ми се сторили също така лишени от смисъл, както ако кажем, че тръгваме на изток, за да отидем на запад. Понеже баща ми постоянно повтаряше, че пътят към Мезеглиз бил най-хубавият равнинен пейзаж, който познавал, а пътят към Германт най-типичният речен изглед, аз им придавах, схващайки ги като две обособени единици, сцеплението и единството, с които се отличават само творенията на нашия ум. Най-малката тяхна частица ми изглеждаше ценна носителка на свойственото им превъзходство, докато малко встрани от тях, преди да стигнем до свещената пръст на единия или другия, чисто материалните пътища, между които те бяха включени като идеална равнинна гледка или идеален речен пейзаж, изобщо не заслужаваха труда да бъдат гледани, както не си заслужава да гледаш малките улички в съседство с театъра, ако си влюбен в

драматичното изкуство. Но в моето съзнание ги делеше не толкова разстоянието в километри помежду им, колкото разстоянието между двете части на мозъка ми, заети с тях, а това мисловно разстояние не само отдалечава, но и разграничава съответните обекти, като ги поставя същевременно на друга плоскост. Разграничението беше станало още по-пълно, защото ние бяхме свикнали никога да не ходим в един и същ ден и на двете места, а един ден към Мезеглиз, друг ден към Германт и това обстоятелство ги изолираше далеч едно от друго в затворените нескачени съдове на различни следобеди.

Когато имахме намерение да се разходим по пътя към Мезеглиз, излизахме от къщи, като че ли ни е все едно накъде ще тръгнем (не много рано, дори ако бе облачно, защото разходката не беше кой знае колко дълга и не се увличахме да ходим много надалеч), през главната врата на лелината къща откъм улица Сент-Еспри. Отвръщахме на поздрава на оръжейника, пускахме писмата в пощенската кутия, предавахме пътем на Теодор поръчката на Франсоаз, останала без олио или кафе, и излизахме от градчето по пътя край бялата ограда на парка на господин Суан. Още отдалеч усещахме уханието на неговите люляци, дошло да посрещне външните хора. Люляковите храсти вдигаха любопитно измежду свежозелените си сърцевидни листа кичестите си лилави или бели кичури, лъщящи дори на сянка от слънцето, в което са се къпали. Някои, полузатулени от къщичката на пазача, наричана от нас „къщата на стрелците“, подаваха розовото си минаре над керемидите на готическия й покрив. Пролетните нимфи биха бледнеели пред тия млади хубавици, които възпроизвеждаха във френската градина ярките и чисти цветове на персийските миниатюри. Въпреки желанието ми да обгърна кръшната им талия и да привлека към себе си звездовидните букли на уханната им глава, ние отминавахме, без да спираме, понеже след женитбата на господин Суан родителите ми не ходеха вече в Тансонвил. За да не изглежда, че надзъртаме в парка му, ние вървяхме не по пътя край неговата ограда, който се изкачва направо към нивите, а по друг, обиколен път, който също извеждаше там, но правеше голям завой и доста ни отдалечаваше. Веднъж дядо каза на баща ми:

— Нали си спомняте, Суан каза вчера, че жена му и дъщеря му заминавали за Реймс и той щял да се възползува от отсъствието им, за да прекара едно денонощие в Париж. Бихме могли да минем покрай парка му, щом двете дами няма да са там, и по този начин ще си скъсим пътя.

Спряхме за миг пред оградата. Люляците вече прецъфтяваха. Някои цветове все още разпукваха пищно нежните си топчици във високите лилави свещници, но на много места в листака, където преди седмица само се разливаше тяхната пухкава уханна пяна, сега вехнеха спаружени кичури, смалени и потъмнели, загубили аромата си. Дядо показваше на баща ми какво бе променено в парка и какво не от времето на разходката, която той бе направил с бащата Суан в деня на смъртта на жена му. Той се възползува от случая, за да разкаже още веднъж тази случка.

Право пред нас се простираше алея, засадена с латинки по края, която се изкачваше, заляна в слънце към замъка. Вдясно пък теренът беше съвсем равен. Там имаше малко езерце, засенчено от големите дървета около него, изкопано още от родителите на Суан. И най-изкуствените човешки творения се явяват подражание на природата, но някои места винаги налагат около себе си своята специфична власт и развяват невъзмутимо допотопните си флагове сред нечие имение също както в някое най-затънтено кътче далеч от всяка човешка намеса. Тази власт произтича от законите за слънчевото облъчване и не се съобразява с човешките дела. Така например в подножието на алеята, в чийто горен край се намираше изкуственото езерце, се бе образувала двойна естествена нежносиня корона, сплетена от незабравки и зеленика, която опасваше засененото чело на водите, а гладиолите, прегънали с царско безгрижие мечовете си, простираха над водния коноп и нагазилата във водата лютика разкъсаните виолетови и жълти цветове на езерния си скиптър.

Заминаването на госпожица Суан, което, осуетявайки страшната възможност да бъда познат и презрян от това щастливо момиче, приятелка на Бергот, разглеждащо заедно с него катедралите, ако го зърнех в някоя алея, ми правеше същевременно съвсем безинтересно имението Тансонвил, което за пръв път можех да разгледам на воля, но в очите на дядо и на баща ми това обстоятелство му придаваше ново предимство и краткотрайна прелест, както липсата на облаци прави по-

приятен планинския излет. Благодарение на това отсъствие денят ставаше особено привлекателен за разходка по този път. Щеше ми се сметките им да излязат погрешни и госпожица Суан и баща й да изникнат като по чудо тъй близо до нас, че да нямаме време да ги избегнем и да бъдем принудени да се запознаем с девойката. Затова, когато съзрях на тревата — знак за нейното възможно присъствие — една количка, забравена до въдица, чиято тапа плаваше над водата, побързах да отклоня в друга посока погледите на баща ми и дядо ми. Впрочем Суан бе споменал пред нас, че не било любезно от негова страна да отсъствува, защото имал роднини на гости в къщи. Така че въдицата можеше да е на някой от тях. В алеите не се чуваше никакъв шум от стъпки. Кацнала по средата на високо непознато дърво, невидима птичка се чудеше как да скъси деня и изследваше с продължителен писък околната самота, но тя откликваше така единодушно, песента й така се сблъскваше с тишината и неподвижността, че като че ли спираше завинаги мига, който се бе опитала да ускори. Светлината падаше тъй неумолимо от втренченото небе, че човек би желал да се изплъзне от внимателното му око, а спящата вода, чийто сън постоянно се нарушаваше от насекомите, бленуваща навярно за някой въображаем Маелстром, увеличаваше смущението, обзело ме при вида на корковата тапа, повлечена като че ли шеметно по безмълвната шир на отразеното небе. Тя сякаш се канеше да потъне почти вертикално и аз се питах дали, независимо от желанието и страха ми да срещна госпожица Суан, не би трябвало да я предупредя, че рибата е налапала кукичката. Но в същия миг се спуснах да догоня тичешком баща ми и дядо, които ме викаха, изненадани, че не вървя след тях по тесния път, който се вие към нивята. Той цял беше напоен от аромата на глогините. Живият плет образуваше същинска върволица от параклиси с открити олтари, засипани от цветовете им. А слънчевите лъчи тъчаха под тях светла решетка, напомняща църковен прозорец. Уханието им, също така наситено и необхватно, както когато стоях пред олтара на Богородица, а цветовете им, също така празнични. Те държаха разсеяно всеки своето блестящо букетче от тичинки, които се открояваха върху ягодово белите листенца на цвета, нежни и лъчезарни пипала на пламтящия плодник, подобни на тънките пръчици по църковния амвон или пречките на стъклописите. Колко по-простовати и селяшки щяха

да изглеждат в сравнение с тях шипките, които след няколко седмици също щяха да плъзнат под яркото слънце по същия този полски път в едноцветните си розови копринени елечета, литващи при най-малкия полъх на вятъра.

Но колкото и да стоях пред глогините, вдъхвайки тяхното невидимо и натрапчиво ухание, като за миг го изгубвах и после пак го, намирах, поднасяйки го на съзнанието си, което се чудеше какво да прави с него, сливайки се с техния ритъм, пръскащ с младенческа игривост цветовете им на най-неочаквани разстояния, напомнящи музикални интервали, аз вкусвах безконечно все същото наслаждение, обилно, неизчерпаемо, без да мога да го анализирам по-добре. По същия начин се случва да изсвирите сто пъти поред някоя мелодия, без да вникнете напълно в тайната й. Аз се извръщах за миг от тях, за да ги атакувам с по-свежи сили. Вдигах поглед към насипа, който се изкачваше стръмно към нивите, любувах се на няколко самотни макове или стръкчета синчец, изостанали лениво назад, благодарение на които насипът напомняше бордюр на килим, в който само е загатнат полският мотив, разработен богато във вътрешната част. Пръснати нарядко като усамотени къщи, които издават присъствието на близкото вече село, тези цветя бяха за мене предвестници на безбрежната шир с гривести жита и разпенени облаци и зърнех ли един-единствен мак, забучен на мачтите й, развяващ на вятъра червения си флаг над мазната й черна шамандура, сърцето ми забиваше лудо. Така пътникът, зърнал в някоя плитчина първата заседнала лодка, край която се суетят калафатчици, се провиква, без да е зърнал още синята повърхност: „Морето!“

После отново обръщах взор към глогините, въобразявайки си, както пред някой шедьовър, че ще ги видя по-добре, ако престана да ги гледам за миг. Но колкото и да ограничавах с длани зрителното си поле, за да не виждам нищо друго освен тях, чувството, което глогините будеха в мен, си оставаше смътно и неопределено — то напразно се опитваше да се освободи, да се слее с цветовете им. Те не ми съдействуваха, за да си го изясня, а и никои други цветя не можеха да ми помогнат в тази задача. В този миг, доставяйки ми удоволствието, което изпитваме, когато видим непозната досега от нас творба на любим наш художник или когато ни заведат пред завършена картина, която сме виждали само скицирана с молив, или когато чуем

позната пиеса за пиано, нагиздена в цветовете на оркестъра, дядо ме извика, посочвайки ми плета на Тансонвил:

— Нали си по глогините, виж колко е хубава оная там, розовата!

Всъщност това беше пак обикновена трънка, само че розова, много по-хубава от белите. И тя също беше в празнична премяна — стъкмена като за истинско тържество, каквито са единствено църковните празници, съвсем различни от светските празници, в които няма нищо празнично и за които няма специално предназначени дни, — само че още по-пищна премяна, защото цветовете, накацали плътно едни над други по клонките, тъй че да не остане нито едно неокичено ъгълче, като овчарска гега, отрупана с помпони в стил рококо, бяха цветни, следователно по-висококачествени, според естетиката на Комбре, ако се съди по ценоразписа в магазина на площада или при Камю, където розовите сладки бяха по-скъпи от обикновените. Нима самият аз не ценях повече сиренето с розов каймак (в който ми бяха разрешили да смачкам предварително ягоди)? Тази глогина беше избрала именно цвета на сочен плод или на нежна притурка към празничната премяна. Този цвят е по-очебийно хубав в очите на децата, тъй като им показва нагледно превъзходството си. Затова подобни цветове са винаги по-живи и по-естествени за децата, отколкото други багри, дори след като те разберат, че не им обещават нищо вкусно за ядене и че шивачките не ги избират нарочно за гарнитура. И ето че аз тутакси почувствувах, също както пред белите глогини, но с още по-силно възхищение, че цветята изразяват идеята за празник не изкуствено, не посредством някакво човешко изобретение, но че самата природа бе вложила спонтанно в тях този смисъл с простодушието на селска бакалка, като е отрупала храста с нежнорозови розички в провинциален стил помпадур, за да го превърне в открит олтар. По върховете на клонките гъмжаха хиляди по-бледо оцветени пъпки, напомнящи вретеновидните саксии, увити в дантелена хартия, които украсяват олтара в дни на големи празници. В леко открехнатите им чашки се виждаха — както в дъното на купа от розов мрамор — червени жилчици, които много повече, отколкото цветовете издаваха непобедимата природа на трънката, която, където и да напъпи, където и да цъфне, може да бъде само розова. Включен като другите в живия плет, но така изпъкващ в него, като млада девойка, нагиздена за празненство сред куп делнично облечени хора, които

няма да ходят никъде, съвсем готов за Мариинията месец, в който сякаш внасяше вече своя дял, пленителният набожно настроен храст блестеше, усмихвайки се в росната си розова премяна.

През плета се виждаше вътре в парка алея, оградена от жасмини, градински теменуги и върбинки, между които шибоите отваряха свежата си розова торбичка, дъхаща на обработена кордовска кожа, а върху чакъла се валяше дълъг разгънат маркуч за поливане, боядисан в зелено. На места той издишаше и през дупчиците избликваше вертикално призмовидно ветрило от многоцветни капчици, от които цветята черпеха уханието си. Изведнъж аз се заковах на място, безсилен да направя нито крачка повече. Едно червенокосо момиченце, което по всяка вероятност се връщаше от разходка, с градинска мотичка в ръка, се бе загледало в нас, вдигнало осеяното си с розови лунички лице. Черните му очи блестяха и понеже още оттогава не умеех (а и по-късно не успях да се науча) да анализирам обективните съставни елементи на някое силно впечатление или, с други думи, понеже ми липсваше достатъчно „усет“, за да отделя представата за цвета на очите на това момиче, дълго време, всеки път, когато си помислех за него, блестящите му очи изплуваха винаги в паметта ми в яркосин цвят, защото то бе светлокосо. Така че, може би ако очите му не бяха толкова черни, те изненадваха всеки, който ги видеше, аз нямаше да се влюбя — както това ми се случи — преди всичко в сините му очи.

В първия миг погледнах девойката с поглед, който не принадлежи само на зрението, поглед, подобен на прозорец, през който надничат жадно всички сетива, разтревожени и зашеметени, поглед, който би желал да докосне, да плени, да грабне не само тялото, но ведно с него и душата. После, понеже много ме беше страх да не би баща ми или дядо да забележат девойката и да ме накарат да се отдалеча, като ми поръчат да потичам малко пред тях, аз я погледнах повторно с неволна молба, стремейки се да й внуша да ми обърне внимание, да ме запомни. Тя стрелна очи напред и встрани, за да добие представа за дядо и баща ми, но, изглежда, те не й направиха никакво впечатление, защото се извърна с безразлично и презрително изражение и се отмести встрани, за да бъде извън тяхното зрително поле. И докато те продължаваха да вървят нагоре, без да я забележат, и отминаха напред, тя насочи към мене очи, без да влага в тях някакво

особено съдържание, без да дава вид, че ме вижда, но така втренчено и с такава едва доловима усмивка, че съгласно понятията за добро възпитание, които ми бяха втълпени, държането й можеше да бъде изтълкувано само като проява на оскърбително пренебрежение. В същото време тя направи неприличен жест с ръка, който, отправен публично към непознато лице, имаше според малкия речник за добри обноски, който носех със себе си, едно-единствено значение — умишлена безочливост.

— Хайде, Жилберт, идвай! Какво правиш? — извика с остър и нетърпящ възражение глас една дама в бяло, която не бях видял досега.

Малко по-далеч от нея някакъв мъж, когото не познавах, облечен в ленен костюм, ме наблюдаваше втренчено с изпъкналите си очи. Момичето тутакси престана да се усмихва, взе мотичката си и се отдалечи, без да се обърне повече към мене, с покорно, но непроницаемо и потайно изражение.

Така мина край мене името Жилберт, превръщайки в личност непознатото миг преди това видение. Така мина то над жасмините и шибоите, рязко и свежо като капките на зеления маркуч, насищайки и оцветявайки пластовете чист въздух, които бе прекосило — и изолирало, — с тайната на живота на момичето, отредена за щастливците, които живееха, които пътуваха с него. Това произнесено на глас име разстла очебийно под розовата трънка, на височина на рамото ми, квинтесенцията на тяхната близост с девойката с нейния неизвестен живот, в който аз едва ли щях да проникна. За миг (докато се отдалечавахме и дядо мърмореше: „Горкият Суан, как само го разиграват! Карат го да заминава, за да може тя да остане сама със своя Шарлю, защото това е той, познах го! И да замесват и детето в тая мръсотия!“) впечатлението от деспотичния тон, с който майката на Жилберт се бе обърнала към нея, без тя да й възрази, показвайки ми любимата принудена да се подчини някому, а не всесилна, поуспокои болката ми, вдъхвайки ми известна надежда, и поохлади любовта ми. Но скоро това чувство се разгоря отново в мене под форма на реакция. Унижението ми сърце закопня да бъде наравно с Жилберт или да я снижи до себе си. Бях влюбен и съжалявах, че не се бях сетил навреме да я обидя, да й причиня болка и да я принудя да си спомня за мене. Тя ми се струваше толкова хубава, че бих желал да се върна назад и да й извикам пренебрежително: „Колко грозна и смешна ми се виждате,

колко сте ми противна!“ А междувременно се отдалечавах, отнасяйки завинаги като пръв идеал на щастие, недостъпно за деца като мене поради природни закони, които не могат да се преодолеят, образа на едно червенокосо момиченце с обсипана с розови лунички кожа, което се смее с мотичка в ръка и плъзга по мене източения си потаен и неизразителен поглед. А обаянието на името му бе изпълнило с благовоние въздуха под розовите тръпки, където бе прозвучало едновременно и за двама ни, то щеше да се разпръсне, да се разпространи, да обхване и да разкраси всичко около девойката, дядо й, баба й, които моите близки бяха имали неизказаното щастие да познават, възвишената професия на борсов посредник, изпълващия ме с носталгия квартал Шанз-Елизе в Париж, където тя живееше.

— Леони — каза дядо, когато се прибрахме, — трябваше да бъдеш с нас преди малко. Не би познала Тансонвил. Ако не ми беше неудобно, щях да ти откъсна един клон от розовите глогини, които ти толкова много обичаше.

Дядо осведомяваше така леля Леони за нашата разходка било за да я разсее, било защото още не бяхме загубили надежда, че ще успеем да я убедим да излезе. Тя обичаше между другото много някога това имение и Суан беше един от последните й познати, които приемаше, след като беше затворила вратата си за всички други. И също както той сега понякога питаше как е леля (той питаше все още церемониално само за нея дали може да я види), тя караше да му отговорят, че е уморена, но ще го приеме следния път, така пък тя тази вечер ни каза:

— Да, някой ден, когато времето е хубаво, ще отида с кола до вратата на парка му.

Тя казваше това искрено. Искрено би желала да види Суан и Тансонвил. Но самото желание изчерпваше вече малкото жизнени сили, които й оставаха. Осъществяването му би надхвърлило възможностите й. Понякога хубавото време й възвръщаше малко енергия, тя ставаше, обличаше се. Умората започваше, преди да е минала в другата стая, и тя молеше да й помогнат да си легне отново. За нея бе започнал вече — много по-рано, отколкото обикновено — върховният отказ на старостта, която се подготвя за смъртта и се прибира в какавидата си. Този отказ се наблюдава в края на някои съществования, които са траяли дълго, даже между приятели, свързани с близки духовни връзки, които, прехвърлили известна възраст,

престават да пътуват или да излизат, за да се видят, престават да си пишат и си дават сметка, че няма повече да общуват в този свят. Леля сигурно знаеше отлично, че няма да види вече Суан, че никога няма да излезе от къщи, но понасяше може би сравнително леко окончателното си оттегляне от света по същата причина, която според нас би трябвало да й го направи по-мъчително: това отшелничество, наложено й от ежедневното, наблюдавано от самата нея, отпадане на силите й, което превръщаше всяко нейно действие или движение в умора, ако не в болка, я караше да чувствува благодатната възстановителна сладост на пълния покой, прекаран в бездействие, усамотение и тишина.

Леля не отиде да види плета с розовите глогини, но затова пък аз непрекъснато питах родителите си дали тя няма да отиде да им се полюбува, дали някога е ходела, често в Тансонвил, мъчейки се да ги накарам да говорят за родителите на госпожица Суан, за нейните дядо и баба, които превъзнасях мислено като богове. Когато беседвах с родителите си, аз копнеех да чуя от тях името Суан, станало за мене едва ли не митологично. Не смеех да го произнеса сам, но ги подвеждах към разговори, засягащи пряко или косвено Жилберт и семейството й, за да не се чувствувам заточен премного далеч от нея. Преструвайки се например, че уж смятам професията на дядо за наследствена в семейството ни или че плетът с глогините, който леля би желала да види, спада към общинските имоти, принуждавах баща ми тутакси да поправи заблуждението ми и да възкликне привидно по свой почин, а не по мое внушение:

— Нищо подобно! Този пост беше по-рано на бащата на Суан!

Или:

— Този плет е част от парка на Суан.

В такива моменти трябваше да си поема дъх, като че ли това име, написано вътре в мен, толкова много ми тежеше, че ме задушаваше, а когато го чуех, произнесено на глас, ми се струваше по-плътно от всяко друго име, защото се бе надебелило от многократното произнасяне наум дълбоко в душата ми. То извикваше в мене толкова голямо удоволствие, че се срамувах, задето съм се осмелил да го поискам от родителите си, на които навярно бе струвало много усилия да ми го доставят, при това съвсем безкористно, защото сигурно не представляваше никаква радост за самите тях. Затова отклонявах разговора от деликатност. А и от морални задръжки. Всичкото странно

обаяние, което влагах в името Суан, избликваше наново за мене, когато те го произнесяха, и изведнъж ми се струваше, че родителите ми не могат да не го доловят, че те непременно чувствуват нещата като мене, че на свой ред споделят, вкусват и едва ли не обсебват моите мечти и страдах, въобразявайки си, че съм ги потъпкал и омърсил.

Когато същата година родителите ми решиха да се приберем в Париж малко по-рано, отколкото друг път, сутринта преди заминаването ни, накъдрен и натъкмен за снимка, с нова шапка, която слагах за първи път, и кадифено палтенце, мама ме намери след дълго търсене на малката стръмна пътечка край Тансонвил, облян в сълзи, обхванал с ръце бодливите клони, за да се сбогувам с глогините. Подобно на принцеса от трагедиите, притеснена от накитите си, непризнателен към ръката, която пряко волята ми бе навила на букли косите ми и ги бе подредила грижливо около челото ми, аз тъпчех с крака книжките от косите си и новата си шапка. Майка ми не се трогна от сълзите ми, но не можа да въздържи възмущението си пред издънената шапка и съсипаната дреха. Аз не чувах упреците й.

— Бедни мои глогини — шепнех, задавен от хълцания, — знам, че вие не искате да ме натъжите, знам, че не искате да замина. Вие никога не сте ми причинявали болка. Затова винаги ще ви обичам.

И изтривайки сълзите си, аз им обещавах да не подражавам, когато порасна, на безсмисления живот на другите хора и дори в Париж през пролетните дни, вместо да ходя по гости и да слушам глупости, да отивам в полето, за да се любувам на първите цъфнали глогини.

Излезехме ли веднъж сред нивите, по време на цялата ни разходка по пътя към Мезеглиз не се разделяхме вече с тях. Там вечно се носеше като невидим бродник вятърът, който беше за мене домашният дух на Комбре. Всяка година, в деня на пристигането ни, за да почувствувам, че наистина съм в Комбре, аз се качвах там, за да го видя как препуска, развял плащ, карайки ме да тичам подир него. Когато отивахме към Мезеглиз, вятърът беше постоянен наш спътник по високото плато, където на много левги не среща никаква неравност на терена. Знаех, че госпожица Суан ходи често в Лаон за два-три дни и макар че селото се намираше на няколко левги, тъй като за сметка на голямото разстояние нямаше никакво препятствие, щом в горещите следобеди духнеше откъм далечината вятър, навеждайки житата и

разлял се като вълна по цялата безбрежна шир, стигнеше чак до нас, за да си легне с топъл шепот в краката ми сред детелината и люцерната, това общо и за двама ни поле сякаш ни сближаваше, свързваше. Аз си мислех, че същата въздушна струя е минала и край нея, че тя ми носи някакво непонятно нейно послание, затова едва усетил полъха й, я целувах жадно. Вляво имаше едно село, което се наричаше Шанпийо (Campus Pagan[4] според свещеника). Вдясно стърчаха отвъд житата двете ажурни камбанарии на „Сент-Андре-де-Шан“, източени, люспести, нарязани от симетрични линии, надупчени от вдлъбнатини по цялото си протежение, пожълтели и грапави самите те като два житни класа.

Разположени симетрично сред неподражаемата шевица на листата си, които не могат да се смесят с листата на никое друго овощно дръвче, ябълките разтваряха големите си бели сатинирани цветове или провисваха плахите си букети от розовеещи пъпки. По пътя към Мезеглиз за пръв път ми направи впечатление кръглата сянка на ябълковите дръвчета върху заляната от слънцето земя, както и безплътните полегати златокопринени нишки, които залезът тъчеше под листака, а баща ми ги късаше с бастуна си, но не можеше да ги изкриви.

Понякога в следобедното небе се мярваше бегло луната, бяло облаче без блясък, подобна на безименна актриса, която, докато дойде време да излезе на сцената, гледа от залата играта на другарите си, облечена в обикновените си дрехи, без да привлича вниманието на зрителите. Обичах да срещам отново нейния лик по картините и в книгите, но тия произведения на изкуството — поне през първите години, преди Блок да приучи очите и мисълта ми към по-изтънчени хармонии — се различаваха коренно от творбите, в които луната би ми се сторила хубава днес и в които тогава едва ли бих я познал. Такива бяха например романите на Сентин или пейзажите на Глер, в които тя ясно очертава сребърния си сърп на небето, наивни и непълни произведения, съответстващи на собствените ми впечатления. Бабините сестри се чудеха как мога да ги харесвам, защото според тях децата трябвало да четат още от най-ранна възраст произведенията, които всъщност човек може да вкуси напълно само когато достигне известна зрелост. Те обаче намираха, че предпочитанието на децата към подобни книги било мерило за вкуса им. Може би си представяха

естетическите ценности като материални предмети, осезаеми от само себе си за всяко отворено око, без да е необходимо в собственото сърце на читателя да назреят бавно равностойни морални ценности.

В Монжувен, чифликчийска къща, разположена пак по пътя към Мезеглиз край голямо блато в подножието на обрасъл в храсти рид, живееше господин Вентьой. Затова често срещахме по пътя дъщеря му, подкарала кабриолетчето си в силен тръс. От няколко години насам я срещахме вече не сама, но с една нейна по-възрастна приятелка, ползуваща се с лошо име в нашия край. Един ден тя окончателно се настани в Монжувен. Хората казваха:

— Възможно ли е този нещастник Вентьой да е толкова заслепен от любовта към дъщеря си, че да не чува какво се говори и да й позволява, той, който се скандализира само от една дума, казана „не на място“, да прибере под покрива си подобна жена! Седнал да разправя, че била изключителна личност с рядко благородно сърце и необикновена музикална дарба, която не била развила. Може да бъде сигурен, че тя не се занимава с музика, когато е с дъщеря му!

Господин Вентьой знаеше това. Забележително е наистина, че родителите винаги се възхищават от моралните качества на лицата, които имат телесна близост с техните деца. Физическата любов, така несправедливо набедена, до такава степен подтиква цялото ни същество да покаже и най-малкото доброта и преданост, на които е способно, че тия добродетели блясват дори пред очите на непосредствено заобикалящите ни хора. Доктор Перспие, напълно безобиден с дебелия си глас и гъсти вежди, лесно можеше да играе коварна роля, без ни най-малко да увреди на непоклатимата си и незаслужена репутация на благосклонен мърморко. Той умееше да разсмива до сълзи свещеника и когото да е другиго, като заявяваше с грубия си тон:

— Че какво пък толкова! Изглежда, че госпожица Вентьой свири на четири ръце със своята приятелка. Чудно ли ви се вижда? Лично аз не зная нищо, но татко Вентьой ме уверяваше, че е така, и то вчера. Най-сетне момичето има право да обича музиката. Аз не съм привърженик да се пречи на артистичните призвания на децата. А, изглежда, и Вентьой мисли като мене. Освен това и той свирел с приятелката на дъщеря си. Ах, дявол да го вземе, голямо свирене пада в онази бърлога! Но какво смешно намирате? Свирят си хората

повечко, отколкото трябва. Оня ден срещнах татко Вентьой на гробищата. Едва се държеше на краката си.

За всички, които като нас бяха свидетели на държането на господин Вентьой по онова време, на старанията му да избягва познатите си, на състаряването му само за няколко месеца, на затварянето му в мъката, на неспособността му за каквото и да е усилие, което не бе пряко свързано с благополучието на дъщеря му, на стоенето му по цели дни пред гроба на жена му, беше съвършено ясно, че той чезне от мъка и те не можеха да се съмняват, че си дава отлично сметка за приказките, които се носеха. Той ги знаеше, а може би ги смяташе за основателни. Едва ли съществува човек, колкото и голяма да е собствената му добродетел, който да не е принуден някой ден от стечението на обстоятелствата да живее в близост именно с най-неотстъпно порицавания от него порок, без впрочем да го разпознае напълно под особената дегизировка, под която се е скрил, за да влезе в допир с него и да му причини страдание: странни думи, необяснимо държане в дадена вечер на същество, което той има толкова основания да обича. За човек като господин Вентьой сигурно е било много по-мъчително да се примири с подобно положение, понеже той неправилно го смяташе присъщо само на бохемските среди. А такива положения възникват всъщност всеки път, когато някой порок, поощрен от самата природа у детето, резултат в някои случаи само на злощастно комбиниране на добродетелите на бащата и майката, трябва да си намери сигурно място. Но ако господин Вентьой отгатваше донякъде поведението на дъщеря си, от това съвсем не следваше, че неговият култ към нея бе намалял. Фактите нямат достъп в света на нашата религия. Те не я пораждат и не могат да я разрушат. Те могат да й представят най-категорични опровержения, без да я отслабят, и цяла лавина от безспирни нещастия и болести в някое семейство няма да го накара да се усъмни в божията доброта или в способността на домашния лекар. Но когато господин Вентьой мислеше за дъщеря си и за себе си, за доброто име на семейството си, изхождайки от хорското мнение, когато се опиташе да си представи как ги вижда обществото, той преценяваше собственото си обществено положение от гледището на най-враждебно настроения жител на Комбре и се виждаше ведно с дъщеря си на самото дъно, в тинята, затова от известно време неговото държане издаваше, от една страна, смирение и уважение към всички,

които бяха над него и които той гледаше от обществените низини, макар и досега да са се намирали много по-ниско от него, а от друга — стремеж да се домогне до тях: държане, което се явява почти механична последица от всяко падение.

Веднъж, както вървяхме със Суан по една улица в Комбре, господин Вентьой излезе иззад пресечката и така неочаквано се намери лице в лице с нас, че нямаше време да ни избегне. С надменното милосърдие на светски човек, който след разрушаването на собствените си морални предразсъдъци намира в чуждото безчестие само повод за благосклонно внимание, което гъделичка толкова повече самолюбието на онзи, който го оказва, колкото е по-ценно за човека, който го получава, Суан разговаря надълго с господин Вентьой, на когото дотогава не казваше нито дума, и го попита, преди да се раздели с нас, дали не би изпратил дъщеря си да посвири в Тансонвил. Преди две години подобна покана би изпълнила с възмущение господин Вентьой, но сега тя извика у него такава признателност, че той счете за свой дълг да се въздържи да я приеме. Любезността на Суан към дъщеря му му се струваше сама по себе си толкова ценна и неочаквана морална опора, че според него бе много по-добре може би да не я използува, за да изпита чисто платоничната радост, че може да разчита на нея.

— Какъв прекрасен човек — ни каза той, когато Суан се раздели с нас, със същото почтително възхищение, което кара умни и хубави жени от буржоазията да се отнасят с уважение и да не могат да устоят на обаянието на някоя херцогиня, дори ако тя е глупава и грозна. — Какъв прекрасен човек! Колко жалко, че сключи този тъй „неподходящ“ брак!

Тогава — и най-искрените хора не са напълно чужди на лицемерието и щом дадена личност не е вече между тях, разголват и изказват открито мнението си за нея — родителите ми порицаха заедно с господин Вентьой женитбата на Суан в името на принципи и условности, които излизаше, че и старият музикант спазва, щом обсъждаха с него този проблем, като хора, мислещи по еднакъв начин. Господин Вентьой не изпрати дъщеря си у Суан. А Суан всъщност съжаляваше за това. Защото всеки път, когато се разделяше с господин Вентьой, той си спомняше, че от известно време иска да го пита дали, както предполагаше един негов съименник, не му е роднина. И този

път се бе наканил да не забрави въпроса си, когато господин Вентьой изпрати дъщеря си в Тансонвил.

Понеже разходката по пътя за Мезеглиз беше по-кратка от двете разходки около Комбре и затова я пазехме за дните, когато времето беше несигурно, откъм Мезеглиз често идваха дъждове и ние винаги гледахме гората на Русенвил да е пред очите ни, за да се подслоним под гъсталака в случай на нужда.

Слънцето често се скриваше зад облак, който накърняваше овала му, докато то пък позлатяваше краищата му. Равнината помръкваше за миг, макар да беше още светло, и целият живот замираше, докато малкото селце Русенвил очертаваше с поразителна точност и съвършенство на фона на небето релефните си бели ръбове. Ветрецът подгонваше някой гарван, който тупваше в далечината, а гората в дъното изглеждаше по-синя в сравнение с побелялото небе както в стандартните рисунки между прозорците по фасадите на старите къщи.

Друг път заваляваше дъжд, както предсказваше латинката от витрината на оптика. Водните капки се спускаха в забързани редици от небето като литнали вкупом прелетни птици. Без да се отбият от пътя си, без да се отделят от дружките си, те не вървяха наслуки, докато прекосяваха бързо въздуха, всяка запазваше мястото си, увличайки следващата, и небето ставаше по-тъмно, отколкото при отлитането на лястовиците. Ние се скривахме в гората. Когато керванът им се източеше, някои от тях, по-немощни, по-бавни, се влачеха още на опашката. Но ние излизахме от убежището си, защото капките се задържат по-дълго в гората и земята навън беше почти суха, докато по жилките на листата все още се плъзгаше някоя и друга, увисваше за миг на върха, отпочинала и проблясваща на слънцето, после се откъсваше внезапно от високия клон и тупваше на носа на някой от нас.

Много пъти се подслонявахме, размесени с каменните светци и патриарси, и в преддверието на „Сент-Андре-де-Шан“. Колко типично френска беше тази църква! Над вратата — светци, крале-рицари с хералдическия крем в ръка, сватбени и погребални сцени, изобразени както навярно ги виждаше мислено нашата Франсоаз. Скулпторът беше разказал и няколко случки из живота на Аристотел и Вергилий по същия начин, по който Франсоаз разказваше в кухнята епизоди от

живота на свети Луи, третирайки го като свой личен познат, най-често, за да очерни чрез сравнението си моите родители, далеч не толкова справедливи като него. Чувствуваше се, че понятията на средновековния скулптор и на средновековната селянка (живееща в XX век) за древната или християнската история със своята неточност и простодушие произхождат не от книгите, а от някаква старинна, пряка традиция, предавана без прекъсване от уста на уста, изопачена, неузнаваема, но жива. В готическите скулптури на „Сент-Андре-де-Шан“ разпознавах и друг жител на Комбре, също така типичен и предречен от средновековния скулптор: младия Теодор, чирака на Камю. Впрочем Франсоаз до такава степен чувствуваше в това момче родния край и съвременника, че когато леля Леони беше толкова болна, че не можеше сама да я обърне в леглото или да я занесе в креслото й, вместо да даде възможност на помощничката си „да се подмаже“ на леля, предпочиташе да извика Теодор. Между другото този хлапак, който минаваше, и то с пълно право, за негодник, беше така сроден душевно с ваятеля на „Сент-Андре-де-Шан“, що се отнася до чувството на почит, дължимо според Франсоаз на „горките болни“, на „клетата й господарка“, че когато повдигаше главата на леля върху възглавницата, той придобиваше усърдното и наивно изражение на ангелчетата от барелефа, които се суетят с вощеници в ръце около примрялата Богородица, сякаш изваяните от камък посивели лица, голи като горите зиме, бяха само задрямали, като че те стояха в запас, готови отново да разцъфнат за живот в безброй простонародни лица, почтителни и лукави като лицето на Теодор, румено като зряла ябълка. Не вече долепена до каменната стена като малките ангелчета, но отделена от преддверието, стъпила върху пиедестал като върху малко столче, за да не докосва влажната земя, една светица напомняше със сочните си бузи, твърдите гърди, изпъкнали през драперията като зрял грозд в кълчищна торба, с тясното чело, късия упорит нос, вдлъбнатите в орбитите очи и здравото си безучастно, но сърцато изражение селянките от този край. Тази прилика, придаваща на статуята известна мекота, която ме изненадваше, често биваше подчертана от някое селско момиче, дошло да се подслони в преддверието като нас. Неговото присъствие, също както пълзящите растения, поникнали в съседство с изваяни листа, имаше сякаш за цел

да ни даде възможност да преценим правдивостта на художественото произведение, съпоставяйки го със самата природа.

Когато дъждът спреше за нас, в далечината Русенвил, обетована или прокълната земя, в чиито предели аз никога не успях да проникна, продължаваше още известно време да бъде замерян като библейско селище с копията на бурята, които пронизваха косо жилищата на обитателите му, или бе получил вече опрощението на бога-отец, който му пращаше неравномерно дългите разнищени стъбла на своето слънце, напомнящи лъчи на дарохранителница, сърцевидните люлякови листа. Затова гледах без тъга тополата от улица Першан, която умоляваше сърцераздирателно бурята, скланяйки глава, пред нея. Без тъга чувах последния тътен на гръмотевицата, заглъхващ сред люляците в дъното на градината.

Ако ли пък времето беше лошо още от сутринта, родителите ми се отказваха от разходката и аз не излизах. По-късно свикнах да излизам сам и да ходя в подобни дни по пътя към Мезеглиз-ла-Виньоз, особено през онази есен, когато се наложи да дойдем в Комбре заради наследството на леля Леони. Защото тя умря най-сетне, като със смъртта си даде право и на тия, които твърдяха, че изтощителният й начин на живот ще я отнесе в края на краищата в гроба, и на ония, които винаги бяха поддържали, че страда не от въображаемо, а от органическо заболяване, но неверниците ще бъдат принудени да признаят това само когато болестта й действително я повали мъртва. Нейната смърт причини дълбока скръб само на едно същество, но затова пък жестока. През двуседмичното последно боледуване на леля Франсоаз не се отдели от нея нито за миг, не се съблече да си легне, не допусна никой друг да се грижи за нея и се откъсна от тялото й само когато го заровиха в земята. Тогава ние разбрахме, че постоянният страх, в който бе живяла Франсоаз от упреците, оскърбленията, подозренията, гневните изблици на леля, бе развил у нея едно чувство, което ние смятахме за омраза и което всъщност беше дълбока почит и привързаност. Нейната истинска повелителка, чиито хрумвания никой не би могъл да предвиди, чиито хитрини мъчно някой би могъл да предотврати, нейната господарка с отзивчиво сърце, нейният загадъчен и всевластен тиранин си бе отишъл. Ние другите малко важахме за нея в сравнение с леля. Далеч бе останало времето, когато бяхме започнали да идваме за ваканцията в Комбре и се радвахме на същото уважение,

както и леля, от страна на Франсоаз. През тази именно есен, заети с всевъзможни формалности, които не им оставяха свободно време за разходки (не особено примамливи впрочем и поради сезона), родителите ми свикнаха да ме пускат да се разхождам сам по пътя за Мезеглиз, загърнат в широк кариран лоден, който ме пазеше от дъжда. Аз го метвах с още по-голямо удоволствие върху раменете.

Понякога времето окончателно се разваляше, налагаше се да се приберем и да не излизаме чак до вечерта. Тук-там в полето, заприличало на море в тъмнината и влагата, самотни къщи, вкопчени в склона на някой потънал в нощта и водата хълм, просветваха като малки кораби, хвърлили котва за цялата нощ в открито море, с прибрани платна. Но какво значение имаше дъждът, какво значение имаше бурята? Лете лошото време е преходно, мимолетно настроение на хубавото време, което се усеща винаги непосредствено под него, съвсем различно от непостоянното хубаво време през зимата. Настанено трайно върху земята, материализирано в плътни листаци, върху които дъждът може да се лее колкото си ще, без да отнесе устойчивата им постоянна жизнерадост, хубавото време е забучило за през цялото лято своите бели или виолетови копринени флагчета дори по улиците на селото, по стените на къщите и градините. Седнал в малкия салон в очакване на часа за вечеря, аз чувах ромона на дъждовните капки по кестените, но знаех, че проливните струи само ще измият листата им, които са дали обещание да си останат по местата през цялата дъждовна нощ, като залог за лятото, за да обезпечат приемствеността на хубавото време. Може да вали и да трещи, но утре над бялата ограда на Тансонвил ще се люшкат все тъй многочислени

[177 стр.]

си, откакто бях почувствувал, че шотландските му шарки скандализират Франсоаз. Тя изобщо отказваше да проумее, че цветът на дрехите няма нищо общо с траура. А и начинът, по който ние оплакахме леля, не й се хареса: не дадохме голям обед след погребението, не променихме тона си, говорейки за леля, а аз дори си тананиках понякога. Сигурно срещнато в някоя книга — в това отношение и аз бях като Франсоаз — подобно схващане на траура в

духа на „Песента за Роланд“ и преддверието на „Сент-Андре-де-Шан“ би ми се поправило. Но щом видех Франсоаз край себе си, някакъв демон ме подтикваше да я дразня. Използувах най-малкия повод, за да й кажа, че жаля за леля само защото бе добра жена въпреки недостатъците си, но съвсем не защото ми е леля и че можеше да ми бъде леля и въпреки това да ми е омразна и никак да не жаля за смъртта й: думи, които биха ми се сторили нелепи в някоя книга.

Ако тогава Франсоаз, подобно на поетите, ме заливаше с обърканите си понятия за скръбта и семейните спомени и се извиняваше, че не умее да отговори на моите теории, казвайки: „Не мога да се изразявам“, аз тържествувах пред това нейно признание, верен на грубия здрав разум на присмехулника доктор Перспие. А ако тя добавеше: „Все пак тя ви беше от родата, няма как, трябва да имаме уважение към родата“, аз повдигах рамене и си казвах: „Какво ли съм седнал да умувам с тази селяндурка, която се изразява така неграмотно!“ и споделях по този начин в преценката си за Франсоаз просташкото отношение на хора, които дълбоко презираме, когато разсъждаваме безпристрастно, макар да сме в състояние да играем във всекидневния си живот тяхната роля.

Моите разходки през онази есен ми доставяха още по-голямо удоволствие, защото ги предприемах след продължително четене. След като бях чел до изнемога цяла сутрин в занималнята, метвах лодена на плещите си и излизах. Тялото ми, принудено дълги часове да стои неподвижно, бе набрало скорост и енергия и чувствуваше нужда да ги изразходва като пуснат в движение фарфалак. Стените на къщите, плетът на Тансонвил, дърветата от гората на Русенвил, храсталаците зад Монжувен опитваха ударите на чадъра или бастуна, чуваха радостните ми крясъци, израз — и едните, и другите — само на неясните мисли, които ме вълнуваха и не стигаха до спокойно избистряне, защото бяха предпочели пред бавното и трудно утаяване удоволствието от лесното изтичане, непосредствения излаз. Повечето пъти, когато имаме илюзията, че предаваме това, което сме почувствували, ние всъщност само се освобождаваме от преживяното, като го изваждаме наяве под неясна форма, която не ни помага да го опознаем. Опитам ли се да възстановя в паметта си всичко, което дължа на пътя към Мезеглиз, скромните открития, на които той е бил случаен декор или необходим вдъхновител, аз си спомням, че именно

през онази есен, по време на една такава разходка близо до обраслия в храсти склон над Монжувен за пръв път ме порази несъответствието между нашите впечатления и техния обичаен израз. След цял час весело боричкане с дъжда и вятъра се добрах до брега на блатото при Монжувен, пред малката колиба, покрита с керемиди, в която градинарят на господин Вентьой прибираше сечивата си. Слънцето току-що бе огряло наново небето, дърветата, стената на колибата и мокрия й още покрив, по чието било се разхождаше кокошка. Вятърът развяваше хоризонтално поникналите по стената треви и пухкавите пера на кокошката, опъваше ги на воля, а те, бездушни и леки, не му оказваха никаква съпротива. За пръв път обърнах внимание, че отражението на керемидения покрив в езерото, станало отново огледално с появата на слънцето, напомняше розов мрамор. И виждайки бледата усмивка по водата и по стената на колибата в отговор на усмивката на небето, аз се провикнах възторжено, размахвайки затворения си чадър: „Ехей!“, като същевременно почувствувах, че би трябвало да не се задоволявам с тия нищо неказващи думи, а да се опитам да анализирам по-ясно възхищението си.

В същия миг — благодарение на случайно минаващ оттам мрачен селянин, който още повече се начумери, когато едва не го ударих с чадъра си по лицето и хладно забеляза: „Хубаво време, нали, само за разходка!“ — открих още една истина: че у всички хора не възникват едновременно едни и същи чувства в предварително установен ред. По-късно установих, че всеки път, когато след дълго четене ми се щеше да побъбря, другарят, с когото горях от желание да разговарям, се беше наприказвал преди това до насита и сега предпочиташе да си чете, необезпокояван от никого. Помислех ли с топла обич за родителите си и вземех ли крайно разумни решения, които биха им доставили най-голямо удоволствие, те точно тогава научаваха за някое мое незначително, вече забравено провинение и ме упрекваха строго за него, когато се спусках нежно към тях да ги прегърна.

Понякога към възторженото възбуждение, което извикваше в мен самотата, се прибавяше друго, което не успявах да отделя ясно от първото. То се пораждаше от желанието ми да срещна внезапно някоя селянка и да я притисна в обятията си. Възникнало неочаквано, без да

съм имал време да открия причината му, посред най-различни други мисли, удоволствието, което то ми доставяше, ми се струваше висша степен на породеното от тези мисли удоволствие. Аз приписвах заслугата за новото вълнение на това, което занимаваше в момента съзнанието ми: розовото отражение на керемидения покрив, тревите, селото Русенвил, където толкова отдавна мечтаех да отида, дърветата в гората му, камбанарията на църквата му; те ми се струваха още по-желани под въздействието на тази непозната възбуда, понеже си въобразявах, че именно те са я предизвикали. А и самата тя, издула платната ми като нов, непознат попътен вятър, се стремеше привидно само към едно: да ме понесе по-бързо към тях. Но ако желанието ми да зърна изневиделица някоя жена придаваше възбудителна отсенка на очарованието ми от природата, очарованието на природата на свой ред разширяваше копнежа по жената, който иначе би бил много по-ограничен. Аз виждах в красотата на дърветата нейната красота и си въобразявах, че целувката й ще ми даде ключа за душата на познатите кръгозори, на селцето Русенвил, на книгите, които четях през годината. И въображението ми се възраждаше в съприкосновение с чувствеността, а чувствеността ми проникваше във всички кътчета на въображението ми и желанието ми ставаше безгранично. Защото, както се случва, когато потънем в мечти сред природата, понеже действието на навика се преустановява, като изключим отвлечените си понятия за нещата, ние вярваме дълбоко в своеобразието, в индивидуалния живот на мястото, където се намираме. Затова случайната минувачка, за която копнееше тялото ми, беше за мене не кой да е обект от женски пол, но непременно естествен продукт на местната почва. Защото по онова време всичко извън моето „аз“ — земята и другите живи същества — ми изглеждаха по-ценни, по-значителни, по-реално съществуващи, отколкото са те в очите на напълно завършения човек. При това аз не отделях живите същества от земята. Ако желаех селянка от Мезеглиз или от Русенвил, или рибарка от Балбек, желаех същевременно Мезеглиз или Балбек. Удоволствието, което те можеха да ми дадат, не би ми изглеждало така истинско, ако не вярвах в него, ако променях произволно условията. Да се запозная в Париж с рибарка от Балбек или селянка от Мезеглиз, би означавало за мен да получа все едно мидени черупки, които не съм намерил сам на плажа, или папрат, която не съм открил в гората. Това щеше да намали

удоволствието, което би ми доставила тази жена в обстановката, създадена от въображението ми. Но бродейки така сам из Русенвилската гора, без да мога да прегърна някоя тамошна селянка, имах чувството, че скритото съкровище, дълбоката красота на тази гора, ми остават недостъпни. Девойката, която си представях винаги окичена с листа, беше за мен едва ли не местно растение от по-висш разряд, чрез чиято структура бих вникнал по-отблизо в дълбокото очарование на този край. За мен беше много лесно да вярвам твърдо в това, както и да вярвам, че ласките, чрез които тя ще ми разкрие прелестта на природата, щяха да бъдат също особени и само те единствени биха ми доставили същата наслада, защото бях (а и дълго още щях да бъда) във възрастта, когато мъжът няма още абстрактна представа за удоволствието от притежанието на различни жени, с които го е изпитал, то още не е станало общо понятие, резултат на мисълта, че всички жени са заменими и доставят винаги една и съща наслада. Тогава тази наслада престава дори да съществува изолирано, отделно, формулирана като осъзната цел, която преследваме, сближавайки се с някоя жена, като причина за предварително изпитваното смущение. Ние почти не я схващаме като бъдеща наслада, наричаме я по-скоро чар на съответната жена, защото не мислим за себе си, а мислим само как да излезем от себе си. Смътно очаквано, съществуващо само по себе си, скрито, то ни довежда до такъв пароксизъм само в момента, когато се осъществява другата наслада, породена от нежните погледи и целувки на жената, и затова ни се струва, преди всичко на нас самите, като израз на признателност за добросърдечието и трогателното предпочитание на тази жена към нас, съдейки по даровете и щастието, с които тя ни отрупва.

Уви, напразно призовавах кулата на Русенвил, единствена довереница на моите първи желания, напразно я умолявах да ми изпрати някое момиче от селото, когато виждах само върха й през стъклото на открехнатия прозорец на малката стая, дъхаща на перуники в къщата ни в Комбре. Изпълнен с героични колебания, като пътешественик, предприемащ експедиция или като отчаян самоубиец, аз прокарвах, примирайки, непознат път в себе си, смятайки го смъртоносен, докато по листата на дивия касис, които стигаха чак до мене, останеше диря, подобна на следа от охлюв. Напразно я умолявах тогава. Напразно, взирайки се в полската шир, привличах с погледа си,

копнеех да уловя някоя жена. Можех да отида чак до портика на „Сент-Андре-де-Шан“. Нито веднъж не срещнах мечтаната селянка, освен когато вървях с дядо и нямаше как да завържа разговор с нея. Гледах втренчено безкрайно дълго време дънера на някое далечно дърво, иззад което тя щеше да се покаже и да се запъти към мен. Щателно изследваният кръгозор си оставаше безлюден, нощта се спускаше, напрягах безнадеждно взор, сякаш за да изсмуча като с помпа създанията, затаени в тази безплодна почва, в тази изтощена пръст. И вече не жизнерадостно, а ядно шибах дърветата от Русенвилската гора, измежду които не излизаше нито едно живо същество, сякаш не бяха истински, а нарисувани върху платното на някой пейзажист, когато, не можейки да се примиря с мисълта да се върна в къщи, без да съм притиснал в обятията си толкова желаната жена, бях все пак принуден да поема пътя обратно към Комбре, признавайки пред себе си, че вече става все по-малко вероятно случаят да я изпрати на пътя ми. Щях ли да посмея да я заговоря, ако тя се бе явила? Нямаше ли да ме сметне за луд? Аз не можех да повярвам, че никога неосъществените желания, възникващи в мене по време на тия разходки, съществуваха реално извън мене, че бяха споделяни и от други същества. Сега те ми се струваха чисто субективни, немощни, призрачни рожби на моя темперамент. Нямаха вече връзка с природата, с действителността, която от този миг загубваше всяко очарование и значение и се превръщаше само в условна рамка на моя живот, както измислената фабула на някой роман няма нищо общо със скамейката във вагона, върху която пътникът го чете, за да убие времето.

Може би пак въз основа на впечатлението, добито няколко години след това край Монжувен, останало неуяснено тогава и оформило се много по-късно, се изгради представата ми за садизма. По-нататък ще стане ясно, че поради съвсем други причини споменът за това впечатление ще играе важна роля в живота ми. Беше ужасна жега. Родителите ми щяха да отсъствуват целия ден и ми бяха позволили да остана колкото си искам навън. Отидох до блатото на Монжувен, за да се полюбувам още веднъж на отражението на керемидения покрив, и заспах в храстите на рида над къщата, на същото място, където чаках някога баща си, когато беше отишъл на гости у господин Вентьой. Беше се почти мръкнало, когато се събудих. Понечих да стана, но видях госпожица Вентьой (доколкото можах да я

позная, защото я бях виждал рядко в Комбре, и то само като дете, а сега тя бе вече девойка). Изглежда, че тя току-що беше влязла в къщи и се намираше точно срещу мене, на няколко сантиметра от мен, в същата стая, където баща й бе приел родителите ми, превърната сега в неин будоар. Прозорецът беше полуотворен, лампата гореше и аз виждах всичките й движения, без тя да ме забележи, но ако си отидех, храстите щяха да изпращят, тя щеше да ме чуе и щеше навярно да си помисли, че съм се скрил там, за да я шпионирам.

Госпожица Вентьой беше в дълбок траур, защото баща й се беше поминал наскоро. Ние не отидохме да изкажем съболезнованията си. Майка ми не пожела поради една-единствена добродетел, която можеше да постави граници на нейното добросърдечие — свенливостта. Но я съжаляваше дълбоко. Спомняше си безрадостните последни години от живота на господин Вентьой, погълнат отначало от грижите му на майка и гувернантка на детето, а после от страданията, причинени от същото дете. Тя виждаше мислено изтерзаното лице на стареца в края на живота му. Знаеше, че той се бе отказал завинаги да препише на чисто композициите си от последните години, незначителни пиески на стар учител по пиано, на бивш селски органист, на които ние не придавахме кой знае каква стойност, но ги ценяхме, защото той много държеше на тях и защото те бяха смисълът на живота му, преди да ги жертвува за дъщеря си. Повечето от тях — едни дори ненотирани, съхранени само в паметта му, други записани нечетливо на хвърчащи листове, — щяха да останат неизвестни. Но майка ми си мислеше главно, че господин Вентьой бе принуден да се откаже от нещо друго, което му е причинило много по-голяма горест: да се откаже от мечтите си за почтено и порядъчно бъдеще на дъщеря си. Когато тя си спомняше за това последно крушение на бившия учител по пиано на лелите ми, искрено се натъжаваше и си мислеше каква ли горчива скръб изпитва госпожица Вентьой, примесена свръх това с угризението, че, кажи-речи, е убила баща си.

— Горкият господин Вентьой — казваше мама. — Живя и умря за дъщеря си, без да получи нищо в замяна. Ще получи ли някакво удовлетворение след смъртта си и какво ще бъде то? Само тя може да изкупи страданията, които му е причинила.

В дъното на будоара на госпожица Вентьой, върху камината, бе поставен малък портрет на баща й, който тя бързо грабна, щом по пътя

изтрополи кола. После девойката се отпусна на едно канапе и привлече до себе си малка масичка, върху която сложи портрета, също както господин Вентьой бе сложил някога на пианото музикалната пиеса, която му се щеше да изсвири на родителите ми. Скоро приятелката й влезе. Госпожица Вентьой я посрещна, без да става, скръстила ръце зад главата си, и се отмести към другия край на канапето, като че ли за да й направи място. Но тутакси почувствува, че по този начин може би й налага да седне не където й се иска. Помисли си, че може би приятелката й ще предпочете да се настани по-далеч от нея, на някой стол; реши, че е проявила неделикатност, в погледа й трепна тревога, тя се настани отново на цялото канапе, затвори очи и се прозина, за да даде вид, че се е облегнала така само защото й се спи. Под грубоватото й и властно интимно държане с приятелката й аз все пак долавях робките и неуверени жестове, неочакваните задръжки на баща й. Скоро тя стана и понечи да затвори капаците, преструвайки се, че не й се удава.

— Остави ги отворени — каза приятелката й. — Топло ми е.

— Не е приятно, ще ни видят — отвърна госпожица Вентьой. Но, изглежда, тутакси се притесни да не би приятелката й да помисли, че с тази забележка цели да предизвика думи, които всъщност искаше да чуе, но от скромност не ги произнасяше първа. Затова добави живо:

— Като казвам, че ще ни видят, имам предвид, че ще ни видят, като си четем. Страшно ми е досадна мисълта, че каквото и да правим, нечии очи са вперени в нас.

Погледът й придоби изражението, което толкова много се харесваше на мама.

Поради вродената си изтънченост и несъзнателна любезност тя премълчаваше предварително намислените думи, необходими според нея за пълното осъществяване на желанието й, и непрекъснато дълбоко в нея една плаха умоляваща девица възпираше и въздържаше недодяланата хлапачка, която вземаше връх.

— Как не! — възрази иронично приятелката й. — Съвсем вероятно наистина някой да ни наблюдава в този час в тази свръхнаселена пустиня! А и какво от това? — добави тя, смятайки, че трябва да придружи думите си със закачливо и нежно намигане (беше добросърдечна и знаеше, че подобен отговор ще хареса на госпожица

Вентьой), като се помъчи да придаде цинична отсянка на интонацията си. — Ако ни видят, още по-хубаво!

Госпожица Вентьой потрепери и стана. Изпълненото й със задръжки чувствително сърце не знаеше какви непринудени думи трябва да произнесе, за да бъдат в съответствие със сцената, която нейното тяло желаеше така властно. Тя потърси дълбоко в истинската си духовна природа езика на порочната девойка, за каквато искаше да се представи, но думите, които подобно момиче би произнесло искрено, й се сториха фалшиви в собствената й уста. Малкото волности, които тя си позволяваше да каже, прозвучаваха предвзето, защото обичайната й плахост сковаваше дръзките и желания и в смущението си все питаше: „Да не ти е студено, да не ти е много горещо, искаш ли да останеш сама, за да четеш и пр.“

Най-сетне, повтаряйки навярно думи, които бе чула някога от устата на приятелката си, тя каза:

— Струва ми се, че госпожицата има доста сладострастни мисли тази вечер.

В този миг приятелката й я целуна по шията, открита от траурната блузка. Госпожица Вентьой изписка, отскубна се и двете момичета се загониха, подскачайки из стаята, размахали широките си ръкави като криле, писукайки и кудкудякайки като влюбени домашни птици. После госпожица Вентьой се отпусна на канапето заедно с приятелката си, която бе обърната гърбом към малката масичка с портрета на бившия учител по пиано. Госпожица Вентьой разбра, че тя няма да го види, ако не привлече вниманието й върху него, и й каза, преструвайки се, че едва сега го забелязва:

— О! Портретът на баща ми ни гледа! Кой ли го е сложил тук! Двадесет пъти съм казала, че не му е тук мястото!

Спомних си, че господин Вентьой бе казал същите думи на баща ми по повод музикалната пиеса. Изглежда, че неговият портрет им служеше за ежедневна гавра по време на техния ритуал, защото приятелката й изрече следните думи, които навярно бяха част от обреда:

— Нека си стои. Нали самият той не е вече тук, за да ни пречи. Представяш ли си как щеше да хленчи, как щеше да иска да те завие, ако те видеше на отворен прозорец, маймуната му с маймуна!

Госпожица Вентьой отвърна с нежен укор:

— Не бива така, не бива!

Но тези думи, издаващи по-скоро добрата й природа, бяха продиктувани не от възмущението й от оскърбителния начин, по който приятелката й говореше за баща й (очевидно тя бе успяла посредством бог знае какви софизми да притъпи в подобни моменти това чувство у себе си), а от нейната деликатност, защото чрез тях тя слагаше един вид, не желаейки да се покаже като егоистка, спирачка на удоволствието, което приятелката й се мъчеше да й достави. Освен това кротката усмивка, с която тя отговаряше на тази недостойна гавра, лицемерният и същевременно нежен упрек й се струваха може би при нейната пряма и добра натура особено позорна, сладникава форма на извратеността, към която се стремеше. Но тя не можа да устои на примамливото удоволствие, което би й доставила нежността на тази особа, така безмилостна към беззащитния покойник. Затова скочи на коленете на приятелката си и й подаде невинно челото си за целувка, както би сторила, ако бе нейна дъщеря, изпитвайки наслаждение при мисълта, че по този начин и двете ще стигнат до края на жестокостта, като погазят бащинските чувства на господин Вентьой дори в гроба му. Приятелката обхвана главата й с ръце и я целуна покорно по челото, без това да й струва някакво усилие, защото бе много привързана към госпожица Вентьой и се стараеше да разнообрази доколкото може тъжното съществуване на сиротницата.

— Знаеш ли какво ми се ще да погодя на това старо плашило? — попита тя, вземайки портрета.

В същото време пошепна на ухото на госпожица Вентьой нещо, което не можах да чуя.

— О! Няма да посмееш!

— Няма да посмея да се изхрача върху него ли! Върху това тук? — каза приятелката й умишлено просташки.

Не чух нищо повече, защото госпожица Вентьой затвори капаците и прозореца с уморено, неловко и припряно изражение върху честното си тъжно лице, но аз вече знаех какво бе получил в отплата след смъртта си господин Вентьой за всички страдания, които бе претърпял приживе заради дъщеря си.

И все пак, когато по-късно си спомних този случай, аз си помислих, че ако господин Вентьой бе имал възможност да присъствува на тази сцена, той може би нямаше да загуби напълно

вяра в доброто сърце на дъщеря си и сигурно щеше да има право до известна степен. Безспорно външната изява на порока беше връх на съвършенството, което може да достигне една садистка. Дъщеря, която кара приятелката си да плюе върху портрета на баща, живял само за нея, може да се види по-скоро под осветлението на рампата на булевардните театри, отколкото под лампата на действително съществуваща селска къща. И само садизмът може да оправдае в живота естетиката на мелодрамата. В действителния живот, като изключим садистичните прояви, една дъщеря може като госпожица Вентьой също така жестоко да не зачете волята и паметта на мъртвия си баща, но не би изразила така ясно отношението си чрез този жест, изпълнен с груб и наивен символизъм. Престъпността на държането й би останала по-скрита в очите на другите и дори в собствените й очи, защото тя не би имала съзнанието, че постъпва мерзко. Независимо от външната си изява порокът в сърцето на госпожица Вентьой, поне в началото, не беше чист от примеси. Садистка от нейния вид е артистка в злото. Едно напълно порочно създание не би могло да постигне това, защото няма да възприема порока като нещо външно, той ще му се струва напълно естествен, слят със самото му същество. И понеже порочното създание по начало не тачи добродетелта, паметта на мъртвите, синовната обич, то не би изпитало кощунствена наслада, ако ги оскверни. Садистите от породата на госпожица Вентьой са до такава степен чисто сантиментални създания, съвършено добродетелни по природа, че дори плътската наслада им се вижда нещо долно, привилегия само на порочните същества. И когато си позволят да й се отдадат за миг, те се мъчат да нахлузят заедно със съучастника си кожата на извратените хора, за да имат за миг илюзията, че са избягали от нежната си, пълна със задръжки душа и са се приютили в нечовешкия свят на наслаждението. И на мен ми бе ясно колко много тя копнееше да стори това, спомняйки си безплодните й усилия да го постигне. В момента, когато се стараеше да бъде възможно най-различна от баща си, тя всъщност ми напомняше начина на мислене и на говорене именно на стария учител по пиано. И ако действително се гавреше с нещо, то тя не се гавреше толкова с неговата снимка, но се стремеше да постави в угода на наслажденията си и да поругае всичко онова, което се изпречваше между нея и порока й и не й позволяваше да го вкуси непосредствено:

приликата с баща си, сините очи на майка му, които той й бе предал като семейна скъпоценност, милото й държане, всичко онова, което се вмъкваше между порока и нея — езикът и манталитетът й, чужди нему, които й пречеха да го разграничи от обичайните й многобройни задължения, които й налагаше любезността. Не порокът й даваше представа за наслада, не той й бе приятен. Самата наслада й се струваше порочна и понеже всеки път, когато й се отдаваше, тя беше придружена от порочните мисли, които през останалото време бяха чужди на добродетелната й душа, тя намираше в края на краищата нещо сатанинско в насладата и я отъждествяваше с порока. Може би госпожица Вентьой чувствуваше, че нейната приятелка не беше покварена дълбоко в душата си и че не беше искрена, когато сквернословеше пред нея. Но целувайки лицето й, тя вкусваше поне удоволствието от престорените може би усмивки и погледи, наподобяващи с извратеното си, долно изражение усмивките и погледите на същество, годно не за добродетелност и страдание, а за жестокост и наслаждение. Госпожица Вентьой си въобразяваше за миг, че наистина играе сцена, която би играла с извратена съучастничка някоя дъщеря, изпитваща действително подобна ненавист към бащината си памет. Може би тя нямаше да си въобразява, че извратеността е тъй рядко явление, толкова изключително отчуждаващо състояние, в което човек намира успокоително убежище, ако бе съумяла да разпознае в себе си, както и във всички други хора, безразличието към страданията, които причиняваме; каквото и име да му даваме, то именно е страшната и неизменна форма на жестокостта.

В разходката към Мезеглиз нямаше нищо особено сложно, но съвсем друго беше, когато решехме да се разходим към Германт, защото тогава ни предстоеше по-дълъг път и трябваше да бъдем сигурни, че времето ще е хубаво. Когато изглеждаше, че са се заредили хубави дни, когато Франсоаз, отчаяна, че не пада ни капка дъжд за „горките посеви“, се вайкаше, въздишайки, загледана в белите облачета, които се рееха по спокойната небесна синева: „Не ви ли приличат на акули, вирнали за забавление муцуни! Много им иде на ум да пратят дъжд за бедните орачи! А после, когато житата изкласят, току-виж, че заваляло ситно, равно, непрекъснато, без да го е грижа

какво мокри, като че вали над морето.“ Когато баща ми получеше едни и същи неизменни благоприятни прогнози и от градинаря, и от барометъра, на обед заявяваше тържествено: „Утре, ако времето се задържи така, ще отидем към Германт.“

Тръгвахме веднага следобед и излизахме през малката градинска врата на тясната улица Першан, която завива под остър ъгъл. Тази улица, така странна, както и името й, на което според мене се дължаха особеностите й и неподатливата й на определение индивидуалност, беше обрасла с изкласили треви, из които две-три оси по цял ден си правеха хербарий. Напразно бихте я търсили в днешното Комбре, където на мястото на бившето й трасе е построено училището. Но моето въображение (подобно на архитектите-ученици на Виоле-льо-Дюк, които твърдо вярват, че под всеки амвон от Ренесанса и всеки олтар от XVII век ще намерят следи от романска абсида, затова възстановяват цялата сграда, както евентуално е изглеждала през XII век) не оставя нито камък от новата постройка и наново прокарва и „възстановява“ улица Першан. То разполага впрочем за тази реставрация с по-точни данни, отколкото обикновените реставратори: няколко изгледа от Комбре по време на моето детство, които паметта ми все още пази, последните може би, съхранени все още понастоящем и обречени на скорошна гибел. И понеже самото градче ги е нарисувало в мене, преди да се промени, те са вълнуващи (ако ми позволите да сравня един невзрачен портрет с прочутите картини, които баба обичаше да ми подарява) като старите гравюри на „Тайната вечеря“ или картините на Джентиле Белини, които ни показват шедьовъра на Леонардо да Винчи и портала на „Сан Марко“ такива, каквито вече не са.

Свивахме по улица Оазо и минавахме пред странноприемницата „Оазо Флеше“, в чийто обширен двор някога са влизали каляските на херцогините Монпансие, Германт и Монморанси, когато през XVII век се е налагало да дойдат по повод някой спор с чифликчиите си или за някое честуване. Стигнахме до стъргалото, между чиито дървета се подаваше камбанарията на „Сент-Илер“. И мен ми се искаше да седна там и цял ден да не мръдна: да си чета и да слушам камбаните. Защото времето беше толкова ясно и тихо, че когато часовникът избиеше, той сякаш не нарушаваше спокойствието на деня, а просто го освобождаваше от съдържанието му. Като че ли камбанарията имаше

само едно предназначение: без да бърза, като човек, който няма друга работа, да изцеди старателно и да пусне във въздуха няколкото златни капки, натрупали се бавно в нея под въздействие на топлината; да изстиска в подходящия момент набъбналата тишина.

Най-голямото очарование на разходката по пътя към Германт беше, че почти през цялото време вървяхме покрай Вивон. За пръв път я пресичахме десет минути след излизането ни от къщи, като минавахме по мостчето, носещо името Пон-Вийо. Още на другия ден след пристигането ни, след великденската проповед, стига само времето да беше хубаво, аз изтичвах дотам, за да видя в сутрешната суматоха на големия празник, когато неприбраните още домакински съдове изглеждат толкова жалки на фона на тържествените приготовления, реката, която се разхождаше вече в небесносинята си премяна между черните и голи ливади, придружени само от подранили иглики и отряд кукувици, долетели преждевременно. Тук-таме и някоя теменужка със синя човка навеждаше стъбло под тежестта на капчицата аромат, който крепеше в чашката си. Старият мост извеждаше на пътечка, криволичеща край реката, покрита лете на това място от синкавите листа на един лешник, под който вечно киснеше някакъв рибар със сламена шапка. В Комбре, където знаех дори кой подковач или кое чираче се крие под гвардейската униформа или под стихара на момче от хора, този рибар беше единственият човек, чиято самоличност никога не успях да установя. Той навярно познаваше родителите ми, защото повдигаше шапка за поздрав, когато минавахме край него. Тогава понечвах да го питам за името му, но ми правеха знак да не говоря, за да не подплаша рибата. Тръгвахме по пътечката край реката, която лъкатушеше на няколко стъпки над течението й. Брегът на отсрещната страна бе нисък, разстлан в обширни ливади чак до селото и гарата, коя то се намираше извън него. Цялата тази площ бе осеяна с полузаровени в тревата останки от замъка на някогашните графове на Комбре, които са използували в Средновековието течението на Вивон, за да се отбраняват срещу нападенията на сеньорите от Германт и абатите от Мартенвил. Сега из ливадата стърчаха само едва различими порутини от кули с бойници, откъдето някога стрелецът е хвърлял камъни със своя арбалет, а часовоят е наблюдавал Новпон, Клерфонтен, Мартенвил-льо-Сек, Байо-л’Егзан, все васални владения на Германт, сред които като клин се е врязвал Комбре. Днес те са

изравнени с тревата и предоставени на децата от католическото училище, които идват тук да учат уроците си или да си играят през междучасията. Минало, потънало, кажи-речи, в земята, легнало на хлад край реката като уморен пътник, но навяващо ми много мисли и караще ме да сливам под името Комбре днешното малко градче и друго едно съвсем различно селище, което привличаше въображението ми с непонятното си древно лице, полузаровено под лютичетата. Те бяха пръкнали едно до друго на това място, което сякаш си бяха избрали нарочно, за да лудуват на воля по тревата усамотени, на двойки, на цели дружини, жлътнали се като жълтък, но още по-блестящи, поне на мен така ми се струваше, защото не можех да свържа с никоя вкусова представа удоволствието, изпитвано при вида им, и го съсредоточавах върху златистата им повърхност, докато станеше толкова силно, че се превръщаше в безплодна красота. Правех това от най-ранно детство, протягайки към тях ръце от пътечката край реката, без да мога да изрека напълно хубавото им име на принцове от френските вълшебни приказки, дошли може би преди много векове от Азия, но приели завинаги това селце за свое отечество, задоволили се със скромния хоризонт, влюбени в слънцето и речния бряг, верни на неугледната гара. Но въпреки селското си простодушие те пазеха още, подобно на някои, древни платна, поетичния блясък на Ориента.

Страшно ми бе забавно да наблюдавам хлапетата, които потапяха кани за вода във Вивон, за да ловят малки рибки; напълнени с речна вода и обкръжени от нея, те бяха едновременно „вместилище“ с прозрачни като течен кристал стени и „вместваеми“ и събуждаха в мен много по-приятна и по-възбудителна представа за свежест, отколкото ако ги видех върху подредена за ядене маса, защото по този начин водата постоянно се изплъзваше, безспир преминаваше от безплътна течност, която ръцете не могат да уловят, в нетечно стъкло, което небцето не би могло да вкуси. Заричах се да дойда и аз с въдица тук, като порасна. Изпросвах малко хляб от провизиите ни за закуска и го натрошавах във Вивон. Няколкото трошички бяха като че ли достатъчни, за да предизвикат свръхнаситеност. Водата тутакси се втвърдяваше около тях в овални гроздове от изгладнели попови лъжички, разтворени сякаш до този момент в нея, невидими, но готови да кристализират.

Течението на Вивон много скоро се задръства от водни растения. Най-напред единични — някоя водна лилия, поникнала злополучно точно срещу течението, което не й даваше мира и подобно на механично задвижван сал я тласкаше към единия бряг, за да я върне тутакси към другия, карайки я да изпълнява безспир този кръговрат. Когато я люшнеше към брега, дръжката й се изпъваше, удължаваше се, източваше се, достигаше крайния предел на изопване, докосвайки брега, после я дръпваше обратно, зелената връв се огъваше и бедното цвете се връщаше в изходната си точка — сполучливо сравнение, защото то не се задържаше нито за миг в нея, а повтаряше същата маневра. Аз го намирах все в същото положение при всяка разходка и то ми навяваше мисълта за някои неврастеници (в чийто брой дядо включваше и леля Леони), които с години ни предлагат все същото зрелище на странните си привички, въобразявайки си през цялото време, че са готови да скъсат с тях, макар всъщност да ги запазват завинаги. Попаднали в зъбчатите колела на неразположенията и маниите си, правейки безплодни усилия и бъхтейки се да се освободят, те всъщност поддържат и задвижват необикновения си, необорим и гибелен начин на живот. Тази водна лилия ми напомняше и нещастниците, подложени на безспирни вечни мъки, които възбудили любопитството на Данте и той, разбира се, бил готов да разпита подробно страдалците в какво точно се състои наказанието им и защо им е наложено, ако Вергилий, отдалечавайки се е големи крачки, не го бе принудил да го догони по-бързо, както моите родители постъпваха с мене.

Малко по-далеч течението става бавно. То пресича едно владение, чийто собственик разрешава влизането на външни лица — той, изглежда, е бил любител на водно цветарство, защото бе превърнал малките блата, образувани от Вивон, в истински плантации от водни лилии. Понеже на това място бреговете са много залесени, дъното на реката изглеждаше обикновено тъмнозелено под плътната сянка на дърветата, но понякога, връщайки се в разведрената вечер след някой бурен следобед, то ми се струваше светлосиньо, с теменужени отсенки, разделено като че ли на преградки, напълно в японски стил. Тук-таме по повърхността се червенееше като ягода водна лилия, алена в сърцевината, бяла по краищата. Многобройните по-далечни цветя бяха по-бледи, не така гладки, по-грапави, по-

надиплени, нанизани наслуки в толкова нежни плетеници, че ми напомняха развързани гирлянди от пухкави рози, плувнали на произвола на съдбата след печалния завършек на някое градинско увеселение. Друго едно кътче пък изглеждаше отредено за обикновените сортове със спретнати бели и розови цветове, лъснати като порцеланови съдове от чистница домакиня, докато встрани от тях се притискаха едни до други в истинска плаваща леха водни лилии, прилични на градински теменуги, накацали като пеперуди със синкави крила и замръзнали върху прозрачната водна леха. Водна или небесна? Защото почвата на тази леха беше оцветена още по-необичайно, още по-вълнуващо от самите цветя. Независимо дали рано следобед разискряше под водните лилии калейдоскопът на зорко, безмълвно и трепкащо щастие или се изпълняше привечер като далечно пристанище с розовите мечти на залеза, тя менеше постоянно отсенките си около неизменните багри на цветята, за да бъде винаги във всеки час на деня в хармония с най-дълбокото, най-убегливото, най-тайнственото — с безкрайното, — като че лилиите цъфтяха в самото небе.

Напуснала този парк, Вивон наново забързва. Колко пъти съм се любувал, колко пъти съм пожелавал да последвам един ден, когато бъда свободен да живея както ми се ще, примера на лодкаря, който, отпуснал веслата, легнал по гръб в дъното на лодката, оставена на прищявката на вълните, вижда само небето, бягащо бавно над главата му, и сякаш предвкусва вечното блаженство и умиротворение.

Ние се настанявахме сред перуниките край реката. В празничното небе се разхождаше бавно безделен облак. От време на време някой шаран, измъчван от скука, подскачаше над водата и си поемаше неспокойно дъх. Време беше да закусим. Загубвахме доста време, унищожавайки плодове, хляб и шоколад върху тревата, заслушани в камбанния звън на „Сент-Илер“, който достигаше до нас в хоризонталния си полет, приглушен, но все пак плътен, чист и непримесен с въздуха, макар че толкова дълго бе летял в него. Той предаваше трептенията си на цветята в краката ни и постепенно замираше.

Понякога зървахме край гористия бряг усамотена, затънтена виличка, която не виждаше нищо друго от света освен реката, къпеща каменните й основи. В рамката на прозореца, непозволяващ да се види

нищо отвъд завързаната до вратата лодка, се появяваше млада жена със замислено лице и изящни воали, издаващи, че не е от този край, дошла „да се погребе“ тук, за да си послужа с народния израз, вкусвайки горчивото удоволствие, че нейното име или по-скоро името на този, чието сърце не бе успяла да задържи, е непознато тук. Чувайки зад дърветата на брега гласовете на минаващите, тя вдигаше очи, сигурна, още преди да е зърнала лицата им, че никога не са срещали и няма да срещнат изменника, защото той не е оставил в миналото им, а няма вероятност да остави и в бъдещето им каквато и да било следа. Чувствуваше се, че отричайки се от любимия, тя е напуснала доброволно местата, където би могла поне да го зърне, за да дойде тук, където никой не го бе ни чувал, ни виждал. И ми се случваше да я видя, като сваля с излишна грация дългите ръкавици от примирените си ръце, връщайки се от разходка по някоя пътечка, по която знаеше със сигурност, че не би го срещнала.

Нито веднъж по време на разходките ни към Германт не можахме да стигнем до изворите на Вивон, за което често си мечтаех. Те съществуваха за мене така отвлечени, така баснословни, че когато ми казаха, че се намирали в същия департамент, на еди-колко си километра от Комбре, аз се изненадах не по-малко, отколкото в деня, когато научих, че в древността е имало още едно място, където бил входът на ада. Нито веднъж също не стигнахме до края на пътя до Германт, където така копнеех да отида. Знаех, че там живеят владетелите на замъка, херцог и херцогиня дьо Германт, знаех, че бяха действително съществуващи личности, но винаги, когато мислех за тях, си ги представях ту върху гоблен като графиня дьо Германт в коронясването на Естер от нашата църква, ту в преливащи цветове като Жилбер Злия от стъклописа, които в зависимост от мястото ми преминава от светлозелено до тъмносиньо, докато стигна от съда със светена вода до нашите столове, ту напълно безплътни като Жьонвиев дьо Брабан, прародителка на рода Германт, която моята вълшебна лампа разхождаше по завесите на стаята ми чак до тавана, но, тъй или иначе, винаги си ги представях забулени от тайната на меровингската епоха, окъпани сякаш от лъчите на залязващото слънце, от оранжевата светлина, бликаща от сричката „ант“. Но дори в качеството си на херцог и херцогиня те да бяха реални, макар и далечни същества за мен, тяхната херцогска особа се разтягаше неимоверно, ставаше едва

ли не абстрактна, за да може да включи в себе си владението Германт, целия този слънчев път „към Германт“, течението на Вивон, водните лилии и високостволите дървета, както и всичките толкова хубави следобеди. И аз знаех също така, че освен титлата си „херцог и херцогиня дьо Германт“, още от XIV век, след като напразно се бяха опитвали да победят бившите си сеньори, те се бяха свързали с тях чрез женитби и бяха станали граф и графиня дьо Комбре, следователно първи граждани на Комбре, макар и единствени, които не живеят в него. Граф и графиня дьо Комбре, вписващи Комбре посред името си, носещи го в себе си, сигурно действително споделяха необяснимата благочестива печал, присъща на Комбре. Собственици на града, без да имат свой дом в него, техният дом бе навярно навън, на улицата, между небето и земята, подобно на Жилбер дьо Германт от стъклописа, чиято опака страна, боядисана с черен лак, можех да видя, отивайки за сол у Камю, стига само да вдигнех глава.

По-късно, отивайки към Германт, минавах понякога край малки влажни градини, над чиито зидове се подаваха гроздове тъмни цветя. Въобразявайки си, че пред очите ми се открива типичен изглед от речна област, която копнеех да позная, след като бях чел описанието на един мой любим писател, аз се спирах, за да запечатам в съзнанието си това ценно възприятие; и именно с тази област, с нейната мислено виждана почва, прорязана от пенливи потоци, се отъждествяваше в съзнанието ми Германт, когато доктор Перспие описваше цветята и обилните води в парка на замъка. Аз си представях, че госпожа дьо Германт, внезапно влюбена в мене, ме покайва в имението си. Тя лови целия ден риба с мене, а вечерта, хванала ме за ръка, минава през малките градинки на васалите си, оградени с ниски зидове, и ми показва щръкналите над тях виолетови и червени цветни хурки, като назовава имената им. Пита ме какви стихотворения възнамерявам да съчиня. Тия мечти ме подсещаха, че ако искам един ден да стана писател, време е вече да зная какво искам да пиша. Зададях ли си обаче този въпрос и помъчех ли се да изнамеря сюжет, в който да мога да вложа безкрайно дълбоко философско значение, съзирах само празно пространство пред напрегнатата си мисъл и имах чувството, че нямам дарба или че мозъчна болест и пречи да се прояви.

Понякога разчитах на баща си: той щеше да уреди това. Беше така всесилен, така добре гледан от влиятелните хора, че успяваше да

престъпи законите, които Франсоаз ми бе втълпила да считам за по-необорими от законите на живота и смъртта: да отложи например с една година „подновяването“ на нашата къща, единствена в целия квартал, да издействува от министъра синът на госпожа Сазра да вземе зрелостния си изпит два месеца по-рано заедно с кандидатите, чието име започва с буквата „А“, вместо да чака реда на буквата „С“, защото трябваше да отиде на балнеолечение. Ако ми се случеше да се разболея тежко или да бъда пленен от разбойници, убеден, че баща ми има достатъчно големи връзки с върховните сили и достатъчно настойчиви препоръчителни писма до дядо господ, за да може да превърне пленничеството или болестта ми в нереални призраци, без действителна опасност за мене, аз бих чакал спокойно неизбежния час за завръщането на истинската действителност: освобождението или оздравяването си. Може би липсата на гениалност, черната дупка в съзнанието ми всеки път, когато потърсех сюжета на бъдещите си произведения, беше също само привидна и щеше да изчезне при активната намеса на баща ми, който сигурно е уговорил вече с правителството и с провидението, че ще бъда първият писател на нашата епоха. Но друг път, когато родителите ми се дразнеха, че изоставам назад и не вървя с тях, целият ми тогавашен живот преставаше да ми се струва изкуствено построение на баща ми, който можеше да го измени, както му хрумне, но съставна частица от една действителност, създадена не с оглед на мене, срещу която бях безсилен да се боря: тя не криеше нищо отвъд себе си и нямах нито един съюзник в нея. В такива моменти ми се струваше, че моето съществуване не се отличава от живота на другите хора, че ще остарея, ще умра като тях и че просто спадам към индивидите, които нямат писателска дарба. И тогава, обезсърчен, се отказвах завинаги от литературното поприще въпреки уверенията на Блок. Това интимно и спонтанно чувство за малоценност беше по-силно от всички ласкателства, с които можеха да ме обсипят, също както угризението на съвестта преобладава у порочния човек, колкото и да хвалят добрите му постъпки.

Един ден майка ми каза:

— Нали постоянно говориш за госпожа дьо Германт. Тя ще дойде в Комбре за сватбата на дъщерята на доктор Перспие, понеже той е

положил много грижи за нея преди четири години. Така че ще я видиш на церемонията.

Впрочем аз бях чувал за госпожа дьо Германт именно от доктор Перспие и той ни бе показал дори илюстрованото списание, в което бе поместена една нейна снимка в специалния й костюм за маскения бал у принцеса дьо Леон.

По време на сватбената служба клисарят се отмести и ми даде внезапно възможност да видя седналата в една ниша руса дама с голям нос, с остри сини очи, с нова бухнала връзка от лъскава лилава коприна и с малка пъпка на носа. И понеже върху червеното й лице — навярно й беше много горещо — различих бегла, мъчно доловима и съвсем оскъдна прилика с портрета, който бях виждал, и понеже характерните черти, които различавах, се свеждаха, ако се бях опитал да ги опиша, именно до описанието на херцогиня дьо Германт, което бе направил пред мене доктор Перспие, аз си казах: „Тази дама прилича на госпожа дьо Германт.“ Тя слушаше службата от параклиса на Жилбер Злия, под чиито плоски гробници, разлати и позлатени като килийки на медна пита, почиват древните графове дьо Брабан, а аз бях чувал, че този параклис е запазен за потомците от рода Германт, когато дойдат за някое тържество в Комбре, следователно само една жена, приличаща на портрета на госпожа дьо Германт, можеше да седи днес в този параклис. При това нали я очаквахме да дойде в Комбре? Това беше тя! Какво голямо разочарование! То се дължеше на едно обстоятелство, на което никога не бях обърнал внимание, когато мислех за госпожа дьо Германт: аз си я представях в тоновете на старинен гоблен или стъклопис, представях си я от друг век, от друга материя, различна от другите живи същества. През ум не ми бе минало, че може да има червено лице и лилава връзката като госпожа Сазра и че овалът на бузите й може да ми напомни хора, които бях виждал в къщи. За миг ме жегна подозрението, че в своя зародиш, в молекулите си тази дама не беше може би истинска херцогиня дьо Германт, че тялото й, нямащо нищо общо с името, което му бе дадено, спада към определен женски тип, към който могат да спадат жени на лекари, търговци. „Това ли е, нима само това е госпожа дьо Германт?“ — казваше моето внимателно и учудено изражение, докато разглеждах това лице, което естествено нямаше нищо общо с лицата, толкова пъти явявали се в бляновете ми под същото име госпожа дьо Германт,

защото това лице не беше произволно създадено от мене както предишните, а бе възникнало пред погледа ми за първи път едва тук, в църквата, само преди миг. То не беше от същата материя като тях, не се поддаваше на оцветяване по желание, не попиваше оранжевия оттенък на една сричка, но за това пък беше съвсем реално и всичко, включително и малката пъпка под ноздрата, свидетелствуваше за подчинението му на законите на природата, както при честуванията в театъра една гънка на роклята на феята, едно потрепване на малкото й пръстче издават материалното присъствие на живата актриса в момента, когато сме се колебаели дали пред очите ни не трепти само светлинна прожекция. Аз се опитвах същевременно да наложа съждението: „Това е госпожа дьо Германт върху този съвсем пресен и добре фиксиран образ, който се набиваше в съзнанието ми с големия нос и пронизителните очи (може би защото то бе възприело най-напред именно тях, защото те първи се бяха отпечатали в него, преди още да съм имал време да помисля, че жената, която виждах пред себе си, можеше да бъде госпожа дьо Германт), но не успявах да ги наглася така, че съждението да съвпадне напълно с образа, като че ли имах два кръга, разделени с известен промеждутък. Но онази госпожа дьо Германт, за която тъй често бях бленувал, завладя още по-властно въображението ми сега, когато виждах, че действително съществува извън мене.“ Парализирано за миг при допира с действителност, тъй различна от очакваната, то се размърда наново и ми заговори: „Покрит със слава още преди Карл Велики, родът Германт е разполагал с правото на живот и смърт над своите васали. Херцогиня дьо Германт е потомка на Жьонвиев дьо Брабан. Тя не познава и никога не би благоволила да познава когото и да било от присъствуващите тук.“ И о, вълшебна независимост на човешките погледи, завързани толкова халтаво за лицето на толкова дълга и разтеглива нишка, че могат да се разхождат сами далеч от него! — докато госпожа дьо Германт си седеше в параклиса над гробниците на своите мъртви прадеди, погледът й се реше насам-натам, катереше се по стълбовете, плъзгаше се дори по мене като слънчев лъч, блуждаещ из черковния кораб, само че слънчев лъч, който ми се стори съзнателен, когато се спря на лицето ми. Колкото до самата госпожа дьо Германт, понеже продължаваше да стои неподвижно, като майка, която се прави, че не вижда лудориите и неприличното държане на децата си, които закачат и заговарят

непознати хора, не ми бе възможно да узная дали одобрява или порицава в душевното си бездействие волното пътешествуване на погледите си.

Много държах да не си тръгне, преди да съм я разгледал достатъчно добре, защото не забравях, че от години жадувах да я видя. Затова не свалях очи от нея, като че ли всеки мой поглед можеше да скъта материално и да съхрани в мене спомена за дългия нос, червените бузи — всички тия особености, които ми се струваха ценни, автентични и характерни данни за нейното лице. Сега, когато всичките ми предишни представи за нея и може би най-вече собственото ми желание да не се разочаровам — проява на инстинкта за съхранение на най-хубавото у самите нас — я разхубавяваха в моите очи (та нали тя и онази херцогиня дьо Германт, за която толкова бях бленувал, бяха едно и също лице!) и я поставяха отново извън останалото човечество, с което я бях смесил макар и само за миг поради външния й вид, аз се дразнех, чувайки коментарите около мене.

— Тя изглежда по-добре от госпожа Сазра, от госпожица Вентьой.

Като че ли изобщо можеше да бъде сравнявана с тях! И спирайки вниманието си върху русите й коси, сините очи, шията й и умишлено пропускайки чертите, които биха могли да ми напомнят други женски лица, аз възкликвах мислено пред тази съзнателно непълна наброска: „Колко е хубава! Какво благородство! Пред очите ми наистина стои една горда Германт, потомка на Жьонвиев дьо Брабан!“ И вниманието, с което разучавах лицето й, до такава степен го изолираше от всичко останало, че ако се опитам да си припомня тази сватба днес, невъзможно ми е да видя мислено нито едно от лицата, които присъствуваха освен нея и клисаря, който ми кимна утвърдително, когато го попитах дали тази дама е действително госпожа дьо Германт. За сметка на това обаче виждам много ясно нея, особено по време на шествието в ризницата, осветена от проблясващото от време на време слънце на онзи ветровит и бурен неделен ден. Госпожа дьо Германт се намираше сред жителите на Комбре, чиито имена тя изобщо не знаеше, но тяхното низко обществено положение подчертаваше толкова много нейното превъзходство, че тя не можеше да не изпитва искрено благоразположение към тях, като независимо от това беше убедена, че ще им вдъхне още по-голямо уважение, ако се държи мило

и естествено. Затова, понеже не беше в състояние да вложи в погледите си точно определено, съзнателно съдържание, предназначено за някой неин познат, и можеше само да излива пред себе си разсеяните си мисли в неспирен и неудържим поток от синя светлина, тя не искаше този поток да смути или оскърби простосмъртните хорица, които срещаше и застигаше час по час по пътя си. Аз виждам още кротко учудените й очи над бухналата копринена лилава връзка, в които тя бе плъзнала възплаха усмивка, без да посмее да я отправи към когото и да било, за да може всеки, макар отчасти, да я вземе за себе си. Усмивка на владетелка, която сякаш се извинява пред васалите си и същевременно ги уверява в обичта си. Тази усмивка попадна и върху мене, защото не откъсвах очи от нея. И тогава, спомняйки си, че нейният поглед се бе спрял на мене по време на службата, подобно слънчев лъч, пречупен през стъклописа на Жилбер Злия, аз си казвах: „Тя сигурно ме е забелязала.“ Въобразих си, че ме е харесала, че ще мисли за мене, след като излезе от църквата, че ще тъгува може би малко за мене вечерта, като се върне в Германт. И тутакси я обикнах, защото, ако понякога е достатъчно една жена да ни погледне презрително, за да я обикнем, както си бях втълпил в случая с госпожица Суан, и да сметнем, че тя никога няма да ни принадлежи, понякога също така е достатъчно тя да ни погледне благосклонно, както бе сторила госпожа дьо Германт, за да сметнем, че може да ни принадлежи. Очите й синееха като зеленика, която никой не може да откъсне, но която независимо от всичко бе предопределена за мене. А слънцето, застрашено от облак, приличаше все пак върху площада и струеше през стъклописите в ризницата, заливайки със зеленикави отсенки червените килими, постлани върху плочите по случай тържеството. По тях пристъпваше с усмивка госпожа дьо Германт и ги заливаше на свой ред с тънък пласт от мека розова светлина, внасяйки в радостното тържество нотка на нежност и сериозна благост, характерни за някои страници от Лоенгрин и за някои картини на Карпачо, нотки, които ни помагат да разберем как Бодлер е могъл да прикачи към звука на тръбата епитета пленителен.

След този ден, по време на разходките ни към Германт, аз съжалявах много по-горчиво от по-рано, че нямам литературна дарба и завинаги трябва да се примиря с мисълта, че няма да стана прочут писател. Докато изоставах назад от родителите си и си фантазирах,

толкова съжалявах за това, че за да престана да се измъчвам, мисълта ми несъзнателно се стремеше да избегне това болно място и изобщо не се занимаваше със стихове, романи и поетично поприще, на което не можех да разчитам поради липса на талант. Тогава, напълно независимо от подобни литературни домогвания и без никаква връзка с тях — формата на някой покрив, слънчевият отблясък върху някой камък, мирисът на пръстта по пътя ме караха да се спра внезапно, защото ми причиняваха необяснимо удоволствие и ми се струваше, че крият отвъд видимия си външен изглед някакво друго съдържание, което те сякаш ме подканваха да взема, макар аз да не успявах да го открия. Понеже чувствувах, че то е в тях, заставах неподвижно, напрегнал взор и обоняние, мъчейки се да мина мислено отвъд зрителното или обонятелното възприятие. А когато се наложеше да догоня дядо и да отмина съответния предмет, аз се стараех, затваряйки очи, да си припомня точно чупките на покрива или отсянката на камъка, които, без да съзнавам защо, ми се бяха сторили готови да се открехнат, за да ми предадат тайното си съдържание.

Разбира се, подобни впечатления съвсем не можеха да ми върнат загубената вече надежда, че един ден ще мога да стана писател и поет, защото те винаги бяха свързани с конкретен предмет, лишен от интелектуална стойност и некриещ отвлечена истина. Но извикваха поне в мене спонтанна наслада, създаваха ми илюзията за един вид плодовитост и ме отвличаха от досадното чувство на безпомощност, което ме обземаше всеки път, когато потърсех философски сюжет за крупно литературно произведение. Обаче тези впечатления за форма, мирис или цвят така властно изискваха от съзнанието ми да вникне какво се крие зад тях, че много скоро се опитвах да си намеря извинения, за да се отклоня от усилието и да си спестя умората. За щастие родителите ми ме извикваха, аз чувствувах, че в момента нямам необходимото спокойствие, за да продължа успешно изследванията си, и затова е по-добре да не мисля за тях, преди да се прибера в къщи, за да не се изморявам предварително без резултат. И без капка угризение престават да се занимавам с непознатата същност, скрита във формата или уханието на даден предмет, защото я отнасях със себе си в къщи, загърната в плаща на представите, под които щях да я намеря пърхаща и жива, също както — когато ми разрешаха да отида за риба — отнасях живи рибите в кошничката си, покрита с

пласт трева, за да ги пази от жегата. Но щом се приберях в къщи, се замислях за нещо друго и така в съзнанието ми се натрупваха (също както в стаята ми се трупаха набраните по време на разходка цветя или подарените ми играчки) било камък, огрян за миг от слънцето, било покрив или камбанен звън, дъх на листа, какви ли не щете представи, под които обаче отдавна е престанала да живее смътно догадената действителност, неоткрита по липса на воля.

Веднъж обаче, когато разходката ни бе продължила повече от друг път, чак до късно следобед, ние много се зарадвахме, като срещнахме по средата на пътя доктор Перспие, който ни настигна с колата си. Той ни видя и ни взе със себе си. Този ден пак изпитах подобно силно впечатление, само че не го изоставих, преди да се задълбоча малко повече в него. Бях седнал до кочияша, който караше с бясна скорост, защото докторът трябваше да се отбие при един болен в Мартенвил-льо-Сек, преди да се приберем в Комбре. Ние щяхме да го чакаме пред къщата на пациента му. При един завой на пътя изпитах непознато досега приятно чувство при вида на двете камбанарии на Мартенвил, огрени от залязващото слънце, които меняха местата си в зависимост от движението на нашата кола и от извивките на пътя. Изведнъж край тях изникна и камбанарията на Вийовик, която изглеждаше съвсем близо, макар да бе разположена на по-високо плато в далечината, отделена от тях с хълм и дол.

Възприемайки и проследявайки точно формата на стрелите, местещите се странични ръбове и огрените стени на трите камбанарии, чувствувах, че впечатлението ми е половинчато, че зад местенето на камбанариите, зад различното им осветление има още нещо, което те едновременно скриват и разкриват.

Те изглеждаха уж далеч и ние като че ли се приближавахме съвсем бавно към тях, но ето че за мое учудване само след няколко минути колата спря пред църквата в Мартенвил. Не ми беше ясно на какво се дължи удоволствието, което изпитах, любувайки им се на хоризонта, и ми се струваше, че мъчно бих открил причината. За миг ме изкуши мисълта да съхраня в паметта си огрените им от залеза стени и местещите се силуети и да не мисля повече за тях. Много е вероятно, че ако го бях сторил, двете камбанарии щяха да отидат завинаги при толкова други дървета, покриви, ухания, звукове, които бях отделил настрана заради смътното удоволствие, което бяха

извикали у мене, и никога не се бях върнал, за да го анализирам. По време на визитацията на доктора слязох от колата, за да поговоря с родителите си. После пак поехме. Аз се настаних отново на капрата, извърнах глава, за да видя още веднъж камбанариите, и ги зърнах за последен път на завоя на пътя. Кочияшът явно не беше настроен словоохотливо и едва-едва отговаряше на въпросите ми. По липса на друга компания се принудих да се обърна към самия себе си и да се опитам да си припомня камбанариите. Скоро техните огрени от слънцето стени, които ги обвиваха като кора, се разпукаха и аз зърнах бегло скритата им същност, в главата ми назря мисъл, която миг преди това не съществуваше, тя се облече в думи и удоволствието, което изпитах малко преди това при вида им, нарасна толкова много, че обзет от истинско опиянение, не можех вече да мисля за нищо друго. В същия миг — бяхме вече далеч от Мартенвил — аз се извърнах и пак ги съзрях, съвсем черни, защото слънцето беше залязло. Завоите на пътя ги скриваха сегиз-тогиз от очите ми, после те пак се мярваха, докато най-сетне изчезнаха окончателно.

Без да ми е напълно ясно, че скритата същност на камбанариите на Мартенвил трябва да е една хубава фраза, защото аз я бях вкусил истински именно под словесна форма, поисках от доктора лист и молив и въпреки друсането на колата съчиних следните няколко реда, за да освободя съзнанието си и за да излея възторга си (по-късно ги намерих и съвсем малко ги преработих):

> „Сами, високо над равното поле и сякаш загубени в него, се възправяха към небето двете камбанарии на Мартенвил. Скоро станаха три. Една изостанала назад камбанария — на Вийовик — със смел скок ги догони и се присъедини към тях. Минутите летяха, ние препускахме бързо, но трите звънарници бяха все така далеч пред нас, три птици, кацнали в полето, неподвижни и ярко откроени под слънчевия блясък. После камбанарията на Вийовик се отдели, тръгна в друга посока, и камбанариите на Мартенвил пак останаха сами, огрени от лъчите на залеза, и макар че бяхме далеч, успявах да различа игривите отблясъци по стрехите им. Ние се приближавахме така

бавно, че според мен щеше да мине още много време, преди да стигнем до тях, но колата внезапно зави рязко и ни доведе в подножието им. Те така неочаквано изникнаха пред нас, че едва успяхме да спрем, за да не се блъснем в преддверието.

После продължихме пътя си. Бяхме вече вън от Мартенвил. Селцето ни изпроводи няколко секунди, после изчезна от погледа ни, но неговите камбанарии, ведно с камбанарията на Вийовик още стояха на хоризонта и ни махаха за сбогом с огрените си от залеза върхове. Сегиз-тогиз едната се заличаваше, за да даде възможност на другите две да ни погледат още миг, след това пътят зави в противоположна посока, те се завъртяха на слънцето като три златни оси и изчезнаха от погледа ми. Малко по-късно, когато наближихме Комбре, ги зърнах за последен път в далечината, но този път прилични на три цветя, изписани на небето нивята. Слънцето беше вече залязло. Те ми напомниха трите девойки от приказката, изоставени сами в припадащия здрач. И докато ние се отдалечавахме в галоп, те се засуетиха, търсейки плахо пътя си, и след няколко несръчни задигания притиснаха един до друг благородните си силуети, плъзнаха се една зад друга, изправиха се още веднъж на розовото небе като една-единствена черна фигура, пленителна в примирението си, и потънаха в нощта.“

Впоследствие забравих напълно тази страница, но тогава, докато я съчинявах, седнал на крайчеца на капрата, там, където кочияшът на доктора оставяше обикновено кошницата с пилета, купени от пазара в Мартенвил, се почувствувах странно щастлив;, съзнавах, че тя ме бе освободила напълно от спомена за камбанариите и тяхното скрито съдържание, и запях с все гърло, като че ли и аз, като кокошка, бях снесъл яйце.

През целия следобед по време на нашите разходки към Германт можех до насита да фантазирам колко хубаво щеше да бъде, ако бях приятел на госпожа дьо Германт, ако можех да ловя пъстърва и да се разхождам с лодка по Вивон, жаден за щастие, не искайки в подобни моменти нищо друго от живота, освен той да бъде непрестанна върволица от щастливи следобеди. Но забележех ли вляво на връщане самотния чифлик, доста раздалечен от други два, построени един до друг, там, където почваше дъбовата алея, водеща в Комбре, от едната страна на която се разстилаше ливада, разделена на малки парцели с нарядко засадени ябълкови дръвчета, чиито дантелени сенки късно следобед напомняха японски рисунки, сърцето ми забиваше: знаех, че преди да мине половин час, щяхме да бъдем в къщи и понеже по начало в дните, когато отивахме към Германт, вечеряхме по-късно, тутакси, след като изядях супата си, щяха да ме пратят да си легна, а мама, също както когато имахме гости, нямаше да се качи да ми каже лека нощ. Зоната на печал, в която внезапно навлизах, се отличаваше така рязко от зоната, в която само до преди миг така възторжено бях нахлул, както в някои картини небето е разделено без никакъв преход на розови и зелени или даже черни ивици. В розовото поле лети птичка, ето, тя стига края, докосва черната зона, навлиза в нея. Желанията, които до преди миг ме вълнуваха да отида в Германт, да пътешествувам, да се чувствувам щастлив, бяха сега толкова далеч от мен, че дори и да се сбъднеха, нямаше да ми доставят никакво удоволствие. С каква радост бих ги сменил всичките, за да мога да плача цялата нощ в прегръдките на мама. Треперех, не откъсвах очи от лицето й. Тя нямаше да дойде тази нощ в стаята ми и виждайки се мислено там, ми идеше да умра. И това състояние щеше да трае чак до другия ден, когато утринните лъчи щяха да опрат, както градинарят стълбата си на стената, обрасла с латинки, плъзнали чак до прозореца ми. Тогава щях да скоча от леглото и да сляза в градината, забравил напълно, че и следващата вечер ще настъпи часът за раздяла с мама. Така именно по пътя за Германт научих да разграничавам двете последователни състояния, които се редуват в мене и си разделят всеки мой ден, като едното настъпва повторно, за да изгони другото, точни като маларична треска, допиращи се, но напълно чужди едно на друго, до такава степен лишени от възможност за общение, че когато се

намирах в едното, не само не можех вече да разбера, но дори не можех да си представя какво бих желал, избягвал или вършил в другото.

Затова пътят към Мезеглиз и пътят към Германт остават за мене свързани с много дребни събития от това наше съществуване (защото ние водим успоредно много различни съществувания), което е най-пълно с преживелици, най-богато с приключения: интелектуалното ни съществуване. Безспорно то протича бавно, неусетно и истините, които променят в нашето съзнание неговия смисъл и облик, които ни откриват нови пътища, назряват постепенно дълго време преди това, без ние да си даваме сметка: тези истини датират за нас от деня, от минутата, когато са станали очевидни. Несъзнателният или бегъл спомен за цветята, наболи тогава тук-там из тревата, за водата, течаща под слънцето, за целия пейзаж, който е заобикалял появяването им, продължава да възниква по асоциация едновременно с тях. Естествено това кътче от природата, този край от градината, така дълго съзерцавани от невзрачния минувач, от бленуващото дете — също както някой неизвестен летописец, загубен сред тълпата, е наблюдавал краля, — не са могли да се надяват, че благодарение именно на него ще им бъде съдено да оцелеят в най-ефимерните си прояви. А ето че моят възторг бе носил и бе превел през толкова много години уханието на глогината, обсебила временно плета, в който не след дълго щеше да бъде изместена от шипката, шума от самотни стъпки по чакъла на алеята, мехурчето вода до водното растение в реката, пукнало се миг след образуването си, а през това време пътищата наоколо им са се заличавали, а хората, които са вървели по тези пътища, са умирали, отнасяйки спомена за тях. Понякога този къс от пейзаж, доведен така до сегашното мое „аз“, откъснат, отделен от всичко, плува колебливо в съзнанието ми подобно на цъфнал Делос, без да мога да определя от кой край, от коя епоха или може би просто от кой блян идва. Но безспорно аз трябва да считам пътя към Мезеглиз и пътя към Германт за основни пластове на моята духовна почва, устойчиви терени, на които все още се опирам. Защото, когато прекосявах тия пътища, аз вярвах в неодушевените предмети и в одушевените същества, защото предметите и съществата, които опознах чрез тях, са единствените, на които още държа и които още ми доставят радост. Било защото у мене пресекна творческата вяра, било защото истинската действителност живее само в паметта, цветята, които виждам днес за първи път, не ми

се струват истински цветя. Пътят за Мезеглиз със своите люляци, глогини, синчец, макове и ябълкови дръвчета, пътят за Германт с реката, пълна с попови лъжички, с водните линии и жълтурчетата, нарисуваха за мен веднъж завинаги облика на местността, където бих желал да живея, единственото място според мене, където би могло да се отиде за риба, да се разхождаш с лодка, да се любуваш на развалини от готически замъци и да срещнеш сред житата монументална църква като селската църква „Сент-Андре-де-Шан“, златиста като воденичен камък. Синчецът, глогините, ябълковите дръвчета, които все още срещам понякога по полята, когато пътувам, веднага влизат в допир със сърцето ми, защото са разположени на същата дълбочина, на която лежи моето минало. Но въпреки това обземе ли ме желание да видя отново пътя към Германт — понеже всяко място има своя индивидуалност, аз няма да почувствувам удовлетворение, ако ме заведат край някоя река, където би имало също тъй хубави, ако щете по-хубави дори, водни лилии, отколкото във Вивон, също както вечер — прибирайки се в часа, когато в мен се събуждаше онази тревога, която по-късно се преселва в любовта и става понякога неделима от нея — не бих пожелал да дойде да ми каже лека нощ друга майка, ако ще да е по-хубава и по-умна от моята майка. Не, също както тогава, за да мога да заспя спокойно — безметежен покой, какъвто никоя любовница по-късно не можа да ми дари, защото бях разяждан от съмнения дори в момента, когато й вярвах, и защото ни една от тях не ми даваше сърцето си така, както получавах с една само целувка майчиното, цяло-целеничко, без задръжка, без ни една мисъл, която да не е предназначена за мене, — ми беше нужно тя, моята майка да склони над мен лицето си с малкия белег под окото, смятан навярно от другите за недостатък и обичан от мене не по-малко от всичко останало, също така ми е нужен само пътят към Германт, толкова добре познат, със самотния чифлик, малко по-отдалечен от другите два, сгушени един до друг в началото на дъбовата алея, ливадите, върху които — щом слънцето ги превърнеше в лъскаво блато — се очертаваха фестоните на ябълковите дървета, целият пейзаж, чиято индивидуалност ме сграбчва понякога нощем в сънищата ми с фантастична сила, за да избледнее със събуждането ми. Може би именно защото бяха свързали завинаги неразривно в мене само поради факта, че ги бях изпитал едновременно, различни впечатления, тези

два пътя — пътят към Мезеглиз и пътят към Германт — ме изложиха по-късно на много разочарования и дори на много грешки. Често пожелавах например да видя отново някого, без да съзнавам, че желая присъствието му само защото ми напомня плета от глогини и съм бивал склонен да вярвам и да внушавам и на другите, че е възможно обновяването на чувството. Всъщност в дадения случай ми се е искало само да се върна там. Но, от друга страна, те се сливат с всички мои сегашни впечатления, които имат някаква връзка с тях и им придават дълбочина и устойчивост — трето измерение. Те им придават също известно очарование, известна значимост само в моите очи. Когато през някоя лятна вечер изпълненото е хармонии небе реве като див звяр и всеки недоволствува срещу бурята, аз единствен — благодарение на пътя към Мезеглиз — вдъхвам възторжено през шума на падащите дъждовни капки мириса на невидими, неувяхващи люляци.

Осъмвал съм така понякога, унесен в спомени за живота в Комбре, за тъжните безсънни вечери, както и за толкова много дни, които изживях неотдавна наново благодарение на едно вкусово усещане, „благодарение на дъха на чашата чай“, както щяха да кажат в Комбре, припомних си също по асоциация неща, които научих много години след като бях напуснал градчето във връзка с една любов на Суан от преди моето раждане, припомних си ги с най-точни подробности. Понякога ни се удава по-лесно да възкресим живота на хора, умрели преди векове, отколкото живота на най-добрите си приятели, макар че изглежда невъзможно, както би изглеждало невъзможно да се разговаря от два различни града, ако не се знае особеното средство, чрез което е отстранена невъзможността. Всички тия спомени, споени един за друг, образуваха вече единно цяло, но все пак можех да различа най-старите и по-пресните, родени от едно и също ухание, както и възпоминанията, разказани ми от друго лице, разграничени ако не с прорези и пукнатини, то поне с пъстро обагрените си жилки, издаващи при някои скали или мрамори различния произход, възраст или „образуване“.

Естествено, с наближаването на утрото мимолетното състояние на несигурност, обзело ме при събуждането ми, отдавна се бе

разпръснало. Знаех точно в коя стая се намирам, издигнал бях вече стените около себе си в мрака и ориентирайки се отчасти само по памет, отчасти по някое указание — например слабото светлеене, под което трябваше да закача завесите, — възстановил я бях изцяло, мебелирайки я като архитект и тапицер, които съблюдават първоначалното разположение на вратите и прозорците, бях сложил огледалата и скрина на обичайните им места. Но щом истинският ден, а не отражението на някоя неугаснала главня върху медната подставка, което бях взел за него драснеше в мрака като с тебешир първата си бяла опровергаваща черта, щом прозорецът ведно със завесите напуснеше рамката на вратата, където го бях поставил погрешно, а бюрото, което бях изпречил неудачно по памет точно при прозореца, побегнеше с пълна скорост, за да му направи място, бутайки пред себе си камината и отмествайки стената по към коридора, а дворчето заемеше мястото, където само до преди малко се шириеше тоалетната, изграденото в полусън жилище се присъединяваше към другите жилища, които се бяха мярнали за миг в замаяното ми при събуждането съзнание, подгонено от бледия знак, очертан над завесите от пръста на настъпващия ден.

---

[1] На чаша чай (англ.). ↑
[2] Милосърдие (лат.). ↑
[3] Радост за виконта (лат.). ↑
[4] Езическо гюле (лат.). ↑

ВТОРА ЧАСТ
ЕДНА ЛЮБОВ НА СУАН

За да си член на малката „компания“, на „групичката“, на „кръжока“ на Вердюренови, беше достатъчно само едно условие, но затова пък то беше абсолютно необходимо: да приемеш негласно „веруюто“, една от чиито точки гласеше, че младият пианист, покровителствуван тази година от госпожа Вердюрен (говорейки за него, тя казваше: „Би трябвало да се забрани да се свири тъй хубаво Вагнер!“), „слага в джоба си“ и Планте, и Рубинщайн и че доктор Котар е по-добър диагностик от Потен. Всеки „новобранец“, когото Вердюренови не успееха да убедят, че приемите на хора, които не общуват с тях, са скучни като лошото време, биваше незабавно отстраняван. Понеже в това, отношение жените са по-непокорни от мъжете и не се отказват така лесно от светското си любопитство и от желанието сами да проверят достойнствата на другите салони, а, от друга страна, Вердюренови чувствуваха, че подобен критичен дух и демонично лекомислие могат да заразят другите и да се окажат пагубни за малката им духовна общност, те биваха принудени да отхвърлят един след друг всички завербувани от женски пол.

Макар че самата госпожа Вердюрен беше порядъчна жена от заслужаващо уважение буржоазно семейство (извънредно богато и съвършено невзрачно), с което малко по малко тя бе скъсала съзнателно всякакви връзки, тази година женският състав се свеждаше, като се изключи младата жена на доктора, само до една личност с, кажи-речи, съмнително поведение, госпожа дьо Креси — „страшно сладка“ по думите на госпожа Вердюрен, която я наричаше по име Одет — и лелята на пианиста, бивша портиерка, както по всичко личеше. Доста наивни и двете, непознаващи светския живот, те така лесно се бяха поддали на внушението, че принцеса дьо Саган и херцогиня дьо Германт били принудени да плащат на разни бедняци, ако искали да имат гости на вечерите си, че ако някой им предложеше

да им издействува да бъдат поканени у тези две високопоставени дами, бившата портиерка и настоящата кокотка биха отказали надменно.

Вердюрен не канеха никого на вечеря: трапезата им бе винаги сложена за приятелите им. Нямаше специална програма за вечерта. Младият пианист свиреше, но само „ако му се ще“, защото никой не насилваше никого или както казваше господин Вердюрен: „Всичко за приятелите, да живеят другарите!“

Ако пианистът предложеше да изсвири кавалкадата от „Валкирия“ или прелюдията на „Тристан“, госпожа Вердюрен протестираше — не че не харесвала тази музика, напротив, но защото я изживявала много силно.

— Пак ли искате да ме хване мигрена! Нали знаете, че всеки път, когато свирите едното или другото, после цял ден съм болна. Знам си какво ме чака. Само че утре, като река да стана, никой от вас няма да бъде, при мене!

Ако пианистът не свиреше, гостите разговаряха, един от правоверните, най-често любимият по него време художник, „пускаше“ по думите на господин Вердюрен, някоя по-пиперлива шега, която разсмиваше всички, особено госпожа Вердюрен. Тя беше свикнала до такава степен да схваща буквално преносните словосъчетания за чувствата, които я вълнуваха, че един ден доктор Котар — тогава начинаещ лекар — трябваше да й намести челюстта: действително й се бе „откачила“ от много смях.

Черният фрак беше забранен — бяха между „свои“, — а и главно не биваше да приличат на другите „досадници“. Пазеха се като от чумата от тях и ги канеха само на галавечерите, давани възможно най-рядко и само за да доставят развлечение на художника или за да лансират музиканта. През оставалото време се забавляваха с гатанки, вечеряха в делнично облекло, но само между свои, без никой външен човек да надникне в тесния им кръг.

Но постепенно, колкото повече място заемаха в живота на госпожа Вердюрен „приятелите“, всичко, което ги задържаше далеч от нея и им пречеше понякога да бъдат свободни, се приемаше като заслужаваща укор „досада“: майката на единия, професията на другия, вилата или крехкото здраве на третия. Ако доктор Котар сметнеше, че е негов дълг веднага след вечеря да споходи някой тежко болен, госпожа Вердюрен се опитваше да го разубеди:

— Кой знае дали няма да му стане по-добре, ако не го безпокоите тази вечер. Ще си прекара спокойно нощта без вас, а утре сутрин, като отидете рано-рано при него, току-виж, че сте го заварили оздравял!

Още в първите дни на декември тя се разболяваше при мисълта, че „правоверните“ й приятели ще я изоставят на Коледа или Нова година. Лелята на пианиста твърдеше, че той трябвало да вечеря този ден с нейната майка.

Госпожа Вердюрен възкликваше сурово:

— Да не си въобразявате, че майка ви ще умре, ако той не вечеря точно този ден с нея като провинциалистите!

Безпокойствието й се подновяваше през страстната седмица.

— Вие поне, докторе, сте свободомислещ човек, учен, ще дойдете на разпети петък както всеки друг път, нали? — каза тя на Котар първата година с нетърпящ възражение тон, като че ли не можеше да се съмнява в отговора му.

Но същевременно трепереше какво ще й каже, защото, ако той и жена му не дойдеха, имаше опасност да остане сама.

— На разпети петък ще дойда, но… за да си вземем сбогом с вас, защото ще прекараме празниците в Оверн.

— В Оверн ли? За да ви изядат бълхи и въшки! Чудесно сте го измислили! — После добави след кратко мълчание: — Да бяхте ни поне предупредили, щяхме да се постараем да организираме пътуването и да заминем заедно при по-добри условия.

Все в същия дух, ако някой „правоверен“ имаше приятел или ако някоя от обичайните посетителки имаше флирт и съществуваше опасност понякога да „кръшне“ от дома им, Вердюренови, които ни най-малко не се смущаваха, че приятелката им си има любовник, стига само да се вижда с него в дома им, пред очите им и да не ги пренебрегва заради него, казваха:

— Че какво! Доведете и приятеля си!

И тутакси го подлагаха на изпитание, за да видят дали е способен да има тайни от госпожа Вердюрен и дали заслужава да бъде приет в техния „кръжок“. Ако се окажеше недостоен за тази чест, те извикваха настрана правоверния, който им го бе представил, и му оказваха услугата да го скарат с приятеля или приятелката му. В обратния случай „новодошлият“ се превръщаше на свой ред в „правоверен“. Така например, когато през същата година госпожа дьо

Креси каза на господин Вердюрен, че се била запознала с един очарователен мъж — господин Суан, и намекна, че той би се чувствувал особено поласкан, ако бъде приет в дома им, господин Вердюрен предаде още същата вечер нейната молба на жена си. (Той казваше последната си дума само след като чуеше мнението на госпожа Вердюрен и ролята му се свеждаше до изпълнение на нейните желания, както и на желанията на „правоверните“, но затова пък проявяваше неизчерпаема изобретателност в тази област.)

— Госпожа дьо Креси иска да те помоли нещо. Би желала да ти представи един свой приятел, господин Суан. Какво ще кажеш?

— Ех, и таз добра! Мога ли да откажа нещо на такова съвършенство като нея? Мълчете, не искам вашето мнение, повтарям ви, че сте едно мъничко съвършенство.

— Щом вие казвате — отвърна глезено Одет, като добави: — Нали знаете, че не съм fishing for compliments[1].

— Разбрахме се, нали? Доведете приятеля си, щом е мил.

Естествено Вердюреновият кръжок нямаше нищо общо със средата, в която се движеше Суан, и истински светските хора биха сметнали, че съвсем не си заслужава при неговото изключително обществено положение да държи да бъде представен там. Но Суан толкова обичаше жените, че след като бе опознал всички представителки на аристокрацията и нямаше какво повече да научи от тях, благоволението, на което се радваше в квартал Сен-Жермен, благоволение, равносилно на благородническа титла, се превърна за него в разменна монета, кредитно писмо, лишено от собствена стойност, но позволяващо му да си създаде временно известна тежест в някое затънтено провинциално градче или в някои невзрачни парижки среди, стига само дъщерята на местния едър земевладелец или на съдебния писар да му се бе видяла хубавичка. Желанието или любовното увлечение му възвръщаха тогава слабостта към тщеславието, от която се бе освободил сега в ежедневния си живот, макар че на времето същата тази слабост навярно го бе насочила към кариерата на светски човек, за да похаби в лекомислени удоволствия умствените си заложби и за да постави ерудицията си в областта на изкуството в услуга на високопоставените дами, задоволявайки се само да ги съветва при закупуването на картини или при обзавеждането на домовете им. Това новосъбудено тщеславието го

караше да се стреми да блесне с изтънчеността си в очите на непознатата, по която се бе увлякъл, тъй като името му само по себе си не беше достатъчно за тази цел. Той постъпваше така особено с жени от скромно потекло. Също както умният човек не се опасява, че ще се покаже смешен в очите на друг умен човек, така и изтънченият човек, сигурен в добрия вкус на благородника, се опасява, че изтънчеността му няма да бъде оценена от простака. Трите четвърти от остроумието и самохвалството, изразходвани щедро, откакто свят светува, без никаква облага, са били предназначени за недостойни обекти. Така и Суан се държеше непринудено и небрежно с херцогините, а трепереше и позираше пред камериерките от страх, че те няма да му обърнат внимание.

Той не приличаше на мнозина други, които — било от леност или примирение с наложеното от високото им обществено положение задължение да останат закотвени на неговите брегове — се въздържат от наслажденията, предлагани от живота извън тази светска среда, и остават затворени до смъртта си в нея, като в края на краищата се задоволяват да наричат наслаждения (по липса на нещо по-приятно и след като успеят да свикнат с тях) посредствените развлечения и поносимата скука на тази среда. Суан обаче не се мъчеше да намери привлекателни жените, с които прекарваше времето си, а се стремеше да прекара времето си с жени, които по начало му се бяха сторили привлекателни. И много често това бяха жени с доста просташка красота, защото, без той да си дава сметка, физическите качества, които търсеше, бяха напълно противоположни на качествата, от които се възхищаваше в женските портрети или скулптури, изработени от неговите любими майстори. Дълбокото, забулено в тъга изражение изстудяваше желанието му, докато то тутакси пламваше при вида на здрава, пищна, розова плът.

Ако по време на някое пътуване срещнеше семейство, с което поради общественото си положение не би трябвало да общува, но му се стореше, че жената притежава непознато досега обаяние, да остане затворен във високомерието си и да залъже възникналото желание, да замени удоволствието, което би изпитал с нея, с друго, като например пише на някоя своя бивша приятелка да дойде при него, би му се сторило също такъв жалък отказ от живота, безсмислено бягство от ново приятно изживяване, както да се задоволи да гледа от стаята си

Париж, вместо да пътува. Той не се затваряше в сградата на своите познанства, но за да може да я издига лесно навсякъде, където му се понравеше някоя жена, я бе превърнал в сгъваема шатра, каквато носят със себе си изследователите. А ако не можеше да пренесе или да размени срещу ново удоволствие някое свое познанство, колкото и завидно да би се сторило на други, Суан бе готов да го жертвува безвъзмездно. Колко пъти, като изгладнял бедняк, готов да замени за къшей хляб скъп диамант, бе загубвал само с една своя постъпка благоразположението на някоя херцогиня, копняла години наред да му покаже хубавото си чувство, без да й се удаде случай, като със спешно безочливо писмо я замолваше да го препоръча телеграфически на някой свой управител, чиято дъщеря беше привлякла вниманието му на село. А след като направеше гафа, едва ли не се забавляваше, защото въпреки изключителната деликатност не му беше чужда известна гаменщина. Освен това той спадаше към способните мъже, прекарали живота си в безделие, които намират утеха или може би извинение в мисълта, че празното им съществуване предлага на ума им не по-малко достойни за интерес обекти, отколкото изкуството или науката, че животът съдържа по-любопитни и по-увлекателни положения, отколкото всички романи, взети заедно. Така поне твърдеше той и лесно внушаваше своята теория на най-изящните си светски приятели, например барон дьо Шарлю, когото разсмиваше с пикантните си приключения: как срещнал във влака някаква жена, завел я у дома си и открил впоследствие, че била сестра на владетел, който в този момент държал в ръцете си всички нишки на европейската политика, така че по най-приятен начин бил поставен в течение на политическите интриги, или как поради сложно комбиниране на обстоятелствата от избора на кардиналския съвет зависело дали да стане, или да не стане любовник на една готвачка.

Впрочем Суан принуждаваше безочливо да му стават сводници не само блестящата фаланга от добродетелни богати вдовици, генерали или академици, с които бе много близък. Всички негови приятели бяха свикнали да получават от време на време по някое писмо от него, в което им искаше препоръка или запознанство с дипломатическа ловкост, неизменна при различните поводи и последователните любовни връзки, която издаваше много повече, отколкото нетактичните му молби, една постоянна черта на характера му и едни

и същи цели. Много години по-късно, когато започнах да се занимавам с неговия характер, поради известно сходство с моя собствен характер в съвсем друга насока, често молех да ми разказват как, когато моят дядо (впрочем тогава той не е бил още мой дядо, защото голямата любов на Суан започнала приблизително по времето, когато съм се родил, и прекъснала за дълго връзката му със старите му приятели) получел писмо от Суан и разпознаел върху плика неговия почерк, възкликвал: „Аха! Суан пак ще ми иска нещо! Внимание!“ И било подтиквани от недоверие, било от неосъзнато недоброжелателство, което ни кара да сме готови да услужваме само на хора, които не държат на услугата ни, дядо и баба се престрували, че не са чули молбата му и не удовлетворявали и най-простите негови желания — например да го представят на някое момиче, което вечеряло всяка неделя у тях. И всеки път, когато Суан ги заговарял за него, те заявявали, че уж не го виждат вече, макар цялата седмица да се чудели кого да поканят заедно с девойката и често в края на краищата не намирали никого, вместо да се обадят на единствения човек, който щял да бъде истински щастлив да вечеря с нея.

Понякога някое познато семейство на дядо и баба, което дотогава се оплаквало, че никога не виждало Суан, им съобщавало със задоволство, а може би и с желание да предизвика завистта им, че Суан бил извънредно внимателен и просто не се отделял от тях. Дядо не искал да развали удоволствието им, но поглеждал само баба и си тананикал:

Каква е тази тайна, наистина не знам.

Или:

Мерне се бегло като видение…

Или:

В подобен случай най-добре е да се правиш,
че нищо не виждаш и да си траеш.

Само няколко месеца по-късно, ако дядо запитвал новия приятел на Суан:

— Е какво, виждате ли често Суан? — събеседникът му удължавал лице и възкликвал:

— Да не сте споменали друг път името му пред мене!

— Аз пък мислех, че сте много близки…

Той се сближил така с едни братовчеди на баба и почти всеки ден вечерял у тях. После внезапно престанал да ходи в дома им без каквото и да било предупреждение. Помислили, че е болен и бабината братовчедка се канела да прати да питат как е, когато намерила в слугинската стая едно писмо, забравено по невнимание в сметководната книга на готвачката. Суан съобщавал на тази жена, че възнамерява да напусне Париж и нямало вече да може да идва. Тя била негова любовница и преди да скъса връзката си, счел за нужно да предупреди единствено нея.

Ако обаче приятелката му в даден момент беше светска дама или поне жена, чийто прекалено невзрачен произход или съмнително поведение не й пречеха да бъде представена в доброто общество, той се връщаше в тези среди, но само в орбитата, по която се движеше тя или в която той я бе въвлякъл.

— Няма защо да разчитате на Суан тази вечер — казваха приятелите му. — Нали знаете, че този ден от седмицата е на опера със своята американка.

Той натрапваше съответната си приятелка в най-мъчнодостъпните салони, където бе свикнал да ходи и ежеседмично вечеряше или играеше покер. Всяка вечер, след като накъдреше леко твърдите си червеникави коси и смекчеше по този начин острия поглед на зелените си очи, Суан избираше цвете за петелката си и отиваше на среща с приятелката си у една или друга дама от кръга на своите познати, за да вечерят заедно у нея. И тогава, мислейки за възхищението и приятелското чувство, които най-известните личности на неговата епоха щяха щедро да му засвидетелстват пред любимата жена, защото той се ползуваше с голямо обаяние в техните очи,

светският живот, на който се беше наситил, му се виждаше отново привлекателен със самата си същност, защото, проникнат и топло осветен от игриво пламъче, откакто бе намерил място в него за новата си любов, той ставаше отново ценен и красив.

И докато всяка една от тия връзки или флиртове се явяваше по-пълно или по-непълно сбъдване на мечтата, породена от лицето или тялото на съответната жена, в които Суан съвсем непринудено, без никакво усилие се влюбваше, случи се веднъж в театъра един от тогавашните му приятели да го представи на Одет дьо Креси — преди това му я бе описал като очарователна жена, пред която може би ще пожъне известен успех, и за да повиши цената на любезната си услуга, му внуши, че е по-мъчнодостъпна, отколкото беше в действителност, — Одет, разбира се, се стори хубава на Суан, но нейният тип красота не го развълнува, не възбуди никакво желание в него, а, напротив, по-скоро физическо отвращение.

Тя спадаше към тия жени — различни за всеки мъж, — напълно противоположни на типа, който им допада. Премного подчертан профил, не особено гладка кожа, изпъкнали скули и уморено изражение. Очите й бяха хубави, но толкова големи, че сякаш изнемогваха от собствената си тежест, надвисваха над лицето й и му придаваха нездрав или начумерен вид. Скоро след като й го бяха представили в театъра, Одет му писа, молейки го да й покаже колекциите си, които много я интересували. „Макар и невежа, тя била луда за хубави неща.“ Добавяше в писмото си, че след като го види в неговия „home“[2], ще го опознае по-добре и че си го представя „много удобно настанен пред чаша чай с книгите си“, макар и да не скриваше изненадата си, че живее в квартал, навярно тъжен и „съвсем не smart[3], докато той самият е толкова изтънчен“. А след като Суан я покани у дома си, му изказа на отиване съжалението си, че е останала толкова кратко време в жилището му, където се почувствувала щастлива, като по този начин му намекна, че е много повече за нея от другите й познати, и прокара романтично съединителна чертичка между себе си и него. Суан се усмихна. Във възрастта, когато сме загубили вече част от илюзиите си, а Суан не беше далеч от нея, мъжът се задоволява да обича заради удоволствието от това чувство, без непременно да изисква взаимност, но подобно сближаване на сърцата дори когато не е вече както в първата младост, целта, към която неминуемо се стреми

любовта му, е свързано с нея с толкова асоциации, че е в състояние да я предизвика, ако възникне първо. Като младеж, мъжът мечтае да притежава сърцето на жената, в която е влюбен. По-късно е достатъчно да почувствува, че притежава сърнето на някоя жена, за да се влюби в нея. Затова във възрастта, когато на пръв поглед изглежда, че е най-важно мъжът да хареса даден тип женска хубост, тъй като преследва в любовта преди всичко своята лична наслада, любовта му може да се породи — и то като чисто плътско желание, — без изобщо в началото да е имал физическо влечение към дадена жена. В този период от живота си мъжът се е влюбвал вече неведнъж. Неговата любов не се развива вече съобразно собствените си непознати и съдбоносни закони, пред които сърцето пасивно немее. Ние го подпомагаме, мамим го чрез спомените, чрез внушението. Разпознавайки един само признак на любовта, изравяме, възкресяваме другите. Понеже любовната песен е отпечатана цяла-целеничка в паметта ни, не е необходимо жената да ни изпее непременно началото (превъзнасящо нейната красота), за да се сетим за мелодията. Достатъчно е да започне от средата — там, където се говори за сближението на сърцата, където се казва, че двамата влюбени не могат да живеят един без друг, — ние сме толкова свикнали с мелодията, че веднага можем да я подемем и да почнем да пригласяме на партньорката си, на който и куплет да я настигнем.

Одет дьо Креси отиде повторно у Суан, после зачести посещенията си. Трябва да се признае, че всяка нова среща възобновяваше у Суан разочарованието от нейното лице, защото междувременно той забравяше мъничко характерните му особености и не си го представяше нито толкова изразително, нито толкова повехнало въпреки младостта й. Докато тя разговаряше с него, той съжаляваше, че рядката й хубост не спада към типа, който му се нрави от пръв поглед. Трябва между другото да изтъкнем, че лицето на Одет изглеждаше по-слабо и по-издадено напред, защото гладкото чело и скулите й бяха скрити от надвисналите й коси, които тогава се носеха като козирка, повдигнати на букли и нападали безредно над ушите. Колкото до тялото й, сложено възхитително, неговите очертания почти не можеха да се отгатнат по вина на модата на епохата, макар че Одет беше една от най-елегантно облечените парижанки. Съгласно тогавашната мода бюстът беше издаден остро напред като над въображаем корем и завършваше рязко, а под него се издуваха като

балон двойни фусти; жената изглеждаше сглобена от две разнородни части, лошо вмъкнати една в друга, защото наборите, воланите, корсажът очертаваха съвсем произволно, в зависимост от десена или материята, линията на роклята, която завършваше с фльонги, дантели, ресни или следваше банелите, без изобщо да прилепне към живото тяло, и според това дали архитектурата на джуфките и финтифлюшките се приближаваше, или отдалечаваше от неговата собствена архитектура, то се оказваше плътно омотано или изобщо независимо от тях.

Когато обаче Одет си отидеше, Суан си спомняше с усмивка думите й, че времето до повторната му покана щяло да й се стори много дълго, спомняше си плахото и неспокойно изражение, когато веднъж го бе помолила да не я кара да чака много, и спряния й на него поглед, изпълнен със свенлива просба, който й придаваше нещо затрогващо под букетчето изкуствени теменуги, закрепено отпред на кръглата й сламена шапка с черни кадифени панделки.

— Ами вие — му бе казала тя — няма ли да дойдете някой ден да пиете чай при мене?

Той бе отказал под предлог, че има работа, някакво проучване, изоставено всъщност от години, върху творчеството на Вермеер ван Делфт[4].

— Зная — беше добавила тогава тя, — че в сравнение с такъв голям учен като вас аз, горката, съм пълна невежа. Ще се чувствувам като жаба в ареопаг. А всъщност толкова ми се ще да се образовам, да науча много работи, да проучвам стари ръкописи — беше завършила тя, доволна от себе си, както елегантните жени обичат да твърдят, че за тях било истинска радост да се заловят, без да се боят, че ще се изцапат, с някоя черна домакинска работа, например „да приготвят сладкиш, като сами забъркат тестото“. — Вие сигурно ще ми се надсмеете, но например този художник, който ви пречи да ми дойдете на гости (тя имаше предвид Вермеер), никога не съм чувала за него. Жив ли е още? Може ли да се видят негови картини в Париж, та да имам поне малко представа какво обичате, да отгатна поне мъничко какво се крие зад това дълбокоумно чело, в тази глава, която като че ли все разсъждава, и да си кажа: „Ето за какво мисли той!“ Какво щастие би било да съм запозната с вашата работа!

— Той й се бе извинил със страха си от нови приятелства, наричайки го галантно страх от нещастна любов.

— Вие се страхувате от едно красиво чувство! Колко странно! А аз копнея само за това, готова съм да дам живота си, за да изживея една красива любов! — му бе отговорила тя така естествено, така убедително, че той се развълнува.

— Навярно някоя жена ви е накарала да страдате. И вие си въобразявате, че и другите жени са като нея. Тя не е съумяла да ви разбере. Вие сте толкова изключително същество! Аз харесах именно това във вас: още от самото начало ясно почувствувах, че не сте като другите мъже.

— Но и вие — й бе казал той — сигурно имате не едно задължение и едва ли сте много свободна, аз познавам жените.

— Аз ли? Та аз не правя абсолютно нищо! Винаги съм свободна или най-малкото винаги ще бъда свободна за вас. Когато и да пожелаете да ме видите, в който и час на деня или нощта, потърсете ме и аз с радост ще се отзова. Ще го направите ли? Знаете ли кое ще бъде много мило от ваша страна? Да накарате някой да ви запознае с госпожа Вердюрен, у която ходя всяка вечер. Представяте ли си колко би ми било приятно, ако можехме да се срещаме там и аз да си мисля, че сте дошли отчасти и заради мене!

Не може да се отрече също, че спомняйки си тези разговори и мислейки така за нея, когато останеше сам, Суан смесваше нейното лице с много други женски лица в романтичните си бленувания. Но ако благодарение на някакво обстоятелство (или може би не точно благодарение на някакво обстоятелство, защото то може да съвпадне с изявяването на едно латентно до този момент състояние, без да окаже каквото и да е въздействие върху него) образът на Одет дьо Креси завладееше изцяло въображението му, ако мечтите му за нея забулеха спомена, тогава несъвършенството на нейната физика нямаше да има вече никакво значение, както нямаше да има значение дали тя допада на Суан, или не, защото, станала веднъж физика на любимата жена, единствена занапред можеше да му причини радост или страдание.

Дядо ми действително познаваше на времето — нещо, което не би могло да се каже за нито един от сегашните им приятели — семейство Вердюрен. Но той бе прекъснал всякакви връзки с „младия Вердюрен“, както той го наричаше, считайки, малко прибързано, че се

е принизил до бохемите и нехранимайковците независимо от милионите си. Един ден получи писмо от Суан с молба да го запознае, ако му е възможно, с Вердюренови.

— Внимание! Внимание! — възкликна дядо. — Никак не се учудвам. Суан трябваше да свърши така! Прекрасна среда. Но независимо от всичко не мога да изпълня молбата му, защото вече не познавам онзи господин, пък и тук сигурно се крие някаква женска история, а аз не обичам да се меся в такива работи. Е, няма що! Ще стане ужасно забавно, ако тия жалки Вердюренови се обесят на врата на Суан!

След отрицателния отговор на дядо Одет сама заведе Суан у Вердюрен.

В деня, когато Суан ги посети за първи път, те бяха задържали на вечеря доктор Котар и жена му, младия пианист и леля му, както и художника, който се ползуваше с тяхното благоволение, а след вечеря бяха дошли още няколко „правоверни“.

На доктор Котар никога не му бе напълно ясно с какъв тон да отговори на събеседника си, защото не можеше да разбере дали той се шегува, или говори сериозно. Затова за всеки случай изписваше на лицето си сложно изражение, придружено от условна, провизорна усмивка на фино изчакване, която го спасяваше от обвинение в наивност, ако събеседникът му бе казал нещо на шега. Но понеже, за да бъде неуязвим и в обратния случай, не смееше да се усмихне открито, лицето му винаги изразяваше известна колебливост и издаваше въпроса, който той сам не смееше да произнесе: „Сериозно ли го казвате?“ И на улицата, а и изобщо в живота той беше също така неуверен в държането си, както и в нечий салон и отправяше към минувачите, колите и събитията същата хитроумна усмивка, която предварително не позволяваше да изтълкуват държането му като неуместно, понеже с тази усмивка той доказваше, че го е възприел напълно съзнателно и щом се усмихва, значи, се шегува.

Във всички случаи обаче, когато му се струваше, че може да си позволи пряк въпрос, докторът не пропускаше да стесни полето на съмненията си и да разшири познанията си.

Така, следвайки съветите на предвидливата си майка, датиращи от деня, когато бе напуснал дълбоката провинция, той не пропускаше

да се осведоми подробно за всеки случайно споменат израз или собствено име, които чуваше за първи път.

Колкото до фразеологичните словосъчетания, той искаше най-изчерпателни пояснения, понеже предполагаше, че те имат по-конкретен смисъл, отколкото в действителност, и много му се щеше да узнае какво точно се подразбира в най-често употребимите готови изрази: „дяволска хубост“, „синя кръв“, „живея пет за четири“, „петнадесетте минути на Рабле“, „арбитър по изящество“, „давам картбланш“, „глътвам си езика“ и пр., и точно в какви случаи би могъл да ги вмъкне в разговора. Ако не се сетеше в момента за някой готов израз, той си служеше със заучени игрословици. А случеше ли се да произнесат пред него някое ново фамилно име, докторът само се задоволяваше да го повтори гласно с въпросителен тон, въобразявайки си, че това е достатъчно, за да предизвика обяснения, без да дава вид, че ги иска.

Понеже всъщност бе напълно лишен от критично чувство, макар и да си въобразяваше точно обратното, той схващаше всичко съвсем буквално и не заслужаваше човек да проявява изтънчена любезност с него и например, когато му прави услуга от добро възпитание, да даде вид, че самият той му е задължен. Колкото и да бе заслепена по отношение на него, госпожа Вердюрен все пак в края на краищата започна да се дразни — макар и да продължаваше да го смята за много изящен, — когато, след като го бе поканила в ложата си да чуе Сара Бернар — и бе му казала от любезност: „Много мило от ваша страна, докторе, че дойдохте, особено като имам предвид, че вие навярно сте гледали неведнъж Сара Бернар. Освен това тук сме много близо до сцената“, доктор Котар, който беше влязъл в ложата с обичайната си усмивка в очакване да я подчертае или заличи след като някоя по-авторитетна личност го осведоми за стойността на спектакъла, й отвръщаше: „Вярно, че сме много близо до сцената, а освен това Сара Бернар действително взе да ни омръзва, но вие пожелахте да дойда с вас, а за мене вашите желания са заповеди. Много съм щастлив, че мога да ви окажа тази дребна услуга. Вие сте толкова добра, че не знам какво не е в състояние да направи човек, за да ви угоди.“ И той добавяше: „Сара Бернар е наистина «златният глас», нали? Често я наричат така в критиката, когато играе особено темпераментно. Интересен израз, нали?“ — очаквайки напразно да му го изтълкуват.

— Знаеш ли — каза госпожа Вердюрен на мъжа си, — мисля, че грешим, като от скромност подценяваме всичко, което предлагаме на доктора. Той е истински учен, живее извън практическия живот, няма собствена представа за стойността на нещата и приема, без да се замисли, това, което ние му казваме.

— Не смеех да ти го кажа, но и аз бях забелязал същото — отвърна господин Вердюрен.

И на следната Нова година, вместо да изпрати на доктор Котар рубин за три хиляди франка, уверявайки го, че това е дребен подарък, господин Вердюрен купи един изкуствен камък за триста франка, като подметка, че мъчно би могло да се намери по-красив.

Когато госпожа Вердюрен съобщи, че след вечеря ще дойде Суан, докторът възкликна:

— Суан? — И гласът му прозвуча едва ли не дрезгаво от изненада: всяка новина падаше като че ли от небето за този човек, макар той да си въобразяваше, че е подготвен за всичко. И понеже никой не му отговори, той изкрещя ужасно разтревожен: — Суан? Кой е този Суан?

Но тревогата му тутакси стихна, щом госпожа Вердюрен поясни:

— Приятелят на Одет, за когото тя ни бе говорила.

— А, добре, добре, всичко е наред — отвърна успокоен докторът.

Колкото до художника, той се зарадва от идването на Суан у госпожа Вердюрен, защото предполагаше, че е влюбен в Одет, а той умираше да покровителствува чуждите любовни връзки.

— Най ми е забавно да женя хората — доверително прошепна той на ухото на Котар, — досега съм станал причина за много бракове, дори между жени.

Когато Одет каза на Вердюрен, че Суан е много „smart“, те се уплашиха да не би да се окаже „досадник“. Но той направи отлично впечатление и косвената причина за това, без те да подозират, бе общуването му с висшето общество. Суан притежаваше всъщност едно предимство пред умните хора, които никога не са били в допир със светския живот — той го бе водил известно време и затова не го преобразяваше чрез въображението си било от домогване, било от отвращение, а просто не държеше на него. Неговата любезност, достигнала пълна независимост, освободена от всякакъв снобизъм, както и от опасението да не изглежда прекалено голяма, се отличаваше

с непринуденост и изящество в движенията, свойствени на хора, чиито гъвкави крайници изпълняват точно желаните жестове без несръчно и нежелателно участие на останалите части на тялото. Елементарният жест на светския човек, който подава мило ръка на неизвестния младеж, когото му представят, и се покланя сдържано пред посланика, на когото го представят, постепенно, без Суан да си дава сметка, бе дал тон на цялото му държане с хората и той инстинктивно се показа особено любезен и внимателен спрямо хора от по-низка обществена среда, каквито бяха Вердюренови, държане, което според тях не би било свойствено на никой „досадник“. Той се държа хладно за миг, и то само в началото, с доктор Котар. Докторът му намигна двусмислено, преди още да са разменили нито дума, мимика, която Котар наричаше „изчаквателна“, и Суан си въобрази, че се познават от някое увеселително заведение, макар самият той рядко да ходеше на такива места, понеже никога не бе дружил с гуляйджии. Понеже подобен намек му се стори просташки, особено пред Одет, която би могла да си състави лошо мнение за него, Суан отвърна с ледено изражение. Но когато разбра, че дамата до него е госпожа Котар, съобрази, че един толкова млад съпруг едва ли би правил подобни намеци пред жена си и престана да тълкува така съучастническото изражение на доктора. Художникът незабавно покани Суан да посети с Одет ателието му. Суан реши, че е много мил.

— Може би ще имате повече щастие от мене — каза госпожа Вердюрен, преструвайки се на засегната — и ще ви покажат портрета на Котар (тя го бе поръчала на художника). Постарайте се най-вече, господин Биш — напомни тя на художника, наричайки го както обикновено на шега „господине“, — да предадете характерния му поглед, тънкото дяволито изражение на очите. Нали знаете какво бих желала да притежавам? Усмивката му. Аз поисках от вас да нарисувате усмивката му.

И понеже тази формула й се стори особено остроумна, тя я повтори високо, за да бъде сигурна, че повечето й гости ще я чуят, и дори изнамери някакъв мним повод, за да накара някои от тях да се приближат преди това. Суан изказа желание да се запознае с всички, дори с един стар приятел на Вердюренови — Саниет, който благодарение на препалената си свитост, простосърдечие и добродушие бе загубил във всички среди уважението, на което иначе с

право би се радвал поради начетеността си в областта на палеографията, голямото богатство и добрия си произход. Той леко заваляше думите, като говореше, и това му придаваше особен чар, защото се чувствуваше, че не се дължи на недостатък при учленяването, а по-скоро на душевните му качества — остатък от детска невинност, която още не бе загубил. Всички съгласни, които той не можеше да произнесе, бяха все едно грубости, които бе неспособен да извърши. Когато помоли да го представят на господин Саниет, Суан смая госпожа Вердюрен, според която редно би било точно обратното, затова в отговор тя каза натъртено, за да подчертае разликата:

— Господин Суан, ще бъдете ли така добър да ми позволите да ви представя нашия приятел Саниет?

Но в замяна на това неговата деликатност предизвика горещата симпатия на Саниет, за която впрочем Суан никога не узна, защото Саниет дразнеше малко Вердюренови и те съвсем не държаха да увеличат броя на приятелите му.

Суан обаче много ги трогна, като сметна за свой дълг да ги помоли да го запознаят с лелята на пианиста; в черна рокля както винаги, защото смяташе, че в черно жените изглеждат винаги добре облечени и че това е най-благородният цвят, лелята на пианиста се бе зачервила страшно много, както всеки път след ядене. Тя се поклони почтително на Суан, но тутакси се изправи величествено. Понеже не бе получила никакво образование и се страхуваше от граматични грешки, умишлено смотолевяше думите, въобразявайки си, че ако направи някое погрешно сливане, то ще потъне в общия поток и няма да се забележи, затова говорът й представляваше неясно гъргорене, сред което от време на време изплуваха редките звуци и слогове, в чието произношение беше сигурна. Суан реши, че може лекичко да й се надсмее пред господин Вердюрен, който обаче се докачи.

— Тя е прекрасна жена — каза той. — Съгласен съм с вас, че не е блестяща, но мога да ви уверя, че е много приятна, когато разговаряте насаме с нея.

— Не се съмнявам — побърза да се съгласи Суан. — Исках да кажа само, че не ми се стори „ослепителна“ — прибави той, като подчерта този епитет — и всъщност това е по-скоро комплимент за нея.

— Знаете ли — каза господин Вердюрен, — ще ви кажа нещо, което може би ще ви се види невероятно. Тя пише очарователно. Не сте ли имали случай досега да чуете нейния племенник? Свири възхитително, нали, докторе? Искате ли да го помоля да изсвири нещо, господин Суан?

— Това би било цяло щастие — понечи да каже Суан, само че докторът го прекъсна с подигравателен тон.

Той беше чул и запомнил, че всяка надута, тържествена формула в разговора е нещо остаряло и щом чуеше някоя гръмка дума, изречена сериозно, както например в случая думата „щастие“, решаваше, че човекът, който я е произнесъл, е предвзет. А ако освен това тази дума се срещаше в някое изтъркано клише, макар и много употребявано, докторът тутакси си въобразяваше, че започнатата фраза е казана на шега и я завършваше със съответното клише, приписвайки го на събеседника си, макар всъщност той да е бил далеч от мисълта да си послужи с него.

— Цяло щастие за Франция! — възкликна той лукаво, като вдигна патетично ръце.

Господин Вердюрен неволно прихна.

— Ей вие там, какво толкова смешно си казахте? Явно не скучаете във вашето ъгълче! — възкликна госпожа Вердюрен. — Ако си мислите, че ми е много забавно да стоя самичка като наказана… — добави тя недоволно, глезейки се като дете.

Госпожа Вердюрен беше седнала на високо шведско столче от полиран чам, подарено й от един цигулар от Швеция. Макар че формата му напомняше селско столче и не подхождаше на хубавите й старинни мебели, госпожа Вердюрен държеше да поставя на видно място подаръците, които „правоверните“ й правеха от време на време, за да достави на дарителите удоволствието да ги видят при посещенията си. Затова се стараеше да внуши на приятелите си да й подаряват само цветя и бонбони — защото те поне не оставяха трайни следя, — но това не й се удаваше и беше натрупала цяла колекция от грейки за крака, възглавнички, часовници, паравани, барометри, японски вази, но досадно разнородни и повтарящи се като новогодишни подаръци.

Кацнала на това високо столче, госпожа Вердюрен оживено участвуваше в разговорите на „правоверните“ и се забавляваше с

шегите им, но след злополуката с челюстта си не се смееше вече истински, а вместо това нагласяше върху лицето си изкуствена усмивка, която, без да влече никакъв риск или умора за нея, оставяше у другите впечатлението, че се смее до сълзи. При най-малкото остроумие, което пускаше някой правоверен по адрес на някой досадник или на бивш правоверен, отхвърлен в лагера на досадниците — за голямо отчаяние на господин Вердюрен, който се мъчеше да не отстъпва на жена си по любезност, но се смееше от сърце и бързо се задъхваше, затова не можеше да се сравнява с нея и беше принуден да се признае за победен от нейния непрестанен смях, — тя изпискваше леко, затваряше напълно птичите си очи, забулени отчасти от перде, и внезапно, като че ли за да скрие неприлична гледка или за да избегне смъртоносен пристъп на смях, захлупваше лице с шепите си, така че да го скрие напълно, и се преструваше, че уж се мъчи да потисне и да сдържи смеха си, който, ако би му дала воля, би завършил с припадък. Така замаяна от доброто настроение на своите верноподаници, опиянена от атмосферата на дружелюбие, злословие и единомислие, госпожа Вердюрен, кацнала на столчето си, хълцаше от любезност, подобна на птичка, потопила човка в греяно вино.

Междувременно господин Вердюрен, след като поиска от Суан позволение да запали лулата си („У нас никой не се стеснява, нали сме между другари“), помоли младия пианист да седне на пианото.

— Хайде, хайде, не му досаждай, той не е дошъл тук, за да се измъчва — извика госпожа Вердюрен. — Не искам да го измъчвате.

— Но защо смяташ, че това ще бъде мъчение за него? — възрази господин Вердюрен. — Господин Суан не познава може би сонатата във фа диез, която открихме. Нашият пианист ще ни изсвири аранжировката за пиано.

— А, не, не! Само не моята соната! — извика госпожа Вердюрен. — Нямам намерение да хвана хрема и да получа лицева невралгия, както миналия път. Покорно благодаря, не държа това състояние да се повтори. На вас другите ви е лесно, няма вие да лежите на легло цяла седмица.

Тази малка сцена, която се подновяваше всеки път, преди младият пианист да седне на пианото, очароваше гостите, като че ли присъствуваха за пръв път, като доказателство за неповторимата оригиналност на домакинята и за нейната музикална чувствителност.

Тези, които бяха наблизо, правеха знак на по-отдалечените, които пушеха или играеха карти, да се приближат, защото щеше да стане нещо интересно, казвайки им — също както в Райхстага във вълнуващите моменти: „Слушайте! Слушайте!“ А на следващия ден изказваха съжаленията си на приятелите, които не бяха имали възможност да дойдат, заявявайки им, че този път сцената е била много по-интересна от когато и да било.

— Е добре тогава, дадено — каза господин Вердюрен. — Той ще ни изсвири само andante.

— Само andante, виждате ли го! — извика госпожа Вердюрен. — Ами че нали именно то ми подкосява и ръцете, и краката. Домакинът наистина няма равен на себе си! Все едно, че казва за „Деветата“: „Ще чуем само финала“ или само увертюрата на „Майстерзингерите“.

Обаче докторът убеждаваше госпожа Вердюрен да остави пианиста да изсвири парчето не защото смяташе, че смущенията, които й причиняваше музиката, бяха преодолени — той действително констатираше известна невралгия у нея, — но поради навика на някои лекари незабавно да отстъпят от строгите си предписания, щом има опасност да се провали някое светско забавление (като че ли забавлението е по-важно от здравето на болния), в което и те участвуват, и особено ако това забавление зависи от лицето, посъветвано да забрави временно диспепсията или грипа си.

— Този път няма да се разболеете, ще видите — каза той, опитвайки се да я хипнотизира с поглед. — А ако се разболеете, ще ви лекуваме.

— Вярно ли? — отвърна госпожа Вердюрен с такъв тон, като че ли пред перспективата за подобно благоволение не й оставаше друго, освен да капитулира. Може би също, понеже многократно бе повтаряла, че ще се разболее, имаше моменти, когато тя не си спомняше вече, че лъже и действително се чувствуваше болна. А на болните често идва до гуша да бъдат вечно благоразумни, за да разредят пристъпите на болестта си, те обичат понякога да се забравят и да си въобразят, че могат безнаказано да правят всичко, което им се ще, макар после състоянието им обикновено да се изостря — стига само да могат да се облегнат на някое всесилно същество, което, без никакво усилие от тяхна страна, да ги изправи на крака само с една дума или едно хапче.

Одет седна на тапицираното канапе до пианото.

— Нали знаете — каза тя на госпожа Вердюрен, — това е моето любимо местенце.

А госпожа Вердюрен, забелязвайки, че Суан е седнал на един стол, се обърна към него.

— Тук няма да ви е удобно, седнете до Одет. Нали ще направите малко място на господин Суан, Одет?

— Каква великолепна тапицерия — каза Суан, преди да седне, в старанието си да бъде любезен.

— А, много ми е драго, че харесвате канапето ми — отвърна госпожа Вердюрен. — Предупреждавам ви, че ако се надявате да видите някъде по-хубаво от него, трябва веднага да се откажете. Никога не са правили по-хубава тапицерия. Малките столчета също са истинско чудо. После ще ги разгледате. Всяко бронзово украшение отговаря напълно на сюжета на седалищата. Ще ви бъде доста забавно, ако се вгледате в тях, уверявам ви. Вижте само фриза наоколо — малката лозница върху червен фон от баснята „Лисицата и гроздето“. Виждате ли как само е изписано? Какво ще кажете? Бивало ги е някога да рисуват, нали? Не намирате ли, че гроздето е страшно апетитно? Мъжът ми твърди, че не съм обичала плодове, защото ям по-малко от него. Нищо подобно, аз съм по-лакома от всички вас, само че не чувствувам нужда да ги опитвам с уста, защото ги вкусвам с очи. Какво смешно има в това? Попитайте доктора. Той ще ви каже, че видът на това грозде ми действува разхлабително. Някои ходят на курорт във Фонтенбло, аз пък се лекувам с моята тапицерия от Бове. Преди да си отидете, господин Суан, непременно трябва да пипнете бронзовите украшения на облегалата. Как ви се струва патината? Но не, не така, опипайте ги здраво, с цялата ръка.

— О, ако госпожа Вердюрен се захване с бронзовите облегала, няма да чуем музика тази вечер! — подхвърли художникът.

— Мълчете, колко сте противен. Всъщност — каза тя, обръщайки се към Суан — на нас горките жени ни забраняват наслади, които далеч не са толкова съблазнителни като например тази. Никоя човешка плът не може да се сравни с този бронз! Когато господин Вердюрен ми правеше още честта да ме ревнува — хайде, бъди възпитан, не казвай, че никога не си ме ревнувал…

— Но аз не казвам абсолютно нищо. Моля ви се, докторе, вие сте ми свидетел: нима съм казал нещо?

Суан опипваше бронзовите украшения от учтивост и не се решаваше да отдръпне веднага ръката си.

— Хайде, хайде, после ще ги галите до насита. Нека сега ви погалят вас, нека погалят слуха ви. Предполагам, че това ще ви бъде приятно. Нашият млад приятел ще се заеме с тази задача.

След като пианистът изсвири пиесата, Суан се държа още по-мило с него, отколкото с другите гости. Ето защо.

Предишната година той бе чул в един салон изпълнението на някаква пиеса за пиано и цигулка. Отначало бе вкусил само материалното удоволствие от звуците, извличани от двата инструмента. И само по себе си това беше вече рядко удоволствие, но ето че ненадейно под тънката, настойчива, плътна и водеща мелодия на цигулката се промъкна и надигна клокочещата вълна на партията за пиано и се разля неделима, еднородна и надиплена като лилави водни талази, очаровани и притаени под лунна светлина. В даден момент, внезапно запленен, без да може да даде име на обайващото го впечатление, без да може да различи ясно очертанията му, той се бе помъчил да долови музикалната фраза или акомпанимента — сам не си даваше сметка кое от двете, които се лееха край него и отваряха по-широко душата ду, както уханието на някои рози се носи във влажния вечерен въздух и разширява ноздрите ни. Може би именно защото музикалната творба му беше непозната, той бе успял да изпита това смътно усещане, всъщност истинско чисто музикално впечатление без измерения, напълно своеобразно, неподдаващо се на разлагане на каквито и да било други впечатления. Подобно усещане е за миг sine materia[5], така да се каже. Естествено нотите, които чуваме в този миг, се опитват вече, според височината и дължината си, да покрият пред погледа ни известни площи с различни размери, да очертаят своите арабески, да предизвикат в съзнанието ни представи за широчина, тънкост, устойчивост, своенравност. Но нотите отлитат, преди тези представи да са се оформили достатъчно у нас, за да не бъдат пометени от представите, събудени от следващите или едновременно звучащи ноти. И това впечатление би продължавало да забулва със своята течна вълна мотивите, които изплуват от време на време, преди да потънат тутакси и да изчезнат, едва различими, доловими само чрез

особеното удоволствие, което пораждат, неподдаващи се на описание, на определение, на възпроизвеждане, на наименование, ако нашата памет, подобна на труженик, който строи трайни основи сред водите, не изработваше отпечатъци от тези бегли музикални фрази и не ни даваше по този начин възможност да ги съпоставим със следващите и да ги разграничим. Така че, едва отминало пленителното усещане, което бе развълнувало Суан, паметта му предложи тутакси една неточна и непълна транскрипция на съответния мотив, върху която той смогна все пак да хвърли поглед, докато андантето продължаваше да се разгръща, и когато внезапно същото усещане се върна, то не беше вече така неуловимо. Той можеше да си представи дължината му, симетрично групираните ноти, тяхното разположение, експресивната им стойност. Пред очите му се откроняваше вече не чистата музика, а нейният графичен образ, нейната архитектура, нейната мисъл, позволяващи му да си я припомни. Този път той ясно различи една музикална фраза, която се възвиси за няколко мига над звучните вълни. Тя тутакси му причини необикновена наслада, каквато никога не бе изпитвал, преди да я чуе, и нищо друго не би могло да му достави — той го почувствува смътно — и се влюби в нея като в непозната жена.

Тя го поведе с бавен ритъм ту тук, ту там, после го увлече по-далеч към някакво благородно, непонятно, но ясно изразено щастие. И внезапно, възмогнала се до една точка, тъкмо когато се канеше да я продължи мислено, тя рязко свърна след мигновена пауза и с нов, по-бърз, по-ситен, безспирен, тъжен и нежен ритъм го понесе със себе си към непознати далнини. После изчезна. Той пожела страстно да я чуе трети път. И тя се появи наистина отново, но без да му заговори по-ясно, а и упоението даже не беше толкова дълбоко. Когато се прибра в къщи, Суан пожела да чуе пак тази музикална фраза. Чувствуваше се като мъж, зърнал бегло непозната минувачка, оставила в душата му представа за нов вид красота, обогатяваща собствената му чувственост, без да знае дали някога ще може да я види повторно и вече влюбен в нея, макар да не знае дори името ѝ.

Суан тогава като че ли се подмлади чрез увлечението си по тази музикална фраза. Ограничил се в гонитбата на ежедневни наслаждения, той толкова отдавна се бе отказал да преследва някакъв идеал в живота си, че си мислеше, без да си го признава, че така ще продължи до смъртта си. Нещо повече, понеже мисълта му не се рееше

вече във възвишени идеи, той беше престанал да вярва в тяхната реалност, макар и да не я отричаше напълно. Затова си бе изработил навика да намира убежище в незначителното, което му пречеше да се занимава с основното. Също както не се запитваше дали няма да постъпи по-правилно, ако не отиде в нечий салон, като знаеше в замяна със сигурност, че ако веднъж е приел поканата, непременно трябва да се отзове, а ако не отиде, трябва поне да остави визитната си картичка, така и в разговора си се стремеше да не изразява никога с жар съкровеното си мнение за нещата, но да дава подробности от материално естество, ценни сами за себе си и неизискващи негова лична преценка. Той беше необикновено прецизен, когато ставаше дума за кухненска рецепта, за дата на раждането или смъртта на някой художник, за наименованието на картините му. Понякога въпреки всичко се изпускаше да изкаже преценката си за някое произведение или схващанията си за живота, но тогава думите му звучаха иронично, като че ли не се присъединяваше напълно към съдържанието им. А ето че подобно на преболедувал човек, у когото внезапна смяна на пейзажа, на режима или понякога непредизвикана от нищо тайнствена органична еволюция причиняват такова рязко подобрение, че той почва да лелее отново загубената надежда да почне макар и късно съвсем нов живот, Суан долавяше в себе си, когато си спомнеше чутата музикална фраза или караше да му свирят разни сонати с надеждата да я открие в тях, присъствието на невидимата действителност, в която бе престанал да вярва; той отново копнееше по нея и се чувствуваше достатъчно силен да й посвети живота си, като че ли музиката бе оказала благотворно въздействие върху изсушената му душа и й бе възвърнала възможността да избира тепърва попрището си. Но тъй като не успя да узнае от кого бе чутата творба, не можа да си я набави и в края на краищата я забрави. През същата седмица срещна наистина няколко души, които бяха присъствували при изпълнението й, и ги запита, но повечето бяха дошли след изсвирването й или си бяха отишли преди края. Някои бяха останали през цялото време там, но бяха разговаряли в друг салон и най-сетне трети, макар и да бяха изслушали сонатата, я бяха чули толкова, колкото и другите. А домакините, те знаеха само, че това било нова творба, която музикантите им предложили да изсвирят. Самите музиканти бяха заминали на турне и Суан не можа да узнае нищо повече. Той имаше

приятели музиканти, но макар и да си спомняше особеното неизразимо удоволствие, което му бе причинила музикалната фраза и да виждаше мислено очертанията ѝ, беше неспособен да им я изпее. После престана да мисли за нея.

А ето че едва няколко минути откакто младият пианист започна да свири у госпожа Вердюрен, внезапно след една висока нота, която се задържа цели два такта, Суан усети, че приближава, изплъзвайки се изпод високия звук, опънат като завеса, за да скрие тайната на зачатието ѝ, любимата му уханна, ефирна фраза, задушевна, клокочеща и ясно обособена. Тя беше така различна, нейното очарование беше така индивидуално и незаменимо с никое друго, че Суан изпита чувството, че среща в приятелски салон жената, от която се бе възхитил на улицата и изобщо не се бе надявал да срещне някога пак. После фразата се отдалечи, проправяйки си бързо път сред разклоненията на уханието си, озарявайки лицето на Суан с отблясъка на усмивката си. Но сега той можеше да попита за името на своята непозната (казаха му, че това било андантето от „Соната за пиано и цигулка“ от Вентьой), Той я държеше вече, можеше да я чуе в дома си всеки път, когато пожелаеше, и да се опита да разчете езика ѝ, да разгадае тайната ѝ.

Затова, когато пианистът завърши, Суан се приближи до него и му изказа живо признателността си, като с този свой жест много се хареса на госпожа Вердюрен.

— Какъв вълшебник, нали? — каза тя на Суан. — Колко проникновено разбира тази соната нашият малък обесник. Нали не очаквахте, че пианото може да постигне такава сила? Прилича на всеки друг инструмент, но не и на пиано, бога ми! Всеки път ми въздействува по същия начин: струва ми се, че чувам цял оркестър. Ефектът е по-хубав дори, отколкото ако беше оркестър, по-звучен.

Младият пианист се поклони усмихнат и отговори натъртено, като че ли казваше нещо особено остроумно:

— Вие сте прекалено снизходителна към мене.

И докато тя поръчваше на мъжа си: „Дай му оранжада, заслужи си я момчето!“, Суан разказа на Одет как се бе влюбил в тази кратка фраза. А когато госпожа Вердюрен попита отдалеч: „Е какво, струва ми се, че в момента ви казват приятни неща, Одет?“, Одет отвърна: „Да, много приятни!“ и Суан реши, че тя е пленително непринудена.

Междувременно той пожела да се осведоми за Вентьой, за творчеството му, за епохата, когато е живял и композирал сонатата, като искаше да узнае преди всичко какво е означавала за него тази кратка фраза.

Обаче всички, които привидно се възхищаваха от този композитор (когато Суан заяви, че сонатата действително е много хубава, госпожа Вердюрен възкликна: „Естествено, че е хубава! Не бива да признавате, че не знаете сонатата на Вентьой, срамота е да не я знаете!“, а художникът добави: „Много голямо произведение, нали?“ Не е „скъпо“ и „широко известно“, вярно, но прави страшно силно впечатление върху „хората на изкуството“), като че ли никога не си бяха задавали тия въпроси, защото се оказаха неспособни да им отговорят.

Дори когато Суан направи няколко забележки относно любимата си фраза, госпожа Вердюрен отговори:

— Виж ти, колко забавно, не бях обърнала внимание. Трябва да ви призная, че не обичам да търся под вола теле и не се взирам в дреболиите. Тук не си губим времето да цепим косъма на две, това не е в духа на моя салон.

Доктор Котар, прехласнат от възхищение и желание да се поучи от нея, се любуваше на потока от готови изрази, с които тя свободно си играеше. Впрочем той и госпожа Котар с присъщото на някои простички хора благоразумие се въздържаха да изкажат мнението или възхищението си от музиката, която, както си признаваха взаимно, когато се приберяха в къщи, разбираха точно толкова, колкото и живописта на „господин Биш“. Тъй като широката публика е чувствителна към очарованието и красотата на природните форми само доколкото са застъпени в масово разпространените художествени образци, които тя бавно е усвоила, а първата стъпка на оригиналния творец е да отхвърли тия шаблони, господин и госпожа Котар, олицетворение в това отношение на широката публика, не намираха нито в сонатата на Вентьой, нито в портретите на художника онова, което съставяше за тях хармонията на музиката или красотата на живописта. Когато пианистът свиреше тази соната, те имаха чувството, че той извлича наслуки от пианото ноти, неподчинени на формите, с които бяха свикнали, също както им се струваше, че и художникът нанася наслуки боите върху платната си. Ако им се удадеше да

разпознаят някаква форма в тях, те я намираха тежка и просташка (с други думи, лишена от изяществото на художествената школа, през която виждаха дори живите същества по улицата), лишена от правдивост, като че ли господин Биш не знаеше как е закръглено човешкото рамо или че жените нямат виолетови коси.

След като правоверните се разпръснаха, докторът почувствува, че е настъпил удобният момент и докато госпожа Вердюрен завършваше заключителното си слово за сонатата на Вентьой, подобно на начинаещ плувец, който се хвърля във водата, за да се научи да плува, но избира време, когато около него няма много хора, за да не стане за смях, той възкликна с внезапна решителност:

— С една дума, композитор di primo cartello[6]!

Суан успя да научи само, че неотдавнашното появяване на сонатата на Вентьой бе направило силно впечатление сред напредничавите музикални среди, но тя е напълно непозната на широката публика.

— Познавам един човек, който се нарича Вентьой — каза Суан, имайки предвид учителя по пиано на бабините сестри.

— Дали не е той? — провикна се госпожа Вердюрен.

— О, не! Изключено! — засмя се Суан. — Ако бяхте го видели само за няколко минути, не бихте задали подобен въпрос.

— В такъв случай въпросът е решен, без да е бил поставен! — заяви докторът.

— Може би е негов роднина — поде Суан — и би било твърде жалко, но всъщност защо не, един гениален човек винаги може да бъде братовчед на стар бухал. Ако е така, признавам ви, че съм готов да си наложа всевъзможни мъчения и на първо място мъчението да общувам с бухала, което няма да е малко, стига само той да ме представи на автора на сонатата.

Художникът беше чул, че Вентьой в момента бил тежко болен и доктор Потен се опасявал за живота му.

— Как! — възкликна госпожа Вердюрен. — Нима има още хора, които се лекуват при Потен!

— Ах, госпожа Вердюрен — каза предвзето докторът, — вие забравяте, че говорите за мой колега, би трябвало дори да кажа за мой учител.

Според художника Вентьой бил застрашен от душевно разстройство. И той твърдеше, че това личало в известни пасажи на сонатата. Тази забележка се стори смислена на Суан и внесе смут в душата му; понеже едно чисто музикално произведение не се отличава с логична последователност, а именно нейното нарушение при говорене издава безумието, умопомрачението, доловено в сонатата, то му се виждаше също така необяснимо и загадъчно, както например лудостта на куче или кон, макар и действително да се срещат такива случаи.

— Ах, не ми говорете за вашите учители, моля ви се! Вие знаете десет пъти повече от него! — отговори госпожа Вердюрен на доктор Котар с авторитетния тон на личност, която не се бои да изкаже мнението си и е готова да го защитава смело срещу всички, които не са съгласни с нея. — Вие поне не убивате вашите болни!

— Но, госпожо, той е академик! — отвърна иронично докторът. — Защо болният да не предпочита да умре от ръката на някое светило на науката?… Много по-елегантно е да кажеш: „Лекува ме Потен.“

— По-елегантно ли? — възрази госпожа Вердюрен. — Откога и болестите станаха елегантни? Аз пък да не зная… Ах, вие наистина ме разсмивате! — извика тя внезапно, като скри лице в ръцете си. — А пък аз съм седнала да споря с вас, без да забележа, че ме пращате за зелен хайвер.

Колкото до господин Вердюрен, намирайки, че е много уморително да се смее за нищо и никакво, той само смукна по-силно лулата си, мислейки си тъжно, че му е вече невъзможно да догони жена си по пистата на любезността.

— Знаете ли, че вашият приятел много ни допадна — каза госпожа Вердюрен на Одет, когато тя се сбогуваше с нея. — Държи се просто, очарователно. Ако ни представяте все такива приятели, спокойно можете да ги водите у нас.

Господин Вердюрен забеляза, че Суан не е оценил достойнствата на лелята на пианиста.

— Смутен беше човекът! — защити го госпожа Вердюрен. — Да не би да искаш още от първия ден да влезе в тон като Котар, който е член на кръжока ни от няколко години? Първия път не се смята, то е колкото да установи допир. Решено, Одет, нали? Той ще ни намери утре в Шатле. Дали няма да е по-добре да отидете да го вземете?

— Не, той не иска.

— Е добре, както обичате, дано само не ни измени в последния момент!

За голяма изненада на госпожа Вердюрен Суан не „измени“ нито веднъж на компанията им. Намираше ги, където и да го извикаха, понякога в ресторантите из предградията, където ходеха още рядко, разбира се, защото времето не беше хубаво, и по-често в театъра, защото госпожа Вердюрен беше голяма любителка. И понеже един ден у тях тя каза пред него, че за премиерите или за галапредставленията би било много удобно, ако имат пропуск, и страшно много се измъчили, защото нямали пропуск в деня на погребението на Гамбета, Суан, който никога не говореше за блестящите си връзки, а само за невзрачните си познанства, защото му се струваше неделикатно да ги крие, а в предградието Сен-Жермен беше свикнал да поставя в тази категория и познатите си от официалните среди, отвърна:

— Обещавам ви да се погрижа за това. Ще получите навреме пропуска за новата постановка на „Данишеви“, утре ще обядвам с префекта в Елисейския дворец.

— Как така в Елисейския дворец! — извика гръмко докторът.

— Да, у господин Греви — отвърна Суан, леко смутен от въздействието на думите си.

А художникът подхвърли шеговито на доктора:

— Често ли изпадате в такова удивление?

Обикновено след като му обясняха, доктор Котар смотолевяше: „Добре, добре, всичко е наред!“ и не показваше вече нито следа от вълнение. Но този път последните думи на Суан, вместо да предизвикат обичайното уталожване, го удивиха до крайна степен: как можеше човек, с когото той вечеряше на една маса, незаемащ никакъв официален пост, не притежаващ каквото и да било отличие, да общува с държавния глава!

— Как така у господин Греви! Нима вие познавате господин Греви? — попита той Суан глупаво и недоверчиво, също както би реагирал портиерът, ако някой непознат пожелае да види председателя на Републиката. Отгатвайки само по тия думи „с кого има работа“, той би уверил горкия малоумен, че ей сега ще го приемат и би го отправил тихомълком към амбулаторията на затвора.

— Познавам го малко, имаме общи приятели (Суан не посмя да каже, че общият им приятел беше Уелският принц) — впрочем не е мъчно да бъдеш поканен у него и мога да ви уверя, че тия обеди съвсем не са интересни, освен това протичат много скромно. Рядко сме повече от осем души на масата — отвърна Суан, опитвайки се да смекчи блясъка на своята връзка с председателя на Републиката в очите на събеседника си.

Котар тутакси изтълкува буквално думите на Суан за стойността на поканите у господин Греви и реши, че те съвсем не са желани, тъй като всеки може да ги получи. От този миг престана да се чуди, че Суан като кой да е друг ходи в Елисейския дворец и дори го съжаля ваше малко, задето е принуден да участвува в тези обеди, така скучни, както самият той признаваше.

— А, добре, добре, всичко е наред — каза той с тон на митничар, който, мнителен до преди малко, ви дава заверката си след обясненията ви и ви пуска да минете, без да отваря куфарите ви.

— А, вярвам ви напълно, че тия обеди едва ли са забавни, иска се много мъжество от ваша страна, щом ходите на тях — заяви госпожа Вердюрен, в чиито очи председателят на Републиката изглеждаше особено опасно досадна персона, защото разполагаше със средства за съблазняване и принуда, които, приложени спрямо нейните верни приятели, биха могли да ги накарат да й изменят. — Казват, че бил глух като пън и ядял с пръсти.

— Е, да! В такъв случай едва ли ви е много приятно да ходите там — заключи докторът с отсенка на състрадание в гласа.

После си спомни броя на поканените, само осем, и попита живо, по-скоро от лингвистичен интерес, отколкото от празно любопитство:

— Интимни обеди?

Но все пак авторитетът, който имаше в неговите очи председателят на Републиката, взе връх в крайна сметка и над скромността на Суан, и над зложелателството на госпожа Вердюрен и на всяка вечеря Котар питаше с живо любопитство:

— Ще видим ли тази вечер господин Суан? Той познава лично господин Греви. Истински джентълмен.

Това обстоятелство му правеше толкова силно впечатление, че той дори предложи на Суан една покана за зъболекарската изложба.

— Можете да заведете и ваши приятели, но не допускат кучета. Нали разбирате, казвам ви го, защото имам приятели, които не знаеха и се чудеха какво да ги правят.

Господин Вердюрен от своя страна забеляза какво лошо впечатление направи върху жена му откритието, че Суан има влиятелни връзки, за които никога досега не беше говорил.

Ако компанията не беше организирала някакво забавление навън, Суан намираше всички в дома на Вердюрен, но той идваше винаги само след вечеря и почти никога не се съгласяваше да вечеря у тях въпреки настояванията на Одет.

— Бих могла да вечерям и сама с вас, ако ви е по-приятно — му казваше тя.

— Ами госпожа Вердюрен?

— О! Нищо по-лесно! Достатъчно е да кажа, че роклята ми не е била готова или че кабриолетът ми е дошъл по-късно. Винаги има начин да се нареди нещо.

— Много сте мила.

Но Суан си казваше, че ако даде на Одет да разбере (като се вижда с нея едва след вечеря), че има удоволствия, които предпочита пред удоволствието да бъде с нея, нейното увлечение по него няма да пресекне много скоро. От друга страна, той действително предпочиташе пред хубостта на Одет една млада работничка, сочна и свежа като роза, в която бе влюбен, и затова му беше по-приятно да прекара началото на вечерта с нея, тъй като бе сигурен, че ще може да види Одет после. По същите съображения никога не приемаше Одет да дойде да го вземе от къщи, за да отидат заедно у Вердюрен. Малката работничка го чакаше близо до дома му на един ъгъл, добре известен на кочияша му Реми, той спираше там, тя се качваше в колата и оставаше в обятията на Суан до момента, когато спираха пред Вердюрен. Когато влезеше у тях, докато госпожа Вердюрен показваше розите, които той й бе изпратил сутринта, заканвайки му се: „Ще ви се карам!“ и канейки го да седне до Одет, пианистът изсвирваше за тях двамата кратката фраза от Вентьой, станала нещо като химн на любовта им. Той започваше с продължителното тремоло на цигулката, което трае няколко такта и изпъква на преден план, за да се отдръпне после като че ли внезапно назад и както в картините на Питер де Хох, в които впечатлението за дълбочина се получава от тясната рамка на

полуоткрехнатата врата, съвсем в далечината, оцветена различно, в меката светлина на попаднал косо лъч, се появяваше кратката фраза, игрива, пасторална, епизодична, вмъкната в другата мелодия, идваща като че ли от друг свят. Тя прелиташе на прости безсмъртни вълни, раздавайки тук-там даровете на своето изящество с неизменната си неизразима усмивка. Но Суан сякаш долавяше сега в нея известно разочарование. Тя сякаш знаеше колко суетно е щастието, чиито път сочеше. Във въздушната й прелест имаше нещо завършено, прилично на отчуждението, което идва след съжалението. Но това нямаше значение, за него тя важеше не сама по себе си, не с това, което можеше да представлява за музиканта, който не е знаел за съществуването му и за съществуването на Одет, композирайки я, както и за всички, които биха я чули през вековете, но като залог, като спомен за неговата любов, защото дори за Вердюренови, дори за младия пианист тя извикваше едновременно мисълта за Одет и за него, свързваше ги. До такава степен, че той се отказа от намерението си да накара някой изпълнител да му изсвири цялата соната, когато на Одет й хрумна да го разубеди: „Каква нужда имате от останалата част? — му каза тя. — Това е нашата фраза.“ И дори огорчен от мисълта, че докато тази фраза прелита край тях, така близка и същевременно така далечна, че докато им говори, не ги познава, той почти съжаляваше, че тя има свое собствено значение, своя вътрешна, безспорна красота, която им бе чужда, както сме едва ли не склонни да съжаляваме, когато се отнася до скъпоценности или писма на любима жена, че водата, която е образувала кристала, или думите на съответния език не са част от същината на тази мимолетна връзка, на тази любима жена.

Често се случваше Суан толкова да се забави е работничката, преди да отиде у Вердюренови, че веднага след изпълнението на кратката фраза той си даваше сметка, че е вече време Одет да се прибере в къщи. Той я изпращаше тогава до вратата на нейния дом, на улица Ла Перуз, зад Триумфалната арка. И може би именно за това, за да не отиде докрай с нея, той жертвуваше не така необходимото за него удоволствие да я види по-рано, да отиде заедно с нея у Вердюренови, на правото, което тя му бе дала негласно да си тръгне заедно с него, право, на което той държеше много повече, защото благодарение на него си въобразяваше, че след като се раздели с нея, никой вече не може да я види, да се изпречи между тях двамата, да я възпрепятствува

да бъде още с него. И така, Одет се връщаше в колата на Суан. Една вечер, тъкмо когато бе слязла и се сбогуваше с него, тя откъсна бързо последната хризантема от малката градина пред къщата си и му я даде, преди той да си отиде. Суан я притискаше до устните си по целия път на връщане, а когато след няколко дни цветето увехна, той го прибра грижливо в писалищната си маса.

Но никога не влизаше в дома й. Беше ходил само два пъти следобед на гости да вземе участие в ритуала, равнозначен за нея на свещенодействие — следобедния й чай. Усамотените безлюдни къси улички (застроени почти от край до край с малки частни домове, чието еднообразие внезапно се нарушаваше от някоя бедна барачка, историческа отживелица, свидетелка от времето, когато тия квартали са се ползували още с лоша слава), задържалият се в градините и по дърветата сняг, неприветливият сезон, съседството с природата придаваха особена тайнственост на топлината и цветята, които го пресрещнаха още с влизането му.

Отляво във високия партер се намираше спалнята на Одет, която гледаше към малката успоредна улица зад къщата; права стълба между тъмни стени, по които висяха ориенталски тъкани, турски броеници и голям японски фенер, закачен на копринена панделка (светещ с газ, за да не лиши посетителите от последните удобства на цивилизацията), водеше в две гостни — голяма и малка. В тях се влизаше през тесен вестибюл; едната му стена беше покрита с позлатена градинска решетка, в чиято основа като в оранжерия бе поставен продълговат сандък с цъфнали едри хризантеми. Тези хризантеми бяха рядкост за епохата, макар че далеч още не се равняваха на видовете, които цветарите успяха да получат по-късно. Суан по начало се дразнеше от тази мода, датираща от предишната година, но този път полутъмното помещение, прорязано от розовите, оранжеви и бели лъчи на тези уханни ефимерни светила, запалени в сивия ден, му достави удоволствие.

Одет го прие по домашна роба от розова коприна с открита шия и голи ръце. Тя го настани до себе си в едно от многобройните уютни кътчета в нишите на приемната си, скрити зад огромни палми в китайски саксии или зад паравани, отрупани със снимки, панделки и ветрила. И му каза:

— Не ви е удобно така, почакайте, сега ще ви подредя.

И със смях, който изразяваше доволство от собствената й изобретателност, напъха зад главата и под краката на Суан възглавнички от японска коприна, мачкайки ги небрежно, като че ли никак не държеше на тези скъпи предмети и нехаеше за стойността им. Но когато прислужникът влезе на няколко пъти, за да донесе многочислените лампи, почти всички затворени в китайски вази, поставени самотни или две по две върху различни мебели като върху олтари, които запалваха в почти нощния здрач на късния зимен следобед втори залез, по-продължителен, по-розов и по-човешки (потапяйки може би в мечти някой влюбен, привлечен от тайнственото присъствие, издавано и същевременно скривано от осветените прозорци), тя внимателно наблюдаваше с крайчеца на окото си дали слугата е достатъчно внимателен и дали ги нарежда правилно на определените им места. Беше убедена, че ако сложи макар само една лампа не където трябва, общото впечатление от приемната й ще бъде развалено и портретът й, поставен върху полегат триножник, облечен в плюш, няма да бъде добре осветен. Затова следеше неспокойно всеки жест на недодялания прислужник и му направи остра забележка, когато той мина много близо до две жардиниери с цветя — тя ги почистваше обикновено сама, понеже нямаше доверие в него и дори се приближи да види да не би да е откършил някой цвят. Намираше забавни всички свои дреболии, както и орхидеите, които ведно с хризантемите бяха нейните любими цветя, защото притежаваха рядкото качество да не приличат на живи цветя, а на дрънкулки от сатинирана коприна.

— Тази тук е сякаш изрязана от подплатата на мантото ми — каза тя на Суан, сочейки му една орхидея, и в гласа й прозвуча едва ли не уважение към това „луксозно“ цвете, нейна елегантна, непредвидена сестра, дарена й от природата, толкова далеч от нея по стълбицата на живите същества и все пак толкова изтънчена! По-достойна от много жени да краси гостната й.

Показвайки му последователно ту химерите с огнени езици, изрисувани по вазите или избродирани върху параваните, ту венчетата на букет орхидеи или камилата от сребро и емайл с инкрустирани рубини вместо очи, поставена върху камината редом с една жаба от адски камък, Одет се преструваше, че се страхува от лошотията на чудовищата или че се надсмива над комичния им вид, че се черви от

неприличните форми на цветята или че изпитва неудържимо желание да целуне камилата и жабата, наричайки ги гальовно „милинките ми“. И тези преструвки бяха в странно противоречие с искреното й благоговение например пред Богородицата от Лаге, която някога, когато Одет живеела в Ница, я излекувала от смъртоносна болест. Затова тя винаги носеше със себе си златен медальон с нейния образ, приписвайки му чудотворна сила. Одет направи чай „специално“ за Суан, попита го: „Лимон или каймак?“ и на отговора му: „Каймак“, възкликна със смях: „Цял облак!“ И понеже той хареса чая й, заяви: „Виждате ли, аз зная какво обичате!“

Този чай действително се стори на Суан, както и на нея самата истинска скъпоценност, защото любовта има такава нужда да си търси оправдание и гаранция за трайност в удоволствията, които изобщо не биха представлявали удоволствия без нея и свършват ведно с нея, че когато се раздели с Одет в седем часа, за да се прибере в къщи и да се преоблече, по целия път на връщане в колата си, не можейки да сдържи радостта си от този следобед, той си повтаряше: „Колко приятно би било да си имаш такава приятелка, у която да можеш да намериш това рядко удоволствие: хубав чай.“ Само след един час той получи кратко писъмце от Одет и веднага разпозна едрия й почерк с претенция за британска суровост, която привидно дисциплинираше разкривените букви: всяко по-безпристрастно око би отгатнало може би под този почерк объркана мисъл, недостатъчно образование и липса на искреност и воля. Суан бе забравил у Одет кутията си за пури. „Как не забравихте и сърцето си, нямаше да можете да си го вземете обратно!“

Второто му посещение у нея имаше безспорно по-голямо значение. Когато отиваше в дома й този ден, както всеки път, когато му предстоеше да я види, той си я представяше предварително. Мисълта, че за да хареса лицето й, беше принуден да си представи само розовите свежи скули, а не целите й бузи, които често изглеждаха жълти, повехнали и обсипани понякога с малки червени пъпчици, го натъжаваше като доказателство, че идеалът остава непостижим и че земното щастие е посредствено. Той й бе донесъл гравюрата, която тя бе изказала желание да види. Одет бе малко неразположена. Прие го по пеньоар от лилав крепдешин, който се загръщаше на гърдите й с богата бродерия. Изправена до него, с разпуснати коси, подгънала

грациозно крак, за да може по-лесно да се наведе над гравюрата, която разглеждаше, склонила глава с големите си, така уморени и мрачни очи, когато не бе оживена, тя порази Суан с приликата си със Сейфора, дъщерята на Йофор, чиято фигура се вижда на една от фреските в Сикстинската капела. Суан се отличаваше със слабостта да търси в картините на майсторите на живописта не само общи прилики със заобикалящата го действителност, но и това, което като че ли най-малко се поддава на обобщение — индивидуалните черти на познати лица. Така например в един бюст на дожа Лоредан от Антонио Рицо той откриваше изпъкналите скули, полегатите вежди, изобщо крещяща прилика с кочияша си Реми. Под четката на Гирландайо — носа на господин дьо Паланси, а в един портрет на Тинторето — тлъстите бузи с наболи по тях ниски бакенбарди, гърбавия нос, проницателния поглед и възпалените клепачи на доктор дьо Булбон. Дали защото открай време имаше угризения, че бе свел живота си до светски връзки и разговори, но той си въобразяваше, че ще заслужи снизхождението на големите майстори, щом самите те са гледали с наслаждение и са вмъкнали в произведенията си привличащите него самия типични човешки лица, като им придават такава изключителна правдивост и жизненост, такова съвременно звучене. Или пък до такава степен се беше сраснал с лекомислието на светските хора, че изпитваше нужда да намери в класическите произведения предварителния подмладяващ ги намек за лица, живеещи днес? А може би бе останал достатъчно артистичен дълбоко в себе си и с удоволствие установяваше, че тия индивидуални черти придобиват по-общо значение, когато ги открие откъснати и изолирани от историческата епоха в приликата на стар портрет със съвременен оригинал, който няма нищо общо с първоначалния модел. Както и да е, може би именно защото пълнотата на усещанията, която той изпитваше от известно време — макар да бе дошла у него ведно с любовта към музиката, — бе обогатила и вкуса му към живописта, той изпита по-дълбоко удоволствие, на което бе съдено да упражни продължително въздействие върху живота му, когато установи в онзи паметен ден прилика между Одет и Сейфора на Сандро ди Мариано, когото по-често наричат с простонародния му прякор Ботичели (откакто това име извиква не истинското творчество на този художник, а баналната и погрешна представа за него, която си е пробила път). Той не преценяваше вече лицето на Одет в зависимост

от това дали кожата й е хубава или лоша или заради чисто плътската мекота, която би почувствувал, докосвайки я с устни — ако изобщо някога се осмелеше да я целуне, — но като съчетание от тънки и красиви линии, които погледът му изучаваше, следвайки кривата на тяхната извивка, свързвайки движението на тила с пищно пръснатите коси, с дъгата на веждите — както би ги съзерцавал в неин портрет, и нейният тип му ставаше по-ясен и разбираем.

Той я гледаше. В лицето и тялото й оживяваше един фрагмент от фреската и от този момент винаги се стремеше да го открие у нея било когато беше край живия модел, било когато само си мислеше за нея. И макар че флорентинският шедьовър му стана скъп може би именно защото го виждаше възпроизведен в Одет, тази прилика все пак подчертаваше нейната хубост, повишаваше качествата й. Суан се укоряваше, че не е оценил достатъчно това същество, което би се сторило пленително на великия Сандро, и бе щастлив, че удоволствието, което изпитва, като вижда Одет, намира оправдание в естетическата му култура. Той си казваше, че свързвайки Одет със своите мечти за щастие, всъщност не се примиряваше — както бе смятал досега — с нейната посредствена и несъвършена красота, но че тя отговаряше на неговия най-тънък художествен усет. Забравяше, че независимо от това Одет не беше напълно по вкуса му, защото вкусът му в това отношение винаги беше противоположен на естетическите му влечения. Думите „флорентинска творба“ оказаха неоценима услуга на Суан. Като своеобразна титла те му позволиха да въведе образа на Одет в света на мечтите си, където тя не бе имала достъп досега, като при това й придаде известно благородство. И докато чисто плътското зрително впечатление от тази жена, подновявайки непрестанно съмненията му за лицето, тялото, за целия й външен чар, охлаждаше любовта му, обосновал я веднъж върху нормите на общопризнатата естетика, той се освободи от всяко съмнение и любовта му се утвърди. Освен това целувката и притежанието, които изглеждаха така посредствени и естествени, ако ги бе получил от жена с увехнала плът, му се струваха сега свръхестествени и жадувани, понеже увенчаваха възхищението му от една музейна творба.

И когато започваше да съжалява, че от толкова месеца не прави нищо друго, а само се среща с Одет, той си казваше, че е напълно разумно да посвети голяма част от времето си на един безценен

шедьовър, излят по изключение от различна, особено сладостна материя, извънредно рядък екземпляр, на който той се любува ту смирено, платонически и безкористно като човек на изкуството, ту гордо, егоистично и страстно като колекционер.

Той постави върху писмената си маса вместо снимката на Одет една репродукция на дъщерята на Йофор. Възхищаваше се от големите очи, нежното лице, несъвършената по всяка вероятност кожа, дивните къдрици, падащи край морните страни, и пренасяйки чертите, които досега бе намирал хубави от естетическо гледище, към представата за живата жена, ги преобразяваше във физически качества и се поздравяваше, че ги е намерил събрани в едно същество, което би могло да бъде негово. Смътната симпатия, която събужда у нас всеки шедьовър, се превръщаше сега за него, след като познаваше модела от плът и кръв на дъщерята на Йофор, в желание, каквото тялото на Одет не събуждаше у него в самото начало. След като се любуваше дълго на творбата на Ботичели, той си спомняше своя жив Ботичели, който му се струваше още по-хубав, и притискайки до гърдите си репродукцията на Сейфора, си въобразяваше, че прегръща Одет.

А между това Суан се мъчеше да предотврати не само охлаждането на Одет, но и собственото си насищане. Чувствувайки, че откакто Одет може свободно да го вижда, тя няма вече какво особено да му каже, той се опасяваше да не би това незначително, еднообразно и като че ли веднъж завинаги установено държане, каквото беше сега нейното, когато бяха заедно, да убие у него романтичната надежда, че един ден тя ще му разкрие любовта си, надежда, която всъщност единствена бе предизвикала в началото и поддържаше понастоящем собственото му увлечение. И за да разнообрази премного монотонния облик на Одет, защото се боеше, че ще му омръзне, той й написваше внезапно писмо, пълно с престорено разочарование и недоволство, и й го изпращаше преди вечеря. Знаеше, че тя ще се изплаши, ще му отговори и се надяваше, че когато сърцето й се свие тревожно от страх да не го загуби, от него ще избликнат думи, каквито още никога не му бе казвала. И действително, именно чрез тази стратегия той бе успял да изтръгне от нея най-нежните писма, които тя изобщо му бе писала, едно от които, изпратено му от „Мезон Доре“ (в деня на празненството Париж-Мюрси, организирано в помощ на пострадалите от наводнението в Мюрси), започваше със следните думи: „Мили, ръката

ми трепери толкова силно, че едва ти пиша.“ Той го бе запазил в същото чекмедже, където бе прибрал изсъхналата хризантема. Или пък, ако не бе имала време да му пише, когато той пристигаше у Вердюренови, Одет изтичваше живо към него и му казваше: „Трябва да ви говоря.“ И той жадно четеше по лицето и в думите й чувствата, които досега бе скривала от него.

Още преди да влезе у Вердюрен, едва забелязал големите осветени от лампите прозорци — никога не затваряха капаците, — той се умиляваше при мисълта за пленителното създание, което го чакаше там, разцъфнало под златистата светлина. Понякога сенките на гостите се открояваха като черни силуети между прозорците и лампите, подобни на гравюрите, които украсяват само някои стенички на прозрачните абажури, докато върху другите няма нищо. Той се опитваше да разпознае силуета на Одет. После, щом влезеше, в очите му светваше такава радост — без сам да я съзнава, — че господин Вердюрен споделяше с художника: „Здравата е хлътнал!“ Присъствието на Одет прибавяше към този салон нещо, което липсваше на всички други посещавани от него салони — особен вид сетивност, нервна мрежа с разклонения във всички стаи, осигуряваща постоянен приток от възбуждение в сърцето му.

Така от само себе си този обществен организъм — малкият кръжок — със самото си функциониране определяше ежедневни срещи на Суан с Одет и му даваше възможност да се преструва, че му е безразлично дали ще я види, или дори че не желае вече да я вижда, без да излага любовта си на голяма опасност, защото, каквото и да й бе писал през деня, непременно щеше да я види вечерта и да я изпрати до дома й.

Веднъж даже перспективата за това неизбежно връщане заедно с нея му беше така досадна, че той заведе малката работничка чак до Булонската гора, за да отдалечи отиването си у Вердюренови, и пристигна там толкова късно, че Одет, предполагайки, че той няма да дойде вече, си беше отишла. Като видя, че Одет я няма в салона, Суан почувствува как сърцето му замира. Той се уплаши, че ще бъде лишен от едно удоволствие, чиято сила измерваше за първи път, понеже досега винаги бе сигурен, че ще го получи, когато пожелае, а това обстоятелство всякога намалява стойността на всички удоволствия, понеже не ни дава възможност да я почувствуваме.

— Видя ли какво лице направи Суан, когато забеляза, че тя си е отишла? — каза господин Вердюрен на жена си. — Струва ми се, че е влюбен до гуша.

— Какво лице направи? — попита поривисто доктор Котар, който бе отишъл да види за малко един свой болен и току-що се бе върнал да прибере жена си, затова не знаеше за кого става дума.

— Нима не срещнахте пред вратата Суан с неузнаваемо лице?

— Не, но нима той вече си отиде?

— О, мярна се само за миг. Имахме възможност да видим един много развълнуван, много нервен Суан. Нали разбирате защо: Одет си бе отишла.

— Искате да кажете, че тя е отишла докрай с него? Че той е изпитал върховното блаженство? — запита докторът, изпробвайки предпазливо смисъла на тези готови изрази.

— О, не! Не искам да кажа нищо, такова! Но между нас казано, мисля, че тя греши и се държи като последна глупачка, каквато впрочем си е.

— Хайде де! — подметна господин Вердюрен. — Откъде знаеш, че помежду им няма нищо? Не сме им светили, нали?

— Тя не би скрила нищо от мене — отвърна гордо госпожа Вердюрен. — Казвам ви, че ми доверява всичките си дребни флиртове! И понеже в момента няма никого, аз й казвам, че би трябвало да спи с него. Тя обаче твърди, че не можела, че имала голяма слабост към него, но той се държал плахо, а това я смущавало, пък и не го обичала по такъв начин. Той бил съвършено същество, страхувала се да не загрози хубавото чувство, което изпитвала към него, и тям подобни. А всъщност Суан е тъкмо каквото й трябва.

— Ще ми позволиш да не се съглася с тебе — каза господин Вердюрен. — Този господин ми харесва, но не съвсем. Намирам, че позира.

Госпожа Вердюрен застина неподвижно, вкамени се, сякаш се бе превърнала в статуя, преструвайки се, че изобщо не е чула думата „позира“, която можеше да остави впечатлението, че някой може да си позволи да позира с тях — следователно да бъде нещо повече от тях.

— Е, в края на краищата, ако помежду им няма нищо, не вярвам да е, защото този господин я смята за *добродетелна* — добави насмешливо господин Вердюрен. — Всъщност кой знае, той като че ли

я смята умна, не знам дали чу какво й разправяше онази вечер за сонатата на Вентьой. Аз обичам от все сърце Одет, но трябва да си последен наивник, за да седнеш да развиваш пред нея естетически теории.

— Хайде, хайде, не одумвайте Одет — каза госпожа Вердюрен, глезейки се като дете. — Тя е прелестна.

— Това не й пречи да бъде прелестна. Ние не казваме нищо лошо за нея, казваме само, че не е изключителен ум, нито изключителна добродетел. Всъщност — добави той, обръщайки се към художника — нима държите особено да е добродетелна? Тогава едва ли щеше да бъде толкова прелестна, не намирате ли?

На площадката на стълбището домакинът настигна Суан. Той не го бе видял при пристигането му, а бе натоварен от Одет да му предаде, ако дойде — само че оттогава бе минал вече цял час, — че вероятно ще отиде да изпие един шоколад у Прево. Суан веднага пое към Прево. Колата му обаче трябваше да спира на всяка стъпка заради други коли или заради пресичащи пешеходци и Суан с удоволствие би прегазил тези омразни препятствия, ако съставянето на протокол от полицая нямаше да го забави още повече, отколкото преминаването на пешеходеца. Той броеше минутите по пътя, прибавяше по няколко секунди към всяка, за да бъде сигурен, че не ги съкращава, и за да не увеличи умишлено изгледите си да завари Одет още там, като пристигне навреме. В даден момент, като болен от треска, който е задрямал за малко и си дава сметка колко безсмислени са бленуванията, на които се е отдал, Суан внезапно осъзна, сякаш пробуден от сън, колко странни мисли се въртят в главата му, откакто у Вердюренови му казаха, че Одет си беше вече тръгнала, и каква непозната досега болка изпитва. Как? Нима цялото това вълнение е само защото ще види Одет едва утре? Та нали именно това бе желал самият той преди един час, отивайки у госпожа Вердюрен? Той бе принуден да признае, че не беше вече същият в същата тази кола, която го отвеждаше у Прево, че в нея седеше ново същество, плътно прилепнало, слято с него, че не би могъл може би да се отърве от този свой двойник и ще бъде принуден да се съобразява с него като с господар или като с тежка болест. Но въпреки това, откакто чувствуваше, че едно ново „аз“ се беше присъединило към предишното му „аз“, животът му се струваше по-интересен. Той почти

не си мислеше, че тази възможна среща у Прево (в очакване на която всички предишни мигове бяха така опустошени и заличени, че той не намираше нито една представа, нито един спомен, на който да спре мисълта си) по всяка вероятност ще бъде като всички досегашни, доста безлична, дори да се видеха. Както всяка вечер, щом останеше с Одет, след бегъл поглед върху променливото й лице, извърнат тутакси, за да не би тя да прочете в него желанието му и да разбере, че не му е безразлична, той щеше да престане да мисли за нея, зает изцяло с измисляне на предлози да не се разделят веднага и да се увери, без да даде вид, че държи на това, че ще я срещне отново на другия ден у Вердюренови: тоест да продължи и да отсрочи с още един ден разочарованието и мъчението, което му носеше безплодното присъствие на тази жена, с която беше установил известна близост, но все още не смееше да я вземе в прегръдките си.

Нямаше я у Прево. Суан реши да я потърси във всички ресторанти по големите булеварди. За да спечели време, докато самият той проверяваше в едни, прати кочияша си Реми (дожа Лоредано на Рицо) да обиколи другите, а после отиде да го чака на уговореното място. Колата не се връщаше и Суан си представи едновременно и двете възможности — как Реми ще му каже: „Дамата я нямаше в нито един ресторант“ или: „Дамата е еди-къде си!“ И виждаше завършека на тази вечер, един и същ, но в два варианта: да срещне Одет и да се освободи от тревогата си или да се примири с невъзможността да я намери тази вечер и да се прибере в къщи, без да я е видял.

Кочияшът се върна, но когато колата спря пред Суан, вместо да го попита: „Намерихте ли дамата?“, Суан каза: „Подсетете ме утре да поръчам дърва, струва ми се, че са на привършване.“ Може би той си казваше, че ако Реми беше намерил Одет в някое заведение, тъжният завършек на вечерта беше избягнат и започваше щастливият — в такъв случай нямаше защо да бърза да улови щастието, което бе в кърпа вързано и нямаше да му се изплъзне. Това негово държане произтичаше донякъде от вродената му леност. Душата на Суан не притежаваше достатъчно гъвкавост. Тя приличаше на телата на някои хора, които в момента, когато се налага да избягнат удар, да отдалечат пламъка от дрехата си, да извършат, с една дума, бързо движение, изчакват една секунда в предишното положение, което сякаш им служи за опорна точка или им дава начален тласък. Сигурно, ако кочияшът го

прекъснеше и му кажеше: „Дамата е еди-къде си“, Суан би отговорил: „Ах, вярно, нали ви бях поръчал да проверите, не очаквах, че ще я намерите!“ и пак щеше да му заговори за дървата, за да скрие вълнението си и да си даде време да обърне гръб на тревогата и да се отдаде на щастието.

Но кочияшът се върна да му каже, че не я е намерил никъде и като стар слуга си позволи да изкаже личното си мнение:

— Мисля, че господарят ще направи най-добре, ако се прибере в къщи.

Но безразличието, което Суан така лесно показваше, докато Реми не можеше с нищо да промени отговора си, изчезна, щом той се опита да го убеди, че е безнадеждно да я намерят.

— В никакъв случай! — възкликна Суан. — Трябва на всяка цена да я намерим! Извънредно важно е. Ще й бъде много неприятно и ще се разсърди, ако не ме види.

— Не виждам как тази дама би могла да се засегне — отвърна Реми, — щом си е тръгнала, без да ви дочака, и щом е казала, че отива у Прево, пък я няма там.

Между другото бяха почнали да затварят заведенията. Под дърветата край булевардите редките минувачи бродеха, едва различими в тайнствения мрак. Понякога сянката на жена, която се приближаваше до него и му пошепваше нещо, канейки го да я придружи до дома й, го караше да изтръпне. Той докосваше тревожно тия тъмни силуети, сякаш търсеше Евридика между призраците на умрелите в царството на мрака.

От всички поводи за възникване на любов, от всички фактори за избухването на тази прокълната болест най-опасно е подобно бурно вълнение и ние сме загубени, попаднем ли веднъж в неговия водовъртеж. Тогава жребият е хвърлен, неизбежно ще се влюбим в съществото, което ни увлича в дадения момент. Не е необходимо да ни се е харесвало преди това повече или наравно с другите. Необходимо е само едно — увлечението ни по него да стане изключително силно. А това условие се осъществява, ако — в момент, когато ни липсва — вместо обичайното предвиждано удоволствие от това същество у нас внезапно възникне тревожната потребност, абсурдната потребност, която законите на този свят не могат да утолят и мъчно могат да излекуват — безразсъдната и мъчителна жажда за притежание.

Суан накара кочияша си да го заведе в последните отворени ресторанти. Това беше единствената щастлива възможност, за която можеше да мисли с относително спокойствие. Не се опитваше вече да скрие възбуждението си, нито колко много държи на тази среща. Обеща в случай на успех възнаграждение на кочияша си, като че ли, внушавайки и на него желание да я намерят, приобщавайки го към собственото си желание, можеше да направи така, че Одет, дори ако вече се беше прибрала и си бе легнала, да се окаже в някой ресторант по големите булеварди. Той стигна чак до „Мезон Доре“, влезе два пъти у Тортони, без естествено да я намери, и тъкмо когато излизаше от „Кафе Англе“, където се бе отбил повторно, и се отправяше замаян с широки крачки към колата, която го чакаше на ъгъла на булевард Де-з-Италиен, се сблъска с някого, който идваше отсреща — Одет. Тя му обясни, че понеже не намерила място у Прево, отишла да хапне нещо в „Мезон Доре“. Седнала била в една ниша, затова не бе я забелязал, а сега отивала да потърси колата си.

Тя толкова малко очакваше да го види, че в първия миг трепна уплашена. А той бе обиколил цял Париж не защото му се струваше възможно да я намери, а защото му бе невъзможно да се откаже да я търси. И неговата радост сега му изглеждаше още по-осезаема именно защото цялата вечер му се бе струвала неосъществима. Тя му идваше изцяло отвън, той не бе почерпил нейната истинност в дълбините на душата си, тя избликваше от само себе си, искреше така лъчезарно, че прогонваше като лош сън самотата, от която толкова се бе плашил, и без сам да съзнава, създаваше почва за бляновете му за щастие. Така някой пътник, пристигащ в хубаво време на брега на Средиземно море, няма вече ясна представа за страните, които наскоро е напуснал, и се поддава несъзнателно на вълшебството на сияйните лазурни вълни.

Суан се качи заедно с нея в нейната кола и поръча на кочияша си да кара след тях.

Одет държеше в ръка букет от орхидеи и Суан забеляза под дантеления шал, че бе затъкнала една орхидея и на малката си шапка от лебедови пера. Под наметката й се виждаше пищно надиплена черна кадифена рокля, чиято пола, отворена и приповдигната под ъгъл отпред, разкриваше един триъгълник от бялата й фуста от твърда коприна. Жабо от същата материя прикриваше част от дълбоко изрязаното деколте на роклята, където бяха забодени още няколко

орхидеи. Одет едва се бе съвзела от уплахата, която й причини срещата със Суан, а ето че конят на колата й се спъна в нещо и отскочи рязко встрани. Двамата залитнаха. Одет изписка и се разтрепера цялата, без да може да си поеме дъх.

— Няма нищо — й каза той. — Не се плашете.

Беше я хванал през раменете и я притискаше до себе си, за да я крепи. После добави:

— Не ми говорете, главно отговаряйте ми със знаци, за да не се задъхате още повече. Няма да ви е неприятно, нали, ако поправя цветята на роклята ви, разкривили са се от тласъка. Опасявам се, че ще ги загубите, затова бих искал да ги затъкна по-здраво.

А тя, несвикнала мъжете да се държат така внимателно с нея, му отвърна усмихнато:

— Не, никак не ми досаждате.

Но Суан, смутен донякъде от отговора й, смутен също от престорената искреност на този предлог или може би въобразил си вече, че не е била престорена, възкликна:

— Не, не, само не говорете! Пак ще се задъхате, отговаряйте ми с жестове, аз ще ви разбера. Искрено ли казвате, че не ви досаждам? Виждате ли, тук има малко да, струва ми се, че по вас е попадал прашец от тичинките. Позволявате ли ми да го махна с ръка? Нали не ви притискам, нали не съм груб? Може би ви гъделичкам малко? То е, защото се мъча да не докосна кадифето, за да не го измачкам. Наистина трябваше да прикрепя по-здраво орхидеите, иначе щяха да паднат. Точно така, като ги изправих… Кажете наистина, не съм ли ви неприятен? А ако ги помириша, за да се убедя, че действително нямат аромат, пак ли няма да ви бъде неприятно? Никога не съм вдъхвал аромата на орхидеи. Мога ли? Кажете ми най-искрено.

Тя повдигна, усмихвайки се, рамене, като че ли искаше да каже: „Вие сте луд, нали виждате прекрасно, че ми е приятно!“

Той погали с другата ръка страната на Одет. Тя го погледна втренчено със сластния и тежък поглед на жените на флорентинския майстор, с които, както бе решил Суан, си приличаше. Натежали изпод сведените й клепачи, продълговати и тесни както у жените на Ботичели, очите й сякаш щяха да се отронят като две огромни сълзи. Склонила бе шия, подобно на всички флорентинки от неговите картини с езически или християнски сюжети. И заемайки тази поза,

навярно обичайна, която й се струваше подходяща за подобни моменти и затова внимаваше да не пропусне да я заеме, Одет като че ли се мъчеше с всички сили да отдалечи лицето си, неудържимо привлечено от Суан. И преди да го отпусне, като че против волята си върху устните му, Суан го задържа за миг в ръцете си на известно разстояние, за да събере мислите си, да разпознае така дълго лелеяния блян и да присъствува на неговото сбъдване, както викаме някой близък да се порадва на успеха на детето ни, което той обича. Може би Суан искаше също да погледа още малко непритежаваната, нецелунатата още Одет, каквато я виждаше за последен път, както, преди да напуснем завинаги някоя местност, се любуваме жадно на гледката, като че ли искаме да я отнесем със себе си.

Но той беше така плах с нея, че макар и да стигна още същата вечер до пълното й притежание, след като бе започнал с подреждането на орхидеите й, че през следните дни използуваше пак същия предлог, било защото се опасяваше да не я засегне, било за да не изглежда, че първия път я е излъгал, било защото му липсваше смелост да я пожелае направо. Ако тя бе затъкнала цветя в корсажа си, той й казваше: „Колко жалко, тази вечер орхидеите са много добре закрепени, не са клюмнали настрана, както онази вечер. Все пак струва ми се, че тази тук не е съвсем изправена. Мога ли да ги помириша, за да видя да не би да ухаят повече от другите?“ Или, ако тя изобщо нямаше орхидеи, той възкликваше: „Ах, вие сте без орхидеи тази вечер? Ами какво ще оправям?“ Така че известно време той следваше ритуала, установен първата вечер, когато най-напред едва-едва бе докоснал с пръсти и устни гръдта на Одет. Той започваше всеки път ласките си по същия начин. И много по-късно, когато затъкването или по-скоро символичното затъкване на орхидеите отдавна бе изоставено, метафората „да оправим орхидеята“ се превърна в обикновено нарицателно, с което и двамата обозначаваха, без да мислят за първоначалното значение, физическото притежание (при което всъщност човек не притежава нищо), и остана между тях, за да им припомня забравения ритуал. И може би този особен начин да назовават физическата си връзка не изразяваше съвсем същото нещо, както всички синонимни изрази. Колкото и един мъж да е преситен от жените, колкото и да е склонен да счита притежанието на най-различни жени едно и също и предварително познато, то се превръща в

ново удоволствие, когато жената е мъчнодостъпна, или поне той я счита за такава, и е принуден да стигне до целта си чрез някоя непредвидена случка във взаимните си отношения с нея, както първия път с орхидеите, когато Суан ги беше забол по-здраво. Тая вечер той се надяваше тръпнещ (казвайки си, че ако успее да заблуди Одет, тя няма да се досети), че притежанието ще се роди от чашката на тия широки, лилави венчета. И удоволствието, което вече изпитваше, а Одет търпеше може би само защото не го бе разпознала, му се струваше именно поради това — както навярно се е струвало на първия мъж, вкусил го сред цветята на земния рай — съвсем ново, несъществувало досега, негово собствено творение, с нищо несравнимо и от никого неизпитано, както личеше впрочем и от съвсем странното име, което му бе дал.

Сега вече всяка вечер, след като я придружеше до дома й, той трябваше да влезе и често тя го изпращаше по пеньоар чак до колата му, целувайки го пред кочияша.

— Пет пари не давам! Никой друг няма значение за мене!

Вечерите, когато Суан не отиваше у Вердюренови (това се случваше понякога, откакто можеше да я вижда не само у тях), тя го караше да се отбие при нея, преди да се прибере, колкото и да е късно. Беше пролет, ведра, мразовита пролет. Излизайки от някой прием, той се качваше в своята открита кола, мяташе одеялото върху краката си, заявяваше на приятелите, тръгващи заедно с него и предлагащи му да се приберат заедно, че му е невъзможно, защото отива в друга посока, и кочияшът подкарваше в силен тръс, знаейки къде отиват. Приятелите му не получаваха никога вече от него писма с молба да го запознаят с някоя жена. Той не обръщаше внимание на нито една и се въздържаше да ходи на места, където би могъл да ги срещне. В ресторантите или извън града държането му беше точно противоположно на онова, по което до вчера още биха го разпознали и само доскоро изглеждаше, че ще му бъде присъщо цял живот. До такава степен силната страст променя временно обичайния ни характер и заличава постоянните външни белези, чрез които той се е проявявал досега! В замяна нещо друго беше станало сега неизменно в държането на Суан: където и да отидеше вечер, не пропускаше да се отбие на връщане у Одет. Разстоянието, което го делеше от нея, беше траектория, която той неизбежно изминаваше, стръмен и неудържим наклон, по който

съдбоносно се плъзгаше. Искрено казано, останал понякога до късно в някой салон, той би предпочел да се прибере направо у дома си, без да бие този дълъг път, и да я види на другия ден. Но самият факт, че си налага неудобството да отиде при нея в такъв необичаен час, да отгатва, че приятелите, с които се сбогува, споделят помежду си: „Суан е роб на чувството си. Любовницата му го принуждава да ходи при нея по никое време!“, го караше да почувствува осезаемо, че води живот на мъж със сериозна любовна връзка и му беше страшно приятно да жертвува спокойствието и интелектуалните си интереси на своя любовен блян. Освен това, без сам да си дава сметка, увереността, че тя го чака, че не е другаде с други, че той няма да се прибере в къщи, без да я е видял, уталожваше забравената вече, но винаги готова да се разбуди наново тревога от онази вечер, когато не беше заварил Одет у Вердюренови, а последвалата я душевна ведрина беше така сладка, че можеше да се нарече щастие. Може би именно поради тази тревога Одет бе придобила такова значение за него. Обикновено човешките същества извън нас ни са така безразлични, че вложим ли в някое от тях подобна възможност да ни причини страдание ли радост, то почва да ни се струва дошло от друга вселена, ние го обграждаме с поезия, животът ни заприличва на вълнуваща орбита, по която то се приближава или отдалечава от нас. Суан се питаше с душевен смут какво ще представлява Одет за него през следващите години. Понякога, наблюдавайки от откритата си кола в тия ясни студени нощи сребристата луна, която заливаше със светлината си безлюдните улици той виждаше мислено лицето на любимата, също така сияйно и леко заруменяло като луната, лицето, което бе изплувало един ден в съзнанието му и бе озарило с тайнствените си отблясъци целия свят, така дивно преобразен! Ако пристигнеше у нея след часа, когато тя отпращаше слугите да си легнат, преди да позвъни на вратата на малката градина, Суан отиваше най-напред в уличката, към която гледаше прозорецът на спалнята й, единствен осветен измежду еднаквите тъмни прозорци на съседните домове. Той почукваше на стъклото, тя му се обаждаше и изтичваше да го причака на входната врата. Върху пианото намираше разгърнати любимите й парчета: „Валсът на розите“ или „Бедният луд от Таляфико“ (които съгласно завещанието трябваше да бъдат изпълнени на погребението й) и я помолваше да му изсвири вместо тях кратката фраза от сонатата на

Вентьой. Нямаше значение, че Одет свири много посредствено. Често фалшивите тонове, ударени от несръчни пръсти върху разкордирано пиано, оставят най-хубав спомен от някоя музикална творба. Суан продължаваше да свързва тази фраза с любовта си към Одет. Той съзнаваше, че тази негова любов не е породена от нищо изключително, че тя е такава само за него. Даваше си сметка, че качествата на Одет не оправдават значението, което той отдава на моментите, прекарани край нея. И често, когато студеният разум вземаше връх, бе изкушен да престане да жертвува на това въображаемо удоволствие всичките си умствени и обществени интереси. Но кратката музикална фраза още с първите си тактове освобождаваше необходимото за себе си пространство в душата му, съотношенията тутакси се променяха и се отваряше широко поле за наслада, която също не бе съразмерна с външния дразнител, но въпреки това, вместо да бъде чисто индивидуална като любовта, се налагаше на Суан като действителност, стояща над осезаемия мир. Тази кратка музикална фраза събуждаше в него копнеж по непознато очарование, без да му покаже как може да го задоволи. Така че тези области от душата на Суан, от които музиката заличаваше всяка материална грижа, всякакви общочовешки интереси, вълнуващи другите смъртни, оставаха празни и неизписани и той можеше да ги изпълни с името на Одет. Освен това кратката музикална фраза претворяваше чувството му към Одет — понякога то му се струваше така посредствено и незадоволително! — защото примесваше към него своята загадъчна същност. Ако някои видеше лицето на Суан, докато слушаше любимия пасаж, би го взел за болен, който поглъща жадно упойващо лекарство, дишайки дълбоко. А и удоволствието, предизвикано от тези звуци, удоволствие, което скоро щеше да се превърне в истинска потребност, действително приличаше в подобни моменти на насладата, която човек би изпитал, ако вдъхне непознат парфюм, ако влезе в допир със свят, за който не е създаден, който му изглежда неоформен, защото очите му са неспособни да го възприемат, и абсурден, защото съзнанието му е безсилно да го проумее, свят, въздействуващ само на едно сетиво: обонянието. Върховен покой, тайнствено обновление за Суан, чиито очи, макар и тънки ценители на живописта, чийто ум, макар и прозорлив наблюдател на нравите, бяха завинаги белязани от безплодния му живот. Той се чувствуваше преобразен в странно същество, чуждо на

останалото човечество, сляпо лишено от логична мисъл, приказно еднорого, химерично създание, възприемащо света само чрез слуха си. И понеже все пак търсеше в малката фраза някакъв смисъл, който оставаше недостъпен за съзнанието му изпитваше странно опиянение, като очистваше съкровените дълбини на душата си от всякакво разсъдъчно начало и я пускаше да мине съвсем сама по тъмния коридор през филтъра на звука. Беше почнал да долавя загатнатата мъка и дълбоката неудовлетвореност, забулена под нежните тонове на този откъс, но тя не му причиняваше болка. Имаше ли значение, че му нашепва — любовта е нетрайна, щом неговата любов беше толкова силна? Той се наслаждаваше на тъгата, бликаща от този пасаж. Тя се плъзгаше по него като ласка, придавайки по-голяма дълбочина и сладост на усещането му на блаженство. Молеше Одет да му я изсвири десет, двадесет пъти поред, като я караше същевременно непрестанно да го целува. Всяка целувка зовеше друга целувка. А колко естествено се раждат целувките в първите дни на любовта! Те никнат в надпревара една след друга. И речеш ли да преброиш колко пъти си се целунал в един час, ще ти бъде толкова трудно, колкото ако се опиташ да преброиш цветята по полето през месец май. Одет се преструваше, че не й е възможно да свири така и казваше:

— Как искаш да ти свиря, като ме държиш в прегръдките си? Не мога да правя двете неща наведнъж. Трябва да знаеш какво искаш: да ти свиря, или да се галим.

Той се сърдеше, а тя избухваше в смях, който тутакси се изливаше в град от целувки. Или го поглеждаше начумерено и той откриваше отново лицето, достойно да краси „Животът на Мойсей“ от Ботичели, вмъкваше го във фреската и накланяше мислено шията на Одет колкото бе необходимо. А след като — пренасяйки я в XV век, я нарисуваше изцяло с темпера върху стената на Сикстинската капела — мисълта, че междувременно тя си остава седнала пред пианото в настоящия миг, че може да я прегръща и целува на воля, че е от плът и кръв, че е жива, го опияняваше с такава сила, че той се нахвърляше с блуждаещ поглед и издадени напред челюсти върху девицата на Ботичели, готов сякаш да я разкъса, и почваше да целува страстно бузите й. А когато се разделеше с нея (не без да се върне повечето пъти поне веднъж, за да я целуне отново, защото бе забравил да отнесе със себе си спомена за особения й парфюм или израз на лицето й),

прибирайки се в къщи с колата си, той благославяше Одет, че му разрешава тези ежедневни посещения, които, както той чувствуваше, едва ли доставяха толкова голяма радост на нея самата, но предотвратяваха нов изблик на ревност от негова страна, осуетяваха възможността да изстрада още веднъж болестта, проявила се у него онази вечер, когато не бе я заварил у Вердюренови, помагаха му да дочака без нови кризи — първата беше толкова мъчителна и навярно щеше да остане единствена — необикновените, едва ли не вълшебни часове от живота му, когато прекосяваше Париж под лунните лъчи. И забелязвайки, че небесното светило бе променило положението си и бе стигнало почти хоризонта, догаждайки се, че и любовта му се подчинява на неизменни природни закони, той се питаше дали този период щеше да продължи още много време и дали не след дълго скъпото лице няма също като луната да се отдалечи и да се смали в съзнанието му, преставайки постепенно да пръска очарование. Защото, откакто бе влюбен, както по времето, когато, съвсем млад, си въобразяваше, че има художествени заложби, той намираше очарование във всичко. Само че не същото очарование. Сега то се излъчваше единствено от Одет. Той чувствуваше, че се възраждат младежките му възторзи, похабени от лекомисления му живот, но те всички носеха отражението, отпечатъка на едно-единствено същество. И през дългите часове, които той сега с рядко удоволствие прекарваше в дома си, сам със своята възраждаща се душа, ставаше постепенно такъв, какъвто бе по природа, само че без да принадлежи на себе си.

Суан отиваше у Одет само вечер и нямаше представа как тя прекарва времето си през деня, нито знаеше нещо за миналото й. Липсваше му даже каквато и да било опорна точка, която да му даде възможност да си представи това, което не знаеше, и да събуди у него желание да го узнае. Затова не се питаше какво ли прави тя през деня, нито какъв ли е бил животът й досега. Усмихваше се само понякога, спомняйки си, че преди няколко години, когато още не я познаваше, му бяха говорили за някаква жена, която, ако не го лъжеше паметта му, сигурно беше тя, и му я бяха представили като уличница, държанка, една от тия жени, които той смяташе — понеже малко бе общувал с тях — основно и безнадеждно порочни, каквито според традицията ги изобразяват някои белетристи. Той си казваше, че в много случаи, за да съдим правилно за някои хора, достатъчно е да приемем точно

обратното на хорското мнение, когато сравняваше с този тип жени своята Одет, добродушна и наивна, влюбена в някакъв идеал, почти неспособна да не признае истината до такава степен, че когато един ден я бе помолил да пише на Вердюренови, че е болна, за да могат да вечерят насаме, на другия ден, при въпроса на госпожа Вердюрен дали се чувствува по-добре, тя се изчерви, заекна и неволно издаде с лицето си колко й е неприятно и мъчително да лъже; и докато измисляше нови подробности около мнимото си неразположение, тя като че ли искаше прошка с умолителните погледи и с жалния си глас за лъжливите си думи.

Понякога обаче, макар и доста рядко, тя идваше у него следобед и прекъсваше бленуванията му или студията му за Вермеер, с който наново се бе заловил напоследък. Известяваха му, че госпожа дьо Креси го чака в малкия салон. Той отиваше при нея и едва отворил вратата, по заруменялото лице на Одет се плъзгаше усмивка, която променяше формата на устата й и изражението на очите й. Останал сам, той виждаше отново тази усмивка; усмивката от предната вечер или усмивката, с която го бе посрещнала еди-кога си, усмивката, с която бе отговорила в колата, когато я бе попитал дали не й е неприятно, че оправя орхидеите. И животът на Одет през времето, когато не я виждаше, тъй като не знаеше нищо за него — се разстилаше неутрален и неоцветен като фона на етюдите на Ватo, върху които са пръснати във всички посоки безброй усмивки, нарисувани с трицветен молив върху хартията\, Понякога обаче в някое ъгълче на нейния живот, които Суан си представяше съвсем пуст, макар и да съзнаваше, че му изглежда такъв само защото не знае с какво е запълнен, някой негов приятел, осмелявайки се да му даде най-безобидни сведения за Одет, понеже подозираше, че са влюбени един в друг, нахвърляше пред него например нейния силует, когато я срещнал същата сутрин сама по улица Абатучи, облечена в гарниран със скункс костюм, с шапка а ла Рембранд и букетче теменуги на гърдите. Тази бегло нахвърлена скица разстройваше Суан, защото внезапно му разкриваше, че Одет има свой личен живот, непринадлежащ изцяло на него. Приискваше му се да узнае на кого е искала да се хареса с този тоалет, който не му беше известен. Заричаше се да я пита къде е отивала в този момент, като че ли в целия неоцветен и почти несъществуващ (защото беше невидим за него) живот на любовницата

му имаше само едно нещо извън предназначените за него усмивки: това нейно отиване някъде с шапка а ла Рембранд и букетче теменуги на корсажа.

Освен предпочитанието си към фразата на Вентьой вместо „Валсът на розите“ Суан не се опитваше да й внушава да свири предимно произведенията, които той обичаше, и както в музиката, така и в литературата не се опитваше да поправи лошия й вкус. Той отлично си даваше сметка, че тя не е умна. Убеждавайки го, че много й се щяло да се запознае с творбите на големите поети, тя си въобразяваше, че като с магическа пръчка ще научи всевъзможни героично-сантиментални куплетчета в духа на стиховете на виконт дьо Борели, само че още по-вълнуващи. Колкото до Вермеер ван Делфт, тя попита Суан дали този художник е изживял любовна мъка, коя жена е била негова вдъхновителка и когато Суан й призна, че не знае нищо по този въпрос, холандският художник престана да я интересува. Тя често казваше: „Не отричам, че поезията би била, разбира се, най-хубавото нещо на света, ако поетите бяха искрени, ако вярваха в това, което говорят. Но много често те са по-големи интересчии от другите. От опит го зная. Една моя приятелка беше влюбена в един, който се пишеше поет. В стиховете си говореше само за любов, небе, звезди. Да знаеш само как я изигра! Излапа й над триста хиляди франка!“ Ако Суан се опитваше по този повод да й обясни в какво се състои красотата на едно художествено произведение, как човек трябва да се любува на стиховете или картините, само след миг тя преставаше да го слуша и заявяваше: „Тъй ли?… Не си го представях точно така.“ И той долавяше, че я е разочаровал горчиво и предпочиташе да я излъже, добавяйки, че това съвсем не е всичко, че му трябва много време, за да изчерпа основно въпроса, че й е казал само няколко незначителни подробности, а не най-съществено. Тогава тя го запитваше живо: „Най-съществено ли? И какво е точно то?… Кажи ми го!“ Но Суан не й го казваше, знаеше колко незадоволително ще й се стори обяснението му и колко различно от това, което тя очакваше — далеч не толкова сензационно и вълнуващо, а освен това се опасяваше да не би, ако Одет се разочарова от изкуството, да загуби и илюзиите си в любовта.

И тя наистина намираше Суан в интелектуално отношение много по-посредствен, отколкото си бе въобразявала. „Ти си винаги такъв

един, хладнокръвен, не мога да те определя.“ Възхищаваше се по-скоро от неговото безразличие към парите, от любезното му държане с всички, от изтънчеността му. Всъщност често се случва, и то с много по-изключителни личности от Суан — учени или хора на изкуството, — в случай че прякото им обкръжение ги признава, ако са успели да се наложат с ума си над него, това да не се дължи на възхищението от идеите им, защото те остават неразбрани, но на уважението към доброто им сърце. Одет бе изпълнена със страхопочитание и към общественото положение на Суан, но не изпитваше желание да го накара да я въведе във висшите кръгове. Може би чувствуваше, че това няма да му се удаде, или се опасяваше по-скоро да не би само като произнесе името й, да се натъкне на нежелателни разкрития. Тъй или иначе, тя го бе накарала да й обещае, че никога няма да заговори за нея там. Беше му казала, че ако не желаела да поддържа светски връзки, това се дължало на скарването й с една нейна приятелка, която след това, за да си отмъсти, наговорила какво ли не по неин адрес, Суан й възразяваше: „Да, но не всички познават твоята приятелка!“

— Даже да не я познават, клеветите винаги хвърлят сянка. Хората са толкова лоши!

От една страна, Суан не разбра нищо от тази история, но от друга, той знаеше, че зад изречения от рода на „хората са толкова лоши“ и „клеветите хвърлят сянка“ обикновено се крие известна доза истина. Те навярно бяха точно на място в известни случаи. Не засягаше ли това и Одет? Той си задаваше този въпрос известно време, но не много дълго, защото също като баща си бе склонен към духовна леност, когато му предстоеше да разреши някой труден проблем. Това общество впрочем, от което Одет се плашеше, не я привличаше особено, то беше много различно от обществото, което тя познаваше, за да може да си го представи съвсем ясно. Но макар и в известно отношение да бе останала действително скромна (дружеше например все още с една бедна бивша шивачка и почти всеки ден изкачваше, за да я види, нейното стръмно, мрачно и вонящо стълбище), тя жадуваше за изтънченост, само че нейната представа за изтънченост се различаваше от представата на светските хора. За тях елегантността е качество, присъщо на малцина избраници, които го излъчват доста надалеч в кръга на своите приятели и на приятелите на техните приятели, чиито имена образуват строго фиксиран списък и степента

на елегантност зависи от близостта или отдалечението от тия няколко светила. Светските хора знаят наизуст списъка, те проявяват особена начетеност в това отношение и са си оформили нещо като вкус, такт, така че Суан например, без да има нужда да се позовава на светските си познания, щом само прочетеше във вестника имената на лицата, които са присъствували на някоя вечер, можеше веднага да определи доколко тя е била изтънчена, също както някой литературовед може да прецени точно литературните достойнства на даден автор от една-единичка негова фраза. Но Одет се числеше към хората (извънредно многобройни, каквото и да си въобразяват светските хора, и срещащи се във всички обществени слоеве), които не притежават тия понятия и си представят елегантността съвсем иначе, под съвсем друг облик, съобразно средата, към която спадат, но отличаваща се непременно с един общ съществен белег — независимо дали имаме предвид елегантността, към която се домогваше Одет, или тази, пред която се прекланяше госпожа Котар — непосредствено достъпна за всички. Другата, елегантността на светските хора, е също достъпна, но е необходим известен стаж, за да се придобие. Одет например казваше за някого: „Той ходи само на шикозни места.“ А ако Суан я попиташе какво разбира под тази дума, тя отвръщаше, кажи-речи, презрително:

— Но как може да не знаеш какво ще рече шикозно място? Аз ли трябва да седна да те уча на твоята възраст кои са елегантните места! Авеню дьо л’Императрис например в неделя сутрин, кулата при езерото в пет часа следобед, театър „Еден“ в четвъртък, хиподрумът в петък, знам ли какво още… баловете…

— Кои балове?

Ами че баловете, които се устройват в Париж, елегантните балове, разбира се. Например Ербингер, нали го знаеш, онзи, дето се подвизава на борсата! Но, разбира се, не може да не го знаеш, той е един от най-известните хора в Париж, висок един, рус, ужасен сноб. Винаги с цвете на петлика, светли палта, цепнати на гърба, и с онази дъртуша по всички премиери. Е добре, той например даде завчера един бал, най-елегантният свят на Париж бил там. Страшно ми се щеше да отида. Но на входа искаха покана, а аз не успях да се снабдя. Всъщност не съжалявам, че не отидох, била страхотна блъсканица, нямаше да видя нищо. Най-важното е да можеш да кажеш, че си бил у Ербингер. А на мене нали знаеш колко ми е чуждо подобно тщеславие! Освен

това можеш да бъдеш сигурен, че от сто души, които казват, че са били там, поне половината лъжат… Виж, учудвам се, че ти, такъв префърцунен, не си бил.

Суан изобщо не се опитваше да променя представите й за елегантност. Той си мислеше, че и неговото понятие за изтънченост е също толкова произволно и необосновано, затова не виждаше смисъл да го втълпява на любовницата си, така че след няколко месеца тя започна да се интересува у кого ходи той само заради входните карти за конни състезания и заради билетите за премиерни представления, които можеше да й набави чрез своите познати. Нямаше нищо против тези негови полезни връзки, но се съмняваше в изтънчеността на висшите кръгове, особено откакто беше видяла по улицата маркиза дьо Вилпаризи по черна вълнена рокля с вързана под брадата шапчица.

— Ами че тя прилича на разпоредителна, на стара портиерка, darling[7]! И това ми било маркиза! Аз може да не съм маркиза, но пари да ми дават, не излизам в такъв вид!

Необяснимо й се струваше, че Суан може да живее на кея Орлеан; без да смее да му го каже направо, според нея този квартал беше недостоен за него.

Естествено тя обичаше да тръби високо, че имала слабост към „антични предмети“ и с особено възторжено и предвзето изражение заявяваше, че обожава да се рови по цели дни във всевъзможни дреболии и „вехтории“, датиращи „от памтивека“. Макар че упорито отказваше — превръщайки го едва ли не във въпрос на чест или изпълнение на семеен завет — да дава обяснения или „отчет“ за свободното си време, веднъж тя спомена пред Суан, че била поканена у една приятелка, чиято мебелировка била напълно „стилна“. Но Суан не можа да разбере от нея какъв бил стилът. Впрочем, след като поразмисли, Одет заяви, че било „средновековно“. Под това тя разбираше дървената ламперия. След известно време пак му заговори за своята приятелка, като добави с колеблив, но многознаещ тон, както когато споменаваме името на лице (съвсем непознато досега за нас), с което сме вечеряли предната вечер и домакините са се държали с него като с толкова известна личност, че е напълно допустимо събеседникът ни да се досети за кого става дума: „Трапезарията й е в стил… XVIII век!“

Впрочем мебелите й се сторили отвратителни, без никакви украшения, като недовършени, жените изглеждали много зле на техния фон, затова тази мода едва ли някога щяла да си пробие път. Най-сетне заговори за трети път за тази трапезария и даде на Суан адреса на мебелиста, който я бе изработил. Искала да го извика, когато се опаричи, разбира се, не за да си поръча същата трапезария, но за да види дали той не би могъл да й направи столовата, за която си мечтаела: с високи лавици, мебели в стил Ренесанс и камъни като в замъка Блоа. Само че за нещастие подобна трапезария не подхождала на размерите на нейния малък дом. Същия ден тя се изпусна и изрази пред Суан мнението си за неговото жилище на кея Орлеан: той каза по повод приятелката й, че мебелите й не са автентични, щом са работени по поръчка, а са обикновена имитация на стил Луи XVI, който, макар и остарял, може да бъде много изящен.

— Да не искаш да живее като тебе сред изпочупени кресла и изтъркани килими — му каза тя, тъй като еснафското чувство на достойнство у буржоазната все още вземаше връх в нея над дилетантството на кокотката.

В нейните очи колекционерите, любителите на поезията, хората, които презират дребните сметки и мечтаят за чест и любов, бяха избрани личности, превъзхождащи останалите хора. Всъщност не беше необходимо действително да имат слабост към тия неща, достатъчно беше да го заявяват на всеуслишание. Ако някой мъж й бе доверил по време на вечерята, че обича да се шляе без работа, да си праши ръцете из старите антикварни магазинчета, че ще остане навеки неразбран от този меркантилен свят, защото не споделя неговите интереси, че принадлежи на друга епоха, тя казваше, разделяйки се с него: „Колко е пленителен! Толкова чувствителен! Не предполагах, че е такъв!“ — и се проникваше от бурна и внезапна симпатия. Но за сметка на това оставаше безразлична към хора като Суан, които действително имаха артистични вкусове, но не тръбяха наляво и надясно за тях. Естествено тя не можеше да не признае, че Суан не държи на парите, но прибавяше начумерено: „Само че неговото е друго.“ Защото всъщност нейното въображение откликваше най-лесно не на безкористието, проявено на дело, а на съответния речник. Чувствувайки, че в много отношения не отговаря на нейния идеал, Суан се стараеше да й бъде приятен, не противоречеше на

просташките й разсъждения и на безвкусиците й, които между другото бе обикнал, както всичко, което идваше от нея. Те дори го очароваха като свойствени само на нея черти, разкриващи му видимо, осезаемо същността на любимата жена. Затова, когато тя изглеждаше щастлива, че ще може да отиде на „Кралица Топаз“, или когато очите й приемеха сериозно, неспокойно и волево изражение, ако се боеше, че ще пропусне празника на цветята или просто часа за чай с препечени хлебчета в чайната на улица Роаял, където според нея трябваше да ходи редовно, ако иска да затвърди името си на елегантна жена, Суан изпадаше в умиление, както сме готови да се прехласнем пред непринудеността на дете или правдивостта на портрет, толкова жив, че сякаш ще проговори. Той прозираше в душата на любовницата си, така ясно изписана на лицето й, че не можеше да устои на изкушението да я докосне с устни.

— Това ли било! Моята мъничка Одет иска да я заведа на празника на цветята? Иска да й се любуват? Така да бъде, ще я заведа. Мога ли да не го сторя?

Понеже зрението на Суан беше доста отслабнало, той трябваше волю-неволю да си служи с очила при работа в къщи, а в обществото ходеше с монокъл, който по-малко го загрозяваше. Първия път, когато го видя с монокъл на окото, Одет не можа да скрие радостта си.

— Няма какво да се каже, според мен това е най-елегантно за един мъж. Много ти отива. Приличаш на същински джентълмен. Само титлата ти липсва — добави тя с леко съжаление.

Суан харесваше Одет именно такава, също както, ако беше влюбен в бретонка, щеше да му бъде драго тя да носи забрадка и да вярва в привидения. Досега, както това се случва с много мъже, при които художественият усет се развива, независимо от чувствеността, съществуваше странно несъответствие между начина, по който той удовлетворяваше едното и другото, като в присъствие на най-вулгарни жени се наслаждаваше на най-изтънчени произведения, водейки например някое слугинче в запазена ложа на представянето на някоя ултрамодернистична пиеса, която му се щеше да види, или на изложба на импресионистични картини, убеден впрочем, че и културна жена от доброто общество би я разбрала точно толкова, колкото и то, но не би си мълчала така миличко. Откакто обаче обичаше Одет, беше станало точно обратното: толкова му беше приятно да има еднакъв вкус с нея,

да слее душата си с нейната, че се мъчеше да харесва нещата, които тя обичаше, и изпитваше още по-искрено удоволствие не само подражавайки на нейните привички, но и възприемайки нейните мнения именно защото те нямаха никаква основа в собственото му съзнание и му напомняха само неговата любов, в името на която ги бе предпочел. Ако посетеше повторно Серж Панен, ако търсеше повод да види как дирижира Оливие Метра, той го правеше заради насладата да се приобщи към мирогледа на Одет, да сподели вкусовете й, слабостите й. Произведенията или местата, които тя обичаше, притежаваха магична власт да го приближават до нея и тя му се струваше по-тайнствена от обаянието на много по-хубави произведения или места, които обаче не му говореха за нея. Между другото, след като интелектуалните възторзи от младежките му години постепенно се бяха стопили, тъй като скептицизмът му на светски човек бе проникнал чак до тях, без той сам да го съзнава, Суан мислеше вече (или най-малкото толкова дълго бе мислил така, затова продължаваше да го твърди), че нещата, които ни харесват, не притежават сами по себе си абсолютна стойност, че всичко е въпрос на епоха, класа, мода, че онова, което минава за най-изтънчено, едва ли струва повече от това, което изглежда най-просташко. И понеже смяташе, че само по себе си значението, което Одет отдава на поканите за откриването на някоя изложба, не е по-необосновано от удоволствието, което лично той е намирал някога на обедите, давани от Уелския принц, не мислеше също така, че възхищението й от Монте Карло или Риги е по-безсмислено от неговата собствена слабост към Холандия, която тя си представяше грозна, или към Версай, който за нея бе скучен. Затова ги жертвуваше, казвайки си със задоволство, че го прави заради нея, че иска да чувствува и да обича само заедно с нея.

Като всичко друго, което обкръжаваше Одет и допринасяше да може да я види, да говори с нея, той обичаше и кръжока на Вердюренови. Понеже на фона на всяко тяхно ядене, развлечение, концерт, игра, костюмирана вечер, излет, театър, дори на галавечер, давани рядко на досадниците, се очертаваше присъствието на Одет, срещата с Одет, разговора с Одет, безценен дар, който Вердюренови предлагаха на Суан, канейки го да участвува в съответното развлечение, той се чувствуваше най-добре сред тях и се стараеше да им припише действителни заслуги, въобразявайки си, че би ги

посещавал цял живот не заради Одет, а защото действително допадат на вкусовете му. Не смеейки да мисли — за да не би да си даде сметка, че е невероятно, — че ще обича вечно Одет, изказвайки предположението, че е готов да посещава вечно Вердюренови (предположение, което a priori повдигаше по-малко принципни възражения), той се виждаше мислено и в бъдеще всяка вечер у тях, на среща с Одет. Това не беше може би съвсем същото, както да я обича вечно, но засега, понеже я обичаше, единственото нещо, което искаше, бе да вярва, че няма да престане да я вижда един ден. „Каква приятна среда — убеждаваше се сам той. — Всъщност тия именно хора живеят истински! Колко по-умни са всички те, с колко по-вярно чувство към изкуството! Госпожа Вердюрен, независимо от някои малко смешни крайности, искрено обича живописта и музиката. Как само се пристрастява към произведенията на изкуството! Вярно, че си е съставила неточна представа за хората от висшето общество! Но нима те от своя страна нямат още по-невярна представа за артистичните среди? Може би не мога да утоля в техния разговор кой знае колко възвишени нужди, но това не ми пречи да се чувствувам отлично в компанията на Котар дори когато пуска безсмислени игрословици. А колкото до художника, той става безспорно неприятен, когато се опитва да блесне, но в замяна на това наистина е един от най-умните хора, които познавам. И освен това, най-главното, в този тесен кръг от приятели човек се чувствува свободен, може да прави каквото си ще, без принуда, без излишни церемонии. Колко голямо количество добро настроение се пуска там в обращение всеки ден! Решително, освен в много редки случаи, занапред ще се движа само в тази среда. С нея ще бъдат свързани все повече и повече навиците и животът ми.“

И понеже качествата, които Суан приписваше на Вердюренови, бяха всъщност отражение на удоволствието, което му носеше у тях любовта към Одет, те ставаха по-дълбоки, по-сериозни и по-жизнени в зависимост от изпитаното удоволствие. Госпожа Вердюрен доставяше понякога на Суан единственото нещо, което беше щастие в неговите очи: в дадена вечер, когато той се тревожеше, виждайки, че Одет разговаря по-продължително с някой гостенин и раздразнен от държането й, не му се щеше да я попита пръв дали ще се прибират заедно, госпожа Вердюрен му донасяше радост и умиротворение, казвайки съвсем непринудено:

— Вие ще си отидете заедно с господин Суан, нали, Одет?

Първото лято например, когато той в началото на сезона се питаше тревожно дали Одет няма да замине някъде без него и дали ще може да я вижда всеки ден, госпожа Вердюрен ги покани да прекарат лятото с нея, във вилата й. Признателността и интересът неволно филтрираха в съзнанието на Суан и влияеха върху представите му до такава степен, че той провъзгласи госпожа Вердюрен за широка душа. За който и да е изтънчен и забележителен човек да му заговореше някой негов бивш съученик от Лувърската школа, той му отговаряше:

— Предпочитам сто пъти Вердюренови! — И добавяше с тържествен тон, който беше съвсем ново явление у него: Те са великодушни, а душевната широта е всъщност единственото важно и възвишено качество. Как да ти кажа, за мене съществуват само две категории хора: великодушни и тесногръди. Аз съм на възраст, когато човек избира средата си, когато веднъж завинаги решава кого трябва да обича и кого да презира и когато му се налага да се ограничи до тия, които обича, и да остане с тях до смъртта си, за да навакса времето, което е загубил с другите.

— Е, да — завършваше той с леко вълнение, както когато, без да съзнаваме напълно, казваме нещо не защото е вярно, но защото ни доставя удоволствие да го кажем и си въобразяваме, слушайки собствения си глас, че не ние, а друг ни го казва, — жребият е хвърлен, реших да обичам само великодушните хора и да избягвам дребнавите. Питаш ме дали госпожа Вердюрен е истински умна. Мога да те уверя, че тя ми е дала доказателства за душевна широта, за възвишеност на чувствата, които не могат да не съответствуват на високо развит интелект. Тя безспорно разбира основно изкуството. Но може би това не е най-възхитителното й качество. Понякога някоя нейна постъпка, продиктувана от пленително добросърдечие и предупредителност към мене, някоя изключителна проява на внимание, някой неин жест, изпълнен с непостижима непринуденост, разкриват по-дълбоко разбиране на живота от всички трактати по философия.

Суан би могъл естествено да признае, че измежду старите приятели на родителите му има хора със също така скромен произход като Вердюренови, а между другарите му от младини хора — не по-малко увлечени от изкуството, че той познава и други благородни души, но въпреки това, откакто толкова много държеше на

скромността, на вкуса към изкуствата и на душевната красота, изобщо бе престанал да ги вижда. Те обаче не познаваха Одет, а дори и да я познаваха, и през ум нямаше да им мине да го сближат с нея.

Поради тези причини в цялата компания на Вердюренови нямаше нито един правоверен, който да ги обича или да си въобразява, че ги обича повече от Суан. И въпреки това, когато господин Вердюрен бе казал, че Суан не му допада особено, той бе дал израз не само на своята собствена мисъл, но бе отгатнал и затаеното чувство на жена си. Може би защото Суан изпитваше това толкова необикновено чувство към Одет, а бе пропуснал да направи госпожа Вердюрен свои ежедневна доверителка. Може би дискретността, с която той използуваше тяхното гостоприемство, като често се въздържаше да отиде на вечеря по съображения, които те не подозираха и тълкуваха като нежелание да пропусне някоя покана у „досадниците“, а може би също защото постепенно бяха разкрили неговото блестящо светско положение, въпреки всичките му старания да го потули, всичко това допринасяше за тяхното раздразнение срещу него. Но дълбоката причина беше друга. Те много бързо бяха доловили един запазен, недостъпен участък в неговото съзнание и там той продължаваше да бъде убеден, без да изказва гласно мнението си, че принцеса дьо Саган не е за посмешище и че шегите на Котар не са забавни, с една дума, макар той нито веднъж да не се показа нелюбезен и да не се разбунтува срещу техните догми, те отгатваха, че не могат да му ги наложат напълно, че не могат да го приобщят изцяло, а това не им се бе случвало досега с никого. Те биха му простили посещенията у „досадниците“ (пред които всъщност дълбоко в сърцето си той предпочиташе хиляди пъти Вердюренови и техния кръжок!), ако бе приел, макар и само с възпитателна цел, да се отрече от тях в присъствие на другите членове на кръжока. Но разбраха, че не могат да се надяват на подобно тържествено отстъпничество от негова страна.

Каква разлика в сравнение с друг „новоприет“, когото пак Одет бе помолила да поканят, макар да го бе срещнала само няколко пъти — граф дьо Форшвил! Вердюренови възлагаха големи надежди на него. Той се оказа между другото шурей на господин Саниет за голямо учудване на останалите редовни посетители на салона на госпожа Вердюрен: старият историк се държеше смирено и те открай време

бяха решили, че принадлежи към по-низша обществена среда, затова много се изненадаха от новината, че произхожда от богати и сравнително аристократически кръгове. Форшвил безспорно беше просташки сноб, докато Суан не беше. Той безспорно съвсем не поставяше кръга на Вердюренови над всички други. Но беше далеч от природната изтънченост на Суан, която не му позволяваше да се присъедини към явно несправедливите нападки на госпожа Вердюрен срещу хора, които той познаваше. Колко то до самодоволните просташки тиради на художника понякога или до остроумията на търговски пътник на Котар, Суан лесно им намираше извинение, защото обичаше и единия, и другия, но му липсваше смелостта и лицемерието да ги одобри шумно, докато Форшвил беше на такова интелектуално ниво, че се заслепяваше и смайваше от тирадите на художника, без да ги схване напълно, и искрено се възхищаваше от остроумието на доктора. Затова първата вечеря у Вердюренови, на която бе поканен Форшвил, подчерта ярко различията между тях двамата, като изтъкна предимствата на графа и ускори падането в немилост на Суан.

На тази вечеря освен обичайните гости бе поканен и един професор от Сорбоната — Бришо, който се бе запознал с домакините на един балнеокурорт. Той с удоволствие би им идвал по-често на гости, ако университетските задължения и научната му работа не изпълваха, кажи-речи, изцяло времето му. Затова се отличаваше със страстен интерес към живота, съчетан с известен скептицизъм към предмета на научната си работа, отношение, на което се дължи репутацията на някои умни хора от всяка професия — лекари, невярващи в медицината, или учители, отричащи преводите на латински, — които минават за широки и блестящи умове, превъзхождащи всички останали. Говорейки за философия и история у госпожа Вердюрен, Бришо се стараеше да черпи сравненията си от актуалността, първо, защото си въобразяваше, че тия две науки са само подготовка за живота, и смяташе, че ще може да види приложено на практика в този кръжок това, което досега бе срещал само на книга. Освен това, понеже някога му бяха внушили уважение към известни въпроси и още не се бе отърсил от него, смяташе, че смъква професорската си кожа, като ги третира дръзко, а всъщност именно защото бе останал академичен, му се струваше, че е дързък. Когато в

началото на вечерята господин дьо Форшвил, седнал вдясно от госпожа Вердюрен, облечена с подчертана грижа в чест на „новоприетия“, й каза: „Колко е оригинална тази бяла рокля!“, докторът, който не сваляше очи от него, обзет от непобедимо любопитство да разбере какво представлява един човек с благородническа частица пред името си и търсеше повод да привлече вниманието му и да установи по-тесен допир с него, улови думата „бланш“ и без да вдига поглед от чинията си, подхвърли:

— Коя Бланш? Бланш дьо Кастий ли?

А след това, пак без да помръдва главата си, метна крадешком надясно и наляво плахи усмихнати погледи. Докато Суан, мъчейки се напразно да се усмихне, се издаде, че смята каламбура за глупав, Форшвил показа — давайки изблик точно колкото трябва на искрения си смях, който очарова госпожа Вердюрен — не само че цени остроумието на доктора, но и че знае как да се държи.

— Какво ще кажете за такъв учен? — попита госпожа Вердюрен Форшвил. — Няма начин да разговаряте сериозно макар и две минути с него. Пускате ли ги такива и в болницата си? — добави тя, като се обърна към доктора. — Сигурно страшно забавлявате болните. Ще трябва да направя постъпки да ме приемат и мене.

— Струва ми се, че докторът спомена онази стара вещица Бланш дьо Кастий, ако мога така да се изразя. Съгласна ли сте с мене, госпожо? — попита Бришо, докато госпожа Вердюрен, примряла от смях, със затворени очи, скри бързо лице в ръцете си, надавайки задавени писъци. — Ах, боже мой, госпожо, не бих желал да шокирам почтителните души, ако има такива на масата ви, sub rosa[8]… Но не мога да отрека, че нашата дивна атинска република — несравнимо дивна — би могла да тачи в лицето на тази мракобесница, потомка на Капетингите, първия полицейски префект с желязна ръка. Точно така, драги домакине, точно така — поде той със звучния си глас, произнасяйки отчетливо всяка сричка, в отговор на едно възражение от страна на господин Вердюрен, — летописите на манастира „Сен-Дьони“, чиято точна осведоменост не можем да оспорим, не допуска съмнение по този въпрос. Никоя друга светица не би могла да бъде избрана по-сполучливо за покровителка от един безбожен пролетариат от тази майка на светец, която впрочем съвсем не му е подсладила

живота по думите на Сюжер и други свети бернардовци. Защото тя никому не прощавала.

— Кой е този господин? — обърна се Форшвил към госпожа Вердюрен. — Изглежда ми от първа величина.

— Как? Нима не познавате прочутия Бришо? Той е известен в цяла Европа!

— А! Брешо ли бил! — възкликна Форшвил, който не дочу името. — Ясно в такъв случай — добави той, като впери в прочутия учен ококорените си очи. — Винаги е интересно да вечеряш с видни личности. Няма що, вашите гости са все избрани хора. У вас не се скучае.

— О, как да ви кажа — отвърна скромно госпожа Вердюрен. — Важното е, че се чувствуват като у дома си. Говорят за каквото си искат и разговорът блика от остроумие. Бришо например тази вечер не е нищо особено, но аз съм го виждала у нас истински блестящ, просто да паднеш на колене пред него. У други все едно, че не е същият човек, ни капка духовитост, да му вадиш думите с кука от устата, даже е скучен.

— Много интересно — изненада се Форшвил.

Духовитост от рода на духовитостта на Бришо би била сметната за глупост в средите, където Суан бе прекарал младините си, макар тя да не е несъвместима с действителна интелигентност. А на ума на професора, силен и добре захранен, биха могли вероятно да завидят доста светски хора, които Суан смяташе за остроумни. Но те в края на краищата му бяха втълпявали толкова дълбоко своите вкусове и отвращения, поне във връзка със светския живот и дори със страничните му проявления, които би трябвало по-скоро да спадат към областта на ума — например разговора, че шегите на Бришо му се сториха педантични, просташки и непристойни до повдигане; свикнал с изтънчени маниери, той бе шокиран от резкия, казармен тон, с който този войнствен професор се обръщаше към всички. Или най-сетне тази вечер Суан не беше толкова снизходителен, защото госпожа Вердюрен отрупваше с любезности Форшвил, когото на Одет й беше хрумнало, кой знае защо, да доведе тук. Смутена леко пред Суан, тя го бе попитала при пристигането им:

— Как ви се харесва моят гостенин?

А той, забелязал за първи път, че Форшвил, когото познаваше отдавна, беше доста хубав мъж и можеше да се понрави на жените, бе отговорил:

— Отвратителен!

Естествено и през ум не му минаваше да ревнува Одет, но все пак не се чувствуваше така щастлив, както друг път и когато Бришо, впуснал се да разказва историята на майката на Бланш дьо Кастий, която „живяла с Хенри Плантагенет дълги години, преди да се омъжи за него“, очаквайки, че Суан ще го попита за края на историята, се обърна към него: „Нали, господин Суан?“ — с войнствения тон, който вземаме, за да се поставим на равна нога с някой селянин или за да окуражим някой войник, Суан пресече ефекта от думите му и вбеси домакинята, като отговори, че моли да го извинят, но никак не се интересува от Бланш дьо Кастий и искал да запита нещо художника. Същия следобед художникът действително беше ходил да види изложбата на един свой колега, който бе умрял неотдавна, приятел на госпожа Вердюрен. Суан искаше да разбере от него (защото ценеше вкуса му) дали действително в последните произведения на покойния художник има нещо друго освен виртуозната техника, която будеше удивление в предишните му творби.

— В това отношение картините му бяха изключителни, но като изкуство не ми се сториха на нужното ниво — забеляза Суан с усмивка.

— На нивото на съответната институция — прекъсна го Котар, като вдигна ръце с престорена тържественост.

Всички сътрапезници избухнаха в смях.

— Нали ви казах, че е невъзможно да бъдеш сериозен с него — каза госпожа Вердюрен на Форшвил. — Тъкмо когато най-малко очакваш, той пуска някоя от шегите си.

Но тя забеляза, че само Суан не се усмихна. Впрочем никак не му стана приятно, че Котар се подигра с него пред Форшвил. А художникът, вместо да отговори компетентно на Суан, както сигурно щеше да постъпи, ако беше насаме с него, предпочете да блесне пред сътрапезниците си с една тирада върху сръчността на починалия художник.

— Приближих се — каза той, — за да видя как е нарисувано. Пъхнах си носа в картината. А, кълна ви се! Човек не би могъл да каже

дали вижда лепило, рубин, сапун, бронз, слънце или аки! От всичко по малко! — провикна се със закъснение докторът, но никой не разбра намека му.

— Като че е нарисувана с въздух — поде художникът. — Невъзможно е да откриеш трика също както в „Нощна стража“ или в „Регентките“ и като техника е по-силно и от Рембранд, и от Хале. В тия картини ще намерите всичко, честна дума.

И както певците, след като вземат възможно най-високата нота, продължават тихо във фалцет, piano, той се задоволи да прошепне със смях, като че ли всъщност подобна живопис беше толкова красива, че чак ставаше смешна:

— Мирише приятно, завива ви се свят, пресича ви се дъхът, гъделичка ви и да пукнеш, ако можеш да проумееш какво е нарисувано, същински измамник, магьосник, вълшебник! — И както избухна в силен смях, той завърши: — Чак нечестно!

После млъкна, вдигна важно глава и като сниши глас, опитвайки се да му придаде мелодичност, добави:

— И същевременно толкова честно.

Освен в момента, когато бе казал: „По-силно е от «Нощна стража»“ — богохулство, което предизвика протеста на госпожа Вердюрен, според която „Нощна стража“ заедно с „Деветата симфония“ и „Самотраки“ беше един от най-великите шедьоври на изкуството и при думите „нарисувано с аки“, които накараха Форшвил да огледа масата, за да си даде сметка дали ще минат, за да разтегне след това устните си в свенлива и снизходителна усмивка, всички сътрапезници, с изключение на Суан, бяха вперили в художника своите обаяни от възхищение очи.

Когато художникът млъкна, госпожа Вердюрен, на върха на щастието, че вечерята й е така интересна точно в деня, когато господин дьо Форшвил идваше за първи път у тях, възкликна:

— Страшно ми е забавен, когато се запали така! Ами ти какво си зяпнал, като невидял — обърна се тя към мъжа си. — Нали знаеш, че умее да говори. Като че ли ви слуша за първи път. Само да го бяхте видели, докато говорехте, ако можеше, би ви изпил с очи. А утре ще ни изпее всичко, което казахте, без да пропусне ни думичка.

— Не може да бъде, шегувате се — отвърна художникът, очарован от успеха си, — вие като че ли мислите, че прави

панаирджийска реклама, че славословя неискрено. Ще ви заведа да видите сами и тогава ще кажете дали съм преувеличил, обзалагам се, че ще се върнете по-смаяни от мен.

— Ние и не мислим, че преувеличавате, искаме да се храните, а също и моят мъж. Дайте повторно калкан на господаря, нали виждате, че рибата му съвсем изстина. Няма защо да бързате, поднасяте, като че ли е избухнал пожар, почакайте малко със салатата!

Госпожа Котар беше скромна и говореше малко, но умееше да запази самообладание, когато по щастливо хрумване й се удадеше да каже нещо на място. Тя чувствуваше в такива случаи, че ще има успех, това й придаваше самоувереност и ако се опитваше да се прояви, правеше го не толкова за да блесне, колкото за да бъде полезна за кариерата на мъжа си. Затова не пропусна да отмине думата „салата“, произнесена от госпожа Вердюрен.

— Не става дума за японска салата, нали? — каза тя полугласно, обръщайки се към Одет.

И очарована, и смутена едновременно от удачността и смелостта на този дискретен, но ясен намек за новата нашумяла пиеса на Дюма, се засмя пленително наивно, не шумно, но неудържимо, без да може да се овладее няколко секунди.

— Коя е тази дама? — попита Форшвил. — Не й липсва духовитост.

— О, ще ви предложим колкото щете духовитост, ако дойдете всички на вечеря в петък.

— Може би ще ви се сторя същинска провинциалистка, господине — каза госпожа Котар на Суан, — но още не съм видяла прословутата „Франсийон“, за която говорят всички. Докторът ходи вече, той ми каза, спомням си, че му било особено приятно, защото след това сте били заедно, но трябва да ви призная, че не ми се стори много разумно да го накарам да купи билети, за да я гледа повторно с мене. Естествено, когато човек отиде в „Театр-Франсе“, никога няма да съжалява, че си е загубил вечерта, защото там винаги играят толкова добре, но тъй като ние имаме много любезни приятели (госпожа Котар рядко споменаваше някого по име и се задоволяваше да казва „наши приятели“, „една моя приятелка“ от „изтънченост“, с предвзет и важен тон, като че ли не споменава името на когото и да е), които често разполагат с ложа и са така мили да ни водят на всички нови пиеси,

заслужаващи внимание, аз съм сигурна, че рано или късно ще видя „Франсийон“ и ще мога лично да си съставя мнение за тази пиеса. Но трябва да ви призная, че се чувствувам много неудобно, защото във всички салони, където ходя на гости, естествено говорят само за тази злополучна японска салата. Струва ми се дори, че вече им е омръзнала — добави тя, като забеляза, че Суан сякаш не се интересува толкова живо, колкото тя предполагаше, от тази актуална и нашумяла пиеса. — Не може да се отрече, че тя поражда понякога много забавни мисли. Така например една моя приятелка, страшно оригинална, макар и много хубава, ухажвана и известна, твърди, че поръчала в дома си тази японска салата, но като сложила в нея всичко, което Дюма-син е сложил в пиесата си. Тя поканила няколко свои приятелки да я опитат. За нещастие аз не бях между избраниците. Но неотдавна, на приемния си ден, тя ни го разказа. Изглежда, че било отвратително, разсмя ни до сълзи. Нали знаете, зависи как разказвате нещо — завърши тя, виждайки, че Суан остана сериозен. Предполагайки, че той може би не е харесал „Франсийон“, тя добави: — Впрочем предполагам, че ще се разочаровам. Едва ли е по-хубаво от „Серж Панен“, идола на госпожа дьо Креси. Виж, такива сюжети са дълбоки и ви карат да се замислите. Но да даваш рецепти за салата от сцената на „Театр-Франсе“! Но „Серж Панен“! Нищо чудно, всичко, което излиза изпод перото на Жорж Оне, е винаги толкова хубаво написано! Не знам дали знаете „Майсторът от ковачниците“, който аз съм готова да поставя над „Серж Панен“.

— Извинете — отвърна й Суан с ироничен тон, — трябва да ви призная, че еднакво малко се възхищавам и от тия два шедьовъра.

— Наистина ли? Че какво не ви харесва в тях? Да не би да сте предубеден? Може би ви се виждат малко тъжни? Впрочем, както винаги съм казвала, никога не трябва да се спори за роман или театрална пиеса. Всеки вижда по свой начин и това, което аз харесвам най-много, може да се стори отвратително на вас.

Прекъсна я Форшвил, който се обърна към Суан. Докато госпожа Котар говореше за „Франсийон“, Форшвил обясняваше на госпожа Вердюрен възхищението си от „малката реч“, както той се изрази, на художника.

— Каква лекота на словото, каква памет — сподели той с госпожа Вердюрен, когато художникът свърши тирадата си. — Рядко

съм срещал такова красноречие. Дявол взел го! Бих желал и аз да мога да говоря така! От него би станал прекрасен проповедник. Може да се каже, че в негово лице и в лицето на господин Брешо вие имате два равностойни екземпляра и не знам дори, ако става въпрос за език, дали той не би надминал и професора! На него думите му идват по-непринудено, не така книжно. Макар и да пусна пътем няколко по-пиперливи приказки, но това е в духа на деня, рядко съм виждал някой да глаголствува по-умело, както казвахме в казармата, където при това имах един другар, който малко ми напомня господина. По някакъв повод, все едно какъв, да вземем например тази чаша, беше в състояние да ораторствува с часове. Е, не, не, разбира се, по повод тази чаша, какви глупости говоря, но например по повод битката при Ватерло или каквото искате, изтърсваше мимоходом неща, които и през ум не биха ви минали. Впрочем Суан беше в същия полк и сигурно го познава.

— Често ли виждате господин Суан — попита госпожа Вердюрен.

— О, не — отвърна господин дьо Форшвил и понеже искаше да се хареса на Суан, за да може да установи по-близък контакт с Одет, пожела да се възползува от този повод, за да го поласкае, като спомене за неговите блестящи връзки, но като истински светски човек заговори за това с приятелски критичен тон, за да не изглежда, че го облазява за неговия необикновен успех. — Нали, Суан? Изобщо не ви виждам. Впрочем как може да го види човек? Този негодник през цялото време е ту у Ла Тремуй, ту у де Лом, все при такива!…

Съвсем невярно обвинение при това, защото от цяла година Суан не ходеше вече почти никъде другаде освен у Вердюрен. Но дори само името на хора, които те не познаваха, беше посрещнато в този дом с неодобрително мълчание. Опасявайки се от мъчителното впечатление, което имената на тия досадници, произнесени така нетактично пред всички обичайни посетители, бе произвело върху жена му, Вердюрен я погледна крадешком с поглед, изпълнен с тревожна загриженост. Той видя тогава, че решила изобщо да не вземе под внимание казаното, да не се засегне от тази новина и не само да я посрещне безмълвно, но да остане глуха за нея, тя внезапно опразни лицето си от всякакъв признак за живот, за да не би мълчанието й да се изтълкува като съгласие, а не като безмълвие на неодушевена вещ, какъвто вид си

даваме обикновено, когато някой провинен пред нас приятел се опита да вмъкне в разговора си извинение, което ще изглежда, че приемаме, ако го изслушаме, без да протестираме, или когато произнесат пред нас запретеното име на някой неблагодарник. Изпъкналото й чело се превърна в хубав етюд на кръгла буца, в която името на тези Ла Тремуй, у които постоянно ходи Суан, не бе успяло да проникне. Ноздрите на леко набръчкания й нос изглеждаха точно възпроизведени по живия модел. Човек би казал, че от полуоткрехната й уста всеки миг ще се заронят думи. Тя се бе превърнала в излят восък, гипсова маска, макет за паметник, бюст за Палатата на индустрията, пред който посетителите сигурно биха се спирали, за да се възхитят от умението на скулптора, успял да придаде на белия камък това осезаемо величие в стремежа си да изрази неотменимото достойнство на Вердюренови, противопоставено на достойнството на Ла Тремуй и де Лом, защото естествено те по нищо не им отстъпват, както и на другите „досадници“. Но камъкът в края на краищата се оживи, за да произнесе сентенцията, че за да ходи човек у подобни хора, трябва да не е никак придирчив, защото жената била постоянно пияна, а мъжът такъв невежа, че казвал „колидор“ вместо „коридор“.

— Пари да ми дават, не бих допуснала такова чучело в дома си — заключи тя, като изгледа властно Суан.

Без съмнение тя не се надяваше, че той ще прояви покорство, подобно на светото простодушие на лелята на пианиста, която тутакси възкликна:

— Представете си! Чудно ми е само, че все още се намират хора, които приемат да разговарят с тях. Лично аз не бих посмяла: толкова лесно можеш да си изпатиш! Как може да се срещат толкова глупави хора да тичат подире им!

Но защо той не отговаряше поне като Форшвил: „Какво да се прави! Херцогиня! На някои хора това все още прави впечатление!“ — което би дало възможност на госпожа Вердюрен да отвърне: „Не ги облазявам!“

Вместо това обаче Суан се засмя с такова изражение, като че искаше да каже, че изобщо не може да вземе сериозно подобно екстравагантно изказване. Продължавайки да наблюдава крадешком жена си, господин Вердюрен установи тъжно и недвусмислено, че в този миг тя изпитва чувство, сродно с гнева на великия инквизитор, не

успял да изкорени ереста, и за да принуди Суан да се отрече от мнението си, тъй като смелото поддържане на известни убеждения винаги изглежда пресметливост и подлост в очите на хората, срещу които бива изявено, господин Вердюрен се обърна към него:

— Кажете си откровено какво мислите, няма да им го повторим!

Тогава Суан отговори:

— Та аз съвсем не се боя от херцогинята (ако говорите за семейство Ла Тремуй). Мога да ви уверя, че всички с удоволствие отиват у нея. Не че е кой знае колко дълбока (той произнесе тази дума, като че ли е комична, защото езикът му пазеше отпечатъка на навиците му, макар и обновлението, изразяващо се с любов към музиката, да ги бе заличило за известно време и да му се случваше да изкаже пламенно мнението си), но, най-искрено казано, тя е умна, а мъжът й истински начетен човек. Те са прекрасни хора!

Тогава госпожа Вердюрен, чувствувайки, че благодарение на този единствен предател няма да може да осъществи духовното единство на своя малък кръг, обзета от ярост срещу този упорит човек, който не виждаше какво страдание й причинява с думите си, не можа да се въздържи и му извика гневно:

— Мислете си го за себе си, но поне не ни го казвайте!

— Всичко зависи от това какво вие подразбирате под понятието ум — каза Форшвил, който на свой ред пожела да блесне. — Хайде, Суан, какво разбирате под ум?

— Ето — възкликна Одет. — Ето важните въпроси, по които искам да ми говори, но той никога не благоволява…

— Нищо подобно… — опита се да възрази Суан.

— Разправяй ги на старата ми шапка!

— Шапка за плуване ли? — попита докторът.

— Дали според вас — поде Форшвил — умът представлява светското дърдорене, умението да се вмъкваш хитро?

— Свършете второто ядене, за да могат да вземат чинията ви — каза доста остро госпожа Вердюрен на Саниет, който, потънал в разсъждения, беше престанал да яде. Но засрамена леко от тона си, додаде: — Няма нищо, няма защо да бързате, казвам ви това заради другите, защото забавя сервирането.

— У нашия мил анархист Фенелон — каза Бришо, натъртвайки на всяка сричка — има едно много интересно определение на

понятието ум…

— Слушайте — каза госпожа Вердюрен на Форшвил и на доктора, — той ще ни каже определението на понятието ум от Фенелон, това е много интересно, невинаги може да ни се падне случай да го научим.

Но Бришо чакаше Суан да даде своето определение. Суан обаче не отговори и като се измъкна, провали блестящия словесен двубой, който госпожа Вердюрен се надяваше, че ще може да предложи на Форшвил.

— Естествено, също както с мене — каза Одет сърдито, — приятно ми е да видя, че той намира не само мене, но и други не на нужната висота.

— Тези Ла Тремуй, които госпожа Вердюрен ни представи като не особено желани личности — попита Бришо, учленявайки отчетливо думите си, — да не би да произлизат от същата фамилия, за която нашата снобка мадам дьо Севине признаваше, че било добре да ги познава, защото това я издигало в очите на селяните й! Вярно е, че маркизата е имала и друго основание, и то сигурно много по-важно за нея, защото, литераторка по душа, тя се е вглеждала във всеки човек, за да го опише после. Впрочем в дневника, който тя изпращаше редовно на дъщеря си, госпожа дьо Ла Тремуй, добре осведомена от високопоставените си роднини, коментираше външната политика.

— Не, не вярвам да е същото семейство — каза госпожа Вердюрен съвсем наслуки.

Откакто бе върнал набързо пълната си още чиния на домакина, Саниет наново бе потънал в съзерцателно мълчание, което най-сетне прекъсна, за да разкаже смеешком за една вечеря, на която бил поканен заедно с херцог дьо Ла Тремуй. От разказа му излезе, че херцогът не знаел, че името Жорж Санд е псевдоним на писател-жена. Суан изпитваше хубаво чувство към Саниет и сметна за свой дълг да го запознае по-подробно с начетеността на херцога, от което личеше, че подобно невежество от негова страна е направо невъзможно. Но внезапно прекъсна обясненията си, защото разбра, че Саниет няма нужда от тия доказателства и отлично знае, че случката не е истинска по простата причина, че я бе измислил в момента самият той. Този прекрасен човек се измъчваше, че Вердюренови го намират много скучен и понеже си даваше сметка, че на тази вечеря се бе показал още

по-неинтересен, отколкото обикновено, бе пожелал да каже нещо забавно, преди да станат от масата. Горкият учен така бързо капитулира, изглеждаше така нещастен, че ефектът, на който разчиташе, се провали, и така подло отговори на Суан, за да не би той да продължи своето ненужно вече опровержение: „Добре де, добре, дори и да се лъжа, не е престъпление, нали?“, че Суан би предпочел да каже, че случката е истинска и страшно забавна. Докторът, който слушаше разправията им, сметна, че е уместно да каже: „Se non e vero“, но не беше съвсем сигурен в думите и се уплаши да не се объркa.

След вечерята Форшвил се приближи по свой почин до доктора.

— Сигурно си я е бивало на времето тази госпожа Вердюрен, освен това с нея може да се разговаря, а за мене това е най-важното. Безспорно не е вече първа младост, но госпожа дьо Креси, виж: това е женичка, която изглежда много умна. Ах, дявол да го вземе, тутакси се вижда, че умее да си върти очичките. Говорим за госпожа дьо Креси — каза той на господин Вердюрен, който се приближи до тях с лула в уста. — Представям си, че ако става въпрос за буйна жена…

— Бих предпочел да държа нея в обятията си, отколкото гръмотевица — каза бързо Котар, който от няколко мига напразно чакаше Форшвил да си поеме дъх, за да може да вмъкне тази изтъркана игрословица, опасявайки се да не би разговорът да вземе друга насока и да не се яви вече удобен случай за нея, и за да прикрие неизбежната студенина и вълнение, присъщи на всяка декламация, я изрече препалено непринудено и самоуверено. Форшвил знаеше шегата, разбра я и се разсмя. Колкото до господин Вердюрен, той не скъпеше своята веселост, защото отскоро беше изнамерил символичен начин на изразяването й, различен от начина на жена му, но също така ясен и прост. Едва понечил да тръсне глава и рамене като човек, който избухва в смях, той тутакси почваше да кашля, като че ли от силния смях се е задавил и е глътнал пушека на лулата си. И като продължаваше да държи лулата в ъгъла на устата си, проточваше безкрайно дълго престореното си задушаване и хихикане. Така той и госпожа Вердюрен срещу него, която, слушайки някаква забавна случка, разказвана й от художника, затваряше очи, преди да скрие бързо лице в шепите си, приличаха на две театрални маски, изобразяващи по различен начин веселото настроение.

Между другото господин Вердюрен беше постъпил много благоразумно, като не извади лулата от устата си, защото Котар, комуто се налагаше да се отдалечи за малко, каза полугласно още една шега: беше я научил отскоро и винаги я повтаряше, когато му се налагаше да отиде на същото място: „Трябва да отида да поговоря с херцог д’Омал“, така че господин Вердюрен отново се задави от кашлица.

— Че махни лулата от устата си де, не виждаш ли, че ще се задушиш от смях — каза госпожа Вердюрен, която дойде да им предложи ликьор.

— Какъв прекрасен човек е вашият съпруг! — заяви Форшвил на госпожа Котар. — Духовит е за четирима. Благодаря ви, госпожо. Стар войник като мен никога не отказва да си пийне.

— Господин дьо Форшвил много харесва Одет — каза господин Вердюрен на жена си.

— Тъкмо и тя ми казваше, че искала да обядва веднъж с вас. Ще уредим това, само че Суан не бива да знае. Как да ви кажа, той разваля малко настроението. Това естествено не ви пречи да идвате да вечеряте у нас, надявам се, че често ще ни гостувате. А сега, като стане топло, ще вечеряме винаги на открито. Нали нямате нищо против една вечеря в тесен кръг в Булонската гора? Добре, добре, ще бъде много мило. Ами вие няма ли да ни покажете какво можете? — викна тя на младия пианист, за да покаже пред един новоприет, при това важен като Форшвил, не само своята духовитост, но и властта си над верноподаниците.

— Господин дьо Форшвил тъкмо ми казваше нещо лошо за тебе — каза госпожа Котар на мъжа си, когато той се върна в салона.

Мъжът й обаче, обсебен от мисълта за благородството на Форшвил, която го занимаваше още от началото на вечерята, каза:

— В този момент лекувам една баронеса, баронеса Пютбюс. Тяхната фамилия е взела участие в кръстоносните походи, нали? Те притежават езеро в Померания, десет пъти по-голямо от Плас дьо ла Конкорд. Лекувам я от артрит, тя е очарователна жена. Впрочем струва ми се, че познава госпожа Вердюрен.

Това даде възможност на Форшвил, когато малко след това остана насаме с госпожа Котар, да допълни благоприятната оценка на мъжа й, която бе направил по-рано.

— Освен това той е интересен, вижда се, че познава много хора. Господи, какво ли не знае един лекар!

— Ще изсвиря музикалната фраза от сонатата за господин Суан — каза пианистът.

— Ах, по дяволите! Само да не е „музикална змия“ — подхвърли господин Форшвил, за да блесне.

Но доктор Котар, който още не беше чувал този каламбур, не го разбра и сметна, че господин дьо Форшвил е сбъркал. Той бързо се приближи до него, за да го поправи.

— Грешите, не се казва музикална змия, а гърмяща змия — каза той припряно учтиво, но тържествуващо.

Форшвил му обясни каламбура си. Докторът се изчерви.

— Признайте, докторе, че е забавен.

— О, аз го зная отдавна — възрази докторът.

Но те трябваше да млъкнат. Под развълнуваното тремоло на цигулката, която я закриляше тръпнещо две октави преди да се появи — също както в планинска местност зад привидната шеметна неподвижност на водопада се забелязва двеста стъпки под него мъничкият силует на някоя туристка, — малката фраза се появи далечна, изящна, закриляна от дългата струя на прозрачната неспирна звучна завеса. Дълбоко в сърцето си Суан се обърна към нея като довереница на любовта му, като към приятелка на Одет, която би трябвало да му внуши да не обръща внимание на Форшвил.

— А! Вие идвате късно — каза госпожа Вердюрен на един обичаен посетител, когото беше поканила след вечеря като „клечка за зъби“, — можахме да се насладим на един несравним Бришо, рядко красноречив. Само че той си отиде. Нали, господин Суан? Струва ми се, че вие за първи път се срещнахте с него — добави тя, за да му подчертае, че дължи познанството си с него именно на нея. — Кажете, нали нашият Бришо беше пленителен?

Суан се поклони любезно.

— Как, нима на вас не ви беше интересно? — попита сухо госпожа Вердюрен.

— Естествено, че ми хареса, госпожо, очарован бях. Може би е малко прекалено категоричен в изказванията си и малко прекалено шеговит за моя вкус. Бих желал да покаже понякога поне малко

колебливост и снизходителност, но веднага се чувствува, че е много начетен и освен това изглежда добър човек.

Всички гости си отидоха много късно. Първите думи на Котар, когато остана насаме с жена си, бяха:

— Рядко съм виждал госпожа Вердюрен толкова оживена, както тази вечер.

— Какво точно представлява тази госпожа Вердюрен? — запита Форшвил художника, на когото бе предложил да се върнат заедно. — Сводница ли е?

Одет го проследи със съжаление с поглед, когато той си отиде, но не посмя да не се върне заедно със Суан, само че беше в лошо настроение в колата и, когато той я попита дали да влезе при нея, тя отвърна нетърпеливо, повдигайки рамене:

— Разбира се!

Когато всички гости си отидоха, госпожа Вердюрен сподели с мъжа си:

— Направи ли ти впечатление колко просташки се смееше Суан, когато разговаряхме за госпожа Ла Тремуй?

Тя бе забелязала, че Суан и Форшвил на няколко пъти изпускаха частицата „Ла“, произнасяйки това име. Понеже беше сигурна, че желаят да покажат с това, че не се прекланят пред титлите, искаше да подражава на тяхната горда независимост, но не бе успяла да схване добре с каква граматична форма си служат. Затова неграмотността й вземаше връх над републиканската й непримиримост и тя казваше „дьо Ла Тремойлови“ или си служеше със съкращението, което се среща в песните по баровете или в текста под карикатурите, прикачайки „д“ към „Ла“, д’Ла Тремойлови, но се поправяше, „госпожа Ла Тремойл“.

— Херцогинята, както казва Суан — добави тя подигравателно, усмихвайки се, за да докаже, че само цитира неговите думи и не поема на своя сметка това наивно и смешно наименование.

— Да ти кажа ли, стори ми се безкрайно глупав.

А господин Вердюрен й отвърна:

— Той не е искрен, той е прикрита личност и винаги стои между два стола, иска хем вълкът да е сит, хем агнето цяло. Каква разлика в сравнение с Форшвил! Виж, това е поне човек, който направо си казва каквото мисли. Или ви харесва, или не ви харесва. А не като другия,

който винаги не е нито риба, нито рак. Впрочем изглежда, че на Одет доста повечко й харесва Форшвил и аз й давам пълно право. И най-сетне, понеже Суан много иска да играе с нас на светски човек, любимец на херцогини, другият поне си има титла. Все пак той си е граф дьо Форшвил — добави той тактично, като че ли, запознат с историята на неговата графска титла, претегляше щателно особената й стойност.

— И да ти кажа ли — поде госпожа Вердюрен, — Суан се счете задължен да направи няколко жлъчни и смешни намеци по адрес на Бришо. Естествено, понеже видя, че Бришо е обичан в дома ни, искаше по този начин да ни засегне, да развали вечерята ни. Веднага чувствуваш в него коварния приятел, който, излизайки от къщата ти, е готов да се раздрънка по твой адрес.

— Но аз ти казвах — отвърна й господин Вердюрен, — пропаднала дребна душица, която завижда на всичко, което го превъзхожда макар и малко.

Всъщност нямаше нито един техен „верен“ приятел, който да не бе много по-недоброжелателен спрямо тях от Суан. Но те всички грижливо подслаждаха злословията си с изтъркани шеги, с лека отсянка на привързаност и сърдечност. Докато и най-малката въздържаност от страна Суан, неукрасена с условни формули от рода на „не че искаме да кажем нещо лошо“, до които той би счел унизително да прибегне, изглеждаше коварство. Съществуват оригинални автори, които предизвикват възмущението на читателите с най-малката допусната от тях дързост, защото не са се постарали преди това да угодят на вкусовете им и не са им сервирали клишетата, с които са свикнали. По същия начин Суан извикваше възмущението на господин Вердюрен. Както в техния случай, така и в случая на Суан, господин Вердюрен му приписваше тъмни помисли само заради неговия своеобразен език, с който той самият не бе свикнал.

Суан още не знаеше, че е заплашен с немилост у Вердюренови и продължаваше да вижда в розово недостатъците им през призмата на своята любов.

Той се срещаше с Одет — поне в повечето случаи — само вечер. Но през деня, понеже се страхуваше да не я отегчи, ако отиде у нея, гледаше поне да й напомни за себе си и по всяко време се мъчеше да се натрапи на мисълта й, но по приятен за нея начин. Ако на витрината на

някой цветар или бижутер му харесаше много някое храстче или скъпоценност, първата му мисъл бе да ги изпрати на Одет, представяйки си удоволствието, което те щяха да й доставят и което щеше да засили обичта й към него. Той поръчваше да ги занесат веднага на улица Ла Перуз, за да не забави мига, когато, пращайки й нещо, ще се почувствува, все едно, по-близо до нея. Държеше главно тя да получи подаръка му, преди да излезе, та от признателност да го посрещне по-нежно, когато го види у Вердюренови или дори кой знае? Ако доставчикът побърза, може би тя щеше да му пише преди вечеря или да дойде лично в дома му, непредвидено, за да му благодари. Както някога, когато изпробваше върху характера на Одет реакциите от своето пренебрежително държане, сега пък се мъчеше, предизвиквайки признателността й, да измъкне частиците обич, които тя все още таеше в себе си.

Често тя изпадаше в парични затруднения и притисната от кредитори, го молеше да й помогне. Той се чувствуваше щастлив, както при всеки случай, когато можеше да й докаже колко много държи на нея или просто колко влиятелен и полезен може да й бъде. Навярно ако в началото му бяха казали: „Тя харесва твоето обществено положение“, или ако му кажеха сега: „Тя те обича заради парите ти“, той не би го повярвал, но всъщност не му беше неприятно да си въобразяват, че тя държи на него — да ги чувствуват свързани един с друг — поради нещо така силно като снобизма или парите. Но дори ако си помислеше, че това е вярно, може би нямаше да страда, че любовта на Одет към него почива върху опора, по-трайна в нейните очи от привлекателността му или умствените му качества: интересът. Интересът, благодарение на който никога нямаше да настъпи ден, когато тя да бъде изкушена да престане да го вижда. Засега, отрупвайки я с подаръци, оказвайки й услуги, той можеше да възложи на фактори, стоящи извън собствената му личност и ум, уморителната грижа да й се понрави. А и самото сладко усещане, че бе влюбен, че в живота му няма нищо друго извън тази любов, което понякога му се струваше нереално, ставаше по-ценно, след като, подобно на дилетант на нематериални усещания — го заплатеше скъпо и прескъпо. Също както се срещат хора, които не са уверени дали гледката на морето и шумът на вълните са пленителни, но се убеждават в това, както и в

изтънчения си безкористен вкус, като платят сто франка дневно за хотелската стая, която им дава възможност да им се насладят.

Един ден, когато подобни разсъждения пак му напомниха, че на времето му бяха представили Одет като държанка, и когато още веднъж му стана забавно, съпоставяйки това странно въплъщение: държанката — неуловима амалгама от непознати, сатанински елементи, обвита като в ореол от отровни цветя, преплетени със скъпоценни камъни подобно на видение на Гюстав Моро, и неговата Одет, върху чието лице той бе наблюдавал същите чувства на милосърдие към някой клетник, на възмущение срещу неправдата, на признателност за услугата, каквито някога бе изпитвала собствената му майка, приятелите му. Одет, която толкова често говореше за най-близки нему неща — за неговите колекции, за стаята му, за стария му слуга, за банкера, у когото бе вложил ценните си книжа… ето че, спомняйки си за банкера, той се сети, че трябва да изтегли пари. В действителност, ако този месец не подпомогнеше също така щедро Одет в нейните материални затруднения, както миналия месец, когато й беше дал пет хиляди франка, ако не й подареше огърлицата от диаманти, която тя желаеше, той нямаше да събуди отново в нея възхищението й от щедростта си, нито благодарността й, а те го правеха така щастлив; би рискувал даже тя да си въобрази, съдейки по по-малкото външни прояви, че любовта му към нея е намаляла. Тогава внезапно се запита дали всъщност именно това не означава „да поддържаш“ една жена (дали понятието „държанка“ можеше да не бъде непременно съставено от тайнствени или порочни елементи, но да спада към ежедневния запас от събития на неговия живот като например банкнотата от хиляда франка, така свойска и близка, скъсана и повторно залепена, която прислужникът му прибра в чекмеджето на старата му писалищна маса, след като плати разноските за месеца и наема за тримесечието, а Суан я взе оттам, за да я изпрати заедно с четири други на Одет) и дали не може да се приложи за Одет, откакто я познаваше (той нито за миг не допусна, че тя би могла някога да е получавала пари от някой друг), не може да се приложи думата „държанка“, която му се беше струвала така несъвместима с нея. Не можа да се задълбочи в тази мисъл, защото внезапно го налегна умствена леност — впрочем при него тя беше наследствена, — временна благословена леност, която загаси всяка светлина в главата

също така внезапно, както по-късно, когато въведоха навсякъде електрическо осветление, можеше мигновено да се потопи в мрак цялата къща. Мисълта му се забъхти за миг пипнешком в мрака, той извади очилата си, обърса стъклата им, прокара ръка по очите си и главата му се проясни едва когато в нея изплува една съвсем различна мисъл, а именно, че ще трябва да се постарае другия месец да изпрати шест или седем хиляди франка на Одет вместо пет, заради изненадата и радостта, която това ще й причини.

Вечерите, когато не оставаше в къщи в очакване на часа за срещата с Одет у Вердюренови или по-скоро в някой летен ресторант в Булонската гора или главно Сен-Клу, където те обичаха да ходят, той отиваше да вечеря в някой от елегантните домове, посрещали го до неотдавна като редовен гост. Не искаше да губи контакт с хора, които — кой знае — биха били полезни може би някой ден на Одет и междувременно често му помагаха да й достави удоволствие. Освен това дългогодишният му навик да общува с висшето общество, вкусът му към лукса бяха породили у него не само презрение към тези среди, но и нужда от тях, така че, макар и да се беше убедил, че всъщност и най-скромните жилища струват колкото княжеските палати, неговите сетива така бяха свикнали с дворците, че би се чувствувал неприятно, ако попадне в бедняшка обстановка. Той изпитваше еднакво уважение — заинтересованите лица не биха повярвали, че беше до такава степен еднакво — както към дребните буржоа, устройващи танцова забава на петия етаж, вход „Д“, вляво, така и към Пармската принцеса, уреждаща най-пищните празненства в Париж. Само че нямаше чувството, че е на бал, като стоеше с татковците в спалнята на домакинята и се задушаваше, като гледаше покритите с кърпи за лице умивалници, превърнатите в гардероб легла, върху чиито юргани се трупаха шапки и палта, също както хората, които в продължение на двадесет години навикнали на електрическо осветление, се задушават от миризмата на мъждива газена лампа или димящо кандило.

В дните, когато вечеряше в града, той поръчваше да впрегнат в седем и половина. Обличаше се, мислейки за Одет — по този начин не беше сам, защото постоянната мисъл за Одет придаваше на моментите, когато беше далеч от нея, същото особено очарование, което изпитваше, когато тя беше до него. Той се качваше в колата си, но усещаше, че мисълта за Одет скачаше вътре заедно с него и се

настаняваше на коленете му — както вземаме със себе си любимо животно — и той щеше да я задържи до себе си на масата, скришом от сътрапезниците. Той я галеше, тя го топлеше и обзет от нега, Суан усещаше нещо ново: лек трепет пропълзяваше по шията и носа му, докато затъкваше на ревера си цвете. Той се чувствуваше неразположен и тъжен от известно време, особено откакто Одет беше представила Форшвил на Вердюренови, и много би искал да си почине малко вън от Париж. Но не би имал смелостта да напусне града нито за един ден, докато Одет беше там. Въздухът беше топъл, бяха най-хубавите пролетни дни. И макар и да прекосяваше каменния град, за да се затвори в нечий дом, той постоянно виждаше пред очите си само едно: парка на имението си близо до Комбре. Там, още в четири часа следобед, почваше да духа лек ветрец откъм нивята на Мезеглиз и под беседката, преди да се стигне до лехата с разсад от аспержи, можеше да се радва на същата прохлада, както на брега на езерцето, обкръжено от незабравки и гладиоли. Когато вечеряше под тази беседка, около масата пълзяха рози и френско грозде, засадени и преплетени от градинаря му.

След вечерята, ако срещата в Булонската гора или на остров Сен-Клу беше насрочена по-рано, той си тръгваше толкова бързо, веднага щом станеха от масата — особено ако имаше опасност да завали и „приятелите“ да се приберат по-рано, — че веднъж принцеса де Лом (бяха вечеряли късно и Суан си бе отишъл, преди да поднесат кафето, за да се срещне с Вердюренови на острова в Булонската гора) каза:

— Наистина, ако Суан беше тридесет години по-стар и страдаше от възпаление на пикочния мехур, човек би могъл да го извини, че се измъкна толкова рано. Във всеки случай той направо се гаври с хората!

А Суан си казваше, че на Лебедовия остров или в Сен-Клу ще намери очарованието на пролетта, на което не можеше да се порадва в Комбре. Само че той не можеше да мисли за нищо друго освен за Одет и дори не бе в състояние да си спомни дали беше почувствувал мириса на листата, дали е имало луна. Посрещаха го с фразата от сонатата, изсвирена на пианото в градината на ресторанта. Ако в градината на ресторанта нямаше пиано, Вердюренови правеха всичко възможно, за да домъкнат пиано от някоя стая или от залата на ресторанта. Не че Суан беше спечелил отново симпатиите им, напротив, но когато трябваше да проявят изобретателност, за да доставят удоволствие

някому, дори и да не им беше особено приятен, докато траеха приготовленията за това удоволствие, у тях възникнаха временни ефимерни чувства на симпатия и топлота. Понякога той си казваше, че още една пролетна вечер си отива, налагаше си да обърне внимание на дърветата, на небето. Но присъствието на Одет винаги много го вълнуваше, а и от известно време се чувствуваше все леко неразположен и трескав, затова му липсваше душевна ведрина и добро настроение — необходим фон за възприемането на природата.

Една вечер, когато Суан бе поканен на вечеря от Вердюренови и спомена, че на следващия ден ще бъде на банкет със съучениците си, Одет му отговори пред всички гости, пред Форшвил, който сега беше един от „правоверните“, пред художника, пред Котар:

— Да, зная, че имате банкет. Значи, ще се видим у нас след това, само че не закъснявайте много.

Макар че Суан все още не страдаше сериозно от хубавото отношение на Одет към един или друг от „правоверните“, той изпита дълбока нежност, когато тя призна така открито пред всички, с невъзмутимата си липса на свян, ежедневните им вечерни срещи, привилегированото положение, с което той се ползуваше у нея, и предпочитанието, което му оказваше. Безспорно Суан често си мислеше, че Одет в никакъв случай не е забележителна жена и превъзходството, което той упражняваше над едно създание, което стоеше толкова по-ниско от него, не беше кой знае колко ласкателно, та да му бъде приятно, че тя го признава пред „правоверните“, но откакто бе забелязал, че много мъже намират Одет очарователна и желана, прелестта, която те виждаха в нейното тяло, бе събудила у него болезнена нужда да я овладее напълно, до най-затулените кътчета на сърцето й. И той бе почнал да цени неимоверно много миговете, прекарани у нея вечер, когато я вземаше на коленете си, караше я да му казва какво мисли за това, за онова, когато правеше проверка на единствените имущества на земята, на които държеше сега. Затова след тази вечеря, като остана насаме с нея, той не пропуска да й благодари горещо, стараейки се да й даде да почувствува по степента на признателността, която й засвидетелствува, радостта, която може да му достави, и на първо място върховната наслада да го предпази, докато я обича и е така уязвим, от мъките на ревността.

Когато излезе на другия ден от банкета, валеше проливно, а той разполагаше само с откритата си кола. Един негов приятел му предложи да го отведе до дома му и тъй като Одет, поръчвайки му да дойде, явно не чакаше никой друг, той можеше да се прибере в къщи и да си легне със спокойно сърце, вместо да се мъкне в дъжда. Но, може би, ако тя видеше, че той явно не държи да завърши всяка вечер с нея, без никакво изключение, и тя от своя страна няма да му запази някоя вечер, и то точно когато на него най-много му се иска.

Суан пристигна в дома й, когато минаваше вече единадесет часът и докато се извиняваше, че не е могъл да дойде по-рано, тя се оплака, че действително е много късно, чувствувала се неразположена поради бурята, боляло я глава, затова го предупреди, че не трябва да остава повече от половин час и ще го отпрати в полунощ. Малко след това се почувствува уморена и пожела да си легне.

— Значи, тази вечер няма да има орхидея? — попита Суан. — А пък аз си мечтаех за орхидеи.

Но тя му отговори сърдито и раздразнено:

— Не, мили, никакви орхидеи тази вечер, нали виждаш, че не ми е добре!

— Може би ще ти мине, но както и да е, не настоявам.

Тя го помоли да загаси светлината, преди да си отиде, той спусна сам завесите на леглото й и излезе. Но когато се прибра у дома си, внезапно му хрумна, че може би Одет чакаше някого тази вечер, че се бе престорила само на уморена и го бе накарала да загаси лампите само за да го убеди, че действително ще спи, а щом той си е тръгнал, е запалила отново лампите и е въвела мъжа, с когото се е уговорила да прекара нощта. Погледна колко е часът. Беше минало почти час и половина, откакто се бе разделил с нея. Той излезе отново, нае файтон и заповяда на кочияша да спре съвсем близо до дома й в малката напречна улица, към която гледаше гърбът на нейната къща и където понякога той чукаше на прозореца на спалнята й, за да му отвори. Слезе от колата; всичко беше пусто и черно в целия квартал, трябваше да повърви съвсем малко и се озова точно пред нейния дом. Сред всички тъмни прозорци на уличката, загасени отдавна, той различи само един, чиито затворени капаци прецеждаха като тайнствен златист плод светлината, изпълваща стаята. Същата светлина, която в толкова много други вечери, от колкото и далеч да я зърнеше, го стопляше и му

шепнеше: „Тя е там и те чака“, сега го изтезаваше и му внушаваше: „Тя е там с мъжа, когото чакаше.“ Той пожела да узнае кой е този мъж. Плъзна се край стената до прозореца, но не можа да различи нищо през полегатите дъсчици на капаците. Чуваше само шепнещите гласове в тишината на нощта.

Той безспорно страдаше от тази светлина, в чиято златна мрежа зад рамката на прозореца се движеше невидимата омразна двойка, страдаше от този шепот, който издаваше присъствието на мъжа, дошъл, след като той си бе отишъл, страдаше от вероломството на Одет, от щастието, което тя вкусваше с другия. Но независимо от това не съжаляваше, че се бе върнал: тревогата, подтикнала го да излезе от къщи, не беше вече така остра, понеже не беше неопределена сега, когато другият живот на Одет, за който той внезапно и безпомощно се догаждаше в този миг, беше на негово разположение там, в светлината на лампата, пленен, без да знае сам, в стаята, където Суан можеше да влезе и да го улови изневиделица, стига само да пожелае. Или просто щеше да потропа на капаците, както правеше често, когато дойдеше в късен час. Така поне Одет щеше да научи, че той знае, че е видял светлината и е чул разговора и вместо (както си я представяше) да се подиграва заедно с другия мъж на неговите илюзии, виждаше вече мислено тях двамата изиграни в измамата си, измамени всъщност от него, защото си въобразяваха, че е далеч оттук, а той се канеше да почука на капаците. И ако Суан изпитваше в момента някакво едва ли не приятно удовлетворение, то се дължеше може би не само на уталожването на съмнението и на острата болка, но на съзнанието за умственото му превъзходство. Откакто бе влюбен, той отново бе почнал да намира действителността пленително интересна, също както в младежките си години, макар и само дотолкова, доколкото тя бе осветена от спомена за Одет, сега ревността му извикваше на живот друго увлечение от ученолюбивата му младост, страстта към истината, но само към истината, застанала между него и любовницата му, осветена от Одет, строго индивидуална истина, чийто единствен предмет, безкрайно ценен и почти безплътно красив, бяха постъпките на Одет, отношенията й с другите хора, проектите й, миналото й. Във всеки друг период от живота му ежедневните дребни приключения и постъпки на отделните индивиди изглеждаха лишени от каквато и да е стойност в очите на Суан. Ако чуеше клюка от този род, тя му се

струваше незначителна и докато я слушаше, се обвиняваше, че се поддава на най-просташко любопитство. В такива моменти се чувствуваше особено принизен. Но през този необикновен любовен период субективното пусна у него толкова дълбоки корени, че в душата му се събуди същият интерес към най-дребните занимания на тази жена, какъвто някога бе изпитвал към историята. И всичко, от което доскоро би се срамувал — да дебне под прозорците, кой знае, утре може би да разпитва ловко за нея съвсем чужди хора, да подкупва слугите, да подслушва зад вратите, всички тези грозни постъпки ще му се струват най-обикновени методи за научно издирване с истинска интелектуална стойност, предназначени за търсене на истината, също както разчитането на текстове, сравняването на различни данни и тълкуването на архитектурни паметници.

В момента, когато се канеше да потропа на капаците, той за миг се засрами при мисълта, че Одет ще узнае подозренията му, ще разбере, че се е върнал, че е я дебнал по улицата. Тя често му бе казвала колко се отвращава от ревнивците, от любовниците, които шпионират. Това, което се готвеше да направи, беше доста неразумно и тя щеше да го намрази занапред, докато в същия този момент, тъй като не бе потропал на прозореца й, може би дори мамейки го, тя все още го обичаше. Колко осъществими щастливи моменти сме готови да жертвуваме под напора на едно моментно нетърпение! Но желанието да узнае истината беше по-силно и му се стори по-благородно. Беше му ясно, че истинското положение в дадения случай — а той би дал живота си, за да го установи точно! — се таи зад този прозорец, прорязан от светли ивици, напомнящ позлатена корица на ценен ръкопис, чието художествено богатство не може да не вълнува учения, зает с проучването му. Той изпитваше истинска страст да узнае истината за този ефимерен и така скъп за него екземпляр, изтъкан от така топла и хубава полупрозрачна материя. Освен това съзнанието за моралното му превъзходство над двамата вътре — това самочувствие му беше страшно необходимо — се коренеше не толкова в самия факт, че щеше да узнае истината, но че щеше да им покаже, че я знае. Той се повдигна на върха на пръстите си. Почука. Не го чуха. Почука втори път, по-силно. Разговорът секна. Мъжки глас, по чийто тембър се опита да отгатне на кого от познатите нему приятели на Одет може да принадлежи, попита: „Кой е?“ Не можеше да определи със сигурност

чий беше гласът. Потропа още веднъж. Отвориха прозореца, после и капаците. Сега вече нямаше начин да се върне назад и понеже тя щеше да узнае всичко, той се задоволи да се обади с престорено нехаен и весел тон, за да не издаде поне колко нещастен се чувствува:

— Не се безпокойте, минавах оттук, видях, че свети и пожелах да разбера дали неразположението ви не е минало.

Той надникна в стаята. На прозореца се показаха двама мъже. Единият от тях държеше в ръка лампата и Суан можа да види стаята. Непозната стая. Понеже обикновено, когато отиваше късно вечерта у Одет, той бе свикнал да разпознава прозореца й по това, че единствен светеше сред останалите съвсем еднакви прозорци, той се бе заблудил и бе потропал на прозореца на съседната къща. Отдалечи се, като смотолеви някакво извинение и се прибра у дома си, щастлив, че задоволявайки любопитството си, не бе накърнил любовта си и че след като толкова дълго се бе мъчил да се преструва пред Одет на безразличен, не й бе дал с ревността си доказателство, че я обича прекалено много: защото, когато единият от двама влюбени е напълно сигурен в любовта на другия, той веднъж завинаги се освобождава от грижата да го обича еднакво силно.

Той не й разказа за това свое злополучно приключение и го забрави самият той. Но в отделни моменти мисълта му ненадейно се връщаше към този спомен, обхождаше го, заравяше се в него и Суан изпитваше рязка, дълбока болка. Тя напомняше физическа болка и съзнанието на Суан беше безсилно да я намали. Само че истинската физическа болка именно защото е независима от съзнанието, може да стане негов предмет и то е в състояние да установи нейното намаляване или затихването й поне за миг. Докато неговата болка се възобновяваше, щом изплуваше повторно в съзнанието му и опиташе ли се да не мисли за нея, той всъщност мислеше повече, страдаше повече. И когато, разговаряйки с приятели, забравеше това терзание, една тяхна дума го караше да промени изражението си, също както раненият сгърчва лице, ако несръчен негов познат докосне по невнимание раната му. Когато се разделеше с Одет, той беше щастлив, чувствуваше се спокоен, спомняше си нейните усмивки, подигравателни, когато му говореше за един или друг общ познат, и пълни с нежност, когато се обърнеше към него, спомняше си как накланяше и отпускаше сякаш против волята си върху неговите устни

натежалата си глава, както бе сторила първия път в колата, сластните й погледи, докато беше в обятията му, притиснала зиморничаво лице до рамото му.

Но тутакси ревността му, превърнала се сякаш в сянка на неговата любов, извикваше двойника на усмивката, която тя му бе отправила същата вечер, и този двойник правеше точно обратното: подиграваше се на Суан и се изпълваше с любов към някой друг. Ревността му извикваше и двойника на нейната наклонена глава, отпусната сега върху устните на друг, както и двойника на всички нейни прояви на нежност, дадени сега на друг. И всички сластни спомени, които той отнасяше от дома й, се превръщаха в скици, в „проекти“, каквито ни предлагат декораторите. Те даваха възможност на Суан да си представи пламенните или сластни пози, които Одет можеше да заеме с някой друг. Така че той едва ли не съжаляваше за всеки сладък миг, вкусен при нея, за всяка необичайна нейна ласка, която бе имал неблагоразумието да оцени, за всяко нейно ново очарование, което бе открил, защото знаеше, че миг по-късно те щяха да се превърнат в нови инструменти за изтезание.

Това терзание стана още по-жестоко, откакто към спомените му се прибави беглият поглед, който неотдавна бе изненадал в очите на Одет. Беше след вечеря у Вердюренови. Било защото Форшвил, чувствувайки, че зет му Саниет не е много тачен в този дом, бе решил да го вземе за прицел и да блесне за негова сметка, било защото се бе раздразнил от едно негово неуместно изказване, в което между другото никой друг не бе забелязал, нито бе доловил неприятния намек, какъвто впрочем Саниет съвсем не искаше да вложи, било най-сетне, защото търсеше от известно време случай да прогони от Вердюренови този човек, който го познаваше прекалено добре и беше прекалено изтънчен, за да не се стеснява в дадени моменти от самото му присъствие, Форшвил отговори така грубо на нетактичната забележка на Саниет, като започна да го отрупва с оскърбления, окуражен от уплахата, огорчението и извиненията на нещастния учен, че го принуди да си отиде, особено след като попита със сълзи на очи, обяснявайки се смутено, госпожа Вердюрен дали трябва да остане след всичко това и не получи отговор от нея. Одет присъствува невъзмутимо на тази сцена, но когато вратата се затвори зад Саниет, обичайното изражение на лицето й слезе, така да се каже, с няколко

стъпала по-ниско, за да застане на едно равнище по мерзост с Форшвил, и тя му отправи с блеснали очи подла усмивка, за да го поздрави за проявената дързост и да се надсмее над жертвата. Този поглед изразяваше съучастничество в грозната му постъпка и така недвусмислено говореше: „Това се казва екзекуция или аз съм съвсем боса по този въпрос! Видяхте ли колко страдалчески вид имаше? До сълзи му дойде чак!“, че щом го срещна, Форшвил внезапно отрезня от искрения си или престорен изблик, усмихна се и каза:

— Трябваше само да бъде любезен, в такъв случай още щеше да си бъде тук. Малко конско е полезно независимо от възрастта.

Веднъж, когато Суан бе излязъл рано следобед, за да отиде на гости, и като не намери лицето, което искаше да види, реши да се отбие у Одет по време, когато никога още не беше ходил у нея, но предполагаше, че тя непременно трябва да си е в къщи; сигурно си почиваше или пишеше писма преди часа за чая. Приятно му беше да я види за малко, без да я безпокои. Портиерът му каза, че доколкото знае, тя си е в къщи. Суан позвъни, стори му се, че чу шум, стъпки, но не му отвориха. Разтревожен, раздразнен, той отиде в малката улица, към която гледаше домът й от другата страна, и застана пред прозореца на спалнята на Одет. Спуснатите пердета му пречеха да види каквото и да било, той почука силно по стъклото, извика. Никой не му отговори. Забеляза, че съседите го гледат. Тръгна си, като размисли, че в края на краищата може би се е излъгал, когато му се бе сторило, че чува стъпки. Но това обстоятелство толкова го притесни, че вече не беше способен да мисли за нищо друго. Върна се отново след един час. Този път я намери. Тя му каза, че преди малко, когато той позвънил, си била в къщи, но спяла. Звънецът я събудил, досетила се, че може би е Суан, изтичала след него, но той си бил вече отишъл. Суан разпозна веднага в разказа й тактиката на уловените в лъжа измамници, които за собствено успокоение вмъкват в измисленото от тях обяснение една незначителна вярна подробност от случилото се в действителност, убедени, че благодарение на привидната си достоверност тази подробност ще съвпадне с истинската случка и ще я забули. Естествено, когато Одет извършеше нещо, което не желаеше да признае, тя го затаяваше дълбоко в душата си. Но окажеше ли се лице в лице с човека, когото искаше да заблуди, тя се смущаваше, всичките й мисли се объркваха, способността й да измисля и разсъждава се

парализираше, в главата й се появяваше празно пространство, а на всяка цена се налагаше да каже нещо. Първото нещо, което й идваше наум, беше самата случка, която искаше да скрие. Тя единствена беше останала в съзнанието й именно защото беше вярна. Тогава Одет откъсваше едно незначително късче от нея, казвайки си, че всъщност така е по-добре, защото тази малка подробност може да бъде проверена и не носи същия риск, какъвто носи някоя лъжлива подробност. „Това поне е вярно — казваше си тя. — Това поне не може да ми навреди. Той може да се осведоми, ще разбере, че е вярно. В най-лошия случай това най-малко ще ме издаде.“ Одет се лъжеше. Именно това я издаваше. Тя не си даваше сметка, че тази малка истинска подробност се вмъкваше точно само между съседните моменти на истинската случка, от която тя я бе откъснала произволно, затова не можеше да прилепне плътно между каквито и измислени подробности да я поставеше и неминуемо щеше било да навлезе в тяхната територия, било да остави непопълнено пространство, по което ще проличи, че не принадлежи по начало на измислената версия. „Тя признава, че е чула позвъняването ми, както и чукането по прозореца, помислила си, че мога да бъда аз, искала да ме види — казваше си Суан, — но това съвсем не се съгласува с факта, че не е заповядала да ми отворят.“

Само че той не я изобличи в противоречие, защото си мислеше, че като я остави да говори, тя ще каже може би още някоя лъжа, която би могла да се окаже слабо указание на истината. Одет продължаваше да говори, а той не я прекъсваше и ловеше с жадно и болезнено внимание думите й; долавяше, че именно защото тя се мъчеше да скрие истинската случка зад тях, те пазеха неясно нейния отпечатък — подобно на свещената кърпа — и очертаваха смътните контури на безкрайно ценната за него и, уви, недостижима истина: какво правеше Одет в три часа, когато той бе дошъл; тя щеше да му поднесе само лъжи вместо действителната случка, неразгадаеми, непонятни нейни отломки, а истината щеше да си остане затаена в паметта на това коварно същество, което не му я признаваше и изобщо нямаше да му я довери, защото не можеше да прецени колко много тъй държи на нея. Разбира се, от време на време Суан изтрезняваше и си даваше сметка, че ежедневните постъпки на Одет не бяха сами по себе си кой знае колко интересни и че връзките, които можеше да има с други мъже,

едва ли биха предизвикали у всяко друго мислещо същество тази пареща болка, способна да го тласне едва ли не към самоубийство. В такива моменти съзнаваше, че подобен неоправдан интерес, подобно състояние са болезнено явление и когато оздравее, постъпките на Одет и дори целувките, които би могла да даде другиму, щяха да станат съвсем безобидни, както целувките на другите жени. Но макар и болезненият интерес към Одет да нямаше никаква обективна предпоставка, това не беше в състояние да го накара да разсъди, че е неразумно да отдава толкова голямо значение на това свое чувство и да прави всичко възможно, за да го задоволи, Суан наближаваше възраст, чиято философия — подхранена от философията на епохата, както и от философията на средата, в която той бе живял продължително, на кръга на принцеса де Лом, където бе прието, че човек е умен дотолкова, доколкото се съмнява във всичко, и вкусът на отделния индивид е единственото реално и безспорно нещо — не е вече философията на младостта, а една позитивна, едва ли не физиологична философия на хора, които, вместо да търсят навън обектите на въжделенията си, се опитват да намерят в миналото неизменен сбор от привички и чувства, които да могат да считат за характерни и постоянни, и се стремят на всяка цена да ги удовлетворят чрез избрания от тях начин на живот. Суан смяташе, че е разумно да отдели място в живота си на страданието, което му причиняваше мисълта, че не знае с какво се занимава Одет, когато не е с него, да търпи засилването на екземата от дъждовния сезон и да предвижда значителна сума в бюджета си, за да се сдобие с необходимите сведения за съществуването на Одет, защото без тях би се чувствувал нещастен, също както отделяше място и за други свои увлечения, които бе сигурен, че ще му доставят удоволствие — поне преди да се влюби, — например страстта си към колекционерство и чревоугодничество.

Той се накани да се сбогува с Одет, за да се прибере, а тя го помоли да остане още и дори го задържа припряно в момента, когато той отвори вратата, за да излезе. Но не обърна внимание, защото в нашата мнителност, търсейки наслуки истината между многото жестове, думи и дребни случки, които запълват всяка среща, ние неизбежно отминаваме, без нищо да привлече вниманието ни, именно тия, зад които се крие тя, а се спираме на ония, зад които няма нищо.

Одет през цялото време му повтаряше: „Колко жалко! Ти никога не идваш следобед, ето че веднъж си дошъл, а аз да не те видя!“ На него му беше ясно, че тя не е чак толкова влюбена в него, че да изпитва такова бурно съжаление, задето не е могъл да я види, но искаше да му достави удоволствие, понеже беше добра по сърце и често й беше мъчно, когато го ядосаше, затова му се стори напълно обяснимо, че и този път съжалява, че го е лишила от удоволствието да прекарат заедно един час, всъщност удоволствие за него, а не за нея. Но това все пак не беше кой знае колко важно, за да оправдае измъченото й изражение, което в края на краищата му направи впечатление. Сега повече от всеки друг път тя му напомняше женските образи на автора на „Примавера“. Имаше тяхното сломено и страдалческо изражение, като че ли ги потиска непосилна горест, докато детето Исус си играе край тях с някой нар или докато наблюдават как Мойсей налива вода в коритото. Той не можеше да си припомни кога я бе виждал вече така покрусена. И внезапно се сети: това беше в деня, когато Одет бе излъгала госпожа Вердюрен след онази вечеря, на която не беше отишла под предлог, че е била болна, а всъщност бе останала да вечеря насаме със. Суан. Естествено, дори и да беше най-добросъвестната жена, тя нямаше защо да изпитва угризения заради такава невинна лъжа. Но лъжите, които обикновено Одет измисляше, съвсем не бяха толкова невинни и прикриваха разкрития, които биха могли да й навлекат страшни неприятности с едни или други нейни познати. Затова, когато лъжеше, чувствувайки се недостатъчно въоръжена, за да се защити, неуверена в успеха на лъжата си, уплашена, идеше й да се разплаче от напрежение, също както децата, когато не са си отспали. Освен това си даваше сметка, че лъжата й обикновено ощетяваше сериозно съответния й познат и той можеше да си отмъсти, ако я улови. Затова Одет се чувствуваше смирена и виновна пред него и дори когато й се налагаше да си послужи с невинна светска лъжа, по асоциация на усещанията изпитваше неразположение, смазваща умора и съжаление, че е постъпила лошо.

Каква затормозваща я лъжа беше поднесла на Суан, за да го гледа така страдалчески, за да му говори с този плачевен глас, изнемогващ сякаш от усилието, което тя си налагаше, и просещ пощада? Хрумна му, че Одет се мъчеше да скрие не само истината относно случилото се този следобед, но нещо по-животрептящо, може би дори нещо, което

още не се беше случило, което предстоеше да се случи и би могло да хвърли светлина върху предишното. В същия миг той чу звънеца. Одет продължи да говори с него, но думите й бяха вече просто стенание: колко съжалявала, че не могла да види Суан следобеда, че не му отворила, това просто я довеждало до отчаяние.

Входната врата се захлопна и се чу шум от отдалечаваща се кола. Изглежда, че някой си отиваше, вероятно лицето, което Суан не трябваше да срещне и на което бяха казали, че Одет не е в къщи. Тогава при мисълта, че само с това свое идване в необичаен час той бе объркал толкова неща, които тя пазеше в тайна от него, Суан се почувствува безкрайно отчаян, направо смазан. Но понеже обичаше Одет, понеже беше свикнал тя да бъде център на всичките му мисли, всъщност насочи към нея съжалението, което би трябвало да изпитва към самия себе си, и прошепна: „Бедничката ми!“ Когато се раздели с нея, тя взе няколко писма, оставени на масата й, и го попита дали не би могъл да ги пусне в пощата. Той ги взе и когато се прибра у дома си, забеляза, че те бяха още у него. Върна се чак до пощата, извади ги от джоба си и преди да ги пусне в кутията, погледна адресите. Всички бяха до разни доставчици освен едно, адресирано до Форшвил. Той го задържа в ръката си. Каза си: „Ако прочета какво пише вътре, ще зная как го нарича, как му говори, дали има нещо помежду им. Може би всъщност именно ако не го прочета, ще постъпя неделикатно към Одет, защото това е единственият начин да се освободя от едно толкова оскърбително за нея подозрение, което в най-добрия случай ще й донесе само страдание и веднъж замине ли писмото, нищо не би могло вече да го разруши.“

Той се прибра в къщи, без да пусне писмото. Запали свещ и приближи плика, който не се бе осмелил да отвори. Отначало не можа да прочете нищо, но пликът беше тънък и като го долепи до сложената в него карта, той успя да прочете през прозрачната хартия последните думи. Най-банална официална формула. Ако не той гледаше това писмо до Форшвил, а Форшвил четеше писмо, адресирано до Суан, той би могъл да открие далеч по-нежни думи! Суан задържа картона, кой то се движеше свободно в доста по-големия плик и последователно придвижи с палец отделните редове на писмото под неподплатената част на плика, за да може да разчете написаното.

Не успяваше обаче да различи ясно буквите. Впрочем не беше важно, беше видял достатъчно, за да си даде сметка, че става дума за нещо незначително, което не засяга никак тяхната любовна връзка. Одет му пишеше за някакъв свой вуйчо. Суан беше прочел недвусмислено началото на реда: „Добре направих, че…“ и се чудеше от какво ли бе доволна Одет, когато внезапно разчете цялото изречение и прозря значението му: „Добре направих, че отворих. Беше вуйчо ми.“ Че отворих! Значи, Форшвил е бил при Одет малко преди това, когато Суан бе позвънил и тя го бе отпратила: това обясняваше шума от стъпки, които бе чул.

Тогава Суан прочете цялото писмо. В края тя му се извиняваше, че е постъпила така безцеремонно с него и му казваше, че е забравил табакерата си у нея — същото, което бе казала и на него в началото, когато бе ходил при нея. Но за Суан тя бе добавила: „Защо не си забравихте и сърцето, нямаше да ви го върна!“ За Форшвил нищо подобно. Никакъв намек, който би могъл да се тълкува като указание за интимна връзка между тях. Всъщност в цялата тази история Форшвил беше по-измаменият, защото Одет му пишеше, за да му внуши, че посетителят е бил вуйчо й. Всъщност той, Суан, беше мъжът, на когото тя държеше и заради когото бе отпратила другия. И все пак, ако нямаше нищо между Одет и Форшвил, защо тя бе казала: „Добре направих, че отворих, беше вуйчо ми.“ Ако не вършеше нищо нередно в този момент, как би могъл самият Форшвил да си обясни, че тя може да не отвори? Суан стоеше отчаян, объркан и все пак щастлив пред този плик, който Одет му бе връчила без страх, такова абсолютно доверие имаше в неговата деликатност, но през чиято прозрачна обвивка му се разкриваше ведно с тайната на днешната случка — и през ум не му минаваше, че ще може изобщо да я узнае! — едно кътче от живота на Одет. Това беше малка светла пролука, през която можеше да надникне в неизвестното. Освен това неговата ревност беше удовлетворена. Тази негова ревност водеше сякаш свой собствен, егоистичен живот и беше алчна за всичко, което може да я подхрани, макар и за сметка на него самия. Сега тя имаше храна и Суан всеки ден щеше да се тормози от евентуалните посещения у Одет към пет часа следобед, щеше да се мъчи да узнае къде е бил Форшвил по това време. Защото любовта на Суан носеше все още отпечатъка на две основни отличителни черти: неведение за начина, по който Одет

прекарва дните си, и духовна леност, която го възпрепятствуваше да попълни неведението с въображението си. В началото ревността му не се простираше върху цялото съществуване на Одет, а само върху отделни моменти, когато някое обстоятелство, може би лошо изтълкувано, го бе навело на предположението, че Одет може да го лъже. Неговата ревност, подобна на октопод, който протяга първо едното, после второто, после третото си пипало, се вкопча здраво най-напред в един промеждутък от деня, от пет часа следобед до вечерта, после в друг, в трети. Но Суан не умееше да изобретява сам мъките си. Те бяха само припомняне, възпроизвеждане на страдание, дошло отвън.

Затова пък всичко съдействуваше за това страдание. Опита се да отдалечи Форшвил от Одет, да я отведе за няколко дни в Южна Франция. Там обаче си въобразяваше, че Одет е желана от всички мъже, които бяха в хотела, и че самата тя ги желае. Така той, който някога по време на пътуванията си търсеше нови хора и шумни компании, сега бе подивял, странеше от обществото, като че ли то го бе наранило жестоко. И как да не стане мизантроп, когато виждаше във всеки мъж евентуален любовник на Одет? Така неговата ревност, много повече отколкото възторженото любовно увлечение, което изпитваше в началото към Одет, променяше характера на Суан и правеше неузнаваеми в очите на другите външните му прояви.

Един месец след деня, когато прочете писмото на Одет до Форшвил, Суан отиде на една вечеря, която Вердюренови бяха организирали в Булонската гора. Когато гостите се разотиваха, той забеляза, че госпожа Вердюрен шушука тайно с неколцина от тях, и му се стори, че напомня на пианиста да не забрави да отиде с тях в Шату, като изобщо не покани Суан там.

Вердюренови прошепнаха нещо доста неопределено и на художника, но той, вероятно разсеян, възкликна:

— Само че не трябва да има никакво осветление, за да изпълни „Лунната соната“ на тъмно, тогава всичко ще бъде по-добре осветено.

Забелязвайки, че Суан е на две крачки от тях, госпожа Вердюрен придаде на лицето си особено изражение, като че ли искаше да внуши на събеседника си да млъкне, но същевременно да изглежда напълно безучастна в очите на нежелания слушател, затова тя неутрализира лицето си и погледът й придоби интензивна безизразност, докато се

опитваше да прикрие съучастническото неуловимо намигане зад чистосърдечна усмивка. Изражение, присъщо на всички, които си дават сметка, че са направили гаф, и което ги издава мигновено, ако не в собствените им очи, то поне в очите на лицето, спрямо което е направен гафът. Одет веднага доби отчаяно изражение: тя нямаше сили да се бори срещу смазващите трудности на живота, а Суан броеше тревожно минутите, които го деляха от момента, когато на връщане от ресторанта щеше да й поиска обяснения; да изтръгне от нея обещанието, че няма да отиде на другия ден в Шату или да издействува да бъде поканен и той, да уталожи в обятията й неспокойствието, което го глождеше. Най-сетне извикаха колите. Госпожа Вердюрен се обърна към Суан:

— И така, до скоро виждане, нали? — стараейки се с любезния поглед и принудената си усмивка да го заблуди, за да не си даде сметка, че не му казва, както винаги досега: „До утре в Шату, нали, а вдругиден у дома!“

Господин и госпожа Вердюрен взеха в колата си Форшвил. Колата на Суан беше спряла зад тяхната и той чакаше да тръгнат, за да вземе Одет в своята кола.

— Ние ще ви откараме у вас, Одет — каза госпожа Вердюрен, — господин Форшвил ще ви направи малко местенце до себе си.

— Да, госпожо — съгласи се Одет.

— Как, аз мислех, че ще се върнете с мен! — възкликна Суан, казвайки този път без излишно лицемерие необходимите думи, защото вратичката на колата беше отворена, секундите бяха преброени, а той не можеше да се прибере без нея в състоянието, в което се намираше.

— Но госпожа Вердюрен ме покани…

— Хайде, хайде, можете прекрасно да се върнете сам, достатъчно сме ви я оставяли.

— Само че аз имах да й казвам нещо важно.

— Чудо голямо! Ще й пишете!

— Сбогом — каза Одет, протягайки му ръка.

Той се опита да се усмихне, но беше направо смазан.

— Видя ли как си позволява да се държи вече с нас Суан! — каза госпожа Вердюрен на мъжа си, когато се прибраха. — Стори ми се, че е готов да ме изяде, задето взехме със себе си Одет. Такова непристойно държане! Оставаше само да каже, че устройваме срещи в

нашия дом! Не разбирам как Одет може да понася подобни маниери! Той сякаш й заяви без заобикалки: „Вие ми принадлежите!“ Ще кажа на Одет какво мисля по този въпрос, надявам се, че ще разбере. — А малко по-късно тя добави гневно: — Гледай ти! Какво мръсно животно! — като по този повод употреби, без да си даде сметка и може би подчинявайки се на същата потребност да се оправдае, както Франсоаз в Комбре, когато пилето не искаше да умре, думите, които идват на езика на селянина, когато наблюдава последните бъхтения на безобидно животно, агонизиращо в краката му.

А когато колата на Вердюренови отмина и колата на Суан спря пред тротоара, кочияшът се уплаши от лицето на господаря си и го попита дали не е болен или дали не му се е случило нещо неприятно.

Суан го отпрати, той искаше да повърви пеш и се прибра през Булонската гора. Приказваше си сам, на висок глас, със същия малко изкуствен тон, с който говореше досега, когато превъзнасяше хубавите страни на кръжока на Вердюренови и тяхното великодушие. Но също както думите, усмивките и целувките на Одет му ставаха точно толкова противни, когато са предназначени за другиго, а не за него, колкото по-рано ги беше намирал прелестни, така и салонът на Вердюренови, който само доскоро му се бе струвал интересен, отличаващ се с истински тънък усет към изкуството и даже с някакво морално благородство, сега, когато Одет щеше да се среща и да се люби там свободно с друг, а не с него, показваше крещящо своите смешни страни, тъпота и безчестие.

Той си представяше с отвращение прословутата вечеря в Шату: „Най-напред що за идея! Да отидат в Шату! Също като галантеристи, затворили дюкянчето си! Наистина тия хора са еснафи до мозъка на костите си! Като че ли не са хора от плът и кръв, а са слезли от сцената, от някоя пиеса на Лабиш!“

Сигурно щяха да присъствуват двамата Котар, а може би и Бришо. „Има ли нещо по-гротескно от това съжителствуване на дребни душици, които живеят едни за други и биха се сметнали загубени, бога ми, ако не се срещнат всички утре в Шату!“ Уви, там щеше да бъде и художникът с неговата мания за „сватосване“ и той сигурно щеше да покани Форшвил да посети заедно с Одет ателието му. Той виждаше Одет, издокарана в много официален тоалет за това

полско увеселение. „Та тя е толкова проста и главно тъпа като гъска, горката женичка!“

Чуваше шегите на госпожа Вердюрен след вечеря, тия остроти, които, независимо по адрес на кой „досадник“ бяха насочени, му се бяха стрували винаги забавни, защото Одет се смееше, смееше се заедно с него, едва ли не вътре в него. Сега той предчувствуваше, че може би Одет ще се смее на остроти, пускани за негова сметка. „Какви зловония вместо забавление! — казваше си той, сгърчвайки с такава непреодолима погнуса лице, че чак мускулите на шията му се свиваха, стегнати от яката на ризата му. — И как може едно създание, сътворено по образ и подобие божие, да намира нещо смешно в тези смрадни остроумици? Всяка малко по-изтънчена ноздра би се отвърнала с отвращение, за да избегне тия отровни изпарения. Невероятно е наистина, като си помисли човек, как едно човешко същество не може да проумее, че позволявайки си да се присмее над ближния си, който му протяга честно ръка, затъва до такава степен в тинята на мерзостта, че дори при най-добра воля никога няма да може да се измъкне от нея.“

— Аз се издигам на хиляди метри над тресавищата, където пълзят и квичат подобни мръсни сплетни, за да мога да бъда опръскан от шегите на един Вердюрен! — извика той несъзнателно, като тръсна глава и изправи гордо гърди. — Бог ми е свидетел, че искрено се опитах да изтръгна Одет от тази среда и да я издигна в по-благородна и по-чиста атмосфера. Но всяко човешко търпение има граници и моето е изчерпано! — заключи той, като че ли тази негова мисия да изтръгне Одет от атмосферата на сарказми датираше от по-отдавна, а не само от няколко минути и като че ли той не й се бе посветил едва откакто предполагаше, че тия сарказми щяха може би да бъдат насочени срещу него с цел да откъснат Одет.

Той виждаше пианиста, готвещ се да изсвири „Лунната соната“, и превземките на госпожа Вердюрен, че музиката на Бетховен разстройвала уж нервите й.

— Идиотка! Лъжкиня! — извика Суан. — И това чучело си въобразява, че обича изкуството!

Тя сигурно щеше да каже на Одет, след като й подметне ловко няколко хвалебствени забележки по адрес на Форшвил (както така често бе правила за него самия): „Нали ще направите малко местенце

до вас на господин дьо Форшвил?“ И естествено в тъмното! Сводница! Мръсница! Суан беше готов сега да нарече „сводница“ и музиката, която щеше да подкани всички да млъкнат, да се гледат в очите, да се уловят за ръка. Той беше готов да приеме също, че Платон и Босюе ведно със старите френски възпитатели са били прави, отричайки изкуствата.

Изобщо животът, който се водеше у Вердюренови и който самият той така често бе наричал „истински живот“, му се струваше сега възможно най-омразен, а малкият кръжок — възможно най-противната обществена среда. Може ли да има наистина нещо по-низко в обществената стълба? Та това е последният кръг на ада! Никакво съмнение, че дивните страници на Данте се отнасят за Вердюренови! Всъщност каква дълбока мъдрост проявяват все пак хората от доброто общество, каквото и да се разправя за тях, като отказват да общуват с такива личности и не си омърсяват дори върха на пръстите, за да им подадат ръка. Те са малко по-различни от тая банда мошеници. Каква прозорливост в девиза „Noli me tangere“[9] на предградието Сен-Жермен!

Суан отдавна беше излязъл от алеите на Булонската гора, той беше вече почти у дома си, но все още неотрезнял от мъката си и от възбуждението си, което избликваше от време на време във фалшив патос и изкуствена драматичност, продължаваше да ораторствува на висок глас в тишината на нощта.

— Светските хора си имат своите недостатъци и никой не ги познава по-добре от мен, но това са все пак хора, с които не могат да ви се случат някои неща. Например всяка изтънчена жена, която съм познавал, макар и да не е била съвършена, все пак е запазвала дълбоко в душата си известна деликатност, известна лоялност в отношенията си с хората, качества, които изключват всяко коварство и издълбават цяла пропаст между нея и мръсница от рода на госпожа Вердюрен. Вердюрен! Що за име! А, наистина, не може да се отрече, че картината е пълна, те са съвършени представители на своята порода! Добре, че стана така, крайно време беше да престана да общувам с тия долнопробни твари, с тази измет!

Но както добродетелите, приписвани доскоро още от Суан на Вердюренови, не биха били достатъчни сами по себе си — дори ако действително им бяха присъщи, да породят заслеплението и

възторженото му умиление пред тяхното благородство (всъщност то беше само отблясък от опиянието, излъчвано от Одет), ако не съдействуваха и не закриляха любовта му, също така безчестието, в което сега упрекваше двамата съпрузи, дори и да им беше действително присъщо, далеч нямаше да развихри възмущението му и да го накара да ги заклейми като „долни твари“, ако те не бяха поканили Одет с Форшвил вместо с него. И безспорно гласът на Суан, произнасяйки тези фрази, изпълнени с отвращение към средата на Вердюренови и с радост, че е скъсал веднъж завинаги с тях, не с непринуден, а с изкуствен тон, като че ли те бяха предназначени да утолят по-скоро гнева му, отколкото да дадат израз на истинските му чувства, беше по-искрен и по-прозорлив от самия Суан.

Всъщност, докато той сипеше гръм и мълнии по техен адрес, умът му, изглежда, се бе занимавал с нещо съвсем друго, защото, едва прибрал се у дома си, не успял още да затвори пътната врата, внезапно се сети за нещо, удари се по челото, излезе повторно навън и извика, но този път съвсем искрено: „Струва ми се, че намерих средство да накарам да ме поканят утре на вечерята в Шату!“ Но изглежда, че средството не беше много ефикасно, защото не го поканиха. Когато доктор Котар, който бе извикан за един тежък случай в провинцията и не беше виждал от няколко дни Вердюренови, нито беше ходил в Шату, каза на следния ден, сядайки на масата у тях: „Няма ли да видим господин Суан тази вечер? За него наистина може да се каже, че е личен приятел на дома…“ Госпожа Вердюрен го прекъсна буйно:

— Смея да се надявам, че няма да го видим, опазил ни бог, той е убийствено скучен, глупав и невъзпитан.

При тези нейни думи Котар прояви и учудване, и подчинение, като пред очевидно необорима истина, макар и противоречаща на всичко, което бе мислил до този момент. Той заби развълнувано и страхливо нос в чинията си и се задоволи да промърмори:

— Аха-аха! — разгръщайки в низходяща гама целия регистър на гласа си, докато оттегляше в пълен ред мислите си дълбоко в душата си. И никой вече не отвори дума за Суан у Вердюренови.

От този ден салонът, който бе сближил Одет и Суан, се превърна в пречка за техните срещи. Тя не му казваше вече както в първите дни на любовта им:

„Ще се видим във всеки случай утре вечер, Вердюренови ви канят след вечеря“, но: „Няма да можем да се видим утре вечер, защото съм канена след театъра у Вердюренови.“ Или пък Вердюренови възнамеряваха да я заведат в „Опера-Комик“, за да види „Една нощ на Клеопатра“ и Суан прочиташе в очите й същия ужас да не би той да поиска от нея да се откаже от това представление, който до неотдавна още предизвикваше у него желание да целуне това мимолетно изражение върху лицето на любовницата си, а сега го довеждаше до ожесточение. И той си признаваше: „Не ме е яд всъщност, че тя умира за тази скверна музика, но просто ми е жално, и то не за мен, а за нея. Жално ми е, че след като е живяла шест месеца в ежедневен контакт с мене, не можа да се промени достатъчно, за да не иска самата тя да чуе повече каквото и да било от Виктор Масе! Мъчно ми е главно, че не успя да проумее, че едно що-годе деликатно същество би трябвало да е способно да се откаже поне веднъж от някакво удоволствие, щом го молят за това.“ То би трябвало, макар и само от благоразумие, да се научи да казва: „Няма да отида“, защото именно по отговора му ще се прецени веднъж завинаги душевната му висота. И убеждавайки се сам, че единствено за да може да има по-високо мнение за умствените й възможности, той искаше от Одет да остане с него дадена вечер, вместо да отиде в „Опера-Комик“, той й развиваше тези свои теории също така неискрено, както на самия себе си, дори още по-неискрено, защото се стараеше да въздействува и на честолюбието й.

— Заклевам ти се — казваше й той няколко минути преди тръгването й за театъра, — че когато те моля да не отиваш, ако бях егоист, дълбоко в себе си щях да предпочета ти да ми откажеш, защото имам най-различни задължения тази вечер; ще се уловя сам в клопката си и ще бъда сериозно затруднен, ако противно на всичките ми очаквания ти ми отговориш, че няма да отидеш. Но моите задължения, моите развлечения не са най-главното. Аз съм длъжен да мисля за тебе. Може би ще дойде ден, когато, напълно отдалечен от тебе, ти с право ще ме упрекнеш, че не съм те предупреждавал в решителните мигове, когато съм чувствувал, че постъпките ти заслужават строго порицание, че те постепенно подкопават любовта. Как да ти кажа, в този случай важното не е „Нощта на Клеопатра“ (що за заглавие!). Важното е дали ти си толкова низко в интелектуално отношение същество, същество,

лишено едва ли не от всякакво очарование, презряно същество, неспособно да се откаже от едно развлечение. Как би могъл човек да те обича, ако действително си такава? Ами че ти тогава не си личност, не си дори несъвършено създание, податливо поне на усъвършенствуване. В такъв случай си безформена течност, която се люшка накъдето я излееш, риба без памет и разсъдък, която сто пъти на ден се блъска в стъклата на аквариума, без да проумее, че те не са вода. Не разбираш ли, че в резултат на твоя отговор — не казвам естествено, че веднага ще престана да те обичам — ти няма вече да ми се струваш така желана, ако разбера, че не си личност, че стоиш по-долу от всичко, че не бих могъл да те поставя над нищо. Естествено аз бих могъл да те помоля — без да ти изтъквам всички тия доводи — да не отиваш на тази нищо и никаква „Нощ на Клеопатра“ (не бих искал дори да си мърся езика с това име, но ти ме принуждаваш!), уверен, че ти всъщност ще отидеш. Но понеже съм решил да държа сметка за отговора ти и да си направя съответните изводи, сметнах, че е нечестно да те предупредя.

От известно време Одет даваше признаци на вълнение и колебливост. Понеже не виждаше нищо смислено в цялата тая негова реч, ясно й беше, че може да я причисли към категорията „конско“ или към обичайните сцени на укори и молби; дългогодишният й опит с мъжете й даваше възможност да заключи, без да вникне в подробностите, че те произнасят подобни словоизлияния само когато са влюбени, а щом са влюбени, няма защо да изпълнява молбите им, тъй като това е най-добрият начин да се влюбят още по-силно. Затова би слушала най-спокойно Суан, ако не се тревожеше, че времето минава и ако той поговори още малко, в края на краищата „ще изпусне увертюрата“; впрочем тя му изтъкна това с нежна и смутена, но упорита усмивка.

Друг път той й доказваше, че ако нещо наистина би могло да го накара да престане да я обича, това са нейните постоянни лъжи. „Макар от чисто кокетство — й казваше той, — нима не разбираш колко много губиш от очарованието си, като се принизяваш до тези лъжи? Колко прегрешения би могла да изкупиш с едно признание! Наистина ти си много по-глупава, отколкото те мислех.“

Но Суан напразно й излагаше всички тези съображения, които би трябвало да я възпрат от лъжите й. Те биха могли да унищожат една

цялостна система на лъжата у Одет, но тя не притежаваше такава. Задоволяваше се само във всеки отделен случай, когато не й се искаше той да узнае нещо, което бе извършила, да не му го казва. Така лъжата се явяваше за нея своего рода спасително средство. И решаващото обстоятелство, когато се колебаеше дали да прибегне до нея, или да признае истината, беше също необичайно: имаше ли, или нямаше вероятност Суан да открие, че не е казала истината.

По отношение на физиката си тя беше навлязла в неприятна фаза: почнала бе да пълнее и изразителното страдалческо очарование, учудените замечтани погледи, каквито някога му хвърляше, като че ли бяха изчезнали ведно с първата й младост. Така че тя беше станала толкова необходима на Суан точно в момента, когато той я виждаше не толкова красива, така да се каже.

Гледаше я продължително, мъчейки се да улови някогашното й обаяние, но не го намираше. Но за него беше достатъчно да знае, за да продължава със същата страст да се домогва до овладяването й, че под тази нова какавида живее все неговата Одет със същата изплъзваща се воля, капризна и коварна. Освен това той се любуваше на нейните снимки от преди две години и си спомняше колко пленителна изглеждаше тогава. И това го утешаваше малко, че толкова много страда за нея.

Когато Вердюренови я отвеждаха в Сен-Жермен, Шату, Мьолан, често, ако времето беше топло, те предлагаха да останат да пренощуват там и да се върнат чак на другия ден. Госпожа Вердюрен се стараеше да успокои угризенията на пианиста, чиято леля не беше дошла с тях.

— Тя ще бъде очарована, че се е отървала за един ден от вас. Пък и защо ще се безпокои, нали знае, че сме заедно. Впрочем аз поемам цялата отговорност върху себе си.

А в случай че не й се удадеше да го успокои, господин Вердюрен отиваше в селото, намираше телеграфна станция или куриер и питаше членовете на компанията кого биха желали да предупредят. Одет му благодареше, заявявайки, че няма да праща никому телеграма, защото беше казала веднъж завинаги на Суан, че ако му изпрати телеграма пред очите на всички, ще се изложи. Понякога отсъствуваше за няколко дни, Вердюренови я отвеждаха да разгледат заедно

гробниците в Дрьо или Компиен, да се любуват на залезите в гората — по съвета на художника — и стигаха чак до замъка в Пиерфон.

„Като си помисли човек, че тя би могла да посети с мене истински архитектурни паметници, понеже съм изучавал десет години архитектура и постоянно какви ли не високопоставени личности ме молят да ги заведа в Бове или Сен-Лу-дьо-Но, а аз съм готов да го направя само за нея, и вместо това тя отива с най-гнъсни твари да се възторгва пред гадостите на Луи-Филип или на Виоле-льо-Дюк! Струва ми се, че съвсем не е необходимо да имаш кой знае какъв художествен вкус, за да проумееш това и че без да имаш тънко обоняние, няма защо да избереш за обект на излета си отходно място, та да се надишаш на воля на миазми.“

Но когато тя заминеше за Дрьо или Пиерфон, уви, без да му разреши да отиде и той, макар и уж случайно, по свой почин, „защото това би направило най-грозно впечатление“, както казваше тя, той забиваше нос в най-увлекателния любовен роман — разписанието на влаковете, — който му посочваше начините да отиде при нея: следобеда, вечерта или дори същата сутрин. Начина ли само? Нещо повече: разрешението. Защото в края на краищата разписанието и самите влакове не бяха създадени за кучетата. И ако се известяваше на гражданите, със специална брошура, че в осем часа сутринта заминава влак, който пристига в десет в Пиерфон, това означава, че отиването в Пиерфон е законен акт и няма защо да иска разрешение от Одет. Освен това подобен акт можеше да има съвсем друга подбуда, а не непременно желанието да срещне Одет, та нали най-различни хора, които не я познаваха, извършваха всеки ден това пътуване, и то толкова много хора, че си заслужава да се хаби горивото на локомотивите.

Изобщо тя не можеше в крайна сметка да му попречи да отиде в Пиерфон, ако му се ходеше там. Ето че изпитваше желание да отиде тъкмо там и ако не познаваше Одет, сигурно би отишъл. Отдавна му се щеше да добие по-точна представа за възстановителните работи на Виоле-льо-Дюк. А и времето беше такова, че страшно му се щеше да се разходи в гората на Компиен!

Той наистина нямаше късмет, че тя му забраняваше да посети единственото място, което го привличаше този ден. Точно този ден! Ако отидеше там въпреки запрещението й, можеше да я види още

днес. Само че докато, ако срещнеше в Пиерфон някой свой познат, който й е безразличен, тя би му казала радостно: „Я виж, вие тук ли сте?“, и би го поканила да я посети в хотела, където е отседнала с Вердюренови, то ако срещнеше него, Суан, щеше да се почувствува засегната, щеше да си каже, че той я преследва, щеше да го обича по-малко, може би даже щеше да се отвърне гневно от него, щом го забележеше. „Значи, аз нямам вече право да пътувам!“ — щеше да му каже тя при връщането си, докато всъщност именно той беше лишен от това право!

Хрумна му за миг, че може да отиде в Компиен и в Пиерфон, без да изглежда, че е сторил това, за, да срещне Одет, като накара някой свой приятел, например маркиз дьо Форестел, който притежаваше замък в околностите, да го заведе там. Маркиз дьо Форестел не можеше да си намери място от радост, когато Суан му съобщи проекта си, без да споделя с него причината, и се изненада, че за пръв път от петнадесет години Суан най-сетне се съгласява да види имението му, и понеже Суан му заяви, че не искал да седи на едно място, накара го да му обещае поне, че ще се поразходят заедно и ще направят няколко излета през тези дни. Суан вече се виждаше мислено там с господин дьо Форестел. Дори преди да види Одет, дори ако не успее да я види, какво щастие щеше да бъде за него да бъде по местата, където, понеже не знаеше точно къде е тя, във всеки миг и навред би чувствувал тръпнещата радост от възможна среща: в двора на замъка, станал хубав за него, защото е отишъл да го види заради нея, по всички улички на градчето, което ще му се струва романтично; по всеки горски път, залян от розовите отблясъци на нежния залез; безброй евентуални убежища, където щеше да се приюти едновременно в несигурната вездесъщност на въжделенията си неговото щастливо сърце, блуждаещо наслуки и размножено многократно. „Но преди всичко — щеше да каже той на господин дьо Форестел — да внимаваме да не попаднем на Одет и Вердюренови. Току-що научих, че те точно днес са дошли в Пиерфон. Достатъчно се виждаме в Париж и не си струва трудът да го напускаме, щом не можем да направим една крачка, без да бъдем заедно.“ И приятелят му няма да може да проумее защо, щом пристигнат там, Суан двадесет пъти ще промени намеренията си, ще инспектира всички ресторанти във всички котели в Компиен, без да се реши да седне където и да било,

макар че не са открили нито следа от Вердюренови, явно ще търси компанията, която уж е решил да избягва, и наистина нямаше да се спре, ако ги намери, защото, срещнеше ли действително групичката, щеше демонстративно да се отдалечи, доволен, че е видял Одет и че тя го е видяла, главно, че е разбрала, че пет пари не дава за нея. Но не, тя щеше да отгатне, че е дошъл заради нея. И когато господин дьо Форестел дойде да го вземе, за да заминат, той му каза: „Уви, съжалявам, не мога да дойда днес в Пиерфон, Одет е там.“ И Суан се чувствуваше щастлив въпреки всичко при мисълта, че единствен той от всички смъртни няма право да отиде този ден в Пиерфон именно защото беше за Одет нещо различно от другите мъже, неин любовник, и това ограничаване на общовалидното право за свободно движение, но само по отношение на него не беше нищо друго, а една от формите на толкова скъпото му робство, на толкова свидната му любов. Решително по-добре беше да не рискува да се скара с нея, да чака търпеливо връщането й. Той прекарваше по цели дни, наведен над една карта на гората в Компиен като над картата на любовта, ограждаше се със снимки на замъка в Пиерфон. А дойдеше ли денят, когато евентуално тя щеше да се завърне, отново грабваше разписанието на влаковете, пресмяташе кой влак би трябвало да вземе тя и кои други влакове оставаха, ако се забави още. Не излизаше от къщи, за да не би да пропусне телеграмата й, не си лягаше, да не би, пристигнала с последния влак, да пожелае да го изненада и да му дойде на гости посред нощ. И ето че точно в този момент на пътната врата се позвъняваше; струваше му се, че не отварят веднага, идеше му да събуди портиера, заставаше на прозореца, за да извика Одет, ако действително беше тя, защото въпреки че над десет пъти беше слизал лично да им напомни, бяха в състояние да й кажат, че го няма. Един прислужник се бе прибрал. Суан наблюдаваше безспирния бяг на колите по улицата под него, нещо, което никога досега не бе правил. Вслушваше се във всяка кола, която изтрополяваше в далечината: тя се приближаваше, но отминаваше вратата му, без да се спре, като отнасяше другаде посланието, предназначено не за него. Чакаше цялата нощ, съвсем напразно, защото Вердюренови бяха избързали с връщането си и Одет си беше в Париж още от обед. Не се бе сетила да го предупреди. И не знаейки как да прекара вечерта, тя бе ходила сама на театър и отдавна се бе прибрала и заспала.

Тя изобщо не бе помислила за него. Подобни моменти, в които тя забравяше дори съществуването му, й бяха по-полезни и повече привързваха Суан към нея, отколкото всичките й кокетства. Защото благодарение на тях Суан живееше в мъчителната тревога, оказала се така силна на времето, че бе разпалила любовта му в паметната вечер, когато не беше заварил Одет у Вердюренови и я бе търсил така дълго. При това той не разполагаше като мене в Комбре по време на детските ми години с безоблачни дни, през които се забравят страданията, възраждащи се ведно с вечерта. Суан прекарваше дните си без Одет и понякога си казваше, че да оставиш една толкова хубава жена да излиза сама в Париж, е също толкова неразумно, както ако изложиш кутия със скъпоценности посред улицата. И той се възмущаваше от всички минувачи, защото му се струваха крадци. Само че тяхното безформено колективно лице се изплъзваше от въображението му и не подхранваше ревността му. То само уморяваше мисълта на Суан, който прокарваше ръка по очите си и възкликваше: „Оставям се на тебе, боже!“, като философ, който, след като упорито се е мъчил да обхване с мисълта си проблема за реалността на света или за безсмъртието на душата, се обръща към религията, за да даде отдих на уморения си мозък.

Но мисълта за отсъствуващата беше неотлъчно примесена с най-простите действия в живота на Суан — закуска, получаване на пощата, лягане вечер, — макар и само като съжаление, че трябва да ги извърши без нея, също както инициалите на Филип Красивия в църквата в Бру, преплетени по заповед на Маргарита Австрийска с нейните, изразяват жалбата й по него. В някои дни, вместо да остане в дома си, той отиваше да обядва в съседен ресторант, който някога ценеше заради добрата кухня, а сега посещаваше по съвсем друга, тайнствена и смешна причина, която може да се сметне за романтична: този ресторант — между другото той още съществува — носеше същото име, както и улицата на Одет: „Лаперуз“.

Понякога, след кратко отсъствие, Одет се сещаше да му се обади едва няколко дни след завръщането си в Париж. И без вече да се мъчи, както някога, да се прикрие за всеки случай зад частица истина, тя му казваше чисто и просто, че се е прибрала същия ден със сутрешния влак. Тези думи не отговаряха на истината. Бяха лъжливи, поне за Одет, и напълно несъстоятелни, понеже не съдържаха, както ако бяха

верни, някаква опорна точка в спомена за пристигането ѝ на гарата. Тя не можеше дори да си представи това, което казваше в момента, защото ѝ пречеше споменът за съвсем другите неща, които бе правила, когато уж била слязла от влака. Но в съзнанието на Суан точно тези думи не срещаха никаква пречка, те се инкрустираха с неподвижността на истината, при това толкова неоспорима истина, че ако някой приятел му кажеше, че е пристигнал със същия влак и не е видял Одет, той би бил убеден, че приятелят му е сбъркал деня или часа, понеже думите му не съвпадаха с твърдението на Одет. Думите на Одет биха му се сторили неверни само ако предварително се бе усъмнил в тях. Необходимото условие, за да си въобрази, че тя го лъже, беше предварителното му подозрение. Но затова пък тогава то беше напълно достатъчно. Тогава всичко, което Одет казваше, му изглеждаше съмнително. Произнесеше ли тя нечие име, то сигурно беше някой неин любовник; веднъж изковано подобно съмнение, то не му даваше мира със седмици. Един път се свърза дори с една агенция, за да узнае адреса и дневната програма на непознатия, който щеше да му даде отдих само ако замине нанякъде, докато най-сетне узна, че бил вуйчо на Одет, починал преди повече от двадесет години.

Макар че тя, общо взето, не му разрешаваше да я вижда на публични места, твърдейки, че това щяло да предизвика клюки, случваше се да бъде поканен някъде заедно с нея — у Форшвил, у художника или на благотворителен бал в някое министерство. Тя открито се забавляваше с други хора, но Суан не смееше да остане, за да не я раздразни и да не изглежда, че я шпионира, и докато се прибираше самотен и си лягаше тревожен, както щях да си лягам аз няколко години по-късно във вечерите, когато той идваше да вечеря у дома, в Комбре, тия забавления на Одет му се струваха безкрайни, защото не бе присъствувал на завършека им. Веднъж или два пъти в подобни вечери той изпита радост, която би могла да се нарече спокойна, само че тя предизвикваше у него бурен шок, прекъсвайки рязко безпокойството му: беше се отбил за миг на едно забавление, устроено от художника, и се канеше да го напусне, оставяйки там Одет, превъплътена в блестяща непозната, обградена от мъже, обещаваща като че ли с погледите и веселостта си кой знае какви наслади, предназначени не за него, които щяха да бъдат вкусени там или другаде (може би в „Бала на непоследователните“, където се

опасяваше, че тя може би ще завърши вечерта), наслади, които причиняваха на Суан повече ревност, отколкото самото плътско общуване, защото му беше по-трудно да си ги представи. Той се канеше вече да излезе от вратата на ателието, когато чу, че тя го вика; нейните думи тутакси правеха празненството сравнително безобидно, защото откъсваха от него завършека, който го ужасяваше, превръщаха връщането на Одет не в нещо невъобразимо и страшно, а сладко и познато, което ще остане до него, в колата, като част от неговия ежедневен живот, отърсваха самата Одет от прекалено блестящия й и весел вид, показваха, че това е само маска, която тя е сложила за миг, заради самото дегизиране, а не с оглед на тайнствени мними удоволствия, маска, на която се беше вече наситила, защото Одет му извикваше, когато той вече прекрачваше прага:

— Няма ли да ме почакате пет минути, тръгвам, ще се върнем заедно и ще ме изпратите до дома.

Вярно е, че веднъж Форшвил изказа желание да се качи също в колата му, но когато, стигнали до дома на Одет, той поиска разрешение да влезе също, Одет му отговори, посочвайки Суан:

— А, това зависи от господина, питайте го. Ех, в края на краищата влезте за миг, ако искате, но не за дълго, защото ви предупреждавам, че той обича да разговаря спокойно с мене и не му е приятно да има гости, когато е тук. Ах, ако го познавахте, както аз го познавам! Нали, my love, само аз ви познавам така добре?

И Суан се умиляваше не само че тя му отправя тия изпълнени с нежност и предпочитание думи в присъствие на Форшвил, но и от някои нейни критични забележки от рода на: „Сигурна съм, че още не сте отговорили на приятелите си за вечерята в неделя. Не отивайте, ако не искате, но дръжте се поне възпитано.“ Или: „Оставихте ли поне тука вашето есе върху Вермеер, за да може да поработите малко утре? Какъв ленивец! Аз ще ви накарам да работите!“ Тия нейни забележки показваха, че тя знае за неговите светски покани, за художествените му проучвания, че те имат общ живот двамата. И казвайки това, тя се обръщаше към него с усмивка, в която той я чувствуваше съвсем своя.

В такива моменти, докато тя им приготвяше оранжада, внезапно, както когато зле регулиран рефлектор плъзга най-напред по стената около предмета огромни фантастични сенки, които после се прибират и изчезват в него, всички неприятни, неспокойни представи, свързани

с Одет, избледняваха и се прибираха в очарователното тяло, което стоеше пред Суан. Внезапно го осеняваше предположението, че този час, прекаран у Одет, под лампата, не е изкуствен, умишлено изигран пред него, за да прикрие онова ужасно и пленително нещо, за което той мислеше безспирно, без да успее да си го представи ясно — един час от истинския живот на Одет, когато той не беше с нея (с театрални аксесоари и мукавени плодове), а истински час от живота на Одет. Че ако той не беше там, тя щеше да предложи на Форшвил същия фотьойл и щеше да му сипе не някакво непознато питие, а точно такава оранжада. Че обитаваният от Одет свят не беше онзи страшен, свръхестествен свят, в който той постоянно си я представяше и който съществуваше може би само в неговото въображение, а действителният мир, който не излъчва никаква специална тъга, с масата, на която ще може да пише, и питието, което ще му бъде позволено да вкуси, всички тези предмети около него, които той наблюдаваше не само с любопитство и възхищение, но и с признателност, защото, ако, поглъщайки мечтите му, те го бяха освободили от тях, същевременно се бяха обогатили в замяна, защото му показваха своето осезаемо съществуване и изпълваха мисълта му, изпъкваха отчетливо пред погледа му, като успокояваха заедно с това сърцето му. Ах, ако съдбата беше позволила той да има едно и също жилище с Одет и да бъде у дома си в нейния дом, ако, питайки слугата какво има за обед, щеше да чуе менюто, изготвено от Одет, ако, когато Одет поискаше сутрин да отиде на разходка в Булонската гора, неговият дълг на добър съпруг би го принудил, дори и да не му се излиза, да я придружи, носейки мантото й, когато й е много топло, и ако вечер след вечеря тя пожелаеше да остане в къщи по домашна роба, той би бил принуден да остане с нея, да прави каквото пожелае тя. Каква преливаща сладост и тайнствена пълнота щяха да придобият тогава всички така безрадостни сега незначителни подробности от ежедневието му, станали същевременно част от живота на Одет, дори най-обичайните — тази лампа например или оранжадата, фотьойлът, свързани с толкова мечти и въплътили толкова желания!

Той обаче знаеше добре, че всички тези неща, за които съжаляваше, спокойствието и умиротворението, нямаше да създадат благоприятна атмосфера за любовта му. Когато Одет престанеше да бъде за него вечно отсъстващото, въображаемо същество, изпълващо

го с копнеж, когато чувството му към нея нямаше да бъде вече този тайнствен смут, който го обземаше, щом чуеше малката фраза от сонатата, а обич, признателност, когато между тях се установяха обикновени отношения, които биха сложили край на неговото безумие и страдания, тогава несъмнено постъпките на Одет нямаше вече да му се струват интересни сами по себе си — както впрочем неведнъж бе предугадил, например в деня, когато бе прочел през плика писмото на Одет до Форшвил. Разглеждайки болезненото си състояние със същата прозорливост, както ако сам си бе вкарал заразата, за да може да я проучи, той си казваше, че когато оздравее, ще му бъде съвсем безразлично какво прави Одет. Но все още в плен на болестта си, се плашеше всъщност едва ли не колкото от смъртта от такова излекуване, което наистина би било равносилно на умиране на всичко онова, което съставляваше неговото сегашно „аз“.

След подобни спокойни вечери подозренията на Суан биваха уталожени. Той благославяше Одет и на следния ден още рано сутринта поръчваше да й изпратят най-хубавите бижута, защото нейното мило държане предната вечер беше породило било признателност, било желание да го изживее повторно, било нов изблик на любов, на които трябваше да даде израз.

Но в други моменти той наново почваше да страда, представяше си, че Одет е любовница на Форшвил, че двамата му са се надсмивали в колата на Вердюренови в Булонската гора в навечерието на онова празненство в Шату, на което не го бяха поканили, когато той така отчаяно я помоли да се прибере с него, че дори кочияшът му се изненада от вида му, а после, докато той се връщаше самотен и победен, тя го е посочила на Форшвил и е казвала: „Ще се пръсне от яд, нали?“, като навярно му е метнала същия сияещ, злобен и подмолен поглед както в деня, когато този тип бе изгонил Саниет от Вердюренови. В такива моменти Суан я мразеше. „Но какво теле съм и аз, че плащам с парите си хорските развлечения! Тя ще стори добре все пак, ако бъде по-внимателна и не прекалява много, защото мога да престана да й давам каквото и да било. Във всеки случай временно няма да проявявам към нея допълнително внимание. Като си помисля само, че не много отдавна, ами вчера, когато ми каза, че й се щяло да присъствува на сезона в Байройт, имах глупостта да й предложа да наема един от най-хубавите замъци на баварския крал в околностите

на градчето. При това тя съвсем не изглеждаше очарована и още не ми е казала нито да, нито не. Да се надявам, че ще откаже, велики боже! Да слушам две седмици Вагнер с нея! Та тя се интересува от него колкото от шапката ми! Добре ще се наредя наистина!“

И понеже изпитваше нужда да изразходва не само любовта, а и омразата си, той с наслада се увличаше все повече в зложелателните си мечти, защото все по-силно ненавиждаше Одет заради коварството, което мислено й приписваше, и би могъл — ако се окаже вярно — да има повод да я накаже и да даде воля на растящото си озлобление. Той стигна в предположенията си дотам, че тя ще му пише, за да го помоли да й даде пари да наеме този замък в Байройт, като го предупреди, че самият той не може да отиде с нея, защото е обещала на Вердюренови и на Форшвил да ги покани там. Ах, как само му се щеше тя да прояви подобна дързост! С каква радост би й отказал, би написал отмъстителния отговор, чието съдържание с наслада съчиняваше вече на глас, като че ли действително беше получил от нея такова писмо!

Впрочем именно това се случи още на следващия ден. Тя му писа, че Вердюренови и техните приятели изказали желание да присъствуват на Вагнеровите представления и че ако бъде така любезен да й изпрати тия пари, тя би могла най-сетне, след като толкова пъти е била тяхна гостенка, да си позволи удоволствието да ги покани на свой ред. За него не споменаваше нито дума, от само себе си се разбираше, че тяхното присъствие изключва неговото. Тогава той можа да си достави радостта да й изпрати ужасния отговор, който беше съчинил предната вечер, без да смее да се надява, че някога би могъл да го използува. Уви! Той предполагаше, че с парите, които тя има на свое разположение или лесно би намерила, ще може все пак да наеме жилище в Байройт, щом има желание за това, макар че не можеше да направи разлика между Бах и Клаписон. Но във всеки случай щеше да живее доста оскъдно там. Нямаше да може, както ако той й бе изпратил и този път няколко банкноти по хиляда франка, да устройва всяка вечер фини вечери в някой замък, след които да си позволи прищявката — ако досега не го е още направила — да падне в обятията на Форшвил. И главно, нямаше поне той, Суан, да тегли разноските на това омразно пътуване! Ах, ако би могъл да го осуети! Ако можеше тя да си изкълчи крака, преди да замине, ако кочияшът, който щеше да я отведе на гарата, би се съгласил срещу каквото и да

било възнаграждение да отведе другаде и да задържи там затворена известно време тази коварна личност, която гледаше със съучастническа усмивка Форшвил, защото от четиридесет и осем часа насам Суан я виждаше такава.

Но тя никога не изглеждаше дълго време такава в неговите очи. Само след няколко дни бляскавият лъжлив поглед загубваше лъскавината и коварството си, образът на Одет, казваща на Форшвил: „Ще се пръсне от ярост“, почваше да бледнее, да се заличава. Тогава постепенно наново изплуваше и кротко засияваше лицето на другата Одет, която пак се усмихваше на Форшвил, но се усмихваше нежно само на Суан, докато казваше: „Не оставайте дълго, защото този господин не обича твърде да имам гости, когато е тук. Ах, ако го познавахте като мене!“ Усмивката, когато благодареше на Суан за някоя негова деликатна проява, която тя високо ценеше, за някой съвет, поискала му го в тежки обстоятелства, когато нямаше доверие в друг освен в него.

И ето че той започваше да се пита как е могъл да напише онова оскърбително писмо на тази безобидна Одет, която сигурно не го е смятала досега способен за такава грозна постъпка и навярно го е смъкнала от редкия, единствен пиедестал, който бе успял да си извоюва в нейните очи с добротата и лоялността си. Тя щеше да престане да го обича, защото държеше на него именно поради тия негови качества, които не намираше нито у Форшвил, нито у когото и да било другиго. Благодарение именно на тия негови качества Одет често му засвидетелствуваше нежност, която той никак не ценеше, когато биваше обзет от ревност, защото тя не беше проява на желание и говореше по-скоро за приятелска привързаност, отколкото за любов, но той отново почваше да вижда истинското й значение, когато подозренията му се уталожваха постепенно — процес, който често биваше подпомогнат естествено от някое четиво върху изкуството или разговор с приятел, които го разсейваха и притъпяваха нуждата му от взаимност в любовта.

Сега, когато — люшната като махало от неговата страст — Одет се бе върнала в изходната точка, откъдето я бе тласнала ревността на Суан, когато наново бе заела първоначалното си положение, в което му изглеждаше пленителна, той си я представяше преливаща от нежност, с покорен поглед, толкова хубава, че едва се сдържаше да не издаде

напред устни, като че ли тя действително беше до него и той можеше да я целуне. И Суан й бе така признателен за този чаровен нежен поглед, както ако действително му бе отправен от нея, а не беше изфабрикуван от въображението му в отговор на собственото му желание.

Колко ли я бе наскърбил! Естествено причините на гневния му изблик бяха напълно основателни, но ако я обичаше по-малко, щяха ли да го разгневят толкова? Нима не бе имал не по-малко сериозни поводи за недоволство срещу други жени, на които обаче с удоволствие би услужил днес, без да им се сърди, защото бе престанал да ги обича? Ако трябваше един ден да изпита същото безразличие и към Одет, той би разбрал, че само под въздействие на ревността си намираше жестокосърдечно и непростимо това нейно желание, тъй естествено всъщност, продиктувано от малко детинщина, а и вродена деликатност донякъде, да може и тя на свой ред, понеже й се явява случай, да се отплати за любезността на Вердюренови, да бъде и тя веднъж домакиня.

Той се опитваше да разгледа случая в тази светлина, а не изхождайки от ревността и любовта си — както разглеждаше понякога непредубедено дадено положение, за да не пропусне нито едно обстоятелство, и се стараеше да съди Одет така, както би я съдил, ако не я обичаше, ако тя беше за него една от многото други жени, ако не почваше да води, веднага щом той се отдалечеше от нея, съвсем различен живот, ако не заговорничеше тайно против него.

Защо да си въобразява, че тя би изпитала там с Форшвил или с други мъже по-опияняващи наслади, каквито не бе изпитвала с него, наслади, измислени всъщност изцяло от неговата ревност? В Байройт, както и в Париж, ако Форшвил случайно помислеше за него, можеше ли да си го представи иначе освен като мъж, който заема много място в живота на Одет, пред когото той би бил принуден да отстъпи, ако се срещнеха у нея? Ако Форшвил и тя щяха да тържествуват, че са там напук на него, нямаше ли сам той да си навлече тази неприятност, опитвайки се безполезно да й попречи да отиде? Докато, ако одобреше проекта й — напълно защитим впрочем, — тя щеше да има чувството, че е там по негово желание, че той я е изпратил и настанил, щеше да се чувствува задължена на Суан, че й е създал удоволствието да покани и тя веднъж хората, които толкова пъти са канили нея.

И вместо да замине скарана с него, без да го види, ако й изпратеше тези пари, ако я подканеше да замине и се постараеше да й направи приятно това пътуване, тя щеше да изтича при него щастлива, признателна и той щеше да изпита радостта да я види, а ето че се бе лишил цяла седмица вече от тази радост, която не можеше да замени с нищо друго. Защото в мига, когато Суан си я представеше без ненавист, когато отново зърнеше мислено добросърдечната й усмивка и желанието да я оспори на всеки друг мъж не съпътствуваше, подтиквано от ревността му, неговата любов, тя отново се превръщаше в неутолим копнеж по насладата, породена у него от тялото на Одет, насладата, която изпитваше — любувайки се сякаш на сценичен етюд или изследвайки природно явление, — когато тя вдигнеше към него очи, разтеглеше в усмивка устни или извиеше глас. И тази наслада, по-различна от всяка друга, бе създала в крайна сметка у него истинска потребност, която единствено Одет можеше да удовлетвори с присъствието или писмата си, потребност, почти така безплътна, почти така артистична и перверзна, както друга една потребност от този нов период от живота на Суан, характерен с необикновената духовна пълнота след дълги години на безплодие и потиснатост. Той самият не знаеше много добре на какво се дължи това неочаквано обогатяване на вътрешния му живот, също както някой човек с крехко здраве, който от известен момент нататък укрепва, напълнява и почва да вярва в пълното си оздравяване, не подозира причината на внезапното си подобрение. Тази друга потребност, която също нямаше нищо общо с реалния свят, се изявяваше в желание да слуша и да опознава музикални произведения.

Така чрез химичните реакции на своята болест, след като получеше ревност от любовта си, отново почваше да произвежда нежност и състрадание към Одет. Тя ставаше отново запленяващата добросърдечна Одет. Той изпитваше угризения, че предния ден е бил груб с нея. Искаше му се да я види в дома си, но след като й достави предварително някакво удоволствие, за да може да прочете върху усмихнатото й лице нейната признателност.

Затова Одет, сигурна, че той ще се върне след няколко дни все така нежен и покорен както преди, за да я моли за помирение, бе свикнала да не се страхува вече, че може да не му угоди или даже да го

разсърди, и му отказваше, когато й беше удобно, благоволението, на което той държеше най-много.

Може би тя не знаеше колко искрен бе той към нея по време на скарването, когато й бе казал, че няма да й изпрати парите и че ще й отмъсти. Може би също така не знаеше колко искрен бе той, ако не спрямо нея, то поне спрямо себе си в други случаи, когато в интерес на бъдещото развитие на тяхната връзка, за да покаже на Одет, че може да мине и без нея, че не е изключено да скъса, решаваше да не я вижда известно време.

Понякога това се случваше след няколко дни, през които тя с нищо не бе го наскърбила. Тъй като Суан знаеше от опит, че не може да извлече от следващите си непосредствени посещения при нея никаква особено голяма радост, а много по-вероятно — ново огорчение, което би нарушило временното му спокойствие, той й пишеше, че е много зает и няма да може да я види през нито един от уговорените дни. Но ето че с писмо, разминало се с неговото, тя го молеше точно за същото: да отложат някоя среща. Той се питаше защо, съмненията се събуждаха и мъката наново го завладяваше. Не можеше вече да спази в новото си състояние на възбуда решението, взето в предишното състояние на относително умиротворение, изтичваше тутакси при нея и искаше да я вижда през всичките следващи дни. А дори и ако тя не му бе писала първа, ако отговореше само на предложението му за краткотрайна раздяла, че е съгласна, това беше достатъчно, за да не може да устои да не я вижда. Защото обратно на предвижданията на Суан съгласието на Одет тутакси променяше равновесието в него. Подобно на всички хора, които притежават нещо и искат да разберат какво би станало, ако престанат за миг да го притежават, той премахваше това нещо от мисълта си, оставяйки всичко останало в същото състояние, в което е било, докато това нещо е било още там. Обаче липсата на каквото и да било не се свежда само до неговото отсъствие, не предизвиква частична празнота, но разстройва всичко останало, поражда ново състояние, което човек не може да предвиди, докато е бил в предишното.

Друг път, напротив, това се случваше преди някое пътуване на Одет, обикновено след леко скарване, предизвикано от него самия. Суан решаваше да не й пише и да не я види до завръщането й, превръщайки привидна в сериозно скарване със съответните

предимства (та Одет да се уплаши, че е окончателно) краткотрайната раздяла, която си е наложил да започне малко по-рано от по-голямата част от която е била неизбежна поради заминаването на Одет. Той си представяше вече любимата неспокойна, натъжена, че не е получила писмо от него, нито пък е отишъл да я види, и тази представа, успокоявайки ревността му, улесняваше решението му да не я види.

Естествено от време на време, някъде дълбоко в съзнанието му, където я бе натикало решението му, благодарение на тия три дълги седмици на доброволно приета раздяла, които я отдалечаваха от него, той с удоволствие намираше мисълта, че ще види Одет при завръщането й. Но същевременно изпитваше при тази мисъл толкова малко нетърпение, че почваше да се пита дали да не удвои продължителността на раздялата, щом му е така лесно да се въздържи да не вижда Одет. Но преди да минат и три дни, откакто не я бе виждал, много по-кратък срок, отколкото често бе прекарвал, без да се срещне с нея и без да го е решил предварително, както сега, някаква лека неприятност или физическо неразположение го подтикваха да смята изживяваните мигове за изключителни, нарушаващи обичайния ход на живота му, затова самото благоразумие би го посъветвало да приеме умиротворението, което донася насладата, и да разпусне до ново полезно подновяване на напрежението волята си. И той преставаше да я насилва. Понякога поводът беше много по-незначителен. Той си спомняше, че е забравил да пита Одет дали е избрала цвета, в който иска да пребоядиса колата си, или дали да й купи обикновени или печеливши акции. Прекрасно наистина! Той можеше да й докаже, че е способен да живее, без да я вижда, но какво щеше да спечели от това, ако трябваше после да пребоядисва отново колата или ако акциите не даваха дивиденти? И ето че като опънат и внезапно разпуснат ластик или като въздушна струя в открехната пневматична машина мисълта да я види отскачаше бързо от далечините, където я държеше насила, в полето на настоящето и на непосредствено възможното.

Тази мисъл се връщаше, без вече да срещне съпротива, пък и така неудържима впрочем, че Суан би изчакал по-търпеливо двете седмици, през които бе решил да остане разделен с Одет, отколкото десетте минути, необходими на кочияша му, за да приготви колата и да го отведе у нея. Той прекарваше тези десет минути в радостно и

нетърпеливо възбуждение, лелеейки с безкрайна нежност мисълта, че ще се срещне с Одет, внезапно завърнала се мисъл отново до него, непосредствено до него, точно когато си мислеше, че се намира съвсем далече. Защото сега по пътя на тази мисъл не се изпречваше желанието да й се противопостави незабавно. То вече не съществуваше у Суан, откакто бе доказал сам на себе си — така поне си въобразяваше, — че толкова лесно би му се удало да скъса; защо тогава да не отложи този опит за раздяла, след като е сигурен, че може да го осъществи, щом пожелае? Освен това мисълта да я види отново се връщаше разкрасена за него с нова прелест, с нова сила, притъпена по-рано от навика, а сега изострена наново от тази не тридневна, а петнадесетдневна раздяла (защото времето на раздялата трябваше да се изчислява по първоначално предвидения срок). И тази мисъл беше превърнала в неочаквано щастие, на което човек е безсилен да устои, очакваното удоволствие, което бе готов лесно да жертвува. Тази мисъл се връщаше най-сетне разхубавена от обстоятелството, че Суан не знаеше какво е помислила или е направила Одет, виждайки, че той не дава признак на живот, така че го очакваше свръх всичко вълнуващото разкритие на една почти непозната Одет.

А тя, също както бе сметнала престорен отказа му да й даде пари, виждаше във въпроса за цвета на колата или за акциите, които трябва да купи, само мним повод за посещението на Суан. Защото не можеше да възстанови различните фази на кризите, които изживяваше той и в своята представа за тях не смогваше да проумее механизма им, а вярваше само в това, което предварително знаеше — необходимата, неизменна и все една и съща развръзка. Непълна представа — но затова може би по-дълбока, ако се преценеше от гледището на Суан, който несъмнено би сметнал, че не е разбран от Одет, както морфиноманът или туберкулозният, убедени — единият, че някакво външно обстоятелство му е попречило да се освободи от закостенелия си навик, а другият, че случайно неразположение точно в момента, когато е щял да се възстанови напълно, го е върнало назад, се чувствуват неразбрани от лекаря, който отдава същото значение, както самите те, на тези мними съвпадения, прости прикрития според него, временни превращения на порока и болезненото състояние, за да станат по-осезаеми за пациентите му, без всъщност да са престaвали да тегнат неизлечимо над тях, докато клетниците са лелеели мечти за

опомняне или оздравяване. В действителност любовта на Суан беше стигнала до тази степен, когато лекарят, а при някои заболявания дори и най-смелият хирург се питат дали е все още благоразумно или дори възможно да избавят пациента си от порока или да отстранят причината за болестта му.

Естествено Суан нямаше конкретна представа за обсега на своята любов. Когато се опитваше да я измери, случваше му се понякога да я види намалена, сведена почти до нищо. В някои дни например той си спомняше колко малко му бяха харесали, дори го бяха отвратили, преди да се влюби в Одет, нейните изразителни черти, повехналият й тен. „Наистина съм постигнал голям напредък — казваше си той на другия ден, — ако се опитам да бъда обективен, ще призная, че вчера не изпитах почти никакво удоволствие в леглото с нея. Интересно, виждаше ми се дори грозна.“ И той безспорно беше искрен, но любовта му се простираше далеч отвъд областта на физическото желание. Самата Одет не заемаше вече кой знае какво място в нея. Когато спреше поглед на снимката й върху писалищната маса или когато тя дойдеше да го види, той с мъка отъждествяваше лицето от плът или картон с мъчителния, постоянен смут, който се беше вселил в него. Казваше си едва ли не с учудване: „Това е тя!“, също както ако внезапно ни покажеха въплътена извън нас някоя наша болест, нямаща никакво сходство с онова, което ни терзае. „Тя“, той се опитваше да си зададе въпроса какво представлява тя. Защото със стремежа да се задълбочим в нея, за да не би същността й да ни убегне, тайната на личността има повече сходство с любовта и смъртта, отколкото със смътните определения, които винаги повтаряме. И тази болест — любовта му наистина беше болест — така се бе разпространила, така тясно се бе преплела във всички навици на Суан, във всички негови постъпки, в мисълта му, здравето, съня, живота му, дори в това, което желаеше след смъртта си, тя до такава степен беше нещо неотлъчно от него самия, че би било невъзможно да се изтръгне от гърдите му, без да го разкъса почти целия, или както се казва в хирургията, любовта му беше навлязла в стадий, когато не можеше вече да се оперира.

Поради тази своя любов той така се беше откъснал от всичките си други интереси, че когато случайно се върнеше във висшето общество, казвайки си, че светските му връзки, подобно на елегантна обкова, която впрочем Одет не би могла да оцени съвсем правилно

могат все пак да го издигнат малко в нейните очи (и това действително можеше да стане, ако самият той в любовта си не бе ги поругал, защото заради Одет подценяваше всичко, обявявайки го за маловажно в сравнение с любовта към нея), той изпитваше тогава освен покрусата, че се намира в места и сред хора, които тя не познава, отчужденото удоволствие, което би изпитал при четенето на роман или разглеждането на картина, посветени на развлеченията на една безделна класа, както в дома си се любуваше на интимния си домашен живот, на елегантните си дрехи и на елегантната прислуга, на успешно вложените си ценни книжа или както когато четеше у Сен-Симон, един от неговите любими автори, описанието на механизма на дните, за менюто на госпожа дьо Ментнон или за благоразумното скъперничество и разгулния живот на Люли. И доколкото това отчуждаване от самия него не беше пълно, това ново удоволствие, което изпитваше Суан, се коренеше във възможността да емигрира за миг в малкото области в душата му, останали незасегнати от любовта и от тъгата му. В това отношение личността, която му приписваше дядовата братовчедка, синът Суан, различна от индивидуалната личност Шарл Суан, беше кожата, под която засега той се чувствуваше най-добре. Веднъж, когато бе пожелал да изпрати за рождения ден на Пармската принцеса (тя можеше косвено да достави удоволствие на Одет, като я снабди с билети за галапредставления или юбилеи) плодове и не знаеше как би могъл да си ги достави, бе натоварил с поръчката една братовчедка на майка си, а тя, очарована, че ще може да му услужи, му бе писала, давайки му отчет за изпълнението, че не взела плодовете от едно и също място, а гроздето от Крапот, защото било негов специалитет, ягодите от Жоре, крушите от Шьове, защото имал най-хубави круши и пр., „като прегледах и избрах един по един всеки плод“. И наистина по горещата благодарност на принцесата той можа да съди за аромата на ягодите и сочността на крушите. Но главно в тази забележка: „като прегледах и избрах един по един всеки плод“, беше балсам за болката му, понеже отведе съзнанието му в област, посещавана рядко от него, макар и да му принадлежеше по право като наследник на богато и порядъчно семейство от почтената заможна буржоазия, където по наследство се предават, готови всеки миг да бъдат на негово разположение, стига само да пожелае, адресите на

„добрите доставчици“ и умението да се справиш изрядно с някоя поръчка.

Естествено той от твърде дълго време бе забравил, че е „синът Суан“, затова, когато за миг навлечеше неговата кожа, не можеше да не изпита по-живо удоволствие от удоволствията, изпитвани през останалото време, на които се бе наситил. И ако любезността на представителите на буржоазията, за които той продължаваше да бъде „синът Суан“, не се изявяваше така ярко, както любезността на аристокрацията (тя беше по-ласкателна, защото при тях беше неразделна от уважението), едно писмо от короновано лице, каквито и княжески развлечения да му предлагаше, не можеше да му достави такава радост, както писмото, с което го канеха да бъде свидетел или просто само да присъствува на бракосъчетанието в семейството на стари приятели на родителите му, някои от които още поддържаха връзки с него, както например моят дядо, който предишната година го беше поканил на сватбата на майка ми, или други, които го познаваха много слабо лично, но се чувствуваха задължени да поканят от любезност сина, достойния наследник на покойния господин Суан.

Само че благодарение на дългогодишната близост с хората от висшето общество, те до известна степен бяха станали част от дома му, от домакинството, от семейството му. Когато си мислеше за своите блестящи връзки, той чувствуваше същата опора извън себе си, същото материално благополучие, каквото изпитваше, гледайки хубавите земи, скъпите сребърни прибори, снежнобелите ленени покривки, оставени от родителите му. И мисълта, че ако внезапно получи удар, неговият прислужник би отишъл най-естествено да повика херцог дьо Шартр, принц дьо Реюс, херцог дьо Люксембург или барон дьо Шарлю, му доставяше същата утеха, както увереността на нашата Франсоаз, че ще бъде погребана в своите най-тънки платна, носещи нейните инициали, още незакърпени (или така грижливо репризирани, че даваха още по-висока представа за качествата и на добра домакиня). Мисълта за този погребален саван, за който тя често говореше, й доставяше известно чувство на удовлетворение, дължащо се ако не на благополучие, то поне на задоволено честолюбие. Но главно, понеже във всичките си постъпки и мисли, свързани с Одет, Суан беше постоянно в плен на непризнатото от него самия чувство, че не й е така скъп, че тя държи по-малко на него, отколкото на най-невзрачния член на компанията на

Вердюренови, когато се пренесеше мислено в света, където го считаха за най-пленителния човек, където правеха всичко възможно да го привлекат, където бяха огорчени, че не могат да го виждат, той отново почваше да вярва, че би могъл да живее по-щастливо и да жадува за по-различно съществуване, подобно на болен на строга диета, залежал се дълго на легло, който прочита във вестника менюто на някой официален банкет или реклама за пътешествие в Сицилия.

Същият Суан, който трябваше да се извинява на хората от висшето общество, че не им ходи на гости, беше принуден да се извинява пред Одет, че й ходи на гости. При това той заплащаше тия свои посещения (питайки се в края на месеца, ако е злоупотребил малко повечко с търпението й и е ходил доста често при нея, дали ще бъде достатъчно да й изпрати четири хиляди франка) и изнамираше за всяко свое посещение някакъв предлог — било да й занесе подарък, или да й даде някаква информация, от която тя се нуждае, било че е срещнал господин дьо Шарлю, като отива при нея, и той го помолил да го придружи. А когато не можеше да измисли никакъв претекст, молеше господин дьо Шарлю да изтича у нея и да й каже уж между другото, непринудено, в разговора, че се е сетил, че трябва да каже нещо на Суан, затова тя да бъде така любезна да го повика тутакси да се отбие за малко у нея. Но най-често Суан чакаше напразно, а господин дьо Шарлю му казваше вечерта, че измисленото от него средство не се е оказало сполучливо. Така че сега тя не само често отсъствуваше от града, но дори и когато беше в Париж, го виждаше рядко и тя същата, която, когато беше влюбена в него, му казваше: „Винаги съм свободна“ и: „Какво ми важи хорското мнение?“, сега всеки път, когато той пожелаеше да я види, се позоваваше на приличието или измисляше различни ангажименти. Ако той кажеше, че иска да отиде на някое благотворително празненство, на откриването на изложба, на някоя премиера, където щеше да бъде и тя, тя го обвиняваше, че иска да показва връзката им, че се отнася с нея като с проститутка. Одет стигна дотам, че за да не бъде напълно лишен от възможността да я види на обществено място, Суан, знаейки, че тя познава вуйчо Адолф, с когото самият той беше на времето приятел, и много държи на него, отиде да го посети един ден в малкия му апартамент на улица Белшас, за да го помоли да използува влиянието си върху Одет. Но понеже, когато заговореше пред Суан за вуйчо

Адолф, Одет добиваше възторжено изражение и възкликваше: „Ах, той не е като тебе, неговото приятелство към мене е нещо толкова красиво, толкова голямо, толкова чисто! Той никога не би проявил такова незачитане към мене, че да ме показва по всички обществени места“, Суан се питаше озадачено какъв по-почтителен тон да вземе, когато му заговори за Одет. Той прие, че Одет е съвършена, че нейната ангелска свръхестественост е равносилна на аксиома, че той е разкрил у нея неподлежащи на доказване добродетели, които човек не може да си представи, изхождайки от опита. „Искам да говоря с вас. Вие знаете каква изключителна жена, стояща над всички други, какво божествено същество, какъв ангел е Одет. Но знаете също какво представлява парижкият живот. Всички не познават Одет в светлината, в която я познаваме вие и аз. Има например хора, които смятат, че играя смешна роля. Тя не иска да допусне да я срещам където и да било навън, например на театър. Вие, в когото тя има такова доверие, не бихте ли могли да се застъпите пред нея за мене, да я уверите, че преувеличава, като си въобразява, че един мой поздрав ще я изложи.“

Вуйчо ми посъветва Суан да се въздържа известно време да се среща с нея, защото така тя ще го обикне повече, а на Одет каза да позволи на Суан да я вижда където и да било. Няколко дни по-късно Одет разказа на Суан, че наскоро е изживяла разочарование, защото разбрала, че и вуйчо ми бил подобен на другите мъже. Бил се опитал да я изнасили. Тя успокои Суан, който в първия миг искаше да го извика на дуел, но все пак Суан отказа да му подаде ръка, когато го срещна. После съжали, че се е скарал с вуйчо ми, защото се бе надявал, ако го види още веднъж, да поговори напълно откровено с него и да се помъчи да изясни някои слухове за живота на Одет в Ница преди години. Вуйчо ми прекарваше в Ница зимите. И Суан си мислеше, че може би там се е запознал с Одет. Малкото, което бе изтървал един негов познат пред него във връзка с някакъв мъж, бивш любовник на Одет, беше разстроило Суан. Узнаеше ли обаче веднъж някои неща, най-ужасни и най-невероятни преди това за него, те ставаха занапред част от страданието му, той ги приемаше и дори не би могъл вече да си представи, че не са се случили. Само че всяко от тия разкрития извършваше незаличим ретуш върху представата му за неговата любовница. Веднъж дори си въобрази, че леконравието на Одет, което той изобщо не беше подозирал, е всъщност доста известно

и че когато е прекарвала по-рано по няколко месеца в Баден и Ница, тя се е ползувала със славата на достъпна любовница. Опита да се сближи с някои гуляйджии, за да ги разпита. Но те знаеха, че той е близък с Одет. Освен това Суан се опасяваше да не би да ги подсети отново за нея и да ги насочи по следите й. И ето че макар и досега да намираше най-празно и глупаво всичко, свързано с живота в Баден или Ница, откакто бе научил, че може би Одет се бе подвизавала някога в тия увеселителни места, без когато и да било да узнае със сигурност дали това е било само за да задоволи нуждата си от пари — сега, благодарение на него, тя не я чувствуваше вече — или някоя прищявка, която можеше да се възобнови, се навеждаше със сляпа, безпомощна и шеметна тревога над бездънната бездна, където бяха потънали завинаги първите години на Септената, когато елегантните дами прекарваха зимата на Английския булевард, а лятото под липите на Баден, и те придобиваха за него мъчителна, дивна дълбина, каквато би им приписал само поет. И той би вложил във възкресяването на дребните случки от тогавашната хроника на Ривиерата, ако тя можеше да му позволи да разбере усмивката или погледите — всъщност така почтени и простовати — на Одет, повече увлечение, отколкото изкуствоведът, който проучва документите, останали от Флоренция от XV век, да навлезе по-пълно в душата на „Примавера“, на хубавата Ванна или на Венера от Ботичели. Често той я гледаше замислен, без да казва нищо. Тя възкликваше: „Колко тъжен изглеждаш!“ Това беше, защото неотдавна бе минал от мисълта, че тя е обикновено добросърдечно създание, неотличаващо се от най-добрите жени, които е познавал, на мисълта, че е поддържана жена. А после пак се бе върнал от представата за Одет дьо Креси, прекалено добре известна може би на развратниците, на женкарите, към това лице с тъй нежно понякога изражение, към това толкова отзивчиво сърце. Той си казваше: „Какво значение има, че всеки в Ница знаел коя е Одет дьо Креси? Тези репутации, дори когато са основателни, са дело на хорското въображение.“ И той си мислеше, че легендата около Одет, дори да беше вярна, беше чужда на самата нея, не се покриваше с нея като нейна втора природа, непобедима и злосторна. Че създанието, което е било принудено да върши нещо долно, е жената с добри очи, с преливащо от състрадание сърце и покорно тяло, което бе държал и притискал в обятията си, жената, която би могъл някой ден да

притежава напълно, ако успееше да й стане необходим. Тя беше пред него, често уморена, с освободено за миг лице от трескавия жизнен радостен копнеж по непознати изживявания, който толкова измъчваше Суан; прибираше с ръка косите си, разкриваше широко челото и лицето си и тогава внезапно една чисто човешка мисъл, някакво добро чувство, присъщи на всяко човешко същество, когато в момент на почивка или съсредоточение е предоставено само със себе си, избликваше като жълт лъч от очите й. Цялото й лице тутакси светваше, както сивото поле, покрито с надвиснали облаци, се преобразява, ако те внезапно се разкъсат точно преди слънцето да залезе. Суан би могъл с чисто сърце да сподели с Одет живота, който преливаше у нея в подобни моменти, и дори бъдещето й, което тя като че ли съзерцаваше замечтано. Никакво порочно изживяване не беше като че ли оставило утайката си върху тях. Колкото и редки да бяха станали тези мигове, те не бяха безполезни. Спомняйки си ги, Суан съединяваше тези малки отрязъци от време, унищожаваше интервалите помежду им и изливаше от чисто злато една добросърдечна, безобидна Одет, за която по-късно (както ще видим във втората част на това произведение) той направи жертви, каквито другата Одет не би извоювала. Но колко редки бяха тия моменти и колко малко я виждаше напоследък! Даже за срещите им вечер тя му съобщаваше едва в последната минута дали ще могат да се видят, защото, сигурна, че той винаги ще бъде свободен за нея, искаше най-напред да се увери, че никой друг няма да й предложи да дойде при нея. Изтъкваше му като претекст, че била принудена да чака нечий отговор от извънредно голямо значение за нея, и дори след като го бе накарала да дойде, ако други нейни приятели я поканеха, вече късно вечерта, да се срещне с тях било на театър, било в ресторант, тя скачаше радостно и се обличаше набързо. И докато приключваше с тоалета си, всяко нейно движение приближаваше Суан до момента, когато трябваше да се раздели с нея, когато тя щеше да литне неудържимо. И когато, готова най-сетне, тя потапяше за последен път в огледалото си напрегнат и зорък поглед, слагаше още малко червило на устните си, закрепяше някоя къдрица на челото си и заповядваше да й донесат небесносиньото вечерно манто със златни пискюли. Суан придобиваше толкова тъжно изражение, че тя не можеше да прикрие нетърпението си и казваше: „Ето как ми се отблагодаряваш, че те задържах до последната минута. А пък аз си въобразявах, че съм

миличка с тебе. Това ще ми бъде за урок друг път!“ Понякога с риск да я разгневи той решаваше да разбере къде отива, замисляше съюз с Форшвил, който може би би го осведомил. Между другото, когато знаеше с кого тя ще прекара вечерта, в повечето случаи винаги можеше да открие измежду собствените си познати някой, който, макар и косвено, да познава мъжа, с когото е излязла, и лесно можеше да получи едно или друго сведение за нея. И докато пишеше на някой свой приятел, с молба да се опита да изясни едно или друго обстоятелство, той се чувствуваше успокоен, че ще престане да си задава въпроси без отговори и ще предаде другиму грижата за уморителното разследване. Вярно е, че нищо не печелеше, ако се сдобиеше с известни данни. Да знаеш нещо, невинаги ти помага да го осуетиш, но все пак държим нещата, които знаем, ако не в ръцете си, то поне в мисълта си, разполагаме ги, както ни се ще, и това ни създава илюзията, че можем да упражним известна власт над тях. Той беше щастлив всеки път, когато Одет биваше с господин дьо Шарлю. Суан знаеше, че нищо не може да се случи между Одет и господин дьо Шарлю, че когато господин дьо Шарлю излиза с нея, той го прави само от приятелски чувства към него и че без никаква трудност ще го накара да му разкаже какво е правила. Понякога тя заявяваше така категорично на Суан, че й е невъзможно да го види някоя вечер, като че ли толкова много държеше да излезе сама, че за Суан беше наистина важно господин дьо Шарлю да е свободен, за да я придружи. На следния ден, без да смее да го разпитва много, той го принуждаваше, преструвайки се, че не е разбрал добре първите му отговори, да му даде допълнителни пояснения, всяко от които му донасяше все по-голямо облекчение, защото бързо се убеждаваше, че Одет е прекарала вечерта в най-безобидни развлечения. „Но я кажете, миличък Меме, не ми стана ясно… Значи, като излязохте от дома й, не отидохте направо в музея «Грьовен»? Другаде ли отидохте най-напред? Не? Ах, колко смешно! Не можете да си представите колко ми е забавна, миличък Меме! Но що за смешно хрумване от нейна страна да отиде после в «Ша-Ноар», само на нея може да й хрумне подобно нещо… Не? Ваша ли беше идеята? Странно. Ех, в края на краищата няма нищо лошо в това, че сигурно е имала там много познати. Не? С никого ли не заговори? Просто невероятно. И, значи, вие си седяхте там съвършено сами? Представям си. Вие сте наистина много мил, Меме, страшно ви

обичам.“ Суан се чувствуваше успокоен. За него, комуто се бе случвало, говорейки с безразлични хора, които едва-едва слуша, да чуе понякога изречение (като следното например: „Вчера видях госпожа дьо Креси с един господин, когото не познавам“), което преминаваше в твърдо състояние в сърцето на Суан, вкаменяваше го и го раздираше, като не помръдваше вече оттам, думи от рода на: „Тя не срещна никакви познати, не говори с никого“, бяха истински балсам. Колко лесно се движеха те в него, течни, подвижни, приемливи. Но само след миг той си казваше, че Одет навярно много се отегчава с него, щом предпочита такива жалки развлечения пред неговата компания. И тъкмо тяхната незначителност, макар и да го успокояваше, го измъчваше същевременно като измяна от нейна страна.

Дори когато не можеше да узнае къде е ходила, за да успокои тревогата си в подобни вечери, тревога, срещу която единственият лек беше присъствието на Одет, сладостта да бъде близо до нея (лекарство, което с течение на времето влошаваше болестта му, но поне временно уталожваше болката) щеше да му бъде достатъчно, ако Одет му позволеше да остане в дома й, докато нея я няма, да дочака часа на завръщането й, който щеше да погълне другите часове, струващи му се толкова различни под действието на някакво странно обаяние, на някаква магия. Но тя не се съгласяваше. Той се връщаше в къщи, мъчеше се по пътя да измисля всевъзможни проекти, да престане да се занимава с Одет. Понякога, докато се събличаше, му се случваше да си мисли за приятни неща. Лягаше си, лелеейки надеждата, че на другия ден ще отиде да види някой шедьовър, загасваше лампата, опитвайки се да заспи, но щом престанеше да упражнява над съзнанието си принуда, неволно, защото това му бе станало привичка, го полазваха ледени тръпки и той избухваше в ридания. Не искаше да анализира причината, изтриваше очи и си казваше смеешком: „Отлично, ето че ставам неврастении!“ После не можеше да не мисли със страшна умора, че на другия ден пак щеше да поднови разследванията си, за да узнае какво е правила Одет, да използува най-различни връзки, за да се опита да я види. Тази потребност да върши без отдих и без резултат едно и също нещо беше така мъчителна за него, че един ден, забелязвайки някаква подутина на корема си, изпита истинска радост при мисълта, че може би има неизлечим тумор, че няма да има нужда вече да се занимава с каквото и да било, че болестта ще го зароби и ще

го превърне в своя играчка чак до близкия му край. И действително, ако по това време му се случваше често, без сам да си го признава, да желае смъртта, то бе не толкова за да избегне бурните си страдания, колкото това еднообразно всекидневно усилие.

Всъщност той мечтаеше да доживее времето, когато ще престане да я обича, когато тя няма да има вече никакво основание да го лъже и той най-сетне щеше да узнае от самата нея дали в оня следобед, когато бе ходил в дома й, бе спала, или не, с Форшвил. Често в продължение на няколко дни подозрението, че обича някой друг, го отклоняваше от съмненията му към Форшвил, те почти заглъхваха, както новите прояви на едно и също болезнено състояние ни освобождават като че ли за миг от предишните. Имаше дори дни, когато не го тормозеше никакво подозрение. Той си въобразяваше, че е излекуван. Но на следната сутрин, още със събуждането си, чувствуваше същата болка, на същото място, макар че предния ден това усещане като че се бе размило в потока на най-различни впечатления. То всъщност не бе помръднало. И Суан се бе събудил от острата болка.

Понеже Одет не му казваше нищо по тия толкова важни въпроси, които го занимаваха така много всеки ден (макар че бе живял достатъчно, за да знае, че всички нейни занимания се свеждаха винаги само до празни развлечения), той не можеше дълго време без прекъсване да се мъчи да си ги представи, мозъкът му се превръщаше в празна воденица. Прокарваше пръсти по уморените си клепачи, като че ли да избърше стъклото на лорнета си, и преставаше да мисли за каквото и да било. Но от пълното неведение понякога изплуваха отделни занимания на Одет, периодично повтарящи се; самата тя ги свързваше неясно със задължения към далечни роднини или някогашни приятели и тъй като му изтъкваше често, че единствено заради тях не може да го види, те образуваха в очите на Суан неизменната, необходима рамка на живота на Одет. Поради тона, с който тя му казваше от време на време: „Деня, когато ходя с приятелката си на хиподрума“, когато се почувствуваше неразположен и си помислеше: „Може би Одет ще пожелае да се отбие при мене“, тутакси си спомняше, че това е точно този ден и си казваше: „Ах, не; няма нужда да я моля да дойде, трябваше да се сетя по-рано, в този ден тя ходи с приятелката си на хиподрума. Нека не си хабя думите за невъзможни неща. Излишно е да искам неприемливи работи, които тя

предварително ми е отказала.“ И това задължение на Одет да отиде на хиподрума, което Суан приемаше безкритично, не само му се струваше необоримо, но имаше толкова належащ характер, че като че ли извиняваше и оправдаваше всичко, което отблизо или отдалеч бе свързано с него. Ако някой минувач поздравеше на улицата Одет, събуждайки ревността на Суан, и тя му отговореше: „Този господин беше в ложата на моята приятелка, с която ходя на хиподрума“, това обяснение успокояваше подозренията на Суан, който естествено намираше за неизбежно приятелката на Одет да покани и други хора в ложата си на хиподрума, макар той досега да не се бе опитвал, нито да бе успявал да си ги представи. Ах, как би желал да познава тази нейна приятелка, с която Одет ходеше на хиподрума, за да го вземе в ложата си заедно с нея! Той с радост би дал всичките си връзки в замяна на кое да е лице, което редовно вижда Одет, па било това нейната маникюристка или продавачката от магазина! Той би похарчил за тях повече пари, отколкото за някоя кралица! Нима нямаше да му доставят единственото ефикасно успокоително лекарство срещу неговите терзания, предлагайки му една частица от живота на Одет? С каква радост би прекарал дните си у някоя незначителна женичка, с която Одет още поддържаше връзка било от интерес, било от истинско простосърдечие! С какво удоволствие би нает завинаги жилище на петия етаж на оная невзрачна, но облазявана къща, където Одет никога не го водеше и в която, ако бе живял заедно с бившата шивачка, преструвайки се охотно, че е неин любовник, щеше почти всеки ден да се радва на посещенията на Одет! Какво скромно, незначително, но сладко съществуване би водил с радост той до края на живота си в тези почти работнически квартали, съществуване, наситено със спокойствие и щастие!

Понякога все още се случваше, като вървеше по улицата с Одет, да срещнат някой мъж, когото той не познаваше, и по лицето й да се мерне същото печално изражение, което той беше забелязал в деня, когато й беше отишъл на гости, докато Форшвил беше при нея. Но това се случваше рядко. Защото в дните, когато въпреки многото си ангажименти и страха от хорското мнение тя се съгласяваше да види Суан, в нейното държане преобладаваше нещо друго — абсолютна увереност. Пълна противоположност или може би несъзнателна отплата или естествена реакция на плахото вълнение, което тя

изпитваше през първите дни на познанството им, когато беше с него или даже далеч от него и когато започваше писмата си с думите: „Мили приятелю, ръката ми трепери толкова силно, че едва мога да ви пиша.“ Така поне твърдеше тя тогава и все нещичко от това вълнение трябва да е било искрено, за да изпита желание да го преувеличи. Тогава Суан й харесваше. Човек трепери винаги само от егоизъм, да не загуби тия, които обича. Когато нашето щастие не е вече в техни ръце, на какво спокойствие, на каква свобода, на каква дързост се радваме в тяхно присъствие! Говорейки му, пишейки му, тя не си служеше вече с тези думи, чрез които тогава се опитваше да си създаде илюзията, че той й принадлежи, като нарочно търсеше поводи да му каже „мой“, „само мой“, когато ставаше дума за него: „Вие сте моето имущество, това е дъхът на нашето приятелство, аз ще го запазя“; да му говори за бъдещето, дори за смъртта като за нещо общо и за двамата. По онова време, каквото и да й кажеше той, тя отговаряше възхитена: „Ах, вие, вие никога няма да приличате на другите!“ Тя се любуваше на продълговатата му леко плешива глава, за която хората, които познаваха успехите на Суан, мислеха: „Няма правилни черти, безспорно, но е изискан: с тази самонадеяност, този монокъл, тази усмивка!“ — и по-любопитна може би да разбере що за човек е, отколкото да стане негова любовница, тя добавяше: „Бих дала много да узная какво се крие в тази глава!“ Сега, каквото и да й кажеше Суан, тя отвръщаше ту раздразнено, ту снизходително: „Ах, няма ли да станеш някога като другите хора!“ А като гледаше главата му, остаряла само малко повече от грижите — всички сега, по силата на същата способност, която позволява да се открие главната идея на симфонично произведение, след като сме прочели програмата, или на кого прилича някое дете, ако познаваме родителите му, си мислеха: „Не може естествено да се каже, че е грозен, но е смешен! С този монокъл, това самомнение, тази усмивка!“, като извършваха в предубеденото си съзнание нематериалното разграничение между глава на любим мъж и глава на рогоносец след интервал от няколко месеца, — тя казваше: „Ах, защо не мога да променя, защо не мога да вразумя тази глава!“

Винаги готов да повярва това, което сам желаеше, стига само държането на Одет да го обнадеждеше, макар и малко, той жадно се залавяше за тези нейни думи:

— Но ти можеш, ако пожелаеш.

И той се опитваше да й докаже колко благородно би било от нейна страна да го успокои, да го напътствува, да го накара да работи, че други жени с радост биха се посветили на подобна задача, само че в техни ръце тази благородна задача би му се сторила нахално и непоносимо узурпиране на свободата му. „Ако не ме обичаше поне мъничко — казваше си той, — тя не би изказвала желание да ме преобрази. За да ме преобрази, ще бъде необходимо да ме вижда по-често.“ Така той намираше в нейния упрек доказателство за интерес към неговата личност, може би дори любов. И наистина тя сега му даваше толкова малко любов, че той беше принуден да счита за проява на привързаност запрещенията, които му налагаше за едно или друго. Един ден му заяви, че не обича кочияша му, той сигурно го настройвал против нея, изобщо не се държал с нея така безукорно и почтително, както би желала. Тя почувствува, че на Суан му се ще да чуе от нейната уста: „Не го вземай вече, когато идваш при мене“, както би му се искало тя да го целуне. Понеже беше в добро настроение, тя му го каза. Суан изпадна в умиление. Вечерта, разговаряйки с господин дьо Шарлю, с когото той вкусваше наслада да говори открито за Одет, защото всъщност дори когато говореше за най-незначителни неща, при това с хора, които не я познаваха, той ги свързваше някак си с нея, Суан му каза:

— Струва ми се все пак, че ме обича. Тя е толкова мила с мене и явно не й е безразлично какво правя.

И ако, канейки се да отиде при нея и качвайки се в колата си с някой приятел, когото щеше да изпрати преди това до дома му, приятелят му го попиташе изненадан: „Я виж ти, като че ли на капрата не стои Лоредан?“ — Суан му отвръщаше с меланхолично умиление:

— Бога ми, не! Да ти призная ли нещо, не мога да вземам Лоредан, когато отивам на улица Ла Перуз, Одет не иска да го вземам, не го намира достатъчно подходящ за мене. Какво да ти кажа, нали знаеш какви са жените! Това би й било неприятно. Е, да, оставаше да взема Реми, щях да си навлека едни разправии, боже опази!

Естествено Суан страдаше от новото безразлично, разсеяно, раздразнително държане, каквото проявяваше напоследък към него Одет. Но той не си даваше точна сметка за страданието си. Понеже Одет беше изстинала постепенно, ден след ден спрямо него, само ако съпоставеше това, което тя бе сега, с това, което бе в началото на

любовта им, той би могъл да изследва дълбочината на станалата промяна. А тази промяна беше ужасно дълбока, непризната рана, която не му даваше покой ден и нощ, и почувствуваше ли, че мислите му се приближават прекалено много до нея, той ги насочваше на друга страна, за да не страда. Казваше си наистина, по-скоро абстрактно: „По-рано Одет ме обичаше повече“, но избягваше да си спомня някои подробности. Също както почти не поглеждаше скрина в кабинета си и го заобикаляше, влизайки и излизайки от стаята, за да не би да го докосне, защото в едно негово чекмедже беше прибрал хризантемата, която тя му беше дала първата вечер, когато я бе изпратил до дома й, и писмата, в които му пишеше: „Защо не си забравихте и сърцето, нямаше да позволя да си го вземете обратно!“ И: „В който и час на деня или нощта да имате нужда от мене, обадете ми се само и разполагайте с живота ми“, така също и в него самия имаше едно болно място, до което той не оставяше мисълта му да се доближи, като я караше да заобиколи, ако се наложеше, и дълго да броди, за да не трябва да мине покрай него: мястото, където все още живееше споменът за щастливите дни.

Но колкото и да бе предпазлив в благоразумието си, една вечер падна в клопката, когато отиде сред висшето общество.

Беше последната от редицата вечери, организирани през тази година от маркиза дьо Сент-Йоверт, на тях свиреха изпълнители, които тя канеше по-късно на уредените от нея благотворителни концерти. Суан възнамеряваше да чуе всичките, но не беше успял да отиде досега на нито една вечер, и докато се обличаше, за да отиде на последната, дойде му на гости барон дьо Шарлю: искаше да го покани да отидат заедно у маркизата, ако компанията му би могла да го развлече и поразтуши. Суан обаче му отговори:

— Знаете отлично какво удоволствие би било за мене да отидем заедно там, но ако действително искате да ме зарадвате, идете по-добре при Одет. Известно ви е какво прекрасно влияние упражнявате над нея. Мисля, че тази вечер тя няма да излиза, преди да отиде при своята бивша шивачка, пък и сигурно ще й бъде приятно да я придружите у нея. Във всеки случай ще я намерите в къщи преди това. Опитайте се да я развлечете, а и да я повразумите. Ако можете да уговорите нещо приятно за утре за трима ни… Опитайте се също да поставите жалоните за това лято, да разберете дали има някакви

предпочитания, дали не би желала тримата заедно да направим някое пътешествие, знам ли. Колкото до тази вечер, не разчитам, че ще я видя. Но ако тя пожелае или ако вие намерите някакъв повод, изпратете ми две думи у госпожа дьо Сент-Йоверт, а ако е след полунощ, у дома. Благодаря за всичко, което правите за мене, знаете колко ви обичам.

Баронът му обеща да отиде у Одет, след като го изпрати до вратата на дома на маркизата, където Суан влезе успокоен от мисълта, че господин дьо Шарлю ще прекара вечерта на улица Ла Перуз; но той бе обзет от такова тъжно безразличие към всичко, което не засягаше Одет и по-специално към светските забавления, че имаше предимството — тъй като те вече не бяха предмет на въжделенията му — да ги вижда в истинската им светлина. Още щом слезе от колата, стана му страшно забавно, защото видя на преден план наследниците на Балзаковите „тигри“ — прислужниците, редовна свита по време на разходките, които сега стърчаха отвън пред дома, натруфени с шапки и ботуши, било край покритата с пясък алея или пред конюшните, като градинари край лехи с цветя: костюми и декор, които издаваха стремежа на домакините да дадат на гостите си в дни на тържествени приеми лъжлива представа за своя „ежедневен“ начин на живот. Суан още не се беше освободил от присъщата му открай време мания да установява аналогии между живите хора и портретите от музеите, само че сега тази склонност беше придобила по-постоянен и по-общ характер. Откакто се беше отдалечил от светския живот, той го виждаше като картинна галерия. Доскоро, когато самият той беше още светски човек, Суан влизаше в преддверието, загърнат в пардесюто си, и излизаше от него по фрак, без да забележи каквото и да било около себе си, защото за няколкото минути, прекарани там, беше мислено било още на празненството, което току-що беше напуснал, било вече на приема, където щеше да бъде въведен, сега обаче за първи път обърна внимание на разкошната безделна хайка от снажни лакеи, събудени от неочакваното пристигане на толкова късен гостенин; дремещи досега по пейки и сандъци, те наскачаха и вирнали благородните си остри профили на расови хрътки, се събраха в кръг около него.

Един от тях, доста кръвожаден на вид, напомнящ особено екзекутора от някои картини от Ренесанса, изобразяващи изтезания, се

приближи до него с невъзмутимо изражение, за да поеме дрехата му. Но за сметка на суровия му стоманен поглед ръцете му бяха в меки памучни ръкавици, така че пристъпвайки към Суан, той сякаш засвидетелствуваше презрение към самата му личност, но уважение към шапката му, пое я особено грижливо със строго измерени движения, стигащи по педантичност, и с нежно внимание, придаващо трогателна отсянка на физическата му сила. После я подаде на един от своите помощници, нов и плах лакей, който издаваше неувереността си, като мяташе уплашени погледи на всички страни и сновеше неспокойно насам-натам подобно на пленено животно в първите дни на опитомяването му.

На няколко крачки от тях едър здравеняк в ливрея мечтаеше неподвижен и величествен, напомнящ декоративния воин, който може да се види на всяка картина на Мантеня, облегнат замислено на щита си, докато край него всичко живо налита на дива сеч. Откъснат от скупчените си другари, които се суетяха край Суан, той изглеждаше така твърдо решен да не се интересува от това, което става около него, че следеше вяло сцената с морскозелените си студени очи, като че ли наблюдаваше избиването на младенците от Ирод или изтезанието на свети Яков. Той сякаш принадлежеше на изчезналата раса — всъщност дали тя е съществувала някога другаде освен в скулптурите над олтара на „Сан Дзено“ или във фреските на Еремитани, където Суан се бе запознал с нея и където тя навярно продължава да мечтае — раса, произлязла от съвкуплението на антична статуя и някой падуадски модел на маестрото или някой саксонец на Албрехт Дюрер. А кичурите коса на червенокосата му глава, накъдрени от природата и пригладени с брилянтин, се диплеха на широки вълни, също както в гръцката скулптура, постоянен образец за художника от Мантуа. Ако тази скулптура изобразява само мъжа от цялото мироздание, тя поне е съумяла да извлече от неговите прости форми толкова разнообразни богатства, заети сякаш от цялата жива природа, че нейната коса, чрез гладките си спираловидни букли с остри краища или чрез тройно сплетените като диадема плитки може да изглежда едновременно купчина водорасли, гнездо с гълъби, венец от зюмбюли или възел от змии.

Други лакеи, също така колосални, стояха по стъпалата на монументалната стълба, която благодарение на тяхното декоративно

присъствие и каменната им застиналост би могла да се нарече подобно на стълбата в двореца на дожите „Стълба на исполините“. Суан се заизкачва по нея, натъжен от мисълта, че Одет никога не бе минавала по стъпалата й. А с каква радост би литнал той по тъмните, зловонни и стръмни стълби на таванското помещение на бившата незначителна шивачка, с какво удоволствие би заплатил скъпо и прескъпо правото да прекара в нейната мансарда вечерта, когато при нея отиде Одет, вместо да слуша опера от първите места, с какво удоволствие би прекарал там вечерите, когато Одет няма да я има, стига само да може да разговаря с нея, с бившата шивачка, да живее с хората, които Одет виждаше обикновено без него. Той си въобразяваше поради това, че те познават истинския живот на неговата любовница, недостъпната и съкровена същност на нейното съществуване. Докато по онова зловонно и така въжделено стълбище на бившата шивачка вечер пред всяка врата се мъдреше оставената върху бърсалката празна и неумита бутилка за мляко (понеже нямаше друг, черен вход), на различни височини по великолепното стълбище, което Суан изкачваше пренебрежително в този момент, в нишите, образувани от гишето на портиера или от вратите на отделните апартаменти, стояха, отдавайки почит на гостите, ту портиер, ту домоуправител, ту ковчежник, представители на съответната домова служба, за когото достопочтени люде, които през останалите дни на седмицата водят своя независим живот, без да се познават помежду си, вечерят у дома си като дребни бакали, а на другия ден щяха може би да бъдат наети от наш лекар или индустриалец. Те внимаваха зорко да не би да нарушат наставленията, дадени им, преди да облекат блестящата ливрея, в която не се чувствуваха удобно, защото я обличаха само през големи интервали от време. Стояха на сводестите площадки, помпозни плебеи, напомнящи светци в нишите си, и блестящият им външен вид се смекчаваше от простоватите им добродушни лица. А един огромен вратар, облечен като църковен клисар, чукаше по плочите с бастуна си при идването на всеки нов гостенин. Стигнал до горните стъпала на стълбата, следван по петите от блед лакей с вързани с панделка на опашка коси, напомнящ клисар от Гойя или традиционен нотариус от буржоазните драми, Суан мина пред една писалищна маса, зад която бяха насядали като писари лакеи с големи дневници. Те тутакси скочиха, за да впишат името му. После прекоси малък вестибюл. Както някои богаташи

мебелират дадена стая само за да служи за рамка на една-единствена скъпа картина и умишлено оставят помещението съвсем голо, като му дават името на художественото произведение, така и този вестибюл излагаше пред входа си като ценна статуя от Бенвенуто Челини, изобразяваща часовой, един млад лакей с леко приведено напред тяло, издал над червения си нагръдник още по-червеното си лице, излъчващо потоци руменина, стеснителност и усърдие. Вперил будния си, зорък и уплашен поглед в завесите — гоблени от Обюсон, — спуснати пред входа на салона за музика, символ на сигнала за аларма, олицетворение на очакването, възпоменателна статуя за бойна тревога, този лакей с войнишката си скованост и свръхестествения си фанатизъм като че ли дебнеше — ангел или часовой — от кулата на някой замък или катедрала появяването на неприятеля или часа на Вечния съд. На Суан му оставаше само да влезе в концертната зала, чиито двери разтвори пред него един отрупан с верижки вратар, който се поклони важно, все едно, че му предаваше ключовете на своята крепост. Но Суан си мислеше за къщата, където би могъл да бъде евентуално с Одет, ако тя му бе разрешила да я придружи, и при спомена за празната бутилка от мляко върху изтривалката сърцето му се сви.

Той бързо си възвърна представата за мъжката грозота, когато зърна отвъд тежката завеса не вече лицата на слугите, а на гостите. Тази човешка грозота, макар да му беше добре позната, му се струваше по-различна, откакто чертите на отделните хора престанаха да бъдат за него практически използваеми признаци за разпознаване и идентифициране на дадено лице, представляващо за него съвкупност от удоволствия, които може да изживее, неприятности, които трябва да избегне, или любезности, които трябва да сподели, а се разстилаха автономно пред погледа му, свързани само от естетически отношения. И в тия хора, сред които Суан се озова, даже моноклите, които носеха мнозина (по-рано в най-добрия случай той щеше най-много да обърне внимание, че носят монокли), не означаваха вече един общ за всички навик, но всеки от тях му се струваше носител на особена индивидуалност. Може би задното погледна генерал дьо Фробервил и маркиз дьо Бреоте, които разговаряха пред входа, както би разглеждал лица от картина, макар че те дълго време бяха за него полезни приятели, защото го бяха въвели в „Жокей-клуб“ и му бяха служили за

секунданти в дуелите му. Монокълът на генерала, забит между клепачите му като парче от снаряд сред просташкото му, насечено от белези самодоволно лице, напомняше единственото око на циклоп. Суан го оприличи на чудовищна рана; генералът можеше да се гордее с нея, но едва ли бе много прилично да я излага на показ. А пък зад монокъла — в знак на празнично настроение господин дьо; Бреоте го бе прибавил към бисерносивите ръкавици, сгъваемия цилиндър и бялата връзка вместо обикновения монокъл (впрочем и Суан правеше същото, когато отиваше в доброто общество!) — се виждаше, също, като препарат по естествена история под микроскоп, безкрайно умаленият му доволен поглед, преливащ от любезност и възхищение пред високите тавани, красивото празненство, интересната програма, доброкачествените освежителни напитки.

— Охо! Ето ви най-после! Цяла вечност не сме ви виждали! — каза генералът на Суан и понеже забеляза умореното му изражение и заключи, че навярно някакво тежко боледуване го е откъснало толкова дълго от светския живот, добави: — Чудесно изглеждате, уверявам ви!

През това време господин дьо Бреоте попита един светски белетрист, който натъкмяваше своя монокъл — единствения си инструмент за психологическо изследване и безпощаден анализ: „Как? Вас ли виждам, драги? Какво търсите тук?“ — а писателят му отговори с важен и тайнствен тон, наблягайки на заваленото „р“:

— Разучавам.

Монокълът на маркиз дьо Форестел пък беше съвсем мъничък, без рамка, и предизвикваше постоянно мъчително свиване на окото, в което се впиваше като излишен хрущял с необяснимо предназначение. Той придаваше на лицето на маркиза меланхолична изтънченост и караше жените да го смятат способен да изживее големи любовни страдания, докато монокълът на господин дьо Сен-Канде, обкръжен от огромна халка по подобие на Сатурн, се превръщаше в център на тежестта на лицето на собственика си и то всеки миг се приспособяваше към него, като тръпнещият червен нос и бърнестата саркастична уста се мъчеха с гримасите си да бъдат на висотата на огненото остроумие, искрящо в стъкленото кръгче, и имаше самочувствието, че младите извратени снобки го предпочитат, защото будеше у тях мечти за изкусни похвати и изтънчено сладострастие. А междувременно господин дьо Паланси с голямата си глава на шаран с

кръгли очи се придвижваше бавно сред гостите, разтваряйки от време на време долната си челюст, сякаш за да се ориентира, заслонен зад своя монокъл, който напомняше отчупена наслуки или чисто символична отломка от стъклените стени на аквариума му, предназначена да извика представа за естествената му среда. По този повод Суан, ревностен почитател на „Пороците и Добродетелите“ на Джото в Падуа, си припомни образа на „Несправедливия“, в съседство с когото едно листнато клонче символизира в замисъла на художника горите, където се крие леговището му.

Настойчиво канен от госпожа дьо Сент-Йоверт, Суан мина напред и за да изслуша арията на Орфей, изпълнена на флейта, застана в един ъгъл, откъдето за нещастие можеше да вижда само две презрели вече дами, седнали една до друга — маркиза дьо Камбрьомер и виконтеса дьо Франкто, които, понеже бяха братовчедки, винаги, когато ги канеха някъде, се търсеха през всичкото време с чанти в ръка и дъщерите си зад гърба и се успокояваха едва когато успееха да запазят с ветрилата или кърпичките си две съседни места: госпожа дьо Камбрьомер, защото имаше малко познати в тия кръгове и беше щастлива да си има другарка, а госпожа дьо Франкто, защото беше много известна и намираше, че е особено изтънчено и оригинално да оказва предпочитание пред всичките си блестящи познати на една невзрачна дама само заради общите им спомени от младини. Изпълнен с меланхолична ирония, Суан наблюдаваше как двете дами слушат интермедията за пиано („Свети Франсоа говори с птиците“ от Лист), която бе последвала арията на флейта, и следяха шеметното изпълнение на виртуоза; госпожа дьо Франкто слушаше тревожно, с уплашени очи, като че ли клавишите, по които пианистът препускаше сръчно, бяха редица висящи на осемдесет метра над земята трапеци в цирка, от които той можеше да падне, хвърляше едновременно учудени погледи на съседката си и клатеше глава: „Това наистина е невъзможно, никога не бих повярвала, че човешко същество би могло да постигне такава виртуозност!“, а госпожа дьо Камбрьомер, за да покаже, че е жена, получила солидно музикално образование, отмерваше такта с глава, превръщайки я в махало на метроном с такава голяма амплитуда и скорост на колебанията, че непрекъснато докосваше с брилянтите на обиците си презрамките на роклята и повдигаше черните гроздове, затъкнати в косите й, без да престане да тактува все по-бързо и по-

бързо, като същевременно гледаше унесено и безводно с израз на безмерно страдание, което тя вече не се и опитва да овладее: „Невероятно наистина!“ От другата страна на госпожа дьо Франкто беше седнала маркиза дьо Галардон, заета с неотлъчната си любима мисъл — роднинските си връзки с фамилията Германт, които я издигаха пред самата нея и пред обществото, но същевременно накърняваха честолюбието й, тъй като най-изтъкнатите представители на този род я държаха малко настрана, може би защото беше досадна, злъчна, защото принадлежеше на по-нископоставен клон или просто ей така, без никакво основание. Когато се случеше тази дама да седне до някой непознат, както сега до госпожа дьо Франкто, тя страдаше, че не й е възможно да демонстрира ясно, с четливи букви роднинството си с Германт, както това се е удало на майсторите на мозайки във византийските църкви, които изписват във вертикална колонка до образа на някой светия думите, произнасяни от него в дадения случай. Тя си мислеше, че нито веднъж през тия шест години, откакто се бе омъжила, нейната млада братовчедка принцеса де Лом не бе я поканила в дома си, нито й бе отишла на гости самата тя. Тази мисъл я изпълваше с раздразнение, но и с гордост. Защото след като много пъти бе повтаряла на хората, които се учудваха, че не я срещат у госпожа де Лом, че уж не ходела в дома им, за да не била принудена да се среща с принцеса Матилд (нейното ултралегитимистко семейство никога не би й простило подобно провинение!), тя най-сетне сама бе повярвала, че това е действителната причина, поради която не ходеше у по-младата си братовчедка. Не беше забравила естествено, че неведнъж бе питала госпожа де Лом не може ли да я види, но си спомняше доста смътно това обстоятелство и неутрализираше унизителния спомен, мърморейки под носа си: „Аз ли ще правя първите стъпки, дето съм двадесет години по-стара от нея!“ И благодарение на магичното въздействие на тия едва ли не мислено произнесени думи, тя отмяташе гордо назад раменете си, които изглеждаха откачени от бюста й, тъй като главата й бе наведена напред в почти хоризонтално положение, и така извикваше представата за „поднесена глава“ на горд фазан, сервирана на масата с всичките й пера. Всъщност по природа тя беше по-скоро трътлеста, топчеста и недостатъчно женствена, но обидите я бяха изправили, както дърветата, поникнали в неблагоприятни условия край някоя пропаст,

са принудени да растат извити назад, за да пазят равновесие. Така и тя се чувствуваше принудена, за да не й тежи, че е по-нискостояща от другите Германт, да си казва постоянно, че ги вижда рядко само поради своята непримирима принципност и гордост и тази мисъл в крайна сметка се бе отпечатала и върху тялото й и му бе придала горда стойка, която минаваше за расова черта в очите на буржоазията и забулваше някога с бегло желание уморените погледи на мъжете, киснещи по клубовете. Ако разговорът на госпожа дьо Галардон бъдеше подложен на този вид анализи, които по честотата на употребените думи позволяват да се открие ключът на някой шифрован език, би станало очевидно, че никой друг израз, дори най-ежедневен, не се срещаше тъй често, както „при моите братовчеди дьо Германт“, „при леля ми дьо Германт“, „здравето на Елзеар дьо Германт“, „ваната на братовчедка ми дьо Германт“. Заговореха ли я за някоя известна личност, тя отговаряше, че макар и да не я познавала лично, хиляди пъти я била срещала у леля си дьо Германт, но го казваше с толкова леден и глух глас, че тутакси ставаше ясно, че ако не се познава лично, причината е пак в тия упорити и неизкореними принципи, на които се опираха отметнатите й назад рамене като на стълбите, върху които ви карат да се облегнете учителите по гимнастика, за да развият гръдния ви кош.

Но ето че в същия момент, без никой да очаква да я види у госпожа дьо Сент-Йоверт, влезе самата принцеса де Лом. За да покаже, че не държи да подчертае общественото си превъзходство, както всеки път, когато идваше само от снизхождение в нечий салон, тя беше влязла незабелязано през един вход, където нямаше навалица, нито новоприиждащи, и бе останала нарочно в дъното на салона, като че ли там се чувствува на мястото си, подобно на крал, който се нарежда пред вратата на театъра в очакване управата да го забележи и да се засуети. Спряла скромно поглед — уж че не иска да забележат присъствието й и да я обградят с почести — върху шарките на килима или върху роклята си, тя бе застанала права в едно ъгълче, което й се беше сторило най-потулено и откъдето знаеше, че ще я измъкне с очаровано възклицание домакинята, щом само я забележи. В съседство с нея седеше госпожа дьо Камбрьомер, която й бе непозната. Принцесата наблюдаваше с любопитство мимиката на своята съседка меломанка, без да й подражава. Не че щом бе благоволила веднъж да

се отбие за пет минути при госпожа дьо Сент-Йоверт, принцеса де Лом не искаше да се покаже колкото може по-любезна, за да придаде двойно по-голяма стойност на оказаното внимание. Но тя по природа се отвращаваше от „преструвките“, както сама обичаше да казва, и държеше да покаже, че намира за „излишно“ да се отдава на демонстрации, които не подхождат на „духа“ на кръга, в който се движеше. Но тия демонстрации все пак й правеха впечатление поради склонността към подражание, граничеща с известен свян, свойствена и на най-самоуверените хора, попаднали в нова, макар и по-посредствена от тяхната среда. Тя започна да се пита дали подобна жестикулация не е необходима за изпълняваната музикална пиеса, при все че подобна реакция бе неподходяща за музиката, която тя беше слушала досега, и дали, като се въздържи от подобни жестове, няма да покаже неразбиране на творбата и незачитане към домакинята. Така че, за да направи „компромис“ с противоречивите си чувства, тя ту се задоволяваше да повдигне презрамките си или да натъкми малките коралови топчици, обсипани с диаманти, които бе втъкнала в русите си коси във форма на проста и пленителна диадема, като продължаваше да гледа с хладно любопитство възторжената си съседка, ту отмерваше с ветрилото си такта за миг, но не съвсем ритмично, за да запази независимостта си. Когато пианистът завърши интермедията от Лист и започна една прелюдия от Шопен, госпожа дьо Камбрьомер отправи към госпожа дьо Франкто разнежена усмивка в знак на компетентно задоволство и намек за миналото. Тя се бе старала като девойка да излива нежно тия дълги Шопенови фрази с крехка, гъвкава шия, така волни и податливи, така осезаеми, които най-напред търсят и опипват мястото си далеч и извън първоначалното си направление, много далеч от точката, където слушателят се надява, че ще завършат, а после литват съвсем произволно само за да се завърнат и по-решително, по-преднамерено, по-точно да потропат на сърцето ви, както по кристал, който би звъннал пронизително.

Израснала в провинциално семейство, което поддържаше малко познанства и не посещаваше баловете, тя се бе опиянявала в самотното си имение, като забавяше или ускоряваше ритъма на танца на въображаеми двойки, ронеше ги като цветни венчета, напускаше за миг бала, за да се вслуша в свистенето на вятъра в боровете край езерото, измежду които внезапно излизаше, по-различен от всички

бленувани влюбени на земята, слабичък младеж с напевен глас, чуждестранен и изкуствен, с бели ръкавици на ръцете. Но днес старомодната прелест на тази музика като че бе загубила свежестта си. Лишена от няколко години от почитта на познавачите, тя бе загубила престижа и очарованието си и дори хората с лош вкус изпитваха само непризнато и посредствено удоволствие от нея. Госпожа дьо Камбрьомер погледна крадешком назад. Тя знаеше, че младата й снаха (уважаваща дълбоко новото си семейство, но независима в интелектуално отношение, защото беше много образована и беше учила дори хармония и гръцки език) презираше Шопен и се измъчваше, когато слушаше негови пиеси. Но далеч от тази млада вагнерианка, която бе седнала встрани с група млади хора на нейна възраст, госпожа дьо Камбрьомер свободно се отдаде на наслада та си от Шопен. Принцеса де Лом споделяше чувствата й. Без да бъде особено музикално надарена по природа, тя бе вземала уроци по пиано от една учителка в предградието Сен-Жермен, талантлива жена, която, изпаднала до крайна бедност към края на живота си, бе принудена на седемдесет години да почне отново да дава уроци, този път вече на дъщерите и внучките на бившите си ученички. Сега тя беше покойница. Но нейната метода, хубавият й удар понякога прозвучаваха още изпод пръстите на ученичките й, дори и на тия, които иначе водеха съвсем посредствено съществуване, бяха изоставили музиката и почти не докосваха пианото. Затова и госпожа де Лом можеше сега като истинска познавачка да поклаща глава, понеже беше в състояние да прецени точно дали пианистът изпълнява добре прелюдията, която тя знаеше наизуст. Краят на започнатата фраза сама идваше на устните й. Тя прошепна: „Шопен си остава пленителен!“, като натърти първата сричка на думата „пленителен“, защото това й се струваше изтънчено и защото знаеше, че в този случай устните й се надипляха като хубаво цвете. И за да бъде напълно в тон, тя инстинктивно вложи и в погледа си неопределено сантиментално изражение. Междувременно госпожа дьо Галардон тъкмо си казваше колко е неприятно, че толкова рядко среща принцеса де Лом, защото много й се щеше да й даде един хубав урок, като не отговори на поздрава й. Тя не подозираше, че братовчедка й е в същата зала. Но в същия момент госпожа дьо Франкто отмести глава и й даде възможност да я види. Госпожа дьо Галардон тутакси се втурна към принцесата, като разбута всички. В

желанието си да запази надменното си ледено изражение, за да подчертае пред всички, че не желае да поддържа връзки с личност, у която може да се срещне лице в лице с принцеса Матилд и на която освен това няма защо да прави мили очи, защото „това не подхожда на годините ѝ“, тя се постара все пак да смекча високомерния си вид с любезни думи, които да оправдаят жеста ѝ и да принудят принцесата да заговори с нея. Тя се приближи до братовчедка си, протегна ѝ със сурово изражение ръка, като че ли искаше насила да я тикне в нейната, и ѝ каза:

— Как е мъжът ти? — с толкова загрижен глас, сякаш принцът беше тежко болен.

Принцесата избухна в смях. Това беше обичайната ѝ реакция, която преследваше двояка цел: от една страна, да покаже на другите, че се подиграва със събеседницата си, и, от друга — да подчертае хубостта си, като спре вниманието само върху оживената си уста и искрящ поглед.

— Ами… отлично! — отвърна тя и пак се засмя.

Обаче госпожа дьо Галардон, с по-изправена снага и вледенено лице, загрижена сякаш все още за здравословното състояние на принца, каза на братовчедка си:

— Ориан (при това обръщение госпожа де Лом погледна подигравателно някакъв въображаем трети събеседник, когото държеше да увери, че никога не е разрешавала на госпожа дьо Галардон да я нарича на малко име), много ми се иска да се отбиеш за малко утре вечер у дома, за да чуеш квинтета с кларнет от Моцарт. Бих желала да зная мнението ти.

Госпожа дьо Галардон си даваше вид, че уж не я кани, а просто ѝ иска услуга, като че ли ѝ беше необходимо да знае мнението за Моцартовия квинтет, също както би сметнала, че е полезно например да чуе мнението на някой гастроном за талантите на новата си готвачка, като му предложи ядене, приготвено от нея.

— Аз познавам този квинтет и веднага мога да ти кажа, че ми харесва.

— Знаеш ли, мъжът ми не се чувствува добре, пак черният дроб… ще му доставиш голямо удоволствие, ако дойдеш да го видиш — поде госпожа дьо Галардон, превръщайки по този начин в

милосърден дълг присъствието на принцесата на урежданата от нея вечер.

Принцесата не обичаше да казва на хората, че не желае да отиде у тях. Всеки ден се извиняваше писмено, че е била възпрепятствувана (поради внезапното идване на свекърва си или поради покана от девера си, поради представление в Операта или излет извън града) да присъствува на някой прием, където и през ум не й бе минавало да отиде. Тя създаваше по този начин на много хора радостта да си въобразяват, че се числи към техните познати, че с удоволствие би отишла у тях и ако не го е сторила, то е било само защото е била възпрепятствувана от съвпадащи по време светски задължения, свързани с високото й обществено положение. Така че в крайна сметка хората биваха едва ли не поласкани, че не й е било възможно да дойде на тяхната вечер. Освен това, понеже спадаше към интелектуалния кръг на Германт, в който още се беше запазило нещо от бодрия, лишен от баналности и условности дух, водещ началото си от Мериме и намерил последното си въплъщение в театъра на Мелак и Алеви, тя го прилагаше и в обществените си отношения, и в учтивостта си, като се стремеше да бъде положителна, точна, възможно по-близко до голата истина. Не обясняваше надълго на домакинята колко би желала да присъствува на приема й. Намираше, че е много по-любезно да й изложи някои дребни спънки, от които уж зависи дали ще може, или няма да може да присъствува на него.

— Виж какво ще ти кажа — обърна се тя към госпожа дьо Галардон. — Утре вечер трябва да отида при една моя приятелка, която отдавна ме е поканила. Ако ни заведе на театър, при най-добра воля няма да ми бъде възможно да се отбия при тебе, но ако останем в дома й, понеже, доколкото зная, ще бъдем сами, сигурно ще мога да се измъкна по-рано.

— Я гледай! Видя ли твоя приятел Суан?

— Не! Ах, милият Шарл, не знаех, че е тук. Дано ме види!

— Смешно е, че ходи дори у старата Сент-Йоверт — заяви госпожа дьо Галардон. — Зная, че е умен — добави тя, подразбирайки под тази дума интригант, — но все пак, евреин в дома на сестра и балдъза на двама архиепископи, ми се струва малко силно!

— Трябва да ти призная за мой голям срам, че не виждам нищо грозно в това — отвърна принцеса де Лом.

— Вярно, че е покръстен и дори още родителите му и техните родители са били покръстени, но казват, че покръстените евреи били още по-големи фанатици, отколкото непокръстените, че това било колкото да хвърлят прах в очите на хората. Ти как мислиш?

— Абсолютно съм невежа по този въпрос.

Пианистът, който трябваше да изсвири две парчета от Шопен, завърши прелюдията и се втурна веднага в една полонеза. Но откакто госпожа дьо Галардон обърна внимание на братовчедка си, че Суан е там, Шопен можеше да възкръсне от плът и кръв и да изсвири всичките си произведения, без госпожа де Лом да забележи това. Тя спадаше към тази половина от човечеството, у която любопитството, което другата половина изпитва към непознати лица, е заменено с интерес към хората, които познават. Както много жени от предградието Сен-Жермен, присъствието на някой член от нейния кръг на същото място, където се намираше и тя, завладяваше изцяло вниманието й за сметка на всичко останало, дори и да нямаше нищо особено да му каже. От този миг с надеждата, че Суан ще я забележи, принцесата, подобно на опитомена бяла мишка, на която ту подават, ту дръпват бучка захар, само въртеше глава, правейки хиляди съучастнически знаци, без никаква връзка с чувството, бликащо от полонезата на Шопен, към Суан и ако той се отместеше, тя също отместваше в същото направление намагнетизирания си поглед.

— Не се сърди, Ориан — поде госпожа дьо Галардон, която винаги беше готова да пожертвува най-свидните си светски надежди за бляскав успех в обществото пред непосредственото ненапълно осъзнато удоволствие да каже нещо злобно, — но някои хора твърдят, че този Суан не бил много за канене… Вярно ли е?

— Та ти най-добре трябва да знаеш дали е вярно — отвърна й принцеса де Лом, — понеже най-малко сто пъти си го канила и той нито веднъж не е дошъл в дома ти!

И като остави наранената си братовчедка, тя отново се засмя звънко, предизвиквайки възмущението на гостите, които слушаха полонезата, но затова пък привлече най-сетне вниманието на госпожа дьо Сент-Йоверт, която стоеше от любезност до пианото и едва сега я забеляза. Тя се изненада много приятно от посещението й, тъй като предполагаше, че е още в Германт, при болния си свекър.

— Как, принцесо, нима сте тук?

— Да, бях застанала в едно ъгълче и чух много хубави неща.

— Възможно ли е? Отдавна ли сте тук?

— Да, от доста време, но мина бързо. Стори ми се дълго само защото още не ви бях видяла.

Госпожа дьо Сент-Йоверт понечи да отстъпи креслото си на принцесата, но тя отказа:

— Моля ви се! Няма защо! Аз ще се чувствувам добре където и да е!

И като избра умишлено една малка табуретка; за да подчертае непринудеността си на дама от обществото, тя каза:

— Ето тази табуретка е точно каквото ми трябва. Ще мога да седя изправена. Божичко, аз продължавам да шумя и ще си навлека всеобщото порицание!

Междувременно пианистът засвири двойно по-бурно, музикалната емоция достигна върхната си точка. Един прислужник разнасяше поднос с разхладителни напитки. Лъжичките дрънчаха и както всяка седмица госпожа дьо Сент-Йоверт му правеше знаци да си отиде, но той не я забелязваше. Една младоженка, на която бяха внушили, че младите жени не бива да имат преситено изражение, се усмихваше от наслада и търсеше с поглед домакинята, за да й засвидетелствува признателността си, че „се е сетила за нея“ по повод подобно развлечение. Макар и по-спокойно от госпожа дьо Франкто, тя също следеше не без известна тревога изпълнението на полонезата, само че нейното вълнение беше предизвикано не от пианиста, а от пианото, върху което при всяко фортисимо подскачаше една свещ, застрашаваща ако не да подпали абажура, то най-малкото да накапе с восък полираното палисандрово дърво. В края на краищата младоженката не можа да издържи напрежението, изкачи двете стъпала на естрадата, върху която бе пианото, и се спусна да махне свещника. Но едва протегнала ръце към него, пианистът удари последния акорд и стана. Независимо от това смелият жест на младата жена, сблъскването й за миг с пианиста, направиха, общо взето, благоприятно впечатление.

— Забелязахте ли какво направи тази млада особа, принцесо? — каза генерал дьо Фробервил на принцеса де Лом, идвайки да й изкаже почитанията си, докато госпожа дьо Сент-Йоверт се бе отдалечила за миг. — Много интересно. Артистка ли е?

— Не, това е младата госпожа дьо Камбрьомер — отвърна разсеяно принцесата и добави живо: — Повтарям ви впрочем само това, което чух, не мога да ви кажа от кого. Някой каза зад мене, че били съседи по вила на госпожа дьо Сент-Йоверт, но не вярвам да има други познати тук. Навярно са „селяни“! Всъщност не зная дали познавате отбраното общество, което се намира тук, но лично аз нямам никаква представа за имената на тия удивителни особи. Какво ли правят повечето от тях според вас, когато не присъствуват на приемите, устройвани от госпожа дьо Сент-Йоверт? Предполагам, че ги е пазарила ведно с музикантите, столовете и напитките. Признайте, че тия „гости от Белоар“ са знаменити! Дали наистина има смелостта да наема едни и същи фигуранти всяка седмица? Това е невъзможно!

— Е, не сте права. Камбрьомер е старо и знатно име! — възрази генералът.

— Нямам нищо против старинността му — отвърна сухо принцесата, но не може да се каже, че е *благозвучно* — добави тя, като наблегна на думата „благозвучно“, като че ли я поставяше в кавички. Тази лека афектация в говора беше характерна за всички членове от кръга Германт.

— Смятате ли? Толкова е сладка, че ми иде да я схрускам! — заяви генералът, който не изпускаше госпожа дьо Камбрьомер от очи. — Не сте ли на същото мнение, принцесо?

— Прекалено много се изтъква. Намирам, че това не е приятно за една толкова млада жена, защото не ми се вярва да е на моите години! — отвърна госпожа де Лом. И двете семейства — Галардон и Германт — обичаха да си служат с това сравнение.

Но тъй като принцесата забеляза, че генерал дьо Фробервил продължава да гледа госпожа дьо Камбрьомер, тя добави отчасти от лошо чувство към нея, отчасти от любезност към генерала:

— Това не е особено приятно за мъжа й… Съжалявам, че не я познавам, щом ви е толкова по сърце, щях да ви представя.

Всъщност по всяка вероятност, дори да я познаваше, тя едва ли щеше да го стори.

— Ще трябва да се сбогувам с вас. Днес е именният ден на една моя приятелка и трябва да отида да й честитя — му каза тя скромно и искрено, свеждайки светското развлечение, където отиваше, до обикновена скучна церемония, в която бе задължително и учтиво да

вземе участие. — Впрочем там ще се срещна с Базен, защото, докато аз бях тук, той се отби у едни свои приятели, които вие познавате, мисля, с едно чудато име, на някакъв мост, семейство Йена.

— Най-напред това бе име на победа, принцесо — каза генералът. — Как да ви кажа, за стар ветеран като мене — добави той, сваляйки монокъла си, за да го изтрие, и принцесата инстинктивно извърна очи, сякаш той сваляше превръзка, — естествено благородниците от империята се различават от старата аристокрация, но сами по себе си тези хора са много симпатични. Те се сражаваха като герои.

— Но аз съм преизпълнена с почит към героите! — възкликна принцесата с леко ироничен тон. — Ако не отивам заедно с Базен у принцеса д’Йена, съвсем не е по тази причина, а чисто и просто, защото не я познавам. Базен ги познава и държи на тях. О, не, съвсем не е това, което си мислите, не става дума за негов флирт, нямам никакво основание да се противопоставям! Като че ли много ще ми е от полза, ако река да се противопоставям! — добави тя печално, защото за никого не беше тайна, че още от деня на сватбата си със своята очарователна братовчедка принц де Лом не бе преставал да я мами. — Но в случая наистина не е така. Това са негови познати от по-рано, той ги използва хубавичко и аз нямам нищо против това. Най-напред трябва да ви кажа, че ако съдя само по това, което той ми е разправял за дома им… Можете ли да си представите, всичките им мебели били в стил ампир!

— Нищо чудно, принцесо, те са наследили мебелировката на дядо си!

— Не оспорвам, само че това не ги прави по-красиви! Разбирам отлично, че не всеки човек може да има хубави неща, но поне да не държи в къщата си грозотии! Как да ви кажа, за мене няма нищо по-пожарникарско, по-еснафско от този отвратителен стил със скриновете с лебедови глави, които ми напомнят вани!

— Доколкото ми е известно, струва ми се, че те притежават и някои доста ценни неща, като например опази прочута маса с мозайка, върху която е бил подписан договорът от…

— Ах, но аз не казвам, че нямат интересни неща от историческа гледна точка! Само че това не може да бъде красиво… защото е направо отвратително! И аз притежавам подобни мебели, Базен ги

наследи от фамилията Монтескьо. Само че те се търкалят по таваните в Германт, където никой не може да ги види. Впрочем не е там въпросът, аз с радост бих отишла у тях с Базен, бих отишла да ги видя с всичките им сфинксове и медни украшения, ако поне ги познавах, но… не ги познавам! Когато бях малко момиче, винаги ми повтаряха, че не е учтиво да се ходи на гости у непознати хора — добави тя, глезейки се като дете — и аз продължавам да се държа, както са ме учили. Представяте ли си какво биха сторили тия порядъчни люде, ако в дома им влезе съвършено непознато лице? Може би ще ме приемат много зле! — каза принцесата.

— Ах, принцесо, вие знаете отлично, че няма да могат да си намерят място от радост!…

— Тъй ли? А защо? — попита го тя с живо любопитство, било за да не издаде, че и тя самата смята тази реакция за напълно естествена, защото е една от най-благородните дами във Франция, било за да изпита още веднъж удоволствието да го чуе от устата на генерала — Отде накъде? Сигурен ли сте? Може би ще им стане страшно неприятно! Знам ли, ако съдя по себе си, толкова ми е досадно вече да виждам дори познатите си, че ако трябваше да виждам и непознати, дори да са „герои“, бих полудяла! Пък и да ви кажа ли, освен когато става дума за стари приятели като вас, които човек познава в частния им живот, не зная дали съществува героизъм с портативен формат за пред обществото… Не, наистина не вярвам, че някога бих поканила Версенжеторикс, за да не бъдем тринадесет души на вечеря! Предчувствувам, че бих го оставила само за галавечерите. И понеже не устройвам обикновено никакви галавечери…

— Ах, принцесо, личи си, че неслучайно сте от рода Германт! Притежавате в страшно голяма степен тяхното остроумие!

— Никога няма да мога да разбера защо винаги се говори за остроумието на Германт! Нима познавате и други хора, които са находчиви? — възкликна принцесата с радостен, звънък смях, улавящ в мрежата на оживлението всичките й черти, докато очите й искряха, припламнали в лъчезарна веселост, каквато можеха да предизвикат само хвалебните думи за ума или красотата й, макар и казани от самата нея. — Погледнете натам, ето Суан. Той като че ли се ръкува с вашата Камбрьомер. Ей там… до старата Сент-Йоверт, не виждате ли?

Помолете го да ви представи. Но побързайте, той се кани да се измъкне!

— Забелязахте ли колко лошо изглежда? — подметна генералът.

— Бедничкият ми Шарл! Ах, ето, той най-сетне идва, бях почнала да си мисля, че не иска да ме види!

Суан обичаше много принцеса де Лом. Освен това тя му напомняше Германт, владение съседно на Комбре, а и целия този край, който той толкова обичаше, но не се решаваше да посети, за да не се отдалечи от Одет. Служейки си с полуартистични, полугалантни формули, които се харесваха на принцесата и които той най-непринудено намираше, щом, макар и само за миг се потопеше в предишната си среда, и желаейки, от друга страна, да изрази собствената си носталгия по полето, той каза, без да се обръща конкретно към никого, но всъщност държейки да го чуят едновременно и госпожа дьо Сент-Йоверт, с която говореше, и госпожа де Лом, за която се отнасяха думите му:

— Ах, ето и пленителната принцеса! Вижте, тя е дошла нарочно от Германт, за да чуе „Свети Франциск Асизки“ от Лист, и като красиво синигерче е имала време да клъвне няколко трънословки и шипки, за да ги забоде в косите си. По тях трептят още капчици роса и бяла слана, които би трябвало да трогнат до сълзи херцогинята. Прическата ви е удивително красива, принцесо.

— Как, нима принцесата е дошла специално от Германт? Та това наистина е изключително внимание! Аз не знаех, страшно ми е неудобно! — възкликна наивно госпожа дьо Сент-Йоверт, която не беше свикнала с красноречието на Суан. Тя се вгледа по-внимателно в прическата на принцесата. — Но действително, това имитира напълно… как да кажа, не кестени, о, не! Очарователна идея! Но как можахте да узнаете моята програма? Музикантите не бяха я казали дори на мене!

Свикнал, когато се намира до истински изтънчена дама, да си служи с речник, непонятен за повечето хора, Суан не благоволи да обясни на госпожа дьо Сент-Йоверт, че това е просто метафора.

Колкото до принцесата, тя се разсмя силно, защото остроумието на Суан се ценеше особено много в нейните кръгове и главно защото не можеше да чуе комплимент, без да го намери страшно забавен и изискан.

— Е, добре, очарована съм, Шарл, че моите шипки ви харесват. Защо се ръкувахте с тази Камбрьомер? И вие ли сте неин съсед по вила?

Виждайки, че на принцесата й е приятно да поговори със Суан, госпожа дьо Сент-Йоверт се отдалечи.

— И вие сте нейна съседка, принцесо!

— Аз ли? Че тогава тия хора притежават земи навсякъде! Много ми се ще да бъда на тяхно място!

— Всъщност не семейство Камбрьомер са наши съседи, а родителите на младата дама. Тя е госпожица Льогранден по баща и на времето идваше в Комбре. Не зная дали ви е известно, че сте графиня дьо Комбре и че съветът на канониците ви дължи ежегоден данък.

— Аз не зная какво ми дължи съветът на канониците, но зная, че кюрето ми отмъква всяка година по сто франка и с удоволствие бих се отказала от тази чест. Но, тъй или иначе, тия ваши Камбрьомер имат знаменито име. То свършва точно навреме, но не може да се каже, че свършва хубаво!

— То и не започва много по-добре — забеляза Суан.

— Изобщо тия съкращения и отпред, и отзад…

— Изглежда, че човекът, който го е измислил, е бил страшно разгневен и същевременно препалено благопристоен, защото не се е осмелил да изкаже докрай първата дума.

— Само че щом не е могъл да се въздържи да не за почва втората, да си беше довършил поне първата, та да знае, че си е излял гнева! Ние пускаме наистина много изискани остроумия, мили Шарл, но колко е неприятно, че не се виждаме вече — добави тя гальовно, — толкова обичам да разговарям с вас. Помислете си само: изобщо не успях да накарам този кретен Фробервил да проумее, че в името Камбрьомер не всичко е наред. Ще признаете, че животът е отвратителен. Само когато съм с вас, не ми е скучно.

Тя сигурно преувеличаваше. Но Суан и принцесата преценяваха по един и същ начин дребните факти и това водеше — освен ако не беше и първопричината — до голямо сходство в начина им на изказване, а ако щете, дори и в произношението им. Тази прилика обаче не биеше на очи, защото едва ли можеше да има по-различни по тембър гласове. Ако обаче слушателят успееше да махне мислено звуковата обвивка от думите на Суан, както и мустаците му, между

които те се сцеждаха, би си дал сметка, че и Суан, и принцесата говорят с едни и същи фрази, с една и съща интонация, свойствени на кръга Германт. Възгледите на Суан и принцесата по важните въпроси се различаваха коренно, но откакто Суан беше толкова мрачен, че всеки миг потръпваше болезнено и му идеше да избухне в ридания, той изпитваше нужда да говори за своята печал, както убиецът обича да говори за престъплението си. При думите на принцесата, че животът е отвратителен, той изпита същото умиление, каквото би изпитал, ако тя му заговореше за Одет.

— О, имате право! Животът е отвратителен. Трябва да се видим, мила приятелко. Най-хубавото, когато човек е с вас, е, че не сте весела. Бихме могли да прекараме заедно някоя вечер.

— Разбира се! Защо не дойдете в Германт! Свекърва ми ще полудее от радост! Този край минава за грозен, но ще ви призная, че лично на мен той ми харесва. Аз мразя „живописните местности“.

— Естествено, нашият край е прелестен! — отвърна Суан. — Дори в настоящия миг го виждам така хубав, той стои като жив пред паметта ми. Място, където човек непременно е щастлив. Може би защото съм живял там, но всичко ми говори толкова много! При най-малкия полъх на вятъра житата се разлюляват, струва ми се, че някой идва насреща ми, че ще ми донесе приятна вест. Ами малките къщички край реката… Ще се чувствувам безкрайно нещастен…

— О! Мили ми Шарл, внимавайте, онази ужасна Рампийон ме видя, скрийте ме, моля ви се, припомнете ми бързо какво й се бе случило, все бъркам кого бе оженила, дъщеря си или любовника си, не си спомням вече. Да не би и двамата и при това един за друг?… Ах, не, спомням си, нейният принц я заряза… Преструвайте се, че ми говорите нещо, за да не би тази Беренис да дойде да ме покани на вечеря. Впрочем аз си тръгвам. Слушайте, мили Шарл, понеже тъй и тъй съм ви видяла днес, не искате ли да ви отвлека и да ви заведа при Пармската принцеса, тя толкова много ще се радва, а и Базен също, той ще ме намери там. Добре поне, че Меме ни осведомява за вас… Засрамете се, та аз изобщо вече не мога да ви видя!

Суан отказа. Беше предупредил господин дьо Шарлю, че като излезе от госпожа дьо Сент-Йоверт, ще се прибере направо в къщи, затова не можеше да си позволи лукса, отивайки при Пармската

принцеса, да пропусне писъмцето му: през цялото време се бе надявал да му го предадат, а то може би го чакаше при неговия портиер.

— Бедничкият Суан — сподели същата вечер госпожа де Лом с мъжа си, — все така е миличък, но изглежда ужасно нещастен. Ще го видите сам, защото обеща да дойде да вечеря с нас през някой от следващите дни. Намирам смешно всъщност един мъж с неговия ум да страда заради подобна особа, която при това не била интересна, казват, че била същинска патка! — добави тя с благоразумието на невлюбените хора, които смятат, че един умен мъж не би трябвало да се чувствува нещастен освен за жена, която заслужава любовта му. Също както сме склонни да се удивляваме, че човекът с всичките негови качества може да се разболее от холера поради едно такова микроскопично бацилче, завито на запетая!

Суан искаше да си тръгне, но тъкмо когато се измъкваше, генерал дьо Фробервил го помоли да го запознае с госпожа дьо Камбрьомер и той бе принуден да се върне заедно с него в салона, за да я потърсят.

— Какво ще кажете, Суан, аз лично предпочитам да съм съпруг на тази жена, отколкото да ме заколят диваците, прав съм, нали?

Думите „да ме заколят диваците“ прободоха мъчително сърцето на Суан. Той тутакси изпита желание да поговори още малко с генерала.

— О — каза му той — много благородни съществувания са завършили по този начин… Нали знаете за онзи мореплавател, чиито тленни останки бяха пренесени от Дюмон д’Орвил, Ла Перуз… (И Суан се почувствува почти толкова щастлив, колкото ако бе заговорил за Одет.) Прекрасен характер е имал този Ла Перуз и аз живо се интересувам от него.

— Вярно, Ла Перуз — потвърди генералът. — Това име е известно. Има и улица на негово име.

— Познавате ли някой, който живее на улица Ла Перуз? — попита с трепет Суан.

— Познавам само госпожа дьо Шанливо, сестрата на нашия славен Шоспиер. Тя ни покани на една много приятна вечер онзи ден. Представиха някаква комедия. Нейният салон ще стане един ден много изискан, ще видите.

— А, значи, тя живее на улица Ла Перуз? Приятна улица, спретната, малко меланхолична.

— Нищо подобно! Това значи, че отдавна не сте ходили там. Съвсем не е вече меланхолична, в целия този квартал има усилен строеж.

Когато най-сетне Суан представи господин дьо Фробервил на госпожа дьо Камбрьомер, понеже тя чуваше за първи път името на генерала, на устните й се изписа усмивка на радостна изненада, като че ли цял живот бе слушала само това име. Тя не познаваше средата на новото си семейство, затова всеки път, когато й представяха някого, си въобразяваше, че е може би техен приятел и смяташе за тактично да покаже с вида си, че откакто е женена, много е слушала да се говори за него и същевременно протягаше ръка с колебливо изражение, което трябваше да свидетелствува, от една страна, че се мъчи да преодолее благовъзпитаната си сдържаност, а от друга — че в крайна сметка спонтанната й симпатия взема връх. Ето защо нейните свекър и свекърва, които тя продължаваше още да смята за най-блестящите представители на висшето общество във Франция, заявяваха, че снаха им е ангел. Те особено държаха да подчертаят това, за да затвърдят у другите хора впечатлението, че съгласявайки се на неравния брак на сина им, са отстъпили пред обаянието на девойката, а не пред крупното й богатство.

— Вижда се, че сте родена музикантка, госпожо — й каза генералът, намеквайки неволно за случката със свещника.

Но концертът започна отново и Суан разбра, че няма да може да си отиде, преди да изслуша и новия номер от програмата. За него беше същинско мъчение да стои затворен сред тия хора, още по-болезнено непоносими със своята глупост и недостатъци, защото, в неведение за неговата любов, пък и неспособни, дори ако бяха посветени, да проявят интерес или друго отношение освен пренебрежителна усмивка, считайки я за наивност или безумие, те го караха да схваща това свое чувство като чисто субективно състояние, съществуващо само за него, без нито едно външно обстоятелство да потвърждава неговата реалност. Той се измъчваше главно (и то до такава степен, че дори звученето на инструментите го довеждаше до изстъпление), загдето трябва да продължи заточението си в този свят, където Одет

никога няма да дойде, където всички и всичко й бе непознато, свят, в който напълно се чувствуваше нейното отсъствие.

Но изведнъж тя сякаш влезе в залата и появяването й му причини такава разкъсваща болка, че той притисна с ръка сърцето си. Цигулката се бе изкачила високо по нотната стълбица и се бе спряла напрегнато, без да прекъсне тремолото си, възбудена от приближаващия се вече обект на очакването, мъчеща се отчаяно да издържи до идването му, да го посрещне, преди да заглъхне, да му проправи още един миг с последни сили път, както придържаме отворена вратата, докато влезе някой наш гост, за да не би да се захлопне под носа му. И преди Суан да има време да осъзнае и да си каже: „Това е фразата от Вентьой, по-добре да не я слушам!“, всичките му спомени от дните, когато Одет беше влюбена в него, спомени, които до този ден бе успявал да държи заключени на тъмно в душата си, помамени сега от този внезапен отблясък от времето на неговата любов, въобразили си, че то се е върнало, се събудиха и разперили широко крила, запяха в един глас без капка жал към злочестото му настояще, забравените мелодии на щастието.

Вместо отвлечените изрази „времето, когато тя ме обичаше“, „времето, когато бях толкова щастлив“, които той често произнасяше досега, без да страда особено много, защото мисълта му беше включила в тях само мними откъси от миналото, несъдържащи всъщност нищо от него, в съзнанието му изплува отново всичко, което бе определило завинаги специфичната и ефимерна същност на неговото загубено щастие. Той видя още веднъж всичко: снежнобелите къдрави листенца на хризантемата, която тя бе хвърлила в колата му, а той бе притискал до устните си, изпъкналия щемпел на „Мезон-Доре“ върху писмото, в което бе прочел: „Ръката ми трепери толкова силно, като ви пиша“, свитите й вежди, когато му беше казала умолително: „Нали ще ми се обадите скоро?“ Усети мириса на машите на бръснаря, който засукваше „мустаците му“, докато Лоредан отиваше да вземе младата работничка, бурните дъждове, които валяха толкова често през оная пролет, зъзненето на връщане в откритата кола под лунната светлина, всички брънки на тогавашните му привички, сезонни впечатления, кожни реакции, проснали върху редица седмици еднообразната мрежа, в която тялото му попадна отново. В онова недалечно минало, опознавайки удоволствията на хора, които живеят

само с любов, той удовлетворяваше любознателността си в областта на сладострастието. Въобразяваше си, че ще изпита само удоволствията, че няма да бъде принуден да вкуси и горчилките. Колко малко значение имаше за него сега очарованието на Одет в сравнение с това изгарящо страдание, което го ограждаше като мътен ореол, тази неспирна тревога, че не знае какво прави тя във всеки миг, че не е само негова навсякъде и всякога! Уви! Той си припомни тона на гласа й, когато бе възкликнала: „Но аз ще мога винаги да ви виждам! Аз съм винаги свободна!“ Същата Одет, която сега беше вечно заета! Интересът, любопитството, които проявяваше тя тогава към неговия живот, страстното й желание да й разреши да проникне в него, което така го плашеше, защото щеше да разбърка неприятно съществуването му. Колко много го бе молила тя, преди той да се съгласи да отиде у Вердюренови! Ами когато я канеше в дома си най-много веднъж на месеца, колко пъти трябваше тя да повтаря, за да го склони, че ще бъде страшно приятно, ако свикнат да се виждат всеки ден, че това е блян за нея и докато на него тогава тези ежедневни срещи му струваха досадно главоболие, след като Одет му се бе наситила и ги бе прекъснала окончателно, те се бяха превърнали постепенно в непобедима и мъчителна потребност за него самия. Той не си даваше сметка тогава колко вярно бе предугадил, когато при третата им среща, на повторния въпрос на Одет: „Защо не ми позволявате да идвам по-често у вас?“, беше подхвърлил смеешком с галантен тон: „За да не страдам!“

Уви! Сега понякога пак се случваше тя да му пише от някой ресторант на лист, носещ подобна винетка. Но името на хотела бе написано сякаш с огнени букви, които го горяха. „Тя е писала от хотел «Вуйомон»? Какво ли може да търси там? С кого ли е? Какво е станало между тях?“ Той си спомни как загасяваха фенерите по булевард Де-з-Италиен, когато противно на всичките си очаквания я беше срещнал сред бродещите сенки в онази свръхестествена за него нощ. И нима всъщност онази нощ, нощ от времето, когато той изобщо нямаше защо да се пита дали й е неприятно, като я търси, като я среща, защото беше напълно сигурен, че най-голямата й радост бе да го вижда и да се прибира заедно с него, не принадлежеше на тайнствен мир, в който човек никога не може да се върне, щом веднъж вратите се затворят за него? И Суан съзря, изправен неподвижно пред това изживяно щастие, един злочестник, които до такава степен го изпълни със страдание,

понеже не го позна веднага, че бе принуден да сведе очи, за да скрие от другите хора бликналите сълзи. Този злочестник беше самият той.

Когато се позна, той престана да изпитва състрадание и сърцето му се изпълни с ревност към онова друго негово „аз“, което Одет бе обичала, към всички мъже, за които често си бе казвал, без да страда прекалено много: „Тя ги обича може би!“, защото сега неясната представа за понятието „обичам“, в което не бе включена любовта, се бе сменило с листенцата на хризантемата, с щемпела на „Мезон Доре“, които бяха наситени с любов. После, понеже болката стана нетърпима, Суан прокара ръка по челото си, изпусна монокъла, изтри стъклото. Сигурно, ако се бе видял в този миг, би прибавил към колекцията монокли, които проучваше тази вечер, и своя монокъл, махнат като досадна мисъл, от чието запотено стъкло се мъчеше да изтрие с кърпата си мъчителните грижи.

В цигулката — ако не гледате инструмента, за да не свържете слуховото възприятие със зрителното, което неволно видоизменя тембъра на звука — се долавят тонове, така присъщи на някои плътни женски гласове, че слушателят добива илюзията, че в концерта участвува и певица. Вдигате очи, виждате само кутиите, скъпи като китайски шарманки, и въпреки това в отделни моменти се поддавате на примамливия глас на сирената. Понякога също ви се струва, че чувате някакъв пленен дух, той се бъхти в изкусно измайсторената, омагьосана и тръпнеща кутия като дявол в съд със светена вода. Понякога най-сетне ви се струва, че някакво неземно чисто същество преминава във въздуха, като разгъва невидимото си послание.

Изпълнителите сякаш не изсвирваха кратката фраза, а по-скоро изпълняваха ритуала, предшествуващ появата й, и необходимите заклинания, за да осъществят и продължат с няколко мига чудото на нейното извикване на живот! Суан, за когото тя беше толкова видима, колкото и ултравиолетовият мир, изпаднал в мигновена слепота, се радваше на освежително преобразяване, докато тя се приближаваше и най-сетне се появяваше като богиня-закрилница и доверителка на любовта му, маскирала се сякаш нарочно под този звуков облик, за да може да го застигне в тълпата и да го отведе настрана, за да му предаде посланието си. И докато фразата минаваше лека, умиротворяваща, загатната като ухание, докато му мълвеше думите, предназначени за него, той жадно ги поглъщаше, изпълнен със съжаление, че отлитат

така бързо и неволно издаваше напред устни, за да целуне мимоходом нейното изплъзващо се, хармонично тяло. Не се чувствуваше вече самотен заточеник, защото музикалната фраза, обръщайки се само към него, му говореше полугласно за Одет, защото нямаше вече както някога усещането, че кратката фраза не познава Одет и него. Тя така често бе ставала свидетелка на техните радости! Вярно е, че също така често ги бе предупреждавала за преходността на същите тези радости. Нещо повече, докато тогава той отгатваше страдание в усмивката й, в бистрата й разочарована интонация, сега виждаше по-скоро красотата на едно едва ли не жизнеутвърждаващо примирение. Сега малката фраза сякаш му говореше за скърбите, за които му нашепваше някога, отнасяйки ги в бързото си лъкатушно течение, без да го докосне до тях, за същите тези скърби, които сега самият той изпитваше, без да се надява, че някога ще се освободи от тях, също както някога му беше казвала за щастието му: „Какво е то! Всичко това е дим.“ И мисълта на Суан за първи път се насочи в прилив на състрадание и нежност към композитора й Вентьой, непознат негов брат с възвишена душа, който навярно също много бе страдал. Какъв ли е бил животът му? В дълбините на какви страдания бе почерпил титаничната си сила, безграничната си творческа мощ? Когато малката фраза от сонатата му говореше за суетата на страданията му, мъдростта й се струваше приемлива на Суан, докато малко преди това, когато си въобразяваше, че я чете по лицата на равнодушните хора, за които любовта му беше безумно бълнуване, същата мъдрост му се беше сторила непоносима. Това се дължеше на обстоятелството, че за разлика от всички хора тук, малката музикална фраза, макар и да намекваше за краткостта на душевните състояния, им отдаваше все пак нужното значение, виждаше в тях, ако не нещо толкова сериозно, колкото реалния живот, то поне нещо важно, достойно да бъде изразено. Тя се опитваше да извика, да възпроизведе очарованието на дълбоко изживяната тъга, да предаде едва ли не самата й същност, характерна именно със своята неподатливост на изразяване, ценна единствено за човек, който я изживява. И тя правеше това толкова добре, че под нейно въздействие същите тези слушатели, стига да бяха що-годе музикални, бяха в състояние да оценят и вкусят божествената сладост на това очарование, макар после, в ежедневието, да не можеха да го разпознаят в конкретните случаи на любов, които биха наблюдавали. Несъмнено

формата, под която кратката музикална фраза беше предала това очарование, не беше подчинена на логиката. Но повече от година, откакто любовта към музиката — поне за известно време — се беше породила у Суан (разкривайки на самия него много богатства на собствената му душа), той смяташе музикалните мотиви за истински идеи, принадлежащи на друг свят, от друг порядък, забулени в мрак, неведоми, непроницаеми за ума, но въпреки това ясно различими един от друг, различни по стойност и значение. Когато след вечерта у Вердюренови искаше да му свирят малката фраза, мъчейки се да анализира защо тя го приласкава и обгръща като ухание, като милувка, той си бе дал сметка, че усещането на сдържана, тръпнеща нежност се дължи на малкото раздалечение между петте ноти, от които се състоеше, и на постоянното повтаряне на две от тях. Но всъщност знаеше, че тези умувания се отнасяха не до самата фраза, а до простите звукови стойности, които заместваха за удобство на ума му тайнствената същност, доловена, преди да познава Вердюренови, на онзи прием, когато за пръв път бе чул сонатата. На него му беше ясно, че дори представата за пианото изменя плоскостта, в която възприемаше музикалната творба. Полето на творческите възможности на музиканта не се свежда до жалката клавиатура със седем тона, а представлява безкрайна клавиатура, почти изцяло неведома, където тук-там, разделени от плътни, тъмни, неизследвани пространства, са били открити някои от милионите клавиши, изразяващи нежност, страст, смелост, ведрина, всеки различен от другия, както една вселена от друга, открити от неколцина велики музиканти, които, като пробуждат у нас реакции спрямо откритата от тях тема, ни спомагат да прозрем какво богатство, какво неподозирано разнообразие крие необятната, неизбродима и отчайваща нощ на човешката душа, погрешно смятана от нас за празно пространство или небитие. Вентьой е бил един от тези музиканти. В неговата кратка фраза, макар и непрогледна за разума, се чувствуваше толкова дълбоко и определено съдържание, предадено със съвсем нова и своеобразна сила, че хората, които я бяха чули, я запазваха в себе си на същото основание, както и логичните съждения. Суан се позоваваше на нея като на понятие за любов и щастие, чието съдържание му беше също толкова ясно, колкото и съдържанието на „Принцеса дьо Клев“ или „Рьоне“, само при вида на заглавията им. Дори когато не мислеше за фразата, тя

съществуваше притаена в съзнанието му, също както други самостоятелни понятия, например понятието за светлина, звук, релефност, физическа наслада, които представляват богати завоевания, разнообразяващи и разкрасяващи нашите духовни владения. Може би ще ги загубим, може би ще се заличат, когато се върнем към небитието. Но докато живеем, не можем да заличим от съзнанието си познанието за тях, както не можем да заличим познанието за някой реално съществуващ предмет, както не можем да се съмняваме в светлината на запалената лампа, която преобразява предметите в стаята, прогонвайки мигом дори спомена за мрака. Благодарение на това свое свойство малката фраза на Вентьой, подобно тема от „Тристан“ например, която също представлява за нас истинска придобивка в областта на чувствата, беше станала смъртна като нас, беше придобила нещо човешко, затрогващо. Нейната съдба бе свързана с бъдещето, с реалността на нашата душа, тя бе едно от най-странните й, най-добре обособени украшения. Може би единствено небитието е истинско, а нашите мечти са несъществуващи, но в такъв случай ние чувствуваме, че ще трябва и тия музикални фрази, тия понятия, които съществуват във връзка с тях, да са също нищо. Ние ще си отидем, но държим в залог тези божествени пленнички, които ще последват участта ни. И смъртта заедно с тях изглежда не толкова горчива, не толкова безславна, може би не толкова вероятна.

Впрочем Суан не беше на погрешен път, когато вярваше в действителното съществуване на фразата от сонатата на Вентьой. Безспорно човешка в това отношение, тя все пак принадлежеше към раздела на свръхестествените създания, които никога не сме виждали, но въпреки това разпознаваме очаровани, когато някой изследовател на невидимото успее да улови едно от тях и да го доведе от божествения свят, в който той има достъп, за да поблести известно време на нашия хоризонт. Това именно беше сторил Вентьой с малката фраза. Суан чувствуваше, че композиторът се беше задоволил да я разбули с помощта на музикалните инструменти, да я направи видима, да проследи и спази очертанията й с така нежна, внимателна, грижлива и сигурна ръка, че звукът се изменяше всеки миг, замъгляваше се, за да предаде някоя полусянка, оживяваше се, за да очертае по-смело някоя извивка. И доказателството, че Суан не се лъжеше, като вярваше в действителното съществуване на фразата, беше, че всеки що-годе по-

взискателен любител веднага би забелязал лъжата, ако Вентьой, недостатъчно могъщ, за да открие и изрази формите й, се бе опитал да прикрие празнините в прозрението си или слабостта на ръката си, като прибави тук-там по някоя измислена от него самия чертичка.

Фразата изчезна. Суан знаеше, че тя ще се появи пак в края на последния мотив, след дълга част, която пианистът на госпожа Вердюрен винаги прескачаше. В тази част имаше възхитителни хрумвания, но при първото слушане Суан не беше успял да ги различи, а сега ги долавяше, сякаш бяха оставили в преддверието на паметта му униформената маскировка на новостта. Суан слушаше всички отделни теми, които щяха да влязат в строежа на фразата като предпоставки на необходимото заключение, той присъствуваше на нейния генезис. „О, дръзновение, не по-малко може би от дръзновението на Лавоазие! — казваше си той. — На Ампер! Дръзновението на Вентьой експериментатора, който напипва тайните закони на непозната сила, който води през неизследвани зони към единствената възможна цел невидимия впряг, доверявайки му се, без някога да може да го види!“ Какъв дивен диалог между пианото и цигулката в началото на последната част! Отсъствието на човешка реч не само не даваше свободен път на приумицата, както би могло да се предположи, а напълно я изключваше. Никога членоразделна реч не е бивала до такава степен непоколебима потребност, не е познавала до такава степен уместността на въпросите, очевидността на отговорите. Отначало самотното пиано се заоплаква като птичка, изоставена от другаря си. Цигулката го чу и му отговори сякаш от някое съседно дърво. Те се намираха като че ли в началото на сътворението на света, като че ли извън тях на земята нямаше никое друго същество, или по-скоро те бяха сякаш сами в техния затворен за всичко останало свят, иззидан от логиката на твореца, свят, в който завинаги щяха да останат само те двамата — сонатата. Птица ли, незавършената душа на малката фраза ли, или вълшебница е това стенещо същество, чиято жалба пианото подемаше нежно малко по-късно? Неговите стонове избликваха така внезапно, че цигуларят трябваше да дръпне устремно лъка си, за да ги улови. Дивна птица! Цигуларят искаше като че ли да я обае, да я опитоми, да я плени. А тя се беше вече вмъкнала в душата му, малката призована фраза движеше като медиум обсебеното тяло на цигуларя. Суан знаеше, че тя ще се обади още веднъж. И беше така

раздвоен, че очакването на неминуемия миг, когато отново щеше да я срещне, го разтърси до сълзи и предизвика у него вълнението, което будят у нас красивите стихове или тъжните новини, и то не когато сме сами, а когато ги казваме на приятели, в които се виждаме като трето лице, чието вероятно вълнение ги довежда до умиление. Фразата се появи отново, но само за да увисне за миг във въздуха, застинала сякаш неподвижно, и да издъхне много скоро. Затова Суан се постара да не пропусне нищо от краткото мигновение, през което тя прозвуча. Тя беше още в залата, подобна на сапунен мехур с разноцветни отблясъци, понесъл се във въздуха. Подобна на дъга, чийто блясък избледнява, намалява, после пак се засилва и преди да угасне напълно, грейва възторжено за миг по-ярко, отколкото преди, като до двата цвята, които са се виждали досега, се присъединяват и други пъстри струни, за да зазвучи целият спектър в своята пълнота. Суан не смееше да мръдне. Той би желал да внуши и на другите да стоят неподвижно, като че ли най-малкото движение би могло да наруши свръхестественото запленяващо и крехко обаяние, което скоро щеше да се разсее. Но всъщност никому не идеше наум да заговори. Неизразимото слово на един-единствен отсъствуващ, може би покойник (Суан не знаеше дали Вентьой е още жив), излъчващо се от обреда на неговите жреци, беше достатъчно, за да задържи в шах вниманието на триста души и да превърне естрадата, където той разголваше душата си, в благороден олтар, достоен за тази неземна литургия. Така че когато най-сетне фразата се разпадна и съставните й елементи се вплетоха в следващите мотиви, изплували на нейно място, ако Суан в първия миг се раздразни, че графиня дьо Монтриендер, известна с наивните си забележки, се наведе към него, за да сподели впечатлението си, преди още да е завършила сонатата, все пак не можа да не се усмихне и може би дори да не открие дълбок смисъл в думите й, какъвто тя едва ли бе вложила. Смаяна от виртуозното изпълнение на музикантите графинята възкликна, обръщайки се към него:

— Това е наистина възхитително! Никога не съм присъствувала на нещо толкова силно… — И стараейки се добросъвестно да предаде съвсем точно това, което изпитваше, тя повтори мнението си, като го смекчи с една малка задръжка. — Нещо толкова силно… след опитите за призоваване на духове.

След тази вечер на Суан му стана съвсем ясно, че чувството, което Одет бе изпитала някога към него няма вече да се възроди, че неговите въжделения за щастие няма да могат да се осъществят отсега нататък.

И ако все още проявяваше известно внимание в дните, когато по изключение се държеше мило и нежно с него той отбелязваше тези привидни и измамни признаци за подновяване на привързаността и към същата безнадеждна скептична загриженост, със същата безнадеждна радост на близките приятели на неизлечимо болен изживяващ последните си дни, когато установят със задоволство: „Вчера той направи сам сметките дори откри една наша грешка в сбора. Изяде с охота едно яйце и ако го понесе добре, утре ще опитаме да му дадем котлет“ — смятайки тия прояви едва ли не благоприятни симптоми, макар и да знаят отлично, че нямат ни най-малко значение, защото болният е в навечерието на неизбежната си кончина. Може би Суан беше убеден, че ако сега живееше далеч от Одет, тя щеше да му стане най-сетне безразлична, така че всъщност би се радвал, ако тя напусне завинаги Париж. Би намерил необходимата твърдост да остане без нея, но не му достигаше смелост да замине самият той.

Често обаче му минаваше тази мисъл. Сега, когато отново се бе заловил със своя етюд върху Вермеер, не би било зле да посети повторно за няколко дни Хага, Дрезден, Брауншвайг. Беше убеден, че една негова „Къпеща се Диана“ която бе купил чрез Морисюи на разпродажбата Голдшмид, както и един Никола Маес, бяха всъщност от Вермеер. И много му се щеше да разгледа на място картината, за да затвърди убеждението си. Но да изпусне Париж, докато Одет беше там или дори когато отсъствуваше временно, и да отиде на ново място, където усещанията не са притъпени от навика, където болката се съживява и получава нов тласък, беше за него толкова неприемлив проект, че продължаваше да мисли за него само защото беше сигурен, че никога няма да го осъществи. Един ден той сънува, че заминава за една година. Наведен през прозореца на вагона към някакъв младеж, който се сбогуваше с него на перона със сълзи на очи, Суан се мъчеше да го убеди да тръгне заедно с него. Влакът се люшна, той се събуди от вълнение, спомни си, че не заминава, че ще види Одет същата вечер,

на другия ден, почти всеки ден. И все още разстроен от съня си, благослови щастливото стечение на обстоятелствата, което му осигуряваше материална независимост и му даваше възможност да не се отдалечава от Одет и да си изпросва от нея да я вижда понякога. И като направи отново равносметка на всички тия предимства: общественото положение, парите, от които тя премного често имаше нужда, за да се реши да скъса с него (ако вярваше на хорските приказки, тя дори имала намерение да го накара да се ожени за нея), приятелството на господин дьо Шарлю, което наистина никога досега не му бе донесло особена изгода, но поне му създаваше радостта, че този общ приятел, когото тя много ценеше, й говори доброжелателно за него, бистрата си мисъл най-сетне, която бе посветил изцяло на ежедневни всевъзможни комбинации, за да направи присъствието си ако не желано, то поне необходимо за Одет, той си представи какво би станало с него, ако всичко това му липсваше, представи се, че ако беше като толкова други хора беден, незначителен, мизерстващ, принуден да приема каква ли не тежка работа, или свързан с родители, със съпруга, трябваше да скъса с Одет, че този сън, който още го изпълваше с ужас, можеше да се сбъдне, и си каза облекчен: „Ние никога не познаваме истински щастието си. Всъщност никога не сме толкова нещастни, колкото си въобразяваме.“ Но си даде също сметка, че вече няколко години живее по този начин, че не копнее за нищо друго освен да продължава да живее докрай така, че ще пожертвува научните си занимания, забавленията си приятелите си, с една дума, цялото си съществуване за това ежедневно очакване на срещи, които не можеха да му донесат нищо приятно, и се запита дали не се заблуждава, дали всички тия условия, благоприятни за развитието на любовната му връзка и осуетяващи раздялата му с Одет не бяха всъщност навредили на личната му съдба дали той всъщност не би трябвало сам да желае това, което му бе така драго, че се е сбъднало само насън — заминаването му от Париж. Тогава си каза, че ние не познаваме истински нещастието си, че всъщност никога не сме толкова щастливи, колкото си въобразяваме.

Понякога Суан се надяваше, че Одет ще умре безболезнено при злополука. Тя от сутрин до вечер шареше по друмищата! И когато се завръщаше здрава и читава той се удивляваше, че човешкото тяло е толкова неподатливо на увреждане и толкова силно, че може постоянно

да държи в шах и да изиграва всички опасности, които го обграждат (Суан ги смяташе за неизброими откакто ги призоваваше тайно), и позволява по този начин на хората да се отдават почти безнаказано на своите измами, на жаждата си за развлечения. Суан чувствуваше особено близък до сърцето си султан Мохамед II, чийто портрет от Белини толкова много му харесваше. Когато почувствувал, че се влюбва в една от жените си, за да си възвърне свободата на духа (както обяснява наивно един от биографите му), той я заклал с ятагана си. После Суан се възмущаваше, че мисли така егоистично и му се струваше, че не заслужава никакво съчувствие за изживените страдания, щом с такова леко сърце разполага с живота на Одет.

Не можейки да скъса безвъзвратно с нея, ако я виждаше поне неотлъчно, болката му може би най-сетне щеше да стихне и любовта му да угасне. Затова, щом тя не искаше да напусне завинаги Париж, той би желал изобщо да не заминава за никъде. Или най-малкото, понеже знаеше, че единственото й продължително отсъствие всяка година беше през август и септември, да разполага с достатъчно дни преди това, за да разтвори тази горчива мисъл в целия интервал от време, които носеше в себе си. Съставено от часове, подобни на сегашните, това време протичаше прозрачно и студено в ума му и поддържаше тъжното му настроение, но поне не му причиняваше остра болка. Но една-единичка дума на Одет, стигнала до бъдещето, което живееше в съзнанието му до безцветната свободно течаща река я задръстваше като леден къс, втвърдяваше я и я замразяваше цялата. Така внезапно Суан се почувствува веднъж изпълнен с огромна нечуплива маса, която го разпъна отвътре до пръсване, когато Одет спомена уж между другото, наблюдавайки го усмихната подмолно:

— Форшвил възнамерява да предприеме едно много хубаво пътуване по Петдесетница. Ще ходи в Египет.

И Суан тутакси разбра, че трябва да тълкува думите и по следния начин: „Ще замина на Петдесетница за Египет с Форшвил.“ И действително, ако няколко дни по-късно Суан й подметнеше уж случайно: „Чакай ами нали щеше да заминеш с Форшвил?“, тя отговаряше без много да му мисли: „Да, мили, заминаваме деветнадесети, ще ти изпратя картичка с пирамидите“ Тогава страшно му се прииска да разбере дали е любовница на Форшвил, да пита нея самата. Знаеше, че понеже беше суеверна, няма да се закълне лъжливо.

Освен това, откакто бе загубил всяка надежда, че любовта и към него може да се възвърне, вече не се страхуваше, че ще я разгневи, ако я разпитва.

Един ден Суан получи анонимно писмо, с което го уведомяваха, че Одет била любовница на безброй мъже (като дори му изреждаха имената на някои от тях — Форшвил, господин дьо Бреоте и художника) както и на жени и че посещавала публични домове. Той изпита болка при мисълта, измежду приятелите му се е намерило същество, способно да му отправи подобно писмо (защото по някои подробност ставаше ясно, че авторът познава отблизо живота на Суан). Помъчи се да отгатне кой ли би могъл да бъде. Но открай време му бе невъзможно да предугажда неизвестните нему постъпки на другите хора особено когато те не бяха в пряка връзка с думите им. Затова когато се опита да отгатне в чий привидно познат характер трябва да търси непознатия сектор, в който се бе зародил този недостоен акт — в характера на господин дьо Шарлю ли, на господин де Лом или на господин д’Орсан, тъй като нито един от тия негови приятели не би одобрил пред него писането на анонимни писма, а напротив, според всички техни изказвания можеше да се предположи, че ги порицават, той не видя никакви основания да припише на когото и да било от тях това безчестие. Господин дьо Шарлю беше малко откачен, но основно добросърдечен и нежен. Господин Лом, доста сух, беше за сметка на това праволинеен и порядъчен. Колкото до господни д’Орсан, Суан никога не беше срещал човек, който дори в най-неприятните обстоятелства да не се притече тутакси към него с по-искрено почувствувани думи с по-дискретно и подходящо за случая държане. Той до такава слепен беше убеден в това, че не можеше да разбере не особено деликатната роля, която приписваха на господин д’Орсан във връзката му с една богата жена и всеки път, когато мислеше за него, биваше принуден да отмине тази клюка, несъвместима с толкова безспорни прояви на изтънченост. За миг Суан почувствува, че разсъдъкът му се замъглява. Той се замисли за нещо друго, за да разведри главата си. После събра смелост и наново се върна към тази загадка. Само че този път, понеже не можеше да спре подозрението си на никого, неволно почна да подозира всеки един от тях. Вярно, господин дьо Шарлю го обичаше имаше златно сърце, но той беше неврастеник, утре може би би плакал, ако узнае, че Суан се е разболял,

но днес от ревност, от яд или просто защото така му е хрумнало, е в състояние да му причини болка. Всъщност този вид хора са най-опасни от всички.

Безспорно принц де Лом много по-малко обичаше Суан, отколкото барон дьо Шарлю. Но именно поради това той не беше така мнителен като него. Освен това, макар и студен по природа, той беше еднакво неспособен както за подлости, така и за подвизи. Суан съжали, че не се е свързал само с такива личности. После обаче му хрумна, че ако нещо възпира действително хората да не причиняват зло на ближния си, това е единствено тяхното добросърдечие, затова всъщност може да разчита само на натури, сродни с неговата, какъвто беше барон дьо Шарлю. Дори мисълта да причини подобно огорчение на Суан би го изпълнила с възмущение. Но с един нечувствителен човек, замесен от съвсем друго тесто, какъвто беше принц де Лом, би ли могло да се предвиди към какви действия могат да го подтикнат подбуди от най-различно естество? Най-важното е да си сърдечен, а барон дьо Шарлю беше точно такъв човек. И господин д’Орсан беше същият и неговите отношения със Суан бяха сърдечни, само че не така интимни, породени по-скоро от удоволствието, което изпитваха и двамата, разговаряйки заедно, понеже мислеха еднакво по всички въпроси; отношения, по-отморяващи, отколкото възторжената привързаност на господин дьо Шарлю способен по начало да се поддаде на импулсивни действия, добри или лоши. Суан обаче винаги се бе чувствувал разбран и обичан много изтънчено именно от господин д’Орсан. Добре, ами срамният живот, който водеше. Суан съжаляваше, че досега не беше държал сметка за това, че много често бе признавал на шега, че изпитва най-живо чувство на симпатия и уважение само в обществото на развратник. Сега си казваше, че напразно хората от край време са съдили за другите по действията им. Само това има някакво значение, а не думите и мислите ни. Шарлю или де Лом могат да имат едни или други недостатъци, но те са порядъчни хора. Д’Орсан може би няма тия недостатъци, но не е порядъчен. В дадения случай той може чисто просто още веднъж да е постъпил нередно. После Суан се усъмни в Реми, които наистина би могъл само да вдъхнови писмото и дори и тази следа му се стори за миг вярна. Преди всичко Лоредан имаше основание да мрази Одет. Освен това не е ли вън от съмнение, че нашите слуги, по-низшестоящи

от нас, не притурят към богатството и недостатъците ни въображаеми богатства и пороци, за които ни завиждат и ни презират едновременно, и че не биха постъпили различно от хората от нашето общество? Той заподозря и дядо ми. Нима всеки път, когато бе му искал услуга, той не му бе отказват? Освен това със своите еснафски разбирания може би е сметнал, че го прави за доброто на Суан. Суан се усъмни и в Бергот, и в художника, във Вердюренови възхити се още веднъж мимоходом от благоразумието на хората от доброто общество, които нямат никакво вземане-даване с тия бохемски среди, където подобни неща са възможни, където може би дори смятат, че е по-добре да си правят номера. Но той си спомни някои прояви на честност сред същите тези среди и ги съпостави с всевъзможни честни и нечестни средства и дори мошеничества, към които често прибягват аристократите, когато им липсват пари, подтиквани от своята жажда за лукс и покварени от плътски наслади. Тъй или иначе анонимното писмо доказваше, че той познава същество, годно за подобна мерзост, но му се струваше еднакво основателно да търси тази мерзост в съкровените неизследвани дълбини на всеки свой познат, нежен или студен бохем, или буржоа, благородник или прислужник. Какъв критерий следва да се приеме при оценката на хората? Всъщност нямаше нито един от познатите му, който да не е способен да извърши мерзост. Трябваше тогава да престане да се среща с всички? Мислите му се объркаха. Той прокара два-три пъти ръка по челото си избърса стъклата на лорнета с носната си мислейки си, че в края на краищата други хора, не по-лоши от него, общуваха с господин дьо Шарлю принц де Лом и останалите; каза си, че дори това да означава още, че не са способни на безчестие, най-малкото означава, че общуването с хора, които са в състояние да извършат нещо низко, е житейска необходимост, на която всички сме подчинени. И продължи да подава ръка на всички свои приятели, в които се беше усъмнил, запазвайки дълбоко в себе си една чисто формална задръжка: че всеки един от тях се беше опитал може би да го хвърли в отчаяние.

Колкото до самото съдържание на писмото, то го разтревожи, защото нито едно от обвиненията срещу Одет не съдържаше дори сянка от правдоподобност. Подобно на много хора, Суан имаше ленив

ум и му липсваше въображение. Знаеше естествено, но само като обща истина, че животът на хората е пълен с противоречия, но когато се отнасяше до конкретен индивид той си представяше цялата непозната част от живота у еднаква с познатата. Представяше си това, което премълчаваха пред него посредством онова, което му казваха. Ако в негово присъствие станеше дума за нечия неделикатна постъпка или неделикатно чувство, Одет ги порицаваше в името на същите принципи, които Суан от край време беше чувал от устата на родителите си и на които служеше самият той. Или пък я наблюдаваше, да подрежда цветята си, пие чаша чай, тревожи се за работата му. И Суан разпростираше тия жестове и над останалата част от живота й. Възпроизвеждаше мислено същите тия жестове, когато се опитваше да си представи моментите, прекарани далеч от нея. Ако му я бяха обрисували такава, каквато е, или по-скоро каквато беше толкова дълго време с него, само че с друг мъж, той би страдал, защото подобен образ на Одет би му се сторил правдоподобен. Но да дружи със сводници, да се отдава на извратени оргии, да води гнусното съществуване на най-презрените твари, не, това беше налудничаво бълнуване, което за щастие губеше напълно почва на фона на спомените му за хризантемите, многократните следобедни чайове и добродетелните възмущения. От време на време само той споменаваше пред Одет, че хората от злоба му разказват всичко, което тя прави. И използувайки по този повод някоя незначителна, но вярна подробност, до която се беше добрал случайно, и давайки вид, че уж неволно издава само това мъничко крайче от цялата истина за живота на Одет, която тя таеше дълбоко в себе си, той събуждаше у нея подозрението, че е осведомен за неща, които всъщност не знаеше, нито дори предполагаше. И ако доста често заклеваше Одет да не извърта истината, то беше само (независимо дали го правеше съзнателно, или не), за да я накара да му казва всичко, което върши.

Няма съмнение, че Суан обичаше искреността (както впрочем твърдеше пред Одет), но я обичаше, както би обичал сводник, който би бил в състояние да го осведомява за всяка крачка на любовницата му. Затова любовта му към искреността, понеже не беше безкористна, съвсем не го възвисяваше. Той милееше само за една истина — истината за Одет, и за да се домогне до тази истина, не се свенеше самият той да прибягва до лъжи, не преставайки обаче да убеждава

Одет, че лъжите водят към падение всяко човешко същество. Изобщо той лъжеше не по-малко от Одет, защото, макар и по-нещастен от нея, беше също толкова себичен. А тя, докато Суан измисляше всевъзможни нейни провинения, го гледаше недоверчиво и за всеки случай недоволно, за да не даде вид, че се срамува или черви от постъпките си.

Един ден по време на най-продължителния спокоен период, който бе изживял досега, без нито един пристъп на ревност, той прие да отиде вечерта на театър с принцеса де Лом. Щом отвори вестника, за да прочете какво дават, заглавието на пиесата „Мраморните девици“ от Теодор Бариер му причини такава болка, че неволно трепна като жегнат и извърна очи. Осветена сякаш от светлината на рампата в тази своя нова употреба, думата мраморни, чието съдържание бе престанал да чувствува, понеже много често я срещаше, внезапно се откроi ясно пред съзнанието му и извика тутакси спомена за една случка, която Одет му бе разказала преди години: когато посетила веднъж изложбата на индустриалната палата заедно с госпожа Вердюрен, тя й казала: „Пази се, Одет, ще съумея да те размразя, не си от мрамор!“ Одет му бе заявила, че това било само шега и Суан не й бе обърнал никакво внимание. Но тогава той й вярваше много повече, отколкото сега. Освен това и анонимното писмо намекваше за подобни любовни връзки. Без да посмее да вдигне очи към вестника, той го разтвори, обърна страницата, за да не вижда думите „Мраморните девици“, и започна да чете машинално новините от различните департаменти. Съобщаваха за буря в Ламанш и за щетите в Диеп, Кабур, Бьозвал. Той внезапно трепна отново.

Името Бьозвал го подсети за името на друго селище от същия край, Бьозвил, свързано със съединителна чертичка с трето име, Бреоте, което често бе срещал върху картите, без да си спомни за своя приятел Бреоте, обвинен в анонимното писмо в любовни връзки с Одет. В крайна сметка по отношение на господин Бреоте обвинението не беше съвсем неправдоподобно. Но обвинението за госпожа Вердюрен беше направо абсурдно. От това, че Одет послъгваше от време на време, не можеше все пак да се заключи, че никога не казва истината. В разменените между нея и госпожа Вердюрен думи Суан всъщност разпознаваше опасните невинни шеги, каквито пускат някои жени от неопитност и непознаване на порока и които разкриват по-

скоро тяхната невинност, жени от типа на Одет, които много по-малко от коя да е друга жена са склонни да изпитват някакво страстно увлечение към друга жена. Докато, напротив, възмущението, с което тя отхвърли подозрението, което бе събудила за миг у него с разказа си, съответстваше на всичко, което му бе известно за вкусовете и темперамента на любовницата му. Но в този миг, изпаднал в плен на едно от тия прозрения на ревнивците, аналогични на откровенията, които донасят на поетите или учените, разполагащи в момента само с една рима или с едно наблюдение, идеята или закона, който ще ги прослави, Суан си спомни за първи път нещо, което Одет му бе доверила преди, кажи-речи, две години: „О, Госпожа Вердюрен умира в този момент за мене. Казва, че съм била ужасно сладка, целува ме иска да я придружавам покупките й, иска да й говоря на «ти».“

Понеже тогава той беше далеч от мисълта да види някаква връзка между тия думи и безсмисления намек на Одет за порочните им отношения, той ги бе взел като доказателство за горещото приятелство на госпожа Вердюрен. А ето че сега споменът за тази нежна привързаност на госпожа Вердюрен внезапно се свърза с онзи просташки неин намек. Суан не можеше вече да ги раздели в съзнанието си и ги видя преплетени и в действителността. Тази привързаност придаваше сериозно съдържание на шеговито подхвърлените думи, които от тяхна страна пък хвърляха сянка на невинността на приятелските чувства. Той отиде у Одет. Седна далеч от нея. Не смееше да я прегърне, понеже не знаеше дали една целувка няма да събуди обич или раздразнение било у нея, било у него. Мълчеше и гледаше как любовта им умира. Внезапно се реши.

— Одет — каза й той, — миличка, зная, че съм страшно противен, но трябва да те питам нещо. Спомняш ли си какво си бях въобразил веднъж за тебе и госпожа Вердюрен? Кажи ми, вярно ли беше и имало ли е такова нещо, ако не с нея, то с някоя друга жена?

Одет тръсна глава и смръщи вежди. Обикновено този жест означава отказ, досада в отговор на въпрос от рода на: „Ще дойдете ли да наблюдавате минаването на кавалкадата? Ще присъствувате ли на парада?“ Но това отрицателно поклащане на главата предназначено обикновено за предстоящо събитие включва именно поради това известен елемент на колебание ако се отнася до миналото. Подобен жест освен това издава някакви лични съображения, а не принципно

осъждане. Понеже Одет отрече именно с такова кимване на глава правотата на подозренията му, Суан предугади, че може би те бяха основателни.

— Нали вече ти обясних, знаеш много добре — добави тя начумерено и потиснато.

— Зная, вярно, но сигурна ли си самата ти? Не ми отговаряй „Ти знаеш“, а ми кажи: „Никога не съм вършила подобни неща с никоя жена.“

Одет повтори тия думи като заучен урок с лека насмешка, като че ли искаше по този начин да се отърве от настойчивото му разпитване.

— Никога не съм правила подобни неща с никоя жена.

— Можеш ли да ми се закълнеш над медальона си с образа на Богородицата от Лаге?

Суан знаеше, че Одет никога няма да се закълне лъжливо над този медальон.

— О, колко съм нещастна с тебе! — възкликна тя, като се помъчи да се отскубне от притисналия я като в клещи въпрос. — Няма ли да престанеш? Какво те е прихванало днес? Нима си решил да ме накараш да те намразя, да не мога да те гледам? Тъкмо бях решила да се държа с тебе както в доброто старо време и ето как ми се отблагодаряваш!

Обаче Суан не я оставяше, като хирург, изчакващ да преминат спазмите у болния, които прекъсват намесата му.

— Ти грешиш, ако си въобразяваш, че бих ти се сърдил, Одет! — каза й той с престорена, убедителна благост. — Ако те разпитвам, правя го винаги за неща, които зная, а аз зная много повече, отколкото ти казвам. Ти единствена обаче можеш с признанието си да смекчиш някои факти, които ме карат да виждам докато ми са били разкрити само от трети лица. Ако се гневя срещу тебе, то не е заради самите ти постъпки аз ти прощавам всичко, защото те обичам, заради твоята неискреност, тази безсмислена неискреност, която те подтиква да отричаш упорито неща, които зная с положителност. Как искаш да продължавам да те обичам, като виждам, че настояваш и дори се кълнеш за нещо, което съм сигурен, че не е вярно. Не продължавай, моля ти се, Одет, тази разправия еднакво мъчителна и за двама ни. Само ако пожелаеш тя ще се свърши за една секунда и веднъж

завинаги ще се отървеш от въпросите ми. Закълни ми се над медальона си — правила ли си, или не когато и да било подобни неща.

— Знам ли самата аз! — възкликна гневно тя. — Може би преди много, много време, без да си давам сама сметка какво правя, веднъж или два пъти.

Суан беше предвидил всички възможности. Но действителността е нещо, което няма нищо общо с нашите догадки. То е все едно да предвидим, че ще ни пронижат с кама, по лекото разместване на облаците над главата ни. Думите „веднъж или два пъти най-много“ действително разсякоха сърцето на Суан. Колко странно! Тези най-обикновени думи „веднъж или два пъти най-много“, произнесени във въздуха, на разстояние, да могат да разкъсат сърцето така, като че ли действително са го докоснали, да могат да те отровят, като че ли си ял развалена риба! Суан неволно се сети за думите, казани му на приема у госпожа дьо Сент-Йоверт: „Това е най-силното нещо, което съм виждала… след призоваването на духовете!“ Болката, която изпитваше, беше съвсем различна от очакваната. Не само защото дори в часове на най-голямо недоверие рядко бе допускал такава степен на порочност, но защото даже и когато си представяше подобно нещо, то оставаше неясно, неопределено, лишено от тази особена грозота, свързана с думите: „Може би веднъж или два пъти.“, без тази специфична жестокост, така различна от всичко, което бе изпитал досега, подобно на болест, налегнала ни за първи път. И най-странното беше, че тази Одет, която му причиняваше подобно страдание, не му отмиляваше, напротив, ставаше му още по-скъпа, като че ли колкото повече растеше болката, толкова по-скъпо ставаше успокоителното лекарство, противоотровата, която можеше да му достави единствено тази жена. У него възникна желание да я обгради с още повече грижи, както когато внезапно открием, че болестта ни е сериозна. Пожела да направи така, че отвратителният порок, на който според собственото й признание се беше поддала „два-три пъти“, да не може вече да има власт над нея. Затова се налагаше да бди над Одет. Често се казва, че разобличавайки пред някой наш приятел провиненията на любимата му, ние всъщност го сближаваме с нея, защото той не вярва в тях. Колко по-естествена е тази реакция, когато вярва! „Но как да я предпазя“ — питаше се Суан. Можеше да я предварди от дадена жена, но имаше стотици други и той осъзна каква лудост го бе обсебила в

онази вечер, когато, след като не бе заварил Одет у Вердюренови, бе закопнял да я притежава, бе закопнял за абсолютно неосъществимото притежание на едно друго човешко същество. За щастие на Суан новите лъки, които нахлуха в душата му като завоевателски орди, завариха там по-стари пластове, нежни и безмълвни труженици, напомнящи клетките на болен орган, които мигновено се залавят с възстановяването на увредените тъкани или с мускулите на парализиран крайник, стремейки се да го раздвижат. Тези по-стари туземци обитатели на душата му впрегнаха за миг всички сили на Суан в несъзнателната възстановителна работа, даваща на оздравяващия болник или на опериралия илюзията на отдих в страданията. Този път спадането на напрежението вследствие изтощение се извърши не толкова в мозъка на Суан, както друг път, а в сърцето му. Но понеже всичко, появило се веднъж на бял свят, се стреми да оцелее, сърцето на Суан, за миг пощадено, отново бе разсечено от същата остра болка, подобно на издъхващо животно, разтърсено от конвулсии, когато е изглеждало, че всичко вече е свършено. Той си припомни лунните вечери, когато, излегнат в откритата си кола, която го отвеждаше на улица Ла Перуз, подхранваше със сладостно умиление любовните си чувства, без да предвижда отровния плод, който те неизбежно щяха да родят. Тия мисли се мярнаха за миг в съзнанието му само колкото да притисне с ръка сърцето си, да си поеме дъх и да се усмихне, да прикрие страданието си. После пак я заразпитва. Защото неговата ревност, погрижила се така усърдно — и най-върлият му враг не би могъл да стори същото — да му нанесе този удар, да го накара да познае най-жестоката болка, която някога бе изпитвал, сякаш не намираше, че страда достатъчно и се мъчеше да го нарани още по-дълбоко. Подобно зъл гений ревността вдъхновяваше въпросите на Суан и го тласкаше към гибел. Не по негова заслуга, а само по вина на Одет, в началото изтезанието му не беше така жестоко.

— Свършвам, скъпа — й каза той. — Познавам ли тази личност?

— Не, заклевам ти се. Впрочем струва ми се, те преувеличих, мисля, че не стигах чак дотам.

Той се усмихна и поде:

— Как да ти кажа, това няма никакво значение, но все пак е жалко, че не можеш да ми кажеш името й. Успея ли веднъж да си представя човека, това ми стига, за да престана да мисля за него.

Казвам ти го за твое добро, защото по този начин ще престана да ти додявам. Така успокоително ми действува, когато мога да си представя известни неща. Най-мъчително е това, което човек не може да си представи. Но ти беше вече толкова миличка, не искам да те изморявам. Благодаря ти от все сърце за доброто, което ми направи. Само още една дума: „Преди колко време беше?“

— О, Шарл, не виждаш ли, че ме убиваш? Това е съвсем, съвсем стара работа! Никога вече не съм и помисляла. Човек би казал, че ти нарочно искаш на всяка цена да ми натикаш тия мисли в главата! Много ще спечелиш, нали? — каза тя в несъзнателната си глупост и умишлена жестокост.

— О, исках само да зная дали това е било, откакто те познавам. Това би било така естествено! Тук ли ставаше? Не можеш ли да определиш в коя вечер, за да си представя какво съм правил аз тогава. Нали разбираш, Одет, любима моя, не е възможно да не си спомняш с кого е било.

— Знам ли и аз, струва ми се, че беше в Булонската гора, когато ти дойде да ни намериш на острова. Ти беше вечерял у принцеса де Лом — поясни тя, щастлива, че може да му даде една подробност, която да свидетелствува за истинността на думите й. — На съседната маса беше седнала една жена, която не бях виждала от много отдавна. Тя ми каза: „Елате зад оная малка скала да се полюбуваме на отражението на луната във водата.“ Най-напред аз се прозинах и отговорих „Не, уморена съм и ми е добре така.“ Тя ме увери, че никога не е имало по-хубава луна. Аз й казах: „На мен ли тия номера!“ Виждах какво иска.

Одет предаваше случката почти смеешком, било защото и се струваше съвсем в реда на нещата, било защото си въобразяваше, че по този начин ще омаловажи значението й, било най-сетне, за да си спести унижението. Но когато видя изражението на Суан, тя промени тона си.

— Ти си жалък тип, изпитваш удоволствие да ме изтезаваш, да ме караш да ти разправям небивалици, за да ме оставиш на мира.

Този втори удар, нанесен на Суан, беше още по-жесток от първия. Той никога не би предположил, че това се бе случило толкова наскоро и бе останало скрито от очите му, несъумели да го забележат, и това бе станало не в някакво неизвестно за него минало, а през една

от вечерите, които той така добре помнеше; понеже ги беше изживял заедно с Одет, той си въобразяваше, че ги познава напълно, а ето че сега те придобиваха ретроспективно нещо двулично и мъчително. Сред тях внезапно се раззинваше този вртоп приключението на острова в Булонската гора. Без да е умна, Одет притежаваше очарованието на непринудеността. Тя бе разказала, тя беше изиграла тази сцена така естествено, че Суан, задъхан, виждаше всичко, прозявката на Одет, малката скала, нейния отговор, весел, уви: „На мен ли тия номера!“, и той почувствува, че тя няма да му каже нищо повече, че не може да очаква никакво ново откровение, затова й каза:

— Прости ми, миличка, виждам, че те огорчавам, свършено е, не мисля вече за това.

Но тя видя, че очите му си оставаха втренчени в подробностите, които не знаеше, в миналото на тяхната любов, еднообразно и сладко в паметта му, защото беше неопределено и разкъсано сега като от рана от този миг на острова, под лунната светлина, след вечерята у принцеса де Лом. Но той до такава степен бе свикнал да намира живота интересен, да се удивлява на любопитните разкрития, които човек може да направи, че макар и изтерзан до такава степен, че се съмняваше дали ще може да издържи много дълго подобно мъчение, си казваше: „Животът е наистина удивителен и поднася чудни изненади. Изобщо порокът е неразпространен, отколкото си въобразяваме. Ето една жена, в която имах доверие, която изглеждаше така естествена, почтена във всеки случай, даже да е била леконравна, изглеждаше поне нормална и неизвратена във вкусовете си. Аз я разпитвам, подтикнат от едно невероятно обвинение, и малкото, което ми признава, разкрива много повече, отколкото изобщо човек би могъл да предположи.“ Но Суан не можеше да се ограничи с тия безпристрастни разсъждения. Той се опитваше да определи точната стойност на разказаната от нея случка, за да разбере дали трябва да заключи, че тя често е правила тези неща и дали е в състояние да ги поднови. Той си повтаряше нейните думи: „Виждах какво иска“, „Два-три пъти“, „На мен ли тия номера!“, но те не възкръсваха обезоръжени в паметта му, всяка от тях държеше кама в ръка и повторно я забиваше в сърцето му. Известно време, също като болен, който нито минута не може да се въздържи да не извърши движението, причиняващо му болка, той си повтаряше думите: „Добре ми е тука“, „На мен ли тия

номера?“, но болката беше толкова остра, че се принуди да спре. Не можеше да се начуди, че връзки, за които той някога съдеше така безгрижно, така с леко сърце, бяха станали сега за него толкова сериозни. Като смъртоносна болест. Той познаваше много жени, които би могъл да натовари да наблюдават Одет. Но можеше ли да се надява, че те ще мислят като него, а няма да приемат общоразпространеното становище, което така дълго бе и негово и бе ръководило досега удоволствията му, и няма да му отговорят развеселени: „Ех ти, мръсен ревнивецо! Защо искаш да лишиш другите от едно наслаждение?“ Благодарение на някакъв коварен капан, внезапно приклещил крака му, той, които по-рано черпеше от любовта си към Одет най-изтънчени наслаждения, бе запокитен внезапно в този нов кръг на ада, откъдето не виждаше как би могъл някога да излезе. Горката Одет! Той не й се сърдеше. Тя беше само наполовина виновна. Не разправяха ли, че собствената й майка я предала още почти дете на някакъв богат англичанин в Ница? Каква мъчителна правдивост придобиваха за него следните редове от „Дневникът на един поет“ от Алфред дьо Вини, който някога бе прочел с пълно безразличие: „Когато някой мъж почувствува, че се влюбва в една жена, той би трябвало да се запита: «Каква е средата й? Какъв е бил животът й досега?» Цялото щастие на живота му се гради върху това.“ Суан се удивляваше, че най-обикновени изречения, изказани само мислено, като например: „На мен ли тия номера?“, „Виждах какво иска“, могат да му причиняват такава болка. Но разбираше, че това не бяха обикновени изречения, а части от арматурата, между които бе затворено и всеки миг можеше да го връхлети наново страданието, което бе изпитал по време на разказа на Одет. Защото той изживяваше отново именно това страдание. Макар и да знаеше сега — макар и дори с времето споменът да се бе притъпил, макар и да бе простил, — в мига, когато се сетеше за тия думи, предишното страдание го потапяше наново в състоянието, в което се намираше, преди Одет да му разкрие истината: незнаещ, доверчив. За да може да го нарани чрез признанието на Одет, неговата безпощадна ревност го поставяше отново в положението на наивника, който още не знае. Затова дори няколко месеца по-късно тази случка го разстройваше всеки път, като че ли току-що я бе открил. Той се възхищаваше от необикновената възпроизводителна мощ на паметта си. Можеше да очаква уталожване на болката само от отслабването на

тази способност, чиято плодовитост намалява с възрастта. Но когато някои от думите на Одет загубеха отчасти способността да му причиняват болка, друго изречение, върху което съзнанието на Суан се бе спирало по-малко досега, някое почти ново изречение идваше да смени първото и го нараняваше с непокътната сила. Споменът за вечерта, когато бе канен у принцеса де Лом, му бе мъчителен, но той представляваше само центърът на болката му. Този център разливаше неравномерно страданието върху всички съседни дни. И колкото и далеч от тази вечер да се докоснеше в спомените си, целият онзи сезон, когато Вердюренови така често вечеряха на острова в Булонската гора, му причиняваше болка. Толкова силна болка, че постепенно любопитството, породено от ревността му, бе неутрализирано пред страха от нови страдания, които би си наложил, ако го удовлетвори. Той си даваше сметка, че целият изминал период от живота на Одет, преди да я срещне, период, който той никога не се бе опитвал да си представи, не беше отвлеченият промеждутък от време, който той виждаше смътно, но поредица от години, сбор от конкретни случки. Но се боеше да не би, ако ги научи, това безцветно, гладко и поносимо минало да придобие осезаемо и гнусно тяло със собствено сатанинско лице. И продължаваше да не се опитва да си го представи не вече от леност на ума, а от страх пред страданието. Надяваше се, че все ще настъпи ден, когато ще може да чуе името на острова в Булонската гора и на принцеса де Лом без сегашната разкъсваща болка, и намираше, че не е разумно да предизвиква Одет да му набавя нови разкази, нови имена на места, нови обстоятелства, които, едва затихнала раната му, биха я развредили под друга форма.

Но често самата Одет му разкриваше непринудено и несъзнателно подробностите, които той не знаеше и сега се плашеше да узнае. Всъщност Одет нямаше точна представа колко голямо е отклонението, дължащо се на порочните й привички, между нейния действителен живот и сравнително невинния живот, който Суан все още си въобразяваше, че води любовницата му. Едно порочно същество, което винаги се представя по един и същ начин за добродетелно пред хората, които иска да заблуди, няма възможност да контролира до каква степен неговата нарастваща порочност го увлича, без самото то да съзнава, съвсем извън нормалния начин на живот. В съзнанието на Одет споменът за постъпките, които криеше от Суан,

заразяваше постепенно и други нейни постъпки, хвърляше своето отражение върху тях, без самата тя да ги намира странни, без те да бият в очи сред особените условия, в които вирееха вътре в нея. Но ако тя ги разкажеше на Суан, той тутакси се ужасяваше, защото те хвърляха светлина върху средата, където се развиваха. Един ден той се опита, без да я оскърби, да я запита дали някога е ходила у някоя сводница. Всъщност дълбоко в себе си той беше убеден, че не. Вярно, анонимното писмо бе вмъкнало това подозрение в съзнанието му, но чисто механично. То не бе срещнало там благоприятна почва, но се бе загнездило и желаейки да се отърве от неговото чисто материално, но досадно присъствие, той копнееше Одет да го отскубне собственоръчно.

— О! Разбира се, че не! Не мога да отрека, че ме преследват — добави тя, издавайки с усмивката си суетното си задоволство и престанала да съзнава, че то може да не се стори оправдано на Суан. — Особено една, и вчера даже стоя да ме чака над два часа. Предлагаше ми каквато искам цена. Изглежда, някакъв посланик й бил казал: „Ще се убия, ако не ми я доведете!“ Поръчах да й кажат, че ме няма, по най-сетне трябваше да изляза сама и да я убедя да си отиде. Бих желала да можеше да ме видиш отнякъде как я приех. Камериерката ми, която слушаше от съседната стая, ми каза, че съм крещяла с все глас: „Нали ви казвам, че не желая! Просто така, не желая! Мисля, че съм свободна да правя каквото ми се ще, нали? Ако имах нужда от пари, разбирам.“ Портиерът има заповед сега да не я пуска вече. Ще й казва, че съм заминала извън града. Ах, как не се беше скрил някъде! Струва ми се, че щеше да бъдеш доволен, миличък. Все пак, както виждаш, твоята мъничка Одет не е толкова лоша, макар и да я изкарват каква ли не!

Всъщност признанията й — когато се решеше да му признае някои свои прегрешения, като смяташе, че ги е открил, — вместо да сложат край на съмненията му, служеха по-скоро за изходна точка на нови терзания. Защото те никога не отговаряха по размери на съмненията му. Макар и да махваше най-съществената част от изповедта си, Одет неволно оставяше в маловажния разказ елементи, които Суан нито за момент не бе допускал. Те го смазваха с неочакваната си новост и променяха неизвестните в уравнението на неговата ревност. Освен това тия признания пускаха корени в паметта

му. Душата му ги влачеше, подмяташе ги, люшкаше ги като удавници и се тровеше от тях.

Веднъж тя спомена пред него, че Форшвил й бил на гости в деня на празника Париж-Мюрси.

— Как? Нима го познаваше вече по онова време? Ах, да, вярно — побърза да се поправи той, за да не се издаде, че не е знаел. Но същевременно цял се разтрепера при мисълта, че на същия този празник Париж-Мюрси, от когато датираше онова нейно писмо, пазено като светиня, тя може би бе обядвала с Форшвил в „Мезон Доре“. Одет му се закле, че не.

— И все пак „Мезон Доре“ ми спомня нещо, което впоследствие научих, че не е било точно както си ми казала — й каза той умишлено, за да я сплаши.

— Да, че не бях ходила там вечерта, когато ти казах и когато ти ме бе търсил у Прево — отговори тя, въобразявайки си по вида му, че той знае, и в решителния й тон имаше не толкова безочие, колкото плахост и страх да не го разгневи (само че от честолюбие не й се искаше той да го разбере), както и желание да му докаже, че може да бъде искрена. Така тя му нанесе удара с точност и сила на палач, макар че не вложи ни капка жестокосърдечие, защото не съзнаваше каква болка му причинява, и дори се разсмя, може би за да прикрие унижението и смущението си.

— Вярно е, че тогава не бях ходила в „Мезон Доре“, а излизах от дома на Форшвил. Отбих се наистина у Прево, това не беше лъжа, Форшвил ме срещна там и ме покани да отида у него, за да видя гравюрите му. Но скоро му дойдоха гости. Казах ти, че излизам от „Мезон Доре“, защото се страхувах да не би да ти стане неприятно. Виждаш, че беше по-скоро мило от моя страна. Да приемем, че съм сбъркала, сега поне ти го признавам направо. Какъв интерес бих имала да не ти го кажа, както и ако бях обядвала в деня на Париж-Мюрси, нали? При това ние двамата не бяхме още много близки тогава. Не е ли така, мили?

Той й се усмихна малодушно, смазан от думите й. Значи, дори през месеците, за които той не смееше да си спомня, защото бяха безкрайно щастливи, през онези месеци, когато го бе обичала, тя вече го бе лъгала! Колко ли други вечери имаше, стаили всяка по една лъжа, която Суан не подозираше, подобно на онази вечер (първата вечер на

„орхидеите“), когато го бе излъгала, че излиза от „Мезон Доре“! Той си спомни, че тя му бе казала един ден: „Достатъчно е да кажа на госпожа Вердюрен, че роклята ми не е била готова, че колата е дошла със закъснение. Винаги има начин да се оправи човек.“ И на него също кой знае колко пъти му е давала подобни обяснения за закъсненията си или за да оправдае промяната на часа за срещата. Тия обяснения навярно са криели, без той изобщо да се усъмни тогава, това, което тя е възнамерявала да прави с другия, с другия, на когото е казала: „Достатъчно е да кажа на Суан, че роклята ми не е била готова, че колата ми е дошла със закъснение, има винаги начин да се оправи човек.“ И под всички най-сладки спомени на Суан, под най-простите думи, които някога му бе казала Одет, в които той бе вярвал като в думи от евангелието, под ежедневните й постъпки, които му бе разказвала, под най-обичайните места, които посещаваше — къщата на шивачката, авенюто в Булонската гора, хиподрума, той долавяше (под излишъка от време, защото и в най-строго разпределените дни остава празнина, малко място, за да се укрият някой постъпки), той чувствуваше да се промъква възможното подмолно наличие на някоя лъжа, опорочаваща всичко, което му бе останало тъй скъпо — най-хубавите му вечери, самата улица Ла Перуз, която Одет навярно бе напускала и в други часове извън онези, които му бе признавала, лъжа, която разливаше навсякъде същия страшен мрак, нахлул в душата му при признанието за „Мезон Доре“, и разклащаше камък по камък цялото му минало също като отвратителните животни от „Опустошението на Ниневия“. Ако сега той се отвръщаше всеки път, когато паметта му възкресеше жестокото име на „Мезон Доре“, то не беше вече както съвсем наскоро, на приема у госпожа дьо Сент-Йоверт, защото му напомняше на отдавна загубеното щастие, но едва-що узнатото нещастие. После и с името на „Мезон-Доре“ стана както с името на острова в Булонската гора, то постепенно престана да причинява страдание на Суан. Защото това, което смятаме за наша любов, за наша ревност, не е една и съща непрекъсната, неделима страст. Тези чувства се състоят от безкрайно много последователни състояния на любов, от най-различни състояния на ревност, които са преходни, но понеже се редуват безспир, създават впечатление на непрекъснатост, илюзия на единство. Животът на Суановата любов, верността на неговата ревност бяха съставени всъщност от умирането,

от неверността на безбройните желания, безбройните съмнения, чийто единствен обект беше Одет. Ако престанеше да я вижда по-дълго, преходните чувства, които умираха, нямаше да бъдат заместувани от други, но нейното присъствие продължаваше да хвърля в сърцето му семената на последователно възникващи нежни чувства и съмнения.

Някои вечери тя ставаше внезапно неимоверно нежна с него, като го предупреждаваше грубо да се възползува незабавно от настроението й, защото иначе едва ли ще я види такава години наред. Трябваше веднага да се приберат в дома й да „късат орхидеи“ и желанието, което тя привидно изпитваше към него, беше така внезапно, така необяснимо, така властно, ласките, с които щедро го обсипваше после, бяха така показни и необичайни, че тази внезапна и неправдоподобна нежност наскърбяваше Суан не по-малко от лъжите и лошотията й. Една вечер, когато той бе отишъл така, по нейна изрична заповед в дома й, и тя примесваше целувките си със страстни думи, противоречащи на обичайната й студенина, внезапно му се стори, че чува шум. Той стана, претърси навсякъде, не намери никого, но не се осмели да легне отново до Одет, която, обзета от луда ярост, счупи една ваза и му каза:

— Ти винаги всичко разваляш!

Но той остана със съмнението, че тя бе скрила някого, за да разпали ревността или страстта му.

Понякога Суан отиваше в публични домове, надявайки се да узнае нещо за нея, без да посмее да я назове открито.

— Имам едно момиченце, което ще ви хареса — казваше сводницата.

И той оставаше да разговаря тъжно цял час с някое бедно момиче, учудено, че не иска нищо повече. Една съвсем млада и очарователна девойка му каза един ден:

— Ако искам нещо, то е да си намеря приятел, тогава той може да бъде сигурен, че никога няма да отида при другиго.

— Наистина ли — попита я тревожно Суан, — мислиш ли, че е възможно една жена да се трогне от любовта на един мъж и никога да не го измами?

— Естествено! Зависи от характера!

Суан не можеше да се въздържи да не каже на тия момичета същите неща, които биха доставили удоволствие и на принцеса де

Лом. На девойката, която търсеше постоянен приятел, той каза усмихнат:

— Това е мило. Избрала си си сини очи като цвета на колана ти.

— И вие сте избрали сини маншети.

— Как приятно си разговаряме на подобно място. Не те ли отегчавам? Може би си имаш работа?

— Не, имам време. Ако ми бяхте досаден, щях да ви го кажа. Напротив, много ми е приятно да разговарям с вас.

— Много съм поласкан. Виждате ли как добре се разговаряме? — каза той на сводницата, която влезе в стаята им.

— Да, точно това си казах. Колко са послушни! Ето! Вече почнаха да идват у мене, за да разговарят. Онзи ден принцът каза същото, че тук било много по-хубаво, отколкото при жена му. Изглежда, че сега във висшето общество всичките жени са станали едни… просто скандал! Оставям ви; няма да ви преча.

И тя остави Суан с девойката със сините очи. Той обаче скоро стана и се сбогува с нея, тя му беше безразлична, не познаваше Одет.

След едно заболяване на художника доктор Котар му препоръча пътуване по море. Неколцина верни приятели решиха да пътуват заедно с него. Вердюренови не можеха да се решат да останат сами, те наеха яхта, после я закупиха и по този начин Одет често пътуваше с тях. Всеки път, скоро след заминаването ѝ, Суан чувствуваше, че започва да се откъсва от нея, по това морално разстояние беше сякаш пропорционално на материалното разстояние и щом разбереше, че тя се е върнала, не можеше вече да не я види. Веднъж, след като бяха заминали за един месец, както възнамеряваха, било защото се бяха изкушили пътем, било защото господин Вердюрен беше предварително уредил тихомълком въпроса, за да достави удоволствие на жена си и бе предупредил постепенно верните приятели, те отидоха от Алжир в Тунис, после в Италия, в Гърция, в Цариград, в Мала Азия. Пътешествието траеше вече почти година. Суан се чувствуваше напълно спокоен, почти щастлив. Макар че госпожа Вердюрен се бе помъчила да убеди пианиста и доктор Котар, че лелята на единия и клиентелата на другия нямат никаква нужда от тях и че във всеки случай е неразумно госпожа Котар да се върне в Париж, където, както уверяваше господин Вердюрен, имало революция, тя се видя принудена да върне свободата им в Истанбул. И художникът се завърна

заедно с тях. Един ден, наскоро след завръщането на тримата пътешественици, Суан скочи в един автобус за Люксембург, където имаше работа, и се оказа лице с лице с госпожа Котар, която беше тръгнала на гости много наконтена, с перо на шапката, с копринена рокля, маншон, дъждобран, портфейлче с визитните си картички и бели, почистени ръкавици. Натруфена с тия почтени атрибути, тя ходеше пеш от дом на дом, когато не валеше, обхождайки познатите си от съответния квартал, но за да мине после в друг, вземаше автобус със смяна. В първите мигове, преди вродената любезност на жената да пробие надутостта на еснафката, пък и не знаейки впрочем дали трябва да спомене пред Суан за Вердюренови, тя заговори най-естествено с бавния си, тих и неуверен глас, заглушаван от време на време от боботенето на автобуса, като повтаряше разговорите, които слушаше и сама водеше в двадесет и петте къщи, чиито етажи изкачваше в един ден.

— Излишно е да питам, господине, човек като вас, така в крак с новото, дали видяхте в Мирлитон портрета на Машар, всичко живо в Париж се извърви да го гледа. Какво ще кажете за него? В чий лагер сте? На тия, които го одобряват, или на тия, които го отричат? Във всички салони се говори само за този портрет на Машар. И човек изглежда прост, изостанал от модата, безпринципен, ако няма мнение за портрета на Машар.

Понеже Суан заяви, че не го е виждал, госпожа Котар се уплаши да не би да го е засегнала, като го е принудила да признае този факт.

— А! Отлично! Поне си го признавате открито, не се смятате опозорен, задето не сте видели портрета на Машар! Намирам това много хубаво от ваша страна. А пък аз го видях, хората са на различно мнение, едни намират, че бил прекалено доизкусурен, как да ви кажа, много загладен, но лично аз го намирам идеален. Очевидно моделът не прилича на сините и жълти жени на нашия приятел Биш. Трябва да ви призная откровено може би ще ви се сторя изостанала, но ще го кажа, както го мисля, не разбирам неговото изкуство. Боже мой, не отричам качествата на портрета на моя мъж, той е по-нормален от картините, които Биш рисува обикновено, но защо трябваше на всяка цена да му сложи сини мустаци? Докато, виж, Машар! Знаете ли, мъжът на приятелката му, у която отивам сега (и благодарение на която имам рядкото удоволствие да пътувам с вас), й обеща, ако го изберат в

Академията (той е колега на доктора), да си поръча портрета при Машар. Чудна перспектива наистина! Една друга моя приятелка твърди, че предпочитала Льолоар. Аз съм най-обикновен профан и може би Льолоар стои по-високо като изкуство, но аз намирам, че най-важното качество на един портрет, особено когато струва десет хиляди франка, е да прилича на модела и да е приятен за гледане.

След като издума тия приказки, вдъхновени от високото й перце, от броя на визитните картички, от номера, написан с мастило на вътрешната страна на дадените й на химическо чистене ръкавици, и от смущението й дали да заговори, или не на Суан за Вердюренови, госпожа Котар, давайки си сметка, че са още далеч от улица Бонапарт, където трябваше да я свали кондукторът, послуша гласа на сърцето си, което й нашепваше други думи.

— Доста много трябва да са ви пищели ушите, господине — му каза тя, — докато ние пътувахме с госпожа Вердюрен. Говореха само за вас.

Суан искрено се учуди, той предполагаше, че името му никога не се произнася пред Вердюренови.

— Впрочем госпожа дьо Креси беше там — добави госпожа Котар — и това обяснява всичко. Когато Одет е някъде, тя не може да стои дълго, без да говори за вас. И естествено не допускате да казва нещо лошо. Как? Съмнявате ли се? — запита тя, виждайки скептичния жест на Суан.

И увлечена от искреното си убеждение, не влагайки никакъв зъл умисъл в този израз, който тя употребяваше само с оглед чувството, което свързва приятелите, тя възкликна:

— Та тя ви обожава! А! Може би не би трябвало да се каже същото за вас пред нея! Добре ще се наредя! По всеки повод, щом видехме например някоя картина, тя казваше: „Ах, ако той беше сега тук, веднага щеше да ви каже дали е автентична, или не.“ Час по час се питаше: „Какво ли може да прави в този миг? Ако поне малко работеше. Какво нещастие, толкова надарено момче, а така мързеливо! (Нали ми прощавате?) Виждам го като пред очите си, сега мисли за нас, пита се къде ли сме.“ Тя дори каза нещо, което ми се стори много миличко. Господин Вердюрен я запита: „Как можете да виждате какво прави в този момент, когато сте на осемстотин левги от него?“ Тогава Одет му отговори: „Няма нищо невъзможно за окото на една

приятелка.“ Не, кълна ви се, не ви го казвам, за да ви лаская, но в нейно лице вие имате истинска приятелка, каквито рядко се срещат. Трябва да ви кажа и нещо друго, ако още не го знаете, вие сте нейният единствен приятел. Госпожа Вердюрен и последния път ми казваше (нали знаете, най-сладко се разговаря в навечерието на заминаването): „Не казвам, че Одет не ни обича, но каквото и да й говорим, няма да има такава тежест, както това, което би й казал господин Суан.“ Боже мой! Ето че кондукторът спира заради мен, бъбрейки с вас, щях да пропусна улица Бонапарт… Ще ми направите ли услугата да ми кажете дали перото ми не се е изкривило?

И госпожа Котар извади от маншона си, за да я подаде на Суан, ръката си в бяла ръкавица, от която се изплъзна ведно с билета-смяна един отблясък от светски живот, примесен с миризма на химикали, и заля автобуса. А Суан се почувствува преизпълнен от обич към нея, както и към госпожа Вердюрен (и почти толкова и към Одет, защото, откакто чувството, което изпитваше към нея, не беше вече примесено със страдание, то бе престанало да бъде любов), докато от платформата на автобуса я следеше с разнежени очи как поема смело по улица Бонапарт, с щръкнало перце, повдигнала с една ръка полата си, стиснала в другата чадъра и портмоненцето с визитните картички, чиито голям брой умишлено показваше, размахвайки маншона си.

За да се пребори с болезнените чувства, които Суан изпитваше към Одет, госпожа Котар, по-добър лекар, отколкото би се показал нейният съпруг, присади край тях други чувства, този път нормални — признателност, приятелство, — чувства, които щяха да направят Одет по-човекоподобна във въображението на Суан по-сродна с другите жени, защото и други жени биха могли да му ги вдъхнат, и тези чувства щяха да ускорят окончателното й превръщане в онази спокойно обичана Одет, която го бе поканила една вечер в дома си след приема у Художника да изпие чаша оранжада заедно с Форшвил, онази Одет, край която му се е сторило, че би могъл да бъде щастлив.

До неотдавна, мислейки често със страх, че някой ден ще престане да бъде влюбен в Одет, той си бе обещавал да бди зорко и щом почувствува, че любовта му го напуска, да се вкопчи в нея, да я задържи. Но ето че отслабването на любовта му се съпътствуваше едновременно с отслабване на желанието му да остане влюбен. Защото човек не може да се промени, тоест да стане съвсем друг, и

същевременно да продължава да се покорява на чувствата на своето предишно „аз“. Понякога зърваше бегло във вестника името на някои от мъжете, които подозираше, че са били любовници на Одет и то събуждаше отново ревността му. Но тази ревност беше безобидна и понеже му доказваше, че не е напълно изживял периода, когато бе страдал толкова много — а и когато бе изпитал толкова сладостни отсенки в чувствата си, — и че житейските превратности ще му позволят може би да види отново, макар мимолетно и отдалеч, неговата красота тази ревност му причиняваше по-скоро приятно възбуждение, също както някой последен комар, който ухапва натъжения парижанин, напускащ Венеция на път за Франция, му доказва, че Италия и лятото не са още много далеч. Но най-често, когато се помъчеше не да задържи, но поне да види ясно, докато все още можеше, този толкова особен период от живота си, той си даваше сметка, че това вече не му се удава. Би желал да види отдалеч, като изчезващ пейзаж, любовта, с която се разделяше. Но толкова е мъчно да се раздвоиш и да видиш отвън някое чувство, което си престанал да изпитваш, че скоро мисълта му потъваше в мрак, той не виждаше вече нищо, отказваше се да се вглежда в себе си махваше лорнета си и изтриваше стъклото му. И Суан си казваше, че е по-добре да си почине малко, че все ще има време малко по-късно и се сгушваше в ъгъла си, притъпен и нелюбопитен като задрямващ пътник, нахлупил ниско над очите си шапката, за да си поспи във вагона, който го отнася все по-бързо далеч от страната, където така дълго е живял, заричайки се да не я остави далеч зад себе си, без да й хвърли прощален поглед. Също като този пътник, който би се събудил едва във Франция, когато Суан случайно се добра до доказателството, че Форшвил е бил любовник на Одет, той забеляза, че това не му причини никаква болка — любовта беше вече далеч от него и той съжали, че не е усетил мига, когато тя го е напуснала окончателно. Както, преди да целуне Одет за първи път, се бе опитал да отпечата в паметта си лицето, което тя така дълго бе имала за него и което щеше да бъде преобразено от спомена за тази целувка, той би желал поне мислено да може да се сбогува, докато тя още живееше в него, с онази Одет, която бе събудила в него любов и ревност, с онази Одет, която го бе карала да страда и която никога вече нямаше да види повторно.

Той се лъжеше. Съдено му бе да я види още веднъж, няколко седмици по-късно. Това му се случи, докато спеше, в сумрака на съня. Той се разхождаше с госпожа Вердюрен, доктор Котар, някакъв младеж с фес, чиято самоличност не можеше да установи, художника, Наполеон III и моя дядо по някакъв път край морето, възвисяващ се сегиз-тогиз отвесно над него или спускащ се на няколко метра само от повърхността му, така че постоянно трябваше да се качват и да слизат. Когато част от групата слизаше, тя оставаше скрита временно от очите на другите, които още се качваха; денят гаснеше и като че ли скоро щеше да се разстеле черна нощ. Сегиз-тогиз вълните се надигаха чак до брега и Суан усещаше по страната си ледени пръски. Одет му казваше да ги изтрие, той не можеше и се чувствуваше засрамен пред нея, както и защото беше по нощница. Надяваше се, че поради спусналия се мрак другите няма да забележат това, но госпожа Вердюрен спря продължително учудения си поглед на него, лицето й постепенно се разкриви, носът й се удължи и й поникнаха големи мустаци. Той се обърна да види Одет. Страните й бяха бледи, покрити с малки червени точици, чертите й изглеждаха изопнати, уморени, но тя го гледаше с преливащи от нежност очи, готови да се отронят като сълзи и да капнат върху него. Той се чувствуваше тъй обичан, че му идеше незабавно да я отведе със себе си. Внезапно Одет изви ръка, погледна малкото си часовниче и каза: „Трябва да си вървя.“ Тя се сбогува с всички по еднакъв начин, без да дръпне настрана Суан, без да му каже дали ще се видят вечерта или някой друг ден. Той не посмя да я пита, искаше му се да тръгне след нея, а беше принуден, без да се обърне, да отговори усмихва на един въпрос на госпожа Вердюрен, но сърцето му биеше невероятно силно, той мразеше Одет, готов бе да избоде очите й, макар че толкова ги обичаше преди малко, да сплеска повехналите й страни. Продължаваше да се изкачва с госпожа Вердюрен, тоест да се отдалечава с всяка крачка от Одет, която слизаше в обратна посока. Само след една секунда бяха минали вече няколко часа, откакто тя си бе отишла. Художникът обърна внимание на Суан, че и Наполеон III се бе измъкнал почти веднага след нея. „Сигурно са се били уговорили — добави той. — Срещнали са се в подножието на брега, но не са искали да се сбогуват едновременно с нас, за да спазят благоприличието. Тя е негова любовница.“ Непознатият младеж се разплака. Суан се опита да го утеши. „В края

на краищата тя има право — каза му той, като избърса очите му и свали феса, за да се чувствува по-свободно. — Аз я съветвах неведнъж. Заслужава ли си да тъгувате? Само този мъж можеше да я разбере.“ Суан говореше сам на себе си, защото младият мъж, когото в началото не бе успял да отъждестви, беше всъщност самият той. Подобно на някои автори на романи, той беше дал своята роля на две лица — сънуващия и младежа с феса на главата от съня му.

Колкото до Наполеон III, това беше всъщност Форшвил. Суан беше смесил двамата поради някаква смътна асоциация, поради някакво изменение в обичайната физиономия на барона и големия кордон с ордена на „Почетният легион“. Беше действително Форшвил, ако се съди по ролята, която играеше и му напомняше в съня му. Защото Суан извличаше от непълните и променливите представи, блуждаещи в съзнанието му, верни заключения, освен това той бе придобил мигновено такава творческа способност, че се възпроизвеждаше чрез просто деление като някои низши организми. Усещайки топлината на собствената си длан, той извайваше дланта на чужда ръка, като му се струваше, че я стиска в своята, а от неосъзнати още впечатления създаваше случки, които с логичната си връзка щяха да доведат в даден момент в съня необходимото лице, което да получи неговата любов или да предизвика събуждането му. Изведнъж настана черна нощ, заби тревожно камбана, минаха тичешком обитатели на селища, спасяващи се от горящите си къщи; Суан чуваше шума на вълните, които се блъскаха в брега, чуваше и сърцето си, което биеше тревожно в гърдите му с не по-малка сила. Внезапно сърцето му запърха двойно по-ускорено, той изпита болка, необяснима погнуса. Някакъв селянин, цял обгорял, му подхвърли тичешком: „Елате да питате Шарлю къде отиде Одет да завърши вечерта с приятеля си. Той някога живя с нея и тя му казва всичко. Те именно подпалиха къщите.“ Беше неговият камериер, който го събуди с думите:

— Господине, осем часът е, бръснарят дойде, казах му да мине след един час.

Но тия негови думи, проникващи във вълните на съня, в който бе потънал Суан, стигнаха до съзнанието му едва след като претърпяха това пречупване: също както само един лъч прилича на слънце в дъното на водата. Така миг преди това дрънкането на звънеца, превърнало се в тревожна камбана в дълбините на съня, бе породило

епизода с пожара. Но декорът, който още стоеше пред взора му, се разлетя на пух и прах, Суан отвори очи, чу за последен път плясъка на отдалечаващата се морска вълна, докосна страната си, беше суха. А той си спомняше много ясно усещането за студената вода и нейния солен вкус. Стана, облече се. Беше повикал рано бръснаря, защото предния ден бе писал на дядо ми, че следобеда ще отиде в Комбре; беше узнал, че госпожа дьо Камбрьомер, някогашната госпожица Льогранден — имала намерение да прекара там няколко дни. Свързвайки в спомена си очарованието на нейното младежко лице със спомена за селото, където толкова отдавна не беше ходил, тия два обекта представляваха заедно такава примамка за него, че го бяха накарали да се реши да напусне Париж за няколко дни. Понеже различните случайности, които ни свързват с дадени личности, не съвпадат с времето, когато ги обичаме, а излизат извън рамките му и могат да настъпят, преди то да е започнало, и да се повторят, след като е свършило, първото появяване в нашия живот на някое същество, предопределено по-късно да ни хареса, взема ретроспективно в наши очи стойност на предупреждение, на поличба. Така например Суан често се връщаше към спомена за Одет при първата им среща в театъра, през онази далечна вечер, когато и през ум не му минаваше, че ще я види отново, както сега си спомняше приема на госпожа дьо Сент-Йоверт, когато бе представил генерал дьо Фробервил на госпожа дьо Камбрьомер. Ние проявяваме толкова многообразни интереси в живота си, че не е рядко в едно и също изживяване, редом със засилването на скръбта, която ни измъчва в момента, да са забити и жалоните на несъществуващото още щастие. Без съмнение това можеше да се случи на Суан и другаде, а не непременно у госпожа дьо Сент-Йоверт. Кой знае даже дали ако онази вечер бе отишъл другаде, нямаше да му се случат други щастливи изживявания, други страдания, които впоследствие щяха да му се сторят предопределени. Но това, което му се бе случило, му изглеждаше действително неизбежно и той беше склонен да вижда намесата на провидението във факта, че се бе решил да отиде на този прием у госпожа дьо Сент-Йоверт, защото умът му, който обичаше да се възхищава от непресекващата изобретателност на живота и беше неспособен да се задържа дълго на някой труден проблем, както например да се помъчи да разбере кое би било по за предпочитане, виждаше в страданията,

които бе изпитал през онази вечер, и в неподозираните още наслаждения, които покълваха още тогава, един вид необходима причинна връзка между едните и другите, без да може да установи накъде клонят везните.

Но докато един час след събуждането си той даваше указания на бръснаря как да среше косите му, за да не се разрошат, докато пътуваше, той отново се сети за съня си, отново видя, както ги беше видял съвсем близо до себе си, повехналите страни на Одет, бледия и тен, уморените очи, подробности, които бе престанал да забелязва, защото силните чувства, които беше изпитвал по време на продължителната си любов към Одет, бяха затъмнили първоначалното впечатление от нея, датиращо от първите дни на връзката им, а паметта му навярно беше изровила именно оттам по време на съня му точното някогашно възприятие и с присъщото си лекомислие, което се проявяваше в него от време на време, щом престанеше да се чувствува нещастен, и мигом снижаваше степента на нравствеността му, той възкликна мислено: „И като си помисля само, че похабих толкова години от живота си, че исках да умра, че изживях най-голямата си любов заради жена, която не ми харесваше и изобщо не беше моя тип!“

---

[1] Жадна за комплименти (англ.). ↑
[2] Дом (англ.). ↑
[3] Изискан (англ.). ↑
[4] Холандски живописец (1632–1675). ↑
[5] Неосезаемо (лат.). ↑
[6] От първа величина (ит.). ↑
[7] Мила (англ.). ↑
[8] Между нас казано (лат.). ↑
[9] Не се докосвай до мене (лат.). ↑

ТРЕТА ЧАСТ
ИМЕНА НА СТРАНИ: ИМЕТО

Измежду стаите, които обичах да си припомням през безсънните си нощи, нито една не се различаваше тъй много от стаите в Комбре, наситени с дъх на житни зърна и цветен прашец, на зимнина и набожност, както изпълнената с лазурен солен въздух стая в „Гранд-Отел“ край плажа в Балбек, прилична на гладкостенен басейн със синкава вода. Баварецът тапицер, натоварен с обзавеждането на хотела, беше разнообразил обстановката в стаята, в която бях попаднал, с ниски библиотеки със стъклени витрини, които в зависимост от положението си в стаята отразяваха една или друга част от променливия морски пейзаж (ефект, непредвиден от декоратора) и раздипляха фриз от светли картини, разделени с рамки от акажу. И така цялата стая наподобяваше спалня-модел, представена на изложба за мебели в „модерен стил“, с подходяща художествена украса, предназначена да радва окото на спящия в нея и съгласувана с мястото, където евентуално ще се намира жилището му.

Нищо, от друга страна, не беше по-различно от действителния Балбек и градчето, за което често бях бленувал в бурни дни, когато вятърът духаше така силно, че като се връщахме по Шанз-Елизе, Франсоаз ме молеше да не вървя много близо до стените да не би да ми падне някоя керемида на главата и в същото време през сълзи ми разказваше за страшните бедствия и корабокрушения, съобщавани във вестниците. Най-силно желаех да видя морска буря не толкова заради хубавото зрелище, колкото за да зърна, за миг разбулен, истинския живот на природата. Може би защото приемах за красиви само онези гледки, за които бях сигурен, че не са създадени нарочно за мое удоволствие, а необходими и всевечни, каквито са природните красоти или великите произведения на изкуството. Не бях любопитен, не копнеех да позная нищо друго извън онова, което смятах за по-вярно от самия мене, онова, което можеше, така поне си въобразявах, да ми разкрие макар и бегло мисълта на гениите или силата и красотата на

природата такава, каквато тя изглежда, предоставена на себе си, без намесата на човека. Също както хубавият звук на гласа, възпроизведен посмъртно от грамофона, не би ни утешил за загубата на майка ни, така и една механично възпроизведена буря не би ме развълнувала повече от фонтаните със светлинни ефекти на Световното изложение. Щеше ми се също, за да бъде вярна бурята, и самият бряг да бъде естествен, а не някаква наскоро издигната от общината дига. Изобщо природата, с всички чувства, които будеше в мене, ми се струваше основно противоположна на механичните човешки творения. Колкото по-малко бе белязана от техния отпечатък, толкова повече простор предлагаше на възторженото ми сърце. А аз бях запомнил името Балбек, споменавано често от господин Льогранден именно заради неговия плаж, разположен съвсем близо до „злокобните, прочути с толкова корабокрушения брегове, покрити шест месеца в годината от савана на мъглите и пяната на вълните“.

„Там човек още чувствува под стъпките си — казваше ни той — много повече, отколкото в самия Финистер (и независимо от хотелите, които може би ще изникнат тепърва, без да успеят да променят този най-древен скелет на земята), че на това място действително свършва френската територия, свършва Европа, древната Земя. И това е последният стан на рибари, подобни на всички рибари, които са живели от сътворението на света насам, лице с лице с вечното царство на мъглите и мрака.“

Когато заговорих веднъж в Комбре за този плаж пред господин Суан, за да узная от него дали е най-подходящо избраното място, където бих могъл да наблюдавам развихрени бури, той ми отговори:

— Как да не познавам Балбек! Неговата полуроманска църква, останала от XII и XIII век, е може би най-интересният образец на нормандска готика. Тя е невероятно своеобразна! Персийско изкуство, би рекъл човек.

И какво очарование бе за мене да видя внезапно тия места, които дотогава ми се бяха стрували само допотопна природа, съвременница на великите геоложки преобразования, също така недокосната от човешката история, както Океанът или Голямата мечка, със своите диви рибари, за които, както и за китовете, не е имало Средни векове, вмъкнати неочаквано в поредицата векове, опознали епохата на романския стил, какво очарование бе да зная, че готическият

трилистник се е изрязал върху тези недостъпни скали, когато е избил неговият час, както крехките, но жизнеустойчиви растения разцъфват напролет над полярния сняг. И ако готиката придаваше на тези места известен елемент, който им липсваше, те от своя страна й придаваха своеобразен облик. Опитвах се да си представя как ли са живели през Средните векове тези рибари, струпани на една точка върху пъклените брегове, в подножието на смъртоносните скали, опитвах се да отгатна плахите им, неподозирани от нас опити за социални отношения и готиката ми изглеждаше по-жива сега, когато, отделена от градовете, където винаги си я бях представял по-рано, можех да наблюдавам как в този случай бе покълнала и разцъфнала върху дивите скали в изящна камбанария. Заведоха ме да разгледам репродукциите на най-известните статуи от Балбек — къдрокосите чипоноси апостоли и Богородицата от преддверието. Дъхът ми замираше от радост, когато си помислех, че ще мога да ги видя очертани релефно на фона на вечната солена мъгла. И през бурните меки февруарски вечери вятърът, нашепващ на сърцето ми проекта за пътуване до Балбек, го вълнуваше също така силно, както тресеше камината в стаята ми и сливаше в мен копнежа по готическа архитектура с копнежа по морска буря.

Щеше ми се да взема още на следния ден хубавия щедро раздаващ се влак от един и двадесет и две, чийто час на тръгване никога не можех да прочета в рекламите на железопътните дружества за обиколни пътувания, без сърцето ми да трепне. Струваше ми се, че този час се врязва възхитително в една определена точка на следобеда и оставя тайнствената си диря. След тръгването на влака часовете щяха да продължат да се изнизват до вечерта, до утрото на другия ден, само че пътникът щеше да ги отброи не вече в Париж, а в някой от градовете, през които минаваше влакът и между които имахме право на избор. Защото той спираше в Байо, Кутанс, Витре, Кестамбер, Понторсон, Балбек, Ланион, Ламбал, Вьоноде, Понт-Авен. Ксиперле и напредваше, пищно натоварен с имена; той ми ги предлагаше, но аз не знаех кое бих предпочел, понеже не ми се щеше да жертвувам нито едно. Но без дори да има нужда да чакам този влак, можех ако се облечех набързо, да тръгна още същата вечер, стига само родителите ми да ми позволяха, и да пристигна в Балбек, когато ранната зора изгрява над разбуненото море, и да се скрия от пенливите му пръски в църквата в персийски стил.

Но с приближаването на великденската ваканция, тъй като родителите ми обещаха да ме изпратят в Северна Италия, мечтите за буря, с които бях преизпълнен, бленувайки само за прииждащи отвред все по-високи водни талази към възможно най-дивия бряг край отвесни грапави църкви, прилични на крайморски скали, в чиито кули пищят морски птици, бяха внезапно заличени, лишени от всяко очарование, изместени от противоположната мечта за разноцветна пролет и изключени, защото й се противопоставяха и можеха само да намалят блясъка й. Но аз не си представях пролетта в Комбре, едва набола под иглите на скрежа, а пролетта, която обсипваше вече с кремове и анемонии полетата на Фиезоле и разстилаше ослепително Флоренция върху златния си фон, напомнящ фона на картините на Анджелико. От този момент копнеех само за слънчеви лъчи, цветно ухание, пищни багри. Защото смяната на желанията беше предизвикала рязкото им обръщане кръгом, пълна и внезапна промяна на тоналността на впечатлителността ми, както това се среща понякога в музиката. По-късно стана така, че обикновената атмосферна промяна беше достатъчна, за да извика тази модулация у мене, без да имам нужда да чакам настъпването на съответния сезон. Защото често в кой да е сезон попада заблуден от друго годишно време, пренася ни в него, припомня ни тутакси и ни прави желани характерните за него наслаждения, прекъсва мечтите, които сме лелеели в този момент, и вмъква ту по-рано, ту по-късно, отколкото му е редът, откъснатото от другия сезон листче от календара на щастието. Но скоро, подобно на тези природни явления, от които нашето добро самочувствие или здраве могат да извлекат само временна или малка изгода до деня, когато бъдат овладени и предоставени на наше разположение от науката, и която да ги възпроизвежда по поръчка, освобождавайки ни от попечителството и благоволението на случая, така и фабрикуването на тези мечти за Атлантика или Италия не се подчиняваше вече единствено на промените на сезоните и времето. Достатъчно ми беше, за да ги отприщя, да произнеса имената Балбек, Венеция, Флоренция, които с времето бяха станали символ на копнежа по местата, които обозначаваха. Срещнех ли дори пролетно време в някоя книга името Балбек, това беше достатъчно, за да събуди в мен копнеж по бури и нормандска готика. А името Флоренция или Венеция ме караше да

бленувам дори в бурни дни за слънце и цъфнали кремове, за двореца на дожите и „Санта Мария-деи-Фиори“.

Но ако тези имена се отъждествиха завинаги с представата ми за съответните градове, те същевременно я видоизмениха, подчинявайки възникването й в съзнанието ми на техните собствени закони. Под тяхно въздействие тя стана по-красива, но и по-различна от истинските градове в Нормандия или Тоскана. Доставяйки по-големи, неоснователни наслаждения на въображението ми, те засилиха неизбежното бъдещо разочарование при пътуванията ми. Придадоха особено обаяние на представата ми за някои места на земята, направиха ги по-оригинални, следователно по-реални. Аз не си представях по онова време градовете, пейзажите, архитектурните паметници като приятни или не особено приятни картини, изрязани от една и съща материя, но всеки от тях като неизвестна величина, основно различна от другите, и аз жадувах за тях и чувствувах нужда да ги опозная. Колко по-индивидуален облик вземаха те, веднъж назовани с имена, имена, които принадлежаха само там, имена, каквито имат хората! Нарицателните имена ни дават стеснена, ясна, банална представа за нещата, която напомня нагледните пособия, окачени по стените на класната стая, за да покажат на децата какво представлява занаятчийски тезгях, птица, мравуняк, изображения, замислени като модел на серия предмети от една и съща категория. Но собствените имена дават неопределена представа за отделните хора и за градовете. Благодарение на тия имена ние постепенно започваме да ги схващаме като индивидуално обособени, неповторими. Тази представа е обагрена изцяло в цвета, който отговаря на звучността или неблагозвучието на имената им, подобно на афишите, върху които, било поради недостиг на изразни средства, било поради хрумване на художника, не само небето и морето са сини или червени, но и лодките, църквата, минувачите. Името Парма, един от градовете, които най-много ме привличаха, откакто бях чел „Пармският манастир“, ми изглеждаше плътно, гладко, бледолилаво и меко и ако споменяха пред мене за някоя къща в Парма, където можех да бъда настанен, аз с удоволствие си представях, че ще обитавам гладко, бледолилаво удобно жилище, което всъщност нямаше нищо общо с нито едно жилище в който и да е италиански град, понеже аз го бях измислил единствено под въздействието на двете тежки и плътно затворени

срички на името на Парма и на Стендаловата мекота с теменужни отблясъци, които бях вмъкнал в него. А когато си мислех за Флоренция, аз си я представях като пленително уханен град, подобен на цветна чашка, защото я наричаха градът на кремовете и защото нейната катедрала носеше името „Санта Мария-деи-Фиори“. Колкото до Балбек, върху неговото име като върху старо нормандско гърне, запазило още цвета на пръстта, от която е било изваяно, е отпечатан изчезнал вече обичай, феодално право, древен опис, излязъл от употреба начин на произношение, съхранил се в двете му разнородни срички — следи, които бях сигурен, че ще открия дори у гостилничаря, непременно тържествен и средновековен като героите на старофренските народни умотворения, който ще ми поднесе кафе с мляко при пристигането ми и ще ме отведе да видя бурното море пред църквата.

Ако здравето ми се закрепеше и родителите ми позволяха не да прекарам по-продължително време в Балбек, за да се запозная с архитектурата и природата на Нормандия, но поне да взема този влак от един и двадесет и две минути, в който толкова пъти се бях качвал във въображението си, и да се спра в най-хубавите градове! Но колкото и да ги сравнявах, можех ли да избера по-лесно, отколкото ако бяха незаменими едно с друго живи същества, между Байо, така строен в благородната си червеникава дантела, с връх, огрян от старото злато на последната му сричка, Витре, чието остро ударение разделяше на ромбове от черно дърво старинния стъклопис, нежния Ламбал, преливащ в белотата си от бледожълта яйчена черупка до сивкав бисер; Кутанс, нормандска катедрала, увенчана сякаш с кула от масленожълт каймак. Ланион, в чиято селска тишина трополи дилижанс, преследван от муха; Кестамбер, Понторсон, смешни и простодушни, бели пера и жълти човки, пръснати по пътя през тия сладководни, поетични местности; Бьоноде, едва-едва привързано за брега, заплетено във водораслите — реката сякаш иска да го отвлече със себе си; Понт-Авен — литнала бяло-розова забрадка, чието отражение трепти в зелените води на канала; Кемперле, той, виж, здраво завързан, и то още от Средните векове, между ручеите, сред чийто ромон и пръски напомня картината, изрисувана през паяжината на стъклените покриви от слънчевите лъчи, превърнати в притъпени игли от потъмняло сребро.

Моите представи бяха неверни и поради друга една причина. Те бяха по неволя много опростени. Дали защото бях приютил под тия имена всичко, по което копнееше въображението ми, а сетивата ми го долавяха само отчасти и без особена наслада в настоящето? Дали защото бях съсредоточил в тях бляновете си? Тези имена привличаха неудържимо желанията ми. Но имената не са необятни. Аз смогвах да поместя в тях най-много двете или трите главни „забележителности“ на града, изправени една до друга без нищо друго около или между тях. В името Балбек, също както под увеличителното стъкло на писалките, продавани по плажовете, виждах разпенени вълни край църква в персийски стил. Може би именно опростяването на тия представи беше една от причините за тяхната власт над мене. Когато баща ми реши една година, че ще прекараме великденската ваканция във Флоренция и Венеция, понеже не разполагах с достатъчно място, за да вмъкна в името Флоренция елементите, които съставляват обикновено един град, аз се видях принуден да създам едно свръхестествено селище, опложданки с пролетни ухания представата ми за същността на гения на Джото. В най-добрия случай, понеже в едно име не е възможно да се помести не само голямо пространство, но и голям промеждутък от време, подобно някои картини на Джото, които показват два различни момента от действието на едно и също лице, на едното място, легнало в леглото си, а на другото — готвещо се да яхне коня си, името Флоренция беше съставено от два изгледа. На единия под архитектурен балдахин се виждаше фреска, закрита отчасти от изпъстрената с прашинки завеса на сутрешното слънце, огряло я косо. На другия (не схващах имената като недостъпен идеал, а като реална среда и затова неизживеният още живот, непокътнатия чист живот, който затварях в тях, придаващ на най-прозаичните удоволствия, на най-ежедневните сцени очарованието, което те добиват в творбите на ранните художници) пресичах стремително Понте-Векио, задръстен от нарциси, лулички и анемонии, за да не изпусна обеда с плодове и вино „Кианти“ който ме чакаше.

Ето какво виждах, макар че бях в Париж, вместо това, което ме заобикаляше. Дори строго реално погледнато, страните, за които копнеем, заемат във всеки отделен миг много по-голямо място в нашия действителен живот, отколкото страната, където всъщност се намираме. Може би, ако тогава самият аз бях обръщал повече

внимание на картините, които изплуваха 8 съзнанието ми при думите „да отида във Флоренция, Парма, Пиза, Венеция“, щях да си дам сметка, че не виждам реален град, а нещо толкова различно от всичко, което познавах, толкова запленяващо, колкото би могло да бъде за едно човечество, чийто живот е протекъл вечно в късни зимни следобеди, непознатото чудо: пролетна утрин. Тези нереални, неподвижни, винаги едни и същи картини, изпълващи нощите и дните ми, отличиха този период от живота ми от предишните периоди (които в очите на някой граничен наблюдател, който вижда нещата само отвън, тоест не вижда нищо, сигурно се сливат с него), както в една опера даден мотив въвежда новост, която човек не би могъл да подозира, ако чете само либретото, и още по-малко, ако е вън от театъра и брои само необходимите за отделните части минути. Всъщност даже в количествено отношение дните в нашия живот не са равни. По-нервните натури като моята разполагат, подобно на автомобилите, с различни скорости за различните дни. Има стръмни, трудни дни, по които се изкачваме безкрайно дълго, и наклонени надолу дни, които изминаваме тичешком с песен на уста. През онзи месец, когато до втръсване предъвквах, подобно на мелодия, на която не можем да се наситим, картините от Флоренция, Венеция и Пиза, желанието, което те събуждаха в мене, си оставаше така дълбоко индивидуално, като че ли бях влюбен, влюбен в живо същество, и аз не преставах да вярвам, че те съответствуват на действителност, стояща вън от мене. Те ми вдъхваха същите красиви надежди, каквито е хранил навярно някой агонизиращ вярващ от първите векове на християнството, готвещ се да влезе в рая. Затова, без да се безпокоя от изпълненото си с противоречие желание да видя и да докосна със сетивните си органи това, което въображението ми бе изработило и не беше още възприето от тях, но затова пък беше толкова по-съблазнително и по-различно от всичко, което те познаваха — мисълта за реалността на тия картини разпалваше желанието ми, защото бе един вид залог, че то ще бъде задоволено. И макар че възбудата ми беше породена от стремеж към художествени наслади, пътеводителите я подхранваха много по-успешно, отколкото трактатите по естетика, а разписанието на влаковете още по-успешно и от пътеводителите. Особено ме вълнуваше мисълта, че можех да достигна по околен път, като заобиколя и взема сухопътно превозно средство, тази Флоренция,

която виждах близка, но недостъпна във въображението си, макар че пътят, който ме делеше от нея вътре в мене, не можеше да се пропътува. Естествено, когато си повтарях, отдавайки огромно значение на това, което щях да видя, че Венеция е „школата на Джорджоне, жилището на Тициано, най-пълният музей на жилищна архитектура от Средните векове“, аз се чувствувах щастлив. Но бивах двойно по-щастлив, когато, излязъл да купя нещо, крачещ бързо поради времето, което след няколко дни на преждевременна пролет пак бе застудяло (същото време, каквото заварвахме обикновено в Комбре през Страстната седмица), забележех по булевардите кестените, които, потънали в ледения втечнен въздух, все пак започваха — точни гости, облекли вече официалното си облекло и неподдали се на обезсърчение — да закръгляват и източват в заледените си блокове неудържимата зеленина, неприятно изненадана от завърналия се студ, неуспял все пак да спре развиването на пъпките й, и си представих Понте-Векио, покрит вече пищно със зюмбюли и анемонии, и Канале Гранде, залян от пролетното слънце, с тъмносини сапфирени вълни, които биха могли да съперничат по богатство на колорита на картините на Тициано. Не можех да си намеря място от радост, когато баща ми, допитвайки се все пак до барометъра и вайкайки се поради студа, почна да търси най-удобните влакове и когато се уверих, че влезех ли следобед в лабораторията за въглища, в магическата камера, която щеше да се погрижи да смени коренно обстановката, можех да се събудя на следващия ден в златомраморния град, „застлан с яспис и павиран с изумруди“. И така Венеция и градът на лилиите не бяха лъжливи картини, извикани по желание от въображението ми, а съществуваха реално на известно разстояние от Париж, разстояние, което непременно трябваше да измина, ако исках да ги видя. Те се намираха на определена точка от земното кълбо и никъде другаде, с една дума, действително съществуваха. Те станаха още по-действителни, когато с думите си: „Бихте могли да останете във Венеция от 20-и до 29-и април и да пристигнете във Флоренция навръх Великден“, баща ми извади и двата града не само извън абстрактното Пространство, но и извън въображаемото Време (в което наблъскваме безразборно не само едно, а колкото си щем пътувания, без много-много да му мислим, защото всички те са само възможни, а не реални, въображаемото Време, което се фабрикува в такива

неограничени количества, че може да се прекара в даден град, макар вече да е изживяно в друг) и определи точните дати, издаде, така да се каже, свидетелство за достоверност на събитията, за които бяха предназначени тези единствени, неповторими дни, които се изразходват при употреба, никога не се връщат и не могат да бъдат прекарани на едно място, ако вече сме ги изживели другаде. Аз почувствувах осезаемо, че двата царствени града, които, следвайки законите на най-вълнуващата геометрия, щяха да впишат в плоскостта на собствения ми живот своите куполи и кули, излизаха от идеалното време на своето небитие и се запътваха, за да бъдат погълнати от нея, към седмицата, започваща с понеделника, когато перачката трябваше да върне бялата жилетка, изпоцапана с мастило. Но това беше все още само подготовка към последната степен на възторга. Аз я достигнах най-сетне — идващата седмица, в навечерието на Великден (и едва тогава най-силно почувствувах, че по клокочещите улици на Венеция, в които се отразяват фреските на Джорджоне, щяха да се разхождат не „величествени и страшни като морето мъже, скрили под гънките на кървавите си плащове проблясващи кинжали“ — както въпреки всички предупреждения продължавах да си въобразявам, — но че лично аз можех да бъда онова дребничко човече от голямата картина със „Сан Марко“, която временно ми бяха дали, изобразено от художника с бомбе пред входа на църквата), когато чух думите на баща си: „Сигурно по Канале Гранде е още студено, няма да сбъркаш, ако сложиш в куфара зимното си палто и дебелото сако.“ При тези думи изпаднах просто в екстаз. Стори ми се, че вече се намирам сред „аметистовите скали, подобни на коралов остров от Индийско море“, блян, който досега ми изглеждаше непостижим. Сякаш в резултат на някакво свръхестествено гимнастическо упражнение се бях освободил като от ненужна черупка от въздуха в стаята, който ме заобикаляше, и го бях заменил с равни части венециански въздух, онази неопределима и своеобразна като в сънищата морска атмосфера, която въображението ми държеше заключена в името Венеция. Почувствувах се безплътен сякаш по чудо, но скоро това усещане бе придружено от повдигане, симптом за развиваща се ангина. Наложи се да ме сложат на легло и вдигнах толкова упорита температура, че лекарят заяви, че не само трябва да се откажем за момента от пътешествието до Венеция и Флоренция, но дори когато се възстановя напълно, ще трябва да

избягвам поне една година всякакви проекти за пътуване или поводи за вълнение.

И уви! Той забрани също така категорично да ме пуснат да чуя в театъра Берма. Дивната актриса, която Бергот намираше гениална, щеше, показвайки ми нещо не по-малко значително и красиво, да ме утеши, че не можах да отида във Флоренция и Венеция, че нямаше да мога да отида и в Балбек.

Трябваше да се задоволя с ежедневните разходки по Шанз-Елизе под надзора на една особа, която да ме предпазва от преумора. Това беше всъщност Франсоаз, постъпила на работа у нас след смъртта на леля Леони. Тази градина на Шанз-Елизе ми беше непоносима. Да беше поне описана от Бергот в някоя негова книга, може би щях да пожелая да я опозная, както всички неща, чието „копие“ е бивало пъхнато предварително във въображението ми. То ги стопляше, придавайки им живот, индивидуалност, и ми вдъхваше копнеж да ги видя повторно в действителността. Но нищо в тази обществена градина не беше свързано с мечтите ми.

Един ден, понеже се отегчавах на обичайното ни място край дървените кончета, Франсоаз ме заведе отвъд границата, охранявана на равни разстояния от малките бастиони на продавачите на захарни пръчки в съседните чуждестранни земи, където се движи количката с козите и се срещат непознати лица. След малко тя се върна да си вземе нещата от стола до лавровите храсти. Докато я чаках, аз тъпчех назад-напред по голямата равна поляна с хилава, пожълтяла от слънцето трева, в дъното на която има басейн със статуя над него. Внезапно едно момиченце, което си слагаше палтото и прибираше ракетата си подвикна рязко от алеята на друго червенокосо момиченце, което си играеше на японски тенис пред фонтана:

— Сбогом, Жилберт, аз си отивам, да не забравиш, че днес сме у вас след вечеря!

И името на Жилберт мина покрай мен, натрапвайки ми живо съществуването на момиченцето, защото не само го назова като трето лице, за което става дума, но направо го повика. Това име прелетя край мене, то се изяви възторжено, така да се каже, и неговата сила нарасна при изминаване на кривата, която описа, приближавайки се до

предназначението си. То носеше на своя борд — аз ясно долавях това — не моето собствено познание и понятие за момиченцето, към което бе отправено, а представата на приятелката, която го викаше. То включваше всичко, което другото момиченце, викайки го, виждаше отново или поне държеше на разположение в паметта си тяхната ежедневна близост, взаимните им посещения, целия неин неизвестен живот, още по-мъчително недостъпен за мене именно защото беше така обичаен и близък за това момиче, което го подхвърли с един вик във въздуха и го приближи до мене, без обаче да ми даде възможност да проникна в него. Това име остави след себе си във въздуха пленителната следа от няколкото невидими момента от живота на госпожица Суан, за които бе само загатнало: предстоящото събиране у нея днес след вечеря. То образува — безплътен пътник сред децата и гувернантките малко облаче с неописуем цвят, подобно на валчестите облаци над пищните градини на Пусен, отразяващ подробно някакво видение от живота на боговете като облаците в Операта, отрупани с коне и колесници. Очерта, ако щете, и върху проскубаната трева — вече не само повехнала морава, но и част от следобеда на червенокосата играчка (която не престана да подхвърля и да улавя леката топка, докато не я извика възпитателката й, със синьо перо на шапката си) — една пленителна ивица в цвят на хелиотроп, безплътна като отражение, просната като килим, по който аз се влачех бавно и носталгично, оскверняйки го със стъпките си, докато Франсоаз нареждаше:

— Хайде, закопчавайте си палтото де, и да поемаме!

Тогава за първи път забелязах с раздразнение, че прислужницата ни говори простовато и няма, уви, синьо перо на шапката си!

Дали поне това момиченце щеше да дойде пак на Шанз-Елизе! На другия ден то не дойде. Но го видях през следващите дни. Цялото време се въртях около мястото, където то играеше със своите приятелки, така че веднъж, когато не бяха достатъчно на брой за играта си на роби, то накара да ме попитат дали не искам да попълня неговия лагер и от този ден нататък играех с него всеки път, когато идваше там. Но Жилберт не идваше всеки ден. Понякога биваше възпрепятствувана било поради уроците си, било поради катехизиса или някоя покана за следобедна закуска целия този неин живот, нямащ нищо общо с моето съществуване, който на два пъти прелетя така

мъчително за мене, сгъстен в името Жилберт — по стръмната пътека в Комбре и над моравата на Шанз-Елизе. Обикновено Жилберт ни предупреждаваше, че няма да я видим на другия ден. Ако беше поради уроците й, тя казваше с тъжен глас, който ме утешаваше малко:

— Много досадно, няма да мога да дойда утре, ще се забавлявате без мене.

Но ако беше поканена на някое детско утро и без да зная за това, я запитвах дали ще дойде да играем тя ми отвръщаше:

— О, надявам се, че не! Надявам се, че мама ще ме пусне да отида при приятелката ми!

В такива дни поне знаех, че няма да я видя, но понякога се случваше майка й да я вземе непредвидено със себе си из магазините и на другия ден тя заявяваше:

— Ах, да, излязох с мама! — като че ли това беше най-естественото нещо и не представляваше възможно най-голямото нещастие за другиго.

Случваха се също дъждовни дни и нейната възпитателка, която се боеше лично за себе си от настинка не я довеждаше на Шанз-Елизе. Затова, когато небето беше съмнително, аз не преставах да го проучвам още от сутринта, държейки сметка за най-слабото предзнаменование. Ако видех дамата отсреща да слага шапката си пред прозореца, си казвах: „Дамата излиза, значи, може да се разхождаме в такова време. Защо и Жилберт да не стори същото?“ Но времето помръкваше, мама казваше, че все още има вероятност да се изясни, че ще е достатъчен само един слънчев лъч, но че по-вероятно е да вали. А ако вали, какъв смисъл има да ходим на Шанз-Елизе? И още от обед тревожният ми поглед не се откъсваше от несигурното облачно небе. То си оставаше мрачно. Балконът пред прозореца сивееше. Внезапно по намръщените му плочи, макар че не бяха станали по-светли, се плъзгаше многообещаващ колеблив лъч, който се мъчеше да се освободи от облаците. Миг след това балконът побеляваше, огледално лъскав като езеро сутрин, и по него заиграваха стотиците отражения на железния парапет. Един лъх на вятъра ги разпръскваше, камъкът отново потъмняваше, но те пак се връщаха като опитомени, плочите неусетно просветваха и аз наблюдавах как в непрекъснато кресчендо, също както в музиката една нота стига до крайно фортисимо на края на увертюрата, те добиваха неизменния траен златожълт цвят на хубавите

дни, върху който дантелената сянка на изкусно изработената решетка се откроняваше в черно като капризно растение с най-малките си подробности, така добросъвестно и добронамерено, с такава релефност и мекота в неподвижните тъмни, приветливи разклонения, като че ли тия разперени гранки, легнали върху слънчевата локва, знаеха, че са залог за щастие и успокоение.

Ефимерен бръшлян, мимолетна стенна растителност! По-безцветна и по-тъжна според мнозина от всяка друга пълзяща по стената или виеща се около прозореца флора, по-скъпа за мене от всяка друга от деня, когато стана върху плочите на нашия балкон поличба за евентуалното присъствие на Жилберт, която може би ме чакаше вече на Шанз-Елизе, за да ми каже при пристигането ми:

— Почваме веднага играта, вие ще бъдете от моя лагер!

Крехка растителност, отнесена от най-малкия полъх, зависеща не толкова от сезона, колкото от часа. Обещание за близко щастие, което денят ще откаже или ще изпълни и затова близко в истинския смисъл на думата. Щастието на любовта. По-нежна и по-топла растителност върху каменните плочи дори от мъха и по-жизнеспособна от него, защото й стига само един слънчев лъч, за да разцъфне, и посред зима блясва радостта.

И чак в дните, когато всяка друга растителност бе вече изчезнала, когато хубавата зелена кожа, обвиваща дънера на старите дървета, бе потънала под снега, ако не валеше, но беше много облачно, за да се надявам, че Жилберт ще излезе, грейнеше ли неочаквано слънце и почнеше ли да сплита златни нишки и да извезва черни орнаменти върху снежното покривало на балкона, майка ми заявяваше:

— Я виж, времето като че ли ще се оправи, защо да не отидете все пак до Шанз-Елизе?

Обикновено в такива дни ние не намирахме никого или най-много някое момиче, което ме уверяваше, че Жилберт няма да дойде. Столовете, изоставени от внушителното, но зиморничаво сдружение на възпитателките, бяха празни. Край моравата седеше само една дама в напреднала възраст, която идваше независимо от времето, винаги натруфена с едни и същи великолепни и мрачни дрехи. По онова време бях готов да заплатя нейното познанство — ако ми разрешаха подобна размяна — с цената на всички най-големи бъдещи успехи в живота ми. Защото Жилберт отиваше всеки ден да й каже добър ден. А дамата от

своя страна питаше Жилберт как е „сладката“ й майка. И мен ми се струваше, че ако я познавах, щях да бъда за Жилберт съвсем друга личност, познат на познатите на родителите й. Докато внучетата й играеха малко по-далеч от нея, тя вечно четеше вестник „Деба“, наричайки го „моя любим «Деба»“. Казваше и за градския сержант, и за жената, която събираше таксата за столовете, по аристократичен маниер: „Старият ми приятел градският сержант“ или: „Тази жена и аз сме стари приятелки.“

На Франсоаз й беше много студено, за да стоим на едно място. Ние отидохме чак до моста Конкорд, за да видим заледената Сена, до която сега всички, дори и депата, се приближаваха без страх като до огромен кит, попаднал без защита посред града в очакване да го нарежат на късове. После се върнахме към Шанз-Елизе. Аз чезнех от мъка между неподвижните дървени кончета и бялата морава, уловена в черната мрежа на почистените от снега алеи. Статуята държеше в пръстите си ледена висулка, която сякаш обясняваше жеста на протегнатата й напред ръка. Дори старата дама, сгъвайки своя „Деба“, попита за часа една бавачка, която мина край нея, и й благодари с думите:

— Много сте мила.

После тя помоли пазача да каже на внучетата й да се върнат, защото й било студено, и добави:

— Ще ми направите голяма услуга. Знаете колко ми е неудобно да ви моля!

Изведнъж небето се разкъса. Между куклення театър и цирка, на блесналия хоризонт, върху открехналото се небе аз зърнах като митологична поличба синьото перо на госпожицата. А и самата Жилберт тичаше вече към мене, искряща, със зачервено лице под коженaта шапка, оживена от студа, закъснението и жаждата за игра. Малко преди да стигне до мене, тя се плъзна по леда и било за да запази по-добре равновесие, било защото така й се струваше по-изящно или просто за да подражава на държането на истинските кънкьорки, се понесе усмихната към мене с широко разперени ръце, като че ли искаше да ме прегърне.

— Браво! Браво! Отлично! Бих казала като вас, че това е много елегантно, много смело, ако не принадлежах на друга епоха, епохата на бившия режим! — възкликна старата дама, вземайки все едно думата

от името на Шанз-Елизе, за да благодари на Жилберт, че е дошла въпреки лошото време. — Вие сте като мене вярна независимо от всичко на нашия мил Шанз-Елизе! Смелчаги сме и двете! Трябва да ви призная, че аз си го обичам и така. Можете да ми се подигравате, но този сняг ми напомня хермелин! — И старата дама прихна да се смее.

Първият от тия дни, който поради снега — видим външен израз на силите, които можеха да ме лишат от Жилберт — изглеждаше тъжен като ден на раздяла или дори ден на отпътуване, защото променяше облика и обичайното предназначение на мястото за нашите срещи, станало неузнаваемо под белия калъф, отбеляза всъщност известен напредък в моята любов, защото даде повод за първото огорчение, което Жилберт сподели с мене. Нямаше никой друг освен нас от бандата ни и обстоятелството, че бях сам с нея, ми изглеждаше начало на близост не само от моя, но и от нейна страна, като че ли тя беше дошла само за мене в подобно време. Това ми се струваше точно толкова вълнуващо, както ако например бе отказала някой ден да отиде на гости, за да дойде да ме види на Шанз-Елизе, и ми вдъхваше по-голяма увереност в трайността и процъфтяването на нашето приятелство, което оставаше жизнено въпреки заобикалящата го зимна вцепененост, самота и пустош. И докато тя ми пъхаше снежни топки във врата, аз й се усмихвах, разнежен от идването й, което беше според мене не само израз на предпочитание, щом ме приема за свой другар в този нов зимен пейзаж, но и един вид вярност в общото бедствие. Скоро една след друга като колебливи врабчета, черни върху снега, долетяха приятелките й. Заиграхме се. И понеже беше съдено този ден, започнал така тъжно, да завърши в радост, когато се запътих, преди да заиграем на роби, към приятелката с резкия глас, от която за първи път чух името Жилберт, тя ме върна:

— О, не, не! Знаем, че предпочитате да играете от страната на Жилберт. Пък и ето, вижте, тя ви маха с ръка!

Жилберт действително ме викаше да отида в нейния лагер върху заснежената поляна — Царство на златното знаме, защото, заляна от златните отблясъци на слънцето, тя напомняше старинен брокат с металическата си патина.

Този ден, вдъхнал ми толкова опасения, се оказа един от малкото дни, през които не бях много нещастен.

Защото, макар че едничката ми мисъл беше да не пропусна нито ден, без да видя Жилберт (до такава степен, че когато веднъж баба не се завърна навреме за вечеря, не можах да се въздържа да не помисля тутакси, че ако е била смазана от кола, няма да мога известно време да отивам на Шанз-Елизе: когато се влюбим, преставаме да обичаме всички останали), всъщност съвсем не се чувствувах щастлив в миговете, които прекарвах край нея, макар че ги очаквах с такова нетърпение и трепетна тревога още от предния ден и бях готов да им жертвувам всичко друго. И аз го съзнавах отлично, защото постоянно анализирах с мнително настървение единствено тях, без да открия нито сянка от наслада.

Цялото време, докато бях далеч от Жилберт, изпитвах нужда да я видя, защото, мъчейки се безспир да си я представя, най-накрая това вече не ми се удаваше и вече не знаех как изглежда обектът на моята любов. Освен това тя още нито веднъж не ми беше казала, че ме обича. Напротив, доста често заявяваше, че имала приятели, които предпочитала пред мене, че съм бил само добър другар, с когото с удоволствие играела, макар да съм бил разсеян, не достатъчно увлечен от играта. Най-сетне тя често се държеше явно студено с мене, което би могло да разклати увереността ми, че представлявам за нея нещо различно от другите хора, ако тази увереност се коренеше в предполагаемата любов на Жилберт към мене, а не, както беше всъщност, в чувството, което аз изпитвах към нея. Това впрочем най-много допринасяше за неговата жизнеустойчивост, понеже зависеше само от начина, по който лично аз, по вътрешна необходимост, бях принуден да мисля за Жилберт. Но и самият аз все още не й бях признал чувствата, които изпитвах към нея. Разбира се, всички страници на тетрадките ми бяха покрити с нейното име и адрес, но докато ги пишех неуморно, без да мога по този начин да я принудя да мисли за мене, докато привидно тя заемаше чрез тях толкова място в моя живот, без всъщност да участвува повече в него, аз се чувствувах страшно обезсърчен, защото те не ми говореха за Жилберт — тя нямаше даже да ги види! — а за моето собствено желание и ми показваха при това неговото чисто лично, нереално, досадно и безпомощно естество. Най-неотложното беше Жилберт и аз да се виждаме, за да можем да си признаем взаимно нашата любов, която до този момент все едно не бе започвала. Може би всички тия основания,

поради които горях от нетърпение да я видя, биха имали по-малка власт над някой зрял мъж. По-късно, когато придобием умението сами да владеем наслажденията си, случва се да се задоволим с наслаждението да мислим за някоя жена, без непременно да искаме да се уверим във взаимността на чувствата си или даже да предпочетем да не й признаем нашето увлечение по нея, защото по подражание на японските градинари сме готови да жертвуваме много цветя, за да получим едно по-хубаво. Но по времето, когато бях влюбен в Жилберт, аз все още вярвах, че любовта съществува обективно. Че ние в най-добрия случай можем само да отстраним пречките, но тя ни предлага своите наслаждения в строго определен ред, който не сме властни да изменим. Струваше ми се, че ако по мой почин вместо сладостта на признанието изберях стратегията на безразличието, не само щях да се лиша от радостта, за която най-много бях мечтал, но щях да изфабрикувам една изкуствена любов, лишена от стойност, без здрави устои, и тайнствените, предварително очертани пътища на истинската любов щяха да останат затворени за мене.

Но щом пристигнех на Шанз-Елизе и ми се удадеше възможност да съпоставя моята любов с нейната жива първопричина, съществуваща извън мене, и да й нанеса необходимите поправки, щом пред мене застанеше истинската Жилберт Суан, на чийто вид бях разчитал, за да освежа представата си за нея, тъй като уморената ми памет не смогваше вече да я улови, Жилберт Суан, с която бях играл предишния ден и която тутакси разпознавах и поздравявах, воден от същия сляп инстинкт, който при ходене премества единия ни крак пред другия, преди да сме имали време да помислим за това, Жилберт Суан и момичето, обект на бляновете ми, ставаха две различни същества. Ако от предната вечер например носех в паметта см две огнени очи над сочни, загладени страни, сега лицето на Жилберт ми натрапваше нещо друго, което всъщност не си спомнях — нейния остро източен нос, който, съчетан за миг с другите й черти, придобиваше значение на отличителен белег, свойствен за даден човешки тип и превръщаше Жилберт в момиче с „остра муцунка“. Докато се готвех да уточня представата за Жилберт (бях я извикал в паметта си, преди да дойда, и вече не можех да я намеря), за да използвам този желан миг и да съм сигурен през дългите самотни часове след това, че си спомням истинската Жилберт, че постепенно увеличавам любовта си именно

към нея, също като писател, който работи над произведението си, ето че тя ми подаваше топката. И подобно на философа идеалист, чието тяло държи сметка за външния свят, макар умът му да не вярва в неговата реалност, същото мое инстинктивно „аз“, което ме бе подтикнало да я поздравя, преди да съм я отъждествил, бързаше да ме накара да уловя подадената ми от нея топка (като че ли тя беше другарката, с която бях дошъл да играя, а не сродната душа, с която бях дошъл да се слея). Това мое друго „аз“ ме караше от благоприличие да разговарям с нея за хиляди приятни и незначителни неща до часа, когато тя си отиваше. Това друго мое „аз“ ми пречеше по този начин било да мълча, за да мога спокойно да поработя върху неотложното уточняване на представата ми за Жилберт, или да й кажа думите, които можеха да дадат решителен тласък на нашата любов. Така всеки път бях принуден да отлагам тези важни въпроси чак за следващия следобед.

И все пак любовта ни отбелязваше известен напредък. Един ден отидохме заедно с Жилберт до бараката на нашата търговка, която беше особено любезна с нас, тъй като господин Суан заръчваше да купуват от нея ръжени медени питки, каквито консумираше в големи количества по здравословни съображения, защото страдаше от разпространената между съплеменниците му екзема и от класическата констипация на пророците, Жилберт ми показа смеешком две малки момченца, които се държаха също като малкия колорист и малкия натуралист от детските книжки: едното не искаше червена захарна пръчка, защото предпочитало виолетова, а другото, със сълзи на очи, отблъскваше сливата, която искаше да му купи неговата бавачка, защото, както то каза възбудено най-накрая: „В длугата има челвей!“ Аз си купих две топчета от по едно су, гледайки с възхищение лъскавите ахатови топчета в една отделна купичка, които ми изглеждаха по-примамливи, защото бяха усмихнати и русокоси като млади девойки и струваха по петдесет сантима едното. Жилберт, на която даваха много повече пари, отколкото на мене, ме попита кое ми харесва най-много. Те бяха прозрачни и цветовете им преливаха като живи. Бих предпочел да може да ги купи всичките и да ги пусне на свобода. Все пак й посочих едно с цвета на очите й. Жилберт го взе, напипа златния му пръстен, погали го, плати и в същия миг ми предаде пленничето си с думите:

— Вземете, то е ваше, давам ви го за спомен.

Друг един път, понеже все още бях в плен на желанието си да чуя Берма, бях попитал Жилберт дали няма брошурата, в която Бергот говори за Расин, понеже беше изчерпана. Тя ме помоли да й припомня точното заглавие и вечерта аз й изпратих бързо писмо, върху чийто плик написах името, което толкова пъти бях драскал по тетрадките си. На другия ден тя ми донесе брошурата, която бе накарала да купят, в пакетче, завързано с лилава панделка и запечатано с бял восък:

— Точно това искахте, нали? Вижте! — каза тя, като извади от маншона си писмото, което й бях пратил. Само че под печатите на пощата, под прибавените с молив надписи от раздавача — отличителни знаци на реализирането на съобщението, печати на външния свят, виолетови, символични обръчи на живота, които за първи път обгръщаха, поддържаха, подигаха, радваха моя блян, аз с мъка разпознах тщеславните написани с моя почерк самотни редове на адреса на писмото, изпратено с бърза поща, което до вчера още не беше нищо друго освен обикновена синя картичка, написана от мене. А ето че след като телеграфистът го беше предал на портиера на Жилберт и слугата го бе отнесъл в нейната стая, то се беше превърнало в това безценно съкровище — писмо, получено от нея този ден!

Веднъж тя каза:

— Знаете ли, можете да ме наричате Жилберт. Аз във всеки случай ще ви наричам по име. Иначе е много сложно.

Обаче Жилберт продължи още известно време да ми говори на „вие“ и понеже й направих забележка, тя се усмихна и също както в граматиките по чужди езици се срещат изречения, чиято единствена цел е да ни принудят да употребим някоя нова дума, съчини или по-скоро построи едно изречение така, че да го завърши с кръщелното ми име. Когато анализирах по-късно вълнението, което изпитах в онзи момент, успях да разгранича едно по-особено усещане: за миг се бях почувствувал гол-голеничък в устата освободен от всички социални особености, които принадлежаха не само на мене, но и на други нейни другари, а и на моите родители, когато произнасяше фамилното ми име. Изговаряйки името ми, тя присви леко устни, също както баща й, когато искаше да наблегне на някоя дума, и сякаш ме разсъблече, разголи, както се обелва кора на плод, на който се яде само сърцевината, докато погледът й, нагаждайки се към новата степен на

близост, възприет вече от езика й, се впи като че ли по-пряко в мене, за да изрази съзнанието, удоволствието и едва ли не признателността за тази близост, като същевременно цялото й лице грейна в усмивка.

Но в момента, когато изживявах тия нови удоволствия, аз не бях в състояние да ги оценя истински. Те не бяха дадени от момичето, което обичах, на мене, който я обичах, а от другото момиче, с което играех, на онова друго мое „аз“, което не носеше нито спомена за истинската Жилберт, нито преизпълненото с нея сърце, а само то единствено би могло да оцени подобно щастие, защото единствено то го бе желало. Дори след като се приберях в къщи, аз пак не можех да вкуся изцяло тия нови удоволствия, защото всеки ден вътрешната потребност, която ми налагаше да се надявам, че на другия ден ще съумея да наблюдавам по-точно, спокойно и щастливо Жилберт, че тя най-сетне ще ми признае любовта си и ще ми обясни причините, поради които не го е сторила досега, омаловажаваше изживяното, карайки ме да гледам винаги само към бъдещето, да преценявам малките предпочитания, които ми оказваше не самостоятелно, не като достатъчни сами по себе си факти, а само като междинни етапи, които щяха да ми помогнат да изкача още няколко стъпала и да стигна най-сетне истинското щастие, което още не познавах.

Ако Жилберт ми даваше понякога подобни доказателства за приятелското си благоразположение, тя ми причиняваше и огорчения, като даваше вид, че не изпитва удоволствие да ме види и често това се случваше именно в дните, на които най-много бях разчитал, за да осъществя въжделенията си. Бях сигурен например, че Жилберт ще дойде на Шанз-Елизе и се чувствувах бодър, предугаждайки смътно голямо удоволствие, защото още сутринта, влизайки в салона, за да целуна мама (вече напълно готова, с вдигнати като кула черни коси и хубави бели заоблени ръце, дъхащи още на сапун), бях узнал по колоната прах над пианото и по шарманката, която свиреше под прозореца „На връщане от парада“, че един лъчезарен пролетен ден е дошъл неочаквано на гости на зимата и ще остане чак до вечерта. Докато обядвахме, дамата отсреща, отваряйки прозореца си, прогони мигновено задрямалия край стола ми слънчев лъч, който с буен скок прекоси цялата трапезария и после се върна отново да продължи дрямката си. В колежа, по време на занятията в един часа, слънцето ме караше да примирам от нетърпение и скука, заливайки със златните си

вълни целия ми чин, като че ли ме канеше на своето празненство, на което можех да отида едва в три часа, когато Франсоаз щеше да ме пресрещне на входа и щяхме да се запътим към Шанз-Елизе през окичените със светлина улици, задръстени от народ, с ефирни балкони, открехнати от слънцето, плаващи пред къщите като златни облаци. Уви, Жилберт я нямаше на Шанз-Елизе. Не беше още пристигнала. Неподвижен на моравата, пропита от невидимото слънце, което обагряше ярко тук-там връхчето на стрък трева, край накацалите гълъби, напомнящи антични скулптури, извадени от кирката на градинаря върху повърхността на царствена почва, аз стоях, впил очи в хоризонта, очаквайки всеки миг да зърна иззад статуята, която сякаш поднасяше за благословия на слънцето детето, което държеше в обятията си, цяло заляно от лъчите му, да се зададе Жилберт, крачеща зад възпитателката си. Старата читателка на „Деба“ седеше вече на креслото си, все на същото място. Тя заговаряше градинаря, махайки му приятелски с ръка:

— Какво хубаво време!

А когато жената, събираща таксата за столовете, се приближи до нея, за да вземе парите, старата дама пъхна в ръкавиците си билетчето от десет сантима и се запревзема, като че ли й поднесоха букет и от любезност към човека, който й го е подарил, се чуди на какво по-видно място да го постави. Когато най-сетне му камери подходящо местенце, тя изви шия, повдигна кожата си и се усмихна приветливо на служителката, показвайки й крайчеца на жълтия билет, който се подаваше от ръкавицата при китката й, също както някоя кокетка би показала корсажа си на младия мъж, казвайки му: „Познавате ли вашите рози?“

Отведох Франсоаз да присрещнем Жилберт чак до Триумфалната арка, но нямаше никого и аз вече се връщах към моравата, убеден, че тя няма да дойде, когато точно пред дървените кончета момичето с резкия глас изскочи пред мене.

— Къде се губите, Жилберт е тук от четвърт час. Скоро ще си ходи. Чакаме само вас, за да изиграем една игра на роби.

Докато съм вървял нагоре по Шанз-Елизе, Жилберт бе дошла откъм Боаси-д’Англа, понеже госпожицата се бе възползувала от хубавото време и бе отишла на пазар с нея. Господин Суан щеше да дойде след малко да прибере дъщеря си. Така че грешката беше моя: не

трябваше да се отдалечавам от моравата, защото никога не се знаеше със сигурност от коя страна ще дойде Жилберт, нито точно кога и това очакване в края на краищата придаваше не само на Шанз-Елизе, но и на целия следобед нещо особено вълнуващо. То ги превръщаше в необятни по размери Пространство и Време, във всяка точка и всеки момент на които беше възможно да се появи силуетът на Жилберт. Вълнуващ бе и самият й силует, понеже чувствувах, че зад него се крие причината, поради която тя пристигаше неочаквано в четири часа вместо в два и половина, с шапката, с която ходеше на гости вместо с баретката за игра, откъм „Амбасадьор“, а не между двата куклени театъра; отгатвах тутакси някое от заниманията й, в които не можех да участвувам и аз, които я принуждаваха да излезе или да остане в къщи: влизах, с една дума, в допир с нейния тайнствен, непознат за мене живот. Тази именно тайнственост ме смущаваше, когато, тичайки по заповед на момичето с резкия глас, за да започнем незабавно играта на роби, аз забелязвах Жилберт, толкова припряна и небрежна с нас, да прави реверанс пред дамата с „Деба“ (която от своя страна й казваше: „Какво хубаво слънце, нали? Просто прежуря!“), да й говори с плаха усмивка, леко предвзето, защото това държане ми даваше бегла представа за онова друго момиче, каквото Жилберт беше, както изглежда, с родителите си, с приятелите на родителите си, на гости, в цялото си онова друго съществуване, което ми убягваше. Никой обаче не ми даваше по-ясна представа за това нейно друго съществуване, както господин Суан, който идваше малко по-късно да прибере дъщеря си. Защото той и госпожа Суан — със самия факт, че дъщеря им живееше при тях, че нейните учебни занимания, игри, приятелства зависеха от тях — упражняваха върху мене, също както Жилберт, а може би и повече от нея, както впрочем подобаваше на всесилни богове, разполагащи с нея, мъчителното обаяние на неизвестното и недостъпното, което като че ли произтичаше точно от тях. Всичко, което ги засягаше, възбуждаше в мене такъв постоянен интерес, че в дни като този например, когато господин Суан (когото виждах по време на неговото познанство с родителите ми толкова често, без да изпитвам никакво любопитство) идваше да вземе Жилберт от Шанз-Елизе, едва преминало сърцебиенето, предизвикано от появата на сивата му шапка и палтото с пелерина, неговият външен вид продължаваше да ме смущава, като че пред мен стоеше историческа

личност, за която сме чели наскоро редица трудове и затова и най-дребните особености ни вълнуват. Отношенията му с граф дьо Пари, които, когато се говореше за тях в Комбре, ми бяха съвсем безразлични, сега граничеха, кажи-речи, с вълшебство, като че ли никога никой друг смъртен не бе познавал Орлеанската фамилия. Тези негови блестящи връзки го откроняваха ярко на плебейския фон на минувачите от различните обществени съсловия, които задръстваха същата алея на Шанз-Елизе и сред които за голямо мое удивление той благоволяваше да се движи, без да изисква от тях специални прояви на внимание, без впрочем и никому през ум да минава да му ги окаже, защото той се бе обградил с пълно инкогнито.

Суан се покланяше учтиво на другарите на Жилберт, които го поздравяваха, даже и на мене, макар и да беше скаран със семейството ми, без обаче да даде вид, че ме познава. (Това неволно ми припомняше, че все пак той доста често ме беше виждал в Комбре. Само че този спомен стоеше някак си в сянка, защото, откакто бях видял повторно Жилберт, Суан беше за мене главно неин баща, а не Суан, когото познавах от Комбре. Понеже представите, с които сега свързвах името му, бяха различни от представите, в чиято мрежа бе вплетено то преди, и понеже никога вече не си служех с тях, когато мислех за него, той беше станал за мене нова личност. Независимо от всичко обаче една изкуствена, второстепенна линия го свързваше с някогашния ни гостенин. И тъй като за мене всичко имаше вече значение само дотолкова, доколкото можеше да бъде от полза за любовта ми, аз си спомнях със срам и съжаление, че не мога да ги залича, годините, когато в очите на същия този Суан, който сега стоеше пред нас на Шанз-Елизе и на когото Жилберт може би не бе казала за щастие името ми, бях ставал смешен толкова вечери, като пращах да викат мама да се качи в стаята ми, за да ми каже лека нощ, докато тя пиеше кафе с него, баща ми, баба и дядо на градинската маса.) Той казваше на Жилберт, че й разрешава да изиграе още една игра, защото може да я почака още четвърт час, и сядайки като всички други на един железен стол, плащаше таксата със същата ръка, която Филип VII бе държал толкова често в своята, а ние подновявахме играта си на поляната, пропъждайки гълъбите, чиито изящни разноцветни тела в сърцевидна форма, подобни на люлякови цветчета в птичето царство, намираха убежище кое на перваза на големия

каменен басейн, където, потопили човка в него, създаваха илюзията, че кълват изсипаните изобилно в него плодове и зърна, кое на челото на статуята, където заприличваше на емайловите украшения, които разнообразяват с пъстрите си цветове мрамора, а ако се намират на челото на скулптура на древна богиня, й спечелват специален епитет, който, също както собственото име за смъртните, я превръща в ново божество.

През един от тия слънчеви дни, който бе измамил надеждите ми, не намерих смелост да скрия разочарованието си от Жилберт.

— А пък аз тъкмо днес възнамерявах да ви питам толкова неща! Мислех, че този ден ще бъде от голямо значение в нашето приятелство. А ето че едва пристигнала, вие си отивате! Гледайте поне утре да дойдете по-рано, за да мога най-сетне да говоря с вас!

Лицето й грейна и тя отвърна, подскачайки едва ли не от радост:

— Ох, драги мой, утре може да ме чакате колкото си щете, само че аз няма да дойда! Канена съм на гости. Вдругиден също няма да мога, защото отивам у една приятелка, за да гледаме от тях пристигането на крал Теодосий, сигурно ще бъде великолепно, а по̀ другиден съм на „Михаил Строгов“. След това пък наближава Коледа и Новогодишната ваканция. Може би ще заминем за Южна Франция. Ех, че хубаво би било! Вярно, че ще пропусна коледното дърво! Но във всеки случай, дори и да остана в Париж, няма да идвам тук, защото ще ходя на гости с мама. Сбогом, татко ме вика!

Аз се върнах с Франсоаз по улиците, все още окичени със слънце, с чувството, че празникът се е свършил и вече се е мръкнало. С мъка влачех крака.

— Няма нищо чудно — каза Франсоаз, — такова време е съвсем необичайно за сезона. Небивала жега. Боже господи! Кой знае колко хорица ще се изпоразболеят! Иде ти да си кажеш, че и горе на небето нещо не е в ред.

А аз си повтарях мислено, едва сдържайки риданията си, думите, с които Жилберт бе дала израз на радостта си, че дълго няма да идва на Шанз-Елизе. Но обаянието на Жилберт, което мигом ме запленяваше, щом насочех мислите си към нея, особеното, изключително, макар и незавидно положение, в което неизбежно ме поставяше спрямо нея собственото ми въображение, започнаха вече да забулват в романтика дори тази явна проява на безразличие и сред сълзите ми трепна

усмивка или по-скоро плах опит за целувка. А когато дойде часът за пощата, аз си казах същата вечер, както и следващите вечери: „Сигурно сега ще получа писмо от Жилберт. Тя ще ми признае най-сетне, че никога не е преставала да ме обича, и ще ми обясни тайнствената причина, поради която е била принудена да не ми го каже досега, да се преструва, че може да бъде щастлива, без да ме вижда, да играе досегашната си роля на обикновена другарка.“

Всяка вечер си мечтаех с наслада за това писмо, въобразявах си, че го чета, повтарях гласно всяко изречение. Изведнъж млъквах уплашен. Давах си сметка, че ако трябва да получа писмо от Жилберт, то в никакъв случай нямаше да бъде именно такова, каквото го съчинявах аз, и от този миг се стараех да отклоня мисълта си от думите, които бих желал тя да ми пише, за да не би, изговаряйки ги, да изключа именно най-скъпите, най-желаните и да осуетя сбъдването им. Нещо повече дори, ако по някакво невероятно съвпадение Жилберт ми пишеше по свой почин точно това, което сам бях съчинил, разпознавайки собственото си творение, аз нямаше да имам впечатлението, че получавам нещо не мое, нещо реално, ново, щастие, което идва не от моята мисъл, което зависи не от моята воля, а ми е доставено действително от любовта.

Междувременно препрочитах страниците, които, макар че не бяха написани от Жилберт, ми бяха поне дадени от нея: брошурата на Бергот за красотата на древните митове, от които се е вдъхновявал Расин. Носех я постоянно със себе си заедно с ахатовото топче. Умилявах се от добросърдечието на моята приятелка, която така бързо бе откликнала на желанието ми да я притежавам. И понеже всеки чувствува належаща потребност да оправдае чувствата си и да се радва например, когато открие у любимата си качества, достойни да предизвикат любов според прочетените книги или слушаните разговори, да ги асимилира по подражание и да ги превърне в нови основания за увлечението си, макар и тези качества да са напълно противоположни на това, което то е търсило, докато е била спонтанно — както някога за Суан естетическият елемент в хубостта на Одет, — аз, който най-напред бях влюбен в Жилберт, още в Комбре, заради неизвестното в нейния живот, в който бих желал да се потопя, да се превъплътя, изоставяйки собственото си съществуване, загубило всякакво значение за мен, сега си мечтаех като за рядко щастие, че

Жилберт би могла един ден да стане смирена помощница, безобидна приятна сътрудничка в това мое премного познато, презряно съществуване и подпомагайки ме в моите занимания, да прави вечер справки в разни брошури. Колкото до Бергот, този толкова умен и едва ли не богоподобен старец, заради когото най-напред бях обикнал Жилберт, преди още да съм я видял, сега аз го обичах главно заради нея. Със същото удоволствие, с което се любувах на страниците му върху Расин, аз се любувах и на хартията, облепена с големи печати от бял восък, в която тя ми бе донесла книгата, вързана богато в лилава панделка. Целувах ахатовото топче, символ на най-добрата част от сърцето на приятелката ми, онази част, която не беше лекомислена, но вярна. Която, макар и разкрасена от тайнственото обаяние на живота на Жилберт, оставаше при мене, обитаваше стаята ми, спеше в леглото ми. Но си давах сметка, че красотата на този камък, както и красотата на страниците на Бергот (които така охотно свързвах с мисълта за любовта си към Жилберт, защото в миговете, когато това мое чувство ми изглеждаше съвсем празно, те му придаваха известно съдържание) предхождаше моята любов, не беше сродна с нея, че тя е резултат от таланта на писателя или от минералогичните закони и е съществувала, преди още Жилберт да ме познава, че нищо в книгата или в камъка няма да се измени, ако Жилберт не ме обича, и следователно нищо не ми дава основание да ги тълкувам като залог за любов. Така, докато моята любов, очаквайки постоянно от утрешния ден любовното признание на Жилберт, всяка вечер разрушаваше, разваляше недобре извършената работа през деня, една непозната труженичка, затаена в сянката на моето „аз“, не изхвърляше скъпоценните нишки, а ги кръстосваше, без да се грижи дали ми харесва и дали допринася за щастието ми, в различен ред, характерен за всичко, което излиза изпод ръката й. Без да се интересува особено от моята любов, без да приема непременно предпоставката, че Жилберт ме обича, тя събираше постъпките на Жилберт, които ми се бяха сторили необясними, както и провиненията й, които бях намерил извиними. Тогава и едните, и другите придобиваха друг смисъл. Този нов ред ми подсказваше, че когато Жилберт, вместо да дойде на Шанз-Елизе, отива на някое детско утро, обикаля магазините с майка си или се готви за продължително отсъствие през новогодишната ваканция, аз нямам никакво основание да мисля: „Тя постъпва така, защото е суетна и послушна.“ Защото, ако

ме обичаше, тя щеше да престане да бъде такава и дори да я принудеха да се покори, щеше да го стори със същото отчаяние, което изпитвах аз в дните, когато не можех да я видя. Подредени по този нов начин, нейните постъпки ми нашепваха, че аз би трябвало все пак да знам какво значи да обичаш, щом обичах Жилберт. Те ме подканваха да си дам сметка как постоянно се стремях да блесна в нейните очи, като за същата цел се опитвах да предумам мама да купи мушама на Франсоаз и шапка със синьо перо или да не ме праща вече на Шанз-Елизе с нашата слугиня, от която се червях (а майка ми възразяваше, че съм несправедлив към Франсоаз, която била добра жена и особено предана на семейството ни), и как също едничката ми грижа беше да виждам Жилберт, затова цели месеци преди ваканцията се чудех как да узная кога ще напусне Париж и къде ще отиде, като и най-приятното място ми се струваше заточение, ако тя нямаше да бъде там, и предпочитах да не напускам никога Париж, стига само да можех да я виждам на Шанз-Елизе. Този нов ред на нейните постъпки без особена мъка ми доказваше, че в тях няма нито следа от подобна загриженост или потребност. Напротив, Жилберт ценеше своята възпитателка, без да я е грижа за моето мнение. Струваше й се съвсем естествено да отиде на пазар с госпожицата, вместо да дойде на Шанз-Елизе, и й беше много приятно, ако трябваше да излезе с майка си. Дори да допуснех, че би позволила да прекарам ваканцията на същото място, където щеше да отиде и тя, все пак в избора на курорта щеше да се ръководи от предпочитанията на родителите си, от перспективата за всевъзможните развлечения, за които й е говорено, но съвсем не от желанието да отиде там, където възнамерява да ме изпрати моето семейство. Когато понякога ме уверяваше, че ме обича по-малко от някой друг свой приятел, че ме обича по-малко, отколкото предния ден, защото заради мене и моето невнимание загубила играта, аз й исках прошка и я питах какво да направя, за да ме обикне толкова или даже повече от другите. Исках да ми отговори, че вече ме обича, умолявах я, като че ли тя можеше да промени чувството си към мене само защото тя или аз искаме това, само за да ми достави удоволствие, само с думите, които би произнесла в зависимост от моето добро или лошо държане. Нима не знаех, че чувството, което самият аз изпитвах към нея не зависеше нито от нейните отстъпки, нито от моята воля?

Този нов ред, оформен от невидимата труженица, ми нашепваше най-сетне, че колкото и да ни се иска да смятаме постъпките на някое лице, което досега ни с наскърбявало, за неискрени, тяхната последователност съдържа очевидна истина, срещу която собственото ни желание е безсилно, и не до самото лице, а до поредицата последователни негови постъпки трябва да се допитаме, когато ни се ще да предвидим бъдещото му отношение към нас.

Моята любов чуваше този друг глас. Той я убеждаваше, че утрешният ден няма да се различава от досегашните, че чувството на Жилберт към мене, вече много затвърдено, за да може да се промени, е всъщност безразличие. Че в дружбата ми с нея само аз бях влюбеният. „Вярно е — отвръщаше моята любов, — нищо не може да излезе от тази дружба, тя няма да се промени.“ И още на другия ден (или изчаквайки някой празник, ако наближаваше рожден ден или Нова година, ден, различен от другите, когато започваме нов живот, като отхвърляме наследството на миналите дни и скъсваме със завещаните от тях горести) аз молех Жилберт да се откаже от досегашното ни приятелство и да постави основите на нова връзка между нас.

Винаги носех със себе си карта на Париж, която ми се струваше истинско съкровище, защото на нея личеше улицата, на която живееха господин и госпожа Суан. И за да си доставя удоволствие, а и от някаква своего рода рицарска вярност произнасях с повод и без повод името на тази улица, така че баща ми, който не знаеше като мама и баба за моята любов ме питаше:

— Защо все повтаряш тази улица? Тя не се отличава с нищо особено. Приятна е за живеене, защото е на две крачки от гората, но същото важи и за десет други.

Правех всичко възможно, за да накарам родителите си непрекъснато да изговарят името Суан. Разбира се, самият аз си го повтарях непрекъснато мислено, но имах нужда и да чуя това пленително звукосъчетание, да чуя изпълнена от другиго тази музика. Мисленото й разчитане не ме задоволяваше. Впрочем името Суан, познато ми от толкова години, се беше превърнало сега за мене в ново име, както се случва с най-обичайните думи при хора, загубили способността да говорят. То стоеше неотлъчно в мисълта ми, но въпреки това тя не можеше да свикне с него. Разлагах го, сричах го, правописът му беше за мене постоянна изненада. То не само бе

престанало да ми се струва познато, но бе престанало същевременно да ми се струва и невинно. Аз считах толкова престъпна насладата, която изпитвах, когато го чувах, че ми се струваше, че и другите отгатват мислите ми и нарочно отклоняват разговора, когато се мъчех да го наведа на него. Постоянно се връщах към въпроси, които пряко или косвено засягаха Жилберт, предъвквах безспир едни и същи думи и макар и да знаех, че това са само думи, празни думи, произнесени далеч от нея, които тя нямаше да чуе, безсилни думи, които само потвърждаваха фактическото положение, без да могат да го променят, все пак си въобразявах, че ако много и постоянно се занимавам с всичко, което се отнася до Жилберт, може би накрая щях да постигна нещо. Повтарях на родителите си, че Жилберт много обича възпитателката си, като че ли това изречение, казано за стотен път, щеше най-сетне да накара Жилберт да влезе внезапно в стаята, да заживее занапред с нас. Безспир превъзнасях старата дама, читателката на „Деба“ (бях успял да внуша на родителите си, че навярно е посланица или може би коронована особа), и продължавах да се възхищавам от красотата, великолепието, благородството й до деня, когато казах, че доколкото съм разбрал от Жилберт, тя като че ли се казва госпожа Блатен.

— О, сега се сещам! — възкликна мама, а аз цял пламнах от срам. — Внимание! Внимание! — както щеше да каже бедният ти дядо. И ти я намираш красива. Ами че тя е истинско плашило и открай време си е била такава, вдовица на разсилен. Не си ли спомняш какви хитрости измислях, когато беше малък, за да я избягна на урока ти по гимнастика, когато се опитваше да ме заговори, без да ме познава, за да ми каже уж, че си бил „премного хубав за момче“? Тя винаги е била луда да се запознава с хората и трябва наистина да не е с всичкия си, както впрочем винаги съм предполагала, ако действително познава госпожа Суан. Защото, макар че произхожда от най-скромна среда, все пак за нея не би могло да се каже нищо лошо. Но умира да си създава връзки. Ужасна е, страшно проста, а отгоре на това и претенциозна.

Колкото до Суан, в стремежа си да приличам на него през цялото време, докато бях на масата, аз си дърпах носа и си търках очите. Баща ми казваше:

— Това дете не е в ред, ще стане урод!

А на мене ми се щеше да бъда толкова плешив, колкото Суан. Той ми се струваше такова изключително същество, че просто се чудех как е възможно да познавам хора, които го познават и могат да го срещнат случайно някой ден. Майка ми веднъж, разказвайки ни както всеки път на вечеря къде е ходила следобеда, само с думите: „Щях да забравя, знаете ли кого срещнах в магазина «Троа Картие» при щанда за чадъри? Суан!“, разпукна внезапно посред разказа си, твърде безинтересен за мене, едно тайнствено цвете. С каква печална наслада узнах, че този следобед Суан бе отишъл да си купи чадър, откроявайки се сред тълпата със свръхестествения си профил. Посред еднакво безразличните важни и маловажни събития, за които мама говореше, тази случка предизвика у мене особения трепет, съпътстващ неотлъчно любовта ми към Жилберт. Баща ми казваше, че не се интересувам от нищо, защото не слушах, когато се говори за евентуалните политически последици от посещението на крал Теодосий, гостуващ във Франция в този момент и неин съюзник, както разправяха. Но затова пък колко ми се щеше в замяна да узная дали Суан е бил още с палтото си с пелерина.

— Казахте ли си добър ден? — попитах.

— Естествено — отвърна майка ми, която като че ли винаги се боеше да не би, ако признае, че не сме в добри отношения със Суан, другите хора да се опитат да ги подобрят повече, отколкото тя би желала, понеже не искаше да се запознае с госпожа Суан, — той дойде да ме поздрави, аз не бях го забелязала.

— Значи, не сте скарани?

— Скарани ли? Защо пък мислиш, че сме скарани — възрази тя живо, като че ли бях посегнал на външно добрите им отношения със Суан и бях направил опит да я „сближа“ с него.

— Може би той ти се сърди, че вече не го каниш.

— Та нима човек е длъжен да кани всички? Нима той ме кани? Аз не познавам жена му.

— Но все пак той идваше у нас в Комбре.

— Какво от това! Идвал е в Комбре, но ето че в Париж си има друго занимание, както и аз. Мога да те уверя, че съвсем не изглеждахме като скарани двамата. Постояхме малко заедно, защото забавиха пакета му. Той ме попита как си, каза ми, че играеш с дъщеря му — добави майка ми, изпълвайки ме с удивление пред това чудо: аз

не само съществувах в съзнанието на Суан, но съществувах дори осезателно, щом, докато треперех от любов пред него на Шанз-Елизе, той е знаел името ми, коя е майка ми и е можел да свърже с ролята ми на приятел на дъщеря му всичко, което му беше известно за баба и дядо, за семейството ни, за мястото, където живеем, за някои особености от някогашния ни живот, непознати може би даже на мене самия. Но майка ми, изглежда, не беше намерила нищо особено привлекателно в този щанд на „Троа Картие“, където Суан бе видял в нея позната личност и общите им спомени го бяха подтикнали да се приближи и да я поздрави.

Впрочем нито тя, нито баща ми изпитваха като че ли кой знае какво удоволствие, когато говореха за дядото и бабата на Суан или за професията борсов посредник. Моето въображение бе изолирало и оцветило само едно семейство в населения Париж, както бе сторило същото и с една къща в каменния Париж, като бе покрило пътната й врата със скулптури, а прозорците й — със скъпоценности. Но аз единствен виждах тази украса. Също както къщата на Суан им се струваше като другите къщи, построени по същото време в квартала при Булонската гора, така и семейството на Суан се виждаше на баща ми и майка ми подобно на много други семейства на борсови посредници. Те го преценяваха повече или по-малко благоприятно според степента на участието му в общите заслуги за останалото човечество и не виждаха в него нищо изключително. Нещо повече, виждаха това, което ценяха в него, постигнато в същата или дори в по-висока степен от други семейства. Затова, след като потвърдяха, че къщата им има добро разположение, заговорваха за друга къща с още по-добро разположение, но която нямаше нищо общо е Жилберт, или за финансисти, по-смели в сделките си от нейния дядо. Така че дори ако за момент бяха като че ли на едно и също мнение с мене, това се дължеше на недоразумение и то скоро биваше изяснено. Защото, за да откриват в средата на Жилберт непознато качество, съответстващо в света на чувствата на онова, което е може би инфрачервеното в света на цветовете, моите родители трябваше да притежават допълнителното сетиво, с което временно ме беше надарила любовта.

В дните, когато Жилберт ме беше предупредила, че няма да дойде на Шанз-Елизе, избирах така местата за разходка, че да бъда по-близо до нея. Понякога отвеждах Франсоаз на поклонение пред къщата

на Суанови. Карах я да ми повтаря безкрай всичко, което беше научила за госпожа Суан от разговорите с възпитателката на Жилберт.

— Изглежда, че много вярвала в разни икони. Никога не тръгвала на път, ако чуела кукумявка или тракане на часовник в стената, ако видела котка по полунощ или ако скръцнела някоя мебел. Да, страшно суеверна била!

Аз бях толкова влюбен в Жилберт, че ако срещнех по пътя техния стар иконом с кучето, се заковавах на място от вълнение и впивах влюбен поглед в побелелите му бакенбарди. Франсоаз ме питаше:

— Какво ви стана?

После продължавахме разходката си чак до тяхната пътна врата, където един вратар, различен от всеки друг и излъчващ дори от галоните на ливреята си същото болезнено очарование, с което бе пропито името на Жилберт, като че ли знаеше, че спадам към хората, на които някакво недостойнство, носено още от рождение, завинаги им запрещава да проникнат в тайнствения живот, охраняван от него и умишлено скрит зад прозорците на мецанина с благородно спуснати завеси, нямащи нищо общо с кои да са други прозорци освен може би в очите на Жилберт. Друг път тръгвахме по булевардите и аз се спирах на пресечката с улица Дюфо. Бяха ми казали, че оттам често минавал Суан, на път за зъболекаря си. И моето въображение до такава степен отделяше бащата на Жилберт от останалото човечество, той внасяше със своето присъствие толкова приказност в реалния свят, че преди още да стигна да „Мадлената“, се вълнувах при мисълта, че се приближавам до улицата, по която неочаквано можеше да се зададе това неземно видение.

Но най-често, когато не можех да видя Жилберт, тъй като бях узнал, че госпожа Суан се разхожда почти всеки ден по „Алеята на акациите“ около голямото езеро и в „Алеята на кралица Маргьорит“, аз повличах Франсоаз към Булонската гора. Тя беше за мене нещо като зоологическа градина, обединила разнообразна растителност и контрастни пейзажи, защото зад хълма можеш да видиш пещера, ливада, скали, река, ров, ново възвишение, блато, но посетителят знае, че те са сложени там, за да осигурят подходяща среда или живописен декор за живеене на хипопотама, зебрите, крокодилите, руските зайци, мечките и рибаря. Булонската гора, така разнородна, съставена от различни малки затворени светове, сред които някое горско

стопанство, засадено като плантация във Вирджиния с червени дървета и американски дъбове, граничеше с елова горичка на брега на езерото или с високоствол лес, от който внезапно изникваше бързонога минувачка с гъвкава кожа и хубави очи на див звяр, беше градината на жените. И също както алеята на миртите в „Енеида“, засадена с дървета само от един вид, „Алеята на акациите“ беше сборище на прочути красавици. Както децата се развикват възторжено, щом зърнат отдалеч върха на скалата, от която морският лъв скача във водата, защото знаят, че ще го видят скоро, още преди да стигна до „Алеята на акациите“, тяхното ухание, разпръснато наоколо, издаваше отдалеч присъствието и особеността на този пухкав и пищен растителен вид, а приближех ли се, върховете на леките крехки корони, изящни, кокетни и нежни поради самата си същност, с накацали по тях стотици цветове като крилати трепкащи орляци скъпи насекоми, и най-сетне женското им име, сладко и волно, караха сърцето ми да тупти, изпълвайки го със светски желания, също както валсовете ни напомнят само хубавите дами, чиито имена портиерът извиква при пристигането им на бала.

Бяха ми казвали, че по тази алея ще видя няколко елегантни жени, които, макар и не всички омъжени, бяха споменавани редом с госпожа Суан, най-често с прякора им. Новото име — в случай че имаха такова — им придаваше един вид инкогнито и хората не го споменаваха, когато искаха да говорят за тях, за да стане ясно кого имат предвид. Мислейки си, че красотата — в областта на женската елегантност — се подчинява на окултни закони, в които тези жени бяха не само посветени, но разполагаха с необходимата власт, за да я постигнат, приемах предварително като откровение тоалета им, колата, хилядите подробности, убеден, че в тях има нещо едва ли не одушевено, придаващо единство на шедьовър на ефимерната им подвижна съвкупност. Аз обаче копнеех да видя само госпожа Суан и я чаках да мине развълнуван, както ако очаквах да видя Жилберт, защото родителите й, пропити, както всичко обкръжаващо я, от нейното обаяние, възбуждаха в мене едва ли не толкова любов, колкото и тя самата, и дори още по-мъчителен душевен смут — та нали контактът им с нея беше именно онази интимна част от живота й, в която нямах достъп! — и най-сетне (защото скоро узнах, както читателят ще се увери, че не им беше приятно да играя с дъщеря им) чувството на почит, вдъхвано винаги от хората, които могат неограничено да ни

причиняват силна болка. В порядъка на светските величини слагах винаги простотата и естетическите предимства, когато забележех госпожа Суан, пристъпваща по алеята с костюм от сукно, с малка шапка, украсена с перо, с букетче теменуги на корсажа; тя пресичаше бързо „Алеята на акациите“, като че ли само защото това беше най-прекият път до дома й, и отговаряше с леко кимване на господата от колите, които, разпознали отдалеч силуета й, я поздравяваха и си казваха, че няма по-изящна жена от нея. Но вместо простотата поставях на най-високо място великолепието, ако, след като бях принудил Франсоаз (която беше капнала от умора и твърдеше, че краката й се „подкосявали“) да обикаля цял час, зърнех най-сетне по алеята откъм Порт Дофин гледката, която имаше за мене точно толкова значение, колкото пристигането на някое короновано лице (впрочем нито една истинска кралица не можа по-късно да ми направи по-силно впечатление, защото имах по-точно и по-нагледно понятие за кралската власт). Носена от два буйно препускащи коня, гъвкави и стройни като конете на Константен Ги, с огромен кочияш, настанил се нашироко върху капрата, увит до уши в кожи като казак, до малкия паж, подобен на „тигъра“ на „покойния Боднор“, виждах или по-скоро чувствувах как в сърцето ми се отпечатва като алена и болезнена рана несравнимо красива кола, малко по-висока от другите, чийто лукс, последна мода, напомняше старинните карети. В дъното й се беше излегнала нехайно госпожа Суан, по това време вече с руси коси, прошарени от един-единствен сив кичур и прибрани с тънко цветно венче, най-често от теменуги, от което се спускаха дълги воали, с виолетова омбрела в ръка и с двусмислена усмивка на уста. Аз не виждах в тази усмивка нищо друго освен благосклонност на кралица, докато тя изразяваше по-скоро предизвикателство на кокотка, и госпожа Суан я отправяше нежно към мъжете, които я поздравяваха. Тази усмивка казваше всъщност на едни от тях: „Спомням си много добре, беше пленително!“, на други: „Колко бих желала, но не ни провървя!“, на трети: „Стига само да искате! Ще остана още малко в редицата коли и щом мога, ще пресека!“ Когато срещаше непознати мъже, по устните й пак блуждаеше усмивка, насочена сякаш към бъдещето или към спомена за някой приятел, усмивка, която предизвикваше забележките: „Колко е хубава!“ И само на някои тя се усмихваше кисело, принудено, плахо и студено и усмивката й

означаваше: „Да, змия такава! Знам, че имате език на усойница и не можете да не ме одумвате! Но няма да ви обръщам внимание!“ По същото време минаваше Коклен, разговаряйки сред група приятели, заслушани в думите му, като махаше театрално за поздрав на познатите си в минаващите коли. Но аз мислех само за госпожа Суан и се преструвах, че не съм я видял, защото знаех, че стигне ли до стрелбището за гълъби, тя щеше да заповяда на кочияша си да пресече върволицата коли и да спре, за да може да се спусне по алеята пеш. И в дните, когато се чувствувах достатъчно смел, за да мина покрай нея, помъквах Франсоаз нататък. И ето че действително по алеята на пешеходците се задаваше, приближавайки се до нас, госпожа Суан, влачейки зад себе си дългия шлейф на виолетовата си рокля. Цялата в богати тъкани и накити, каквито другите жени не носеха — простолюдието така си представя кралиците, — тя свеждаше сегиз-тогиз поглед към дръжката на омбрелата си, почти без да обръща внимание на другите минувачи, като че ли главната й грижа беше да походи малко и като че ли не си даваше сметка, че я гледат, че всички са извърнали очи към нея. Понякога обаче, когато се обърнеше, за да извика хрътката си, тя поглеждаше изкосо около себе си.

Дори хората, които не я познаваха, изпитваха необикновено предчувствие, едва ли не телепатия — от рода на чувството, което извиква Берма, когато е непостижима и изтръгва бурни аплодисменти от невежата тълпа, — че минава известна личност. Те се питаха: „Коя ли е тя?“ — и се обръщаха към някой минувач или се заричаха да запомнят тоалета й, за да го опишат на по-осведомените си приятели, които биха могли да им кажат името й по-късно. Други, спирайки се за миг, споделяха помежду си:

— Нали знаете коя е тя? Госпожа Суан! Нищо ли не ви казва името й? Одет дьо Креси!

— А! Одет дьо Креси! И на мен ми се стори, че е тя! Все същите печални очи… Знаете ли, че едва ли е вече в първа младост. Спомням си, че спах с нея в деня на оставката на Мак-Махон.

— Струва ми се, че бихте сторили по-добре изобщо да не й напомняте това. Сега тя е госпожа Суан, жена на член на „Жокей клуб“, личен приятел на Уелския принц. Впрочем все още е великолепна.

— Да, но да бяхте я видели само по онова време! Господи, колко хубава беше! Живееше в чудато апартаментче, отрупано с какви ли не китайски дреболии. Спомням си, че ни смущаваха крясъците на вестникопродавците и тя най-сетне ме накара да стана и да се облека.

Без да давам ухо на отделните забележки, аз долавях около госпожа Суан неясния шепот на славата. Сърцето ми биеше от нетърпение при мисълта, че само след миг всички тези хора, между които за съжаление не забелязвах банкера мулат — бях си въобразил, че ме презира, — щяха да бъдат свидетели как младият непознат хлапак, на когото не обръщаха никакво внимание, поздравява, без да я познавам, вярно, но аз си въобразявах, че имам право да я поздравя, понеже родителите ми познаваха съпруга й, а самият аз бях другар на дъщеря й — тази жена, чиято репутация за красота, леконравие и изящество беше всеизвестна. Но ето че вече бях съвсем близо до госпожа Суан и свалях шапка пред нея, но така бавно, демонстративно и дълбоко, че тя не можеше да не се усмихне. Хората наоколо се смееха открито. Самата тя никога не ме бе виждала с Жилберт, не знаеше името ми, но аз бях за нея, подобно на пазачите на гората, лодкарят или патиците, на които хвърляше хляб, едно от второстепенните, обичайни, безименни лица от нейните разходки в Булонската гора, лишени от индивидуалност като статистите в театъра. В някои дни, когато не я бях видял по „Алеята на акациите“, ми се случваше да я срещна по „Алеята на кралица Маргьорит“, където се разхождат жените, които търсят самота или поне дават вид, че я търсят. Тя не оставаше там дълго сама; към нея скоро се присъединяваше някой приятел, често със сив цилиндър на глава, когото не познавах. Той дълго разговаряше с нея, а неговата и нейната кола ги следваха бавно.

Това сложно впечатление от Булонската гора, предвзето светско сборище и градина — в зоологически или митологически смисъл, — пак ми се хвърли в очи тази година, когато отивах в Трианон през една от първите ноемврийски утрини. За обитателите на Париж, затворени в домовете си така близко до гората и въпреки това лишени от възможността да се любуват на есента, която си отива много бързо, без да сме присъствували на разцвета й, тези дни будят носталгия,

истинска жалба по сухите листа, която може да стигне дотам, че да прогони съня. Извикани от желанието ми да ги видя, те се изпречваха от цял месец в затворената ми стая между мисълта ми и всеки друг обект, който я занимаваше, и се въртяха като жълтите петна, които танцуват понякога пред погледа ни, макар и очите ни да са отворени. И една сутрин, понеже не чух шуртенето на дъждовните капки от предишните дни и съзрях усмивката на хубавото време зад спуснатите завеси, както тайната на изживяно щастие се изплъзва от ъглите на затворената уста, почувствувах, че ще имам възможност да се полюбувам на прозрачните жълти листа в предсмъртната им красота. Не можах да устоя на изкушението да се порадвам на дърветата, също както някога, когато вятърът свистеше в камината и аз копнеех да замина за морския бряг; излязох, възнамерявайки да отида в Трианон през Булонската гора.

Беше часът и сезонът, когато гората изглежда най-гъсто залесена не само защото различните насаждения са най-добре разграничени, но защото са разграничени по особен начин. Дори в откритите поляни, където погледът обхваща голямо пространство, на места, срещу тъмните далечни масиви на дърветата, оголели вече или запазили още лятната си премяна, двойна редица оранжеви кестени създаваха впечатление на току-що започната картина, в която като че ли само те са оцветени от художника, неуспял още да нанесе боите върху останалата част, и засега заградената от тях алея се простираше под яркото слънце, очакваща минувачите, които той щеше да прибави по-късно.

По-далеч, където дърветата бяха запазили още всичките си зелени листа, едно-единствено ниско дръвче с окастрен връх развяваше упорито под вятъра грозната си червена коса. Другаде пък сякаш едва сега се събуждаше месец май и от тази сутрин едно храстче, дивно усмихнато като зимна розова трънка, беше разцъфнало цялото. И гората изглеждаше временно като изкуствен разсадник или парк, в който било поради ботанически съображения, било с оглед подготовката на някое празненство са вмъкнали сред дърветата от един и същ вид, които още са си по местата, два-три редки вида с фантастични листа, които сякаш образуват празно пространство около себе си и пръскат въздух и светлина. Това беше също сезонът, когато Булонската гора показва най-много различни видове дървета и

съпоставя най-много различни елементи в разнородно съчетание. А и часът също беше особено подходящ. На места, където дърветата бяха запазили още листата си, тяхната материя като че ли се видоизменяше, щом ги докоснеше слънчевата светлина, почти хоризонтална сутрин, както и по-късно, когато в спускащия се здрач припламва като лампа и хвърля отдалеч върху листата изкуствения си топъл отблясък, лумвайки ярко в най-горните листа на някое дърво, за да го превърне в огнеупорен тъмен свещник на пламтящия връх. Другаде светлината уплътняваше като оранжеви тухли и жълта персийска зидария със сини фуги листата на кестените и ги везеше грубо в небето или ги откъсваше от него, макар че те гърчеха златни пръсти към сините му дълбини. Точно по средата на някое дърво, обвито в пълзяща лоза, слънцето присаждаше и сякаш разпукваше огромен букет от ярки цветя, напомнящи особен вид карамфили, чиито очертания не можеха да се различат ясно в ослепителния блясък. Различните части на гората, по-добре сливащи се лете в еднообразната гъста зеленина, сега бяха разделени една от друга. По-светли ивици показваха къде започва всяка от тях или пък някой пищен листак отбелязваше мястото й като хоругва. Армьононвил, Каталанската поляна, Мадрет, ливадата за надбягвания се открояваха като върху цветна карта. Сегиз-тогиз изникваше някоя непотребна постройка — изкуствена пещера, мелница, сгушена между дърветата или щръкнала върху меката площадка на някоя морава. Чувствуваше се, че гората не е само гора, че отговаря на предназначение, чуждо на живота на дърветата й. Обзелото ме възбуждение не беше породено от възхищението ми от есента, а от един копнеж. Непресекващ извор на радост, която душата чувствува, без да долови в началото причината, без да разбере, че тя не се дължи на външен дразнител. Гледах дърветата с неудовлетворена нежност, гледах отвъд тях, без да си давам сметка, другия шедьовър, хубавите жени, разхождащи се сред тях по няколко часа на ден. Запътих се към „Алеята на акациите“. Прекосих високостволи масиви; сутрешната светлина поставяше нови граници между тях, кастреше дърветата, съединяваше различни вейки и виеше букети. Тя привличаше сръчно към себе си две дървета, служейки си с всесилната ножица на лъча и сянката, изрязваше половината от дънера и клоните на всяко едно от тях и вплитайки заедно останалите две половини, образуваше било само тъмна колона, очертана от околната светлина,

било светъл призрак, чийто измамни очертания трептяха колебливо, уловени в черната мрежа на сянката. Когато някой слънчев лъч позлатеше най-високите клони и ги потопеше в искрящата си светлина, те създаваха илюзията, че единствени изплуват от изумрудената течна атмосфера, заляла като море цялата гора. Защото дърветата продължаваха да живеят собствения си живот и когато вече нямаха листа, този живот личеше по-осезаемо върху калъфа от зелено кадифе, който обвиваше дънерите им, или в белия емайл на топчетата имел, кръгли като слънцето и луната в „Сътворението“ на Микеланджело, които окичваха върховете на тополите. Но принудени от толкова години да съжителствуват с жената като с присадка, те ми напомняха дриадата, кръшната многоцветна светска хубавица, над която простират клоните си, принуждавайки я да почувствува като тях властта на сезона. Те ми напомняха щастливото време на оптимистичната ми младост, когато посещавах жадно местата, където при несъзнателното съучастие на листата се осъществяваха за няколко мига шедьоврите на женска елегантност. Но тази красота, по която наново закопнях при вида на боровете и акациите на Булонската гора, по-смущаващи от кестените и люляците на Трианон, които щях да видя след малко, не беше фиксирана извън мен в спомените за някоя историческа епоха, в художествените произведения, в някой малък храм на амур с разстлани в подножието му широки златни листа. Отидох на брега на езерото, стигнах чак до стрелбището за гълъби. Представата за съвършенство, която носех в себе си тогава, бе свързана за мен с една висока карета, с нервните буйни и леки като оси коне с кървясали очи като жестоките коне на Диомед, и сега, обзет от желание да видя отново онова, което бях обичал, желание, не по-малко пламенно от копнежа, който преди години ме довеждаше по същите алеи, ми се искаше пред очите ми отново да изникнат онази карета и огромният кочияш на госпожа Суан, надзираван от дребничкия паж — не по-голям от човешки юмрук и почти дете като свети Георги, — отново да обуздае с мъка стоманените им криле, които пърхаха диви и тръпнещи. Уви! Сега имаше само автомобили, карани от мустакати шофьори и придружени от едри лакеи, вървящи пеша, встрани от тях. Щеше ми се пред телесния ми взор да се нижат женски шапчици, подобни на корони, за да мога да ги сравня с шапките, изплуващи в паметта ми. Ала всички шапки сега бяха огромни, отрупани с плодове,

цветя и различни птици. Вместо хубавите рокли, в които госпожа Суан изглеждаше като кралица, гръцко-саксонски плисирани туники, напомнящи статуетките от Танагра, или рокли в стила на Директорията, осеяни с цветя като тапети. На главите на господата, които биха могли да се разхождат заедно с госпожа Суан по „Алеята на кралица Маргьорит“, не виждах някогашните сиви цилиндри, нито каква да е друга шапка. Те вървяха гологлави. А и аз не притежавах някогашната си вяра, за да им придам плътност, единство и живот. Те минаваха, пръснати наслуки пред мене, неубедителни, напълно лишени от красота, и погледът ми беше безсилен да възсъздаде каквото и да било. И изяществото на тези жени не ми се струваше истинско, защото тоалетите им ми изглеждаха посредствени. Когато обаче загубим вярата си в някои неща, от нея оцелява, и то още по-жизнеустойчиво, за да прикрие неспособността ни да вдъхваме тепърва живот на нови неща, суеверната привързаност към нещата, които сме одухотворявали някога, като че ли божественото начало се е таяло в тях, а не у нас и като че ли сегашното ни неверие се дължи на случайна причина: смъртта на боговете.

„Ама че грозотия! — казвах си аз. — Може ли да смятат, че тези автомобили са по-елегантни от някогашните наши карети? Сигурно съм вече много стар, но явно не съм създаден за света, в който жените се спъват в рокли, чиято материя изобщо не можеш да различиш. Защо ли идват под тези дървета, щом в себе си не носят нищо от посетителките, блуждаещи някога под крехките червенеещи се листа, щом простащината и безумието са заместили изяществото, излъчвано някога от тях? Ама че грозотия! Единственото ми утешение днес — когато вече няма изящество — е да си мисля за жените от ония дни. Може ли мъжете, любуващи се на тези отвратителни създания под техните шапки-птичарници или зарзаватчийници, изобщо да почувствуват какво очарование криеше госпожа Суан с най-обикновена лилава качулка на глава или с малко шапче, над което стърчеше един-единствен стрък перуника? Бих ли могъл да ги накарам поне да разберат вълнението ми през зимните утрини, когато я срещах разхождаща се пеш, в манто от лутър и с най-обикновена барета на глава, украсена само с две яребичи пера, но пръскаща около себе си изкуствената топлина на апартамента си, макар и само с букетчето теменуги, затъкнато на корсажа; цъфнало ярко под сивото небе,

ледения въздух и голите клони на дърветата, то използваше също така чаровно сезона и времето само за декор, а живееше в атмосферата на хората, в атмосферата на тази жена, подобно на цветята от вазите и жардиниерите в салона й край запалената камина, които гледаха през прозореца как снегът навън вали.“ Впрочем нямаше да ми бъде достатъчно дори и ако тоалетите бяха същите както през онези години; тъй като различните елементи на спомените ни са единни помежду си и равностойни по значение за паметта ни и ние не можем произволно да отделим или отхвърлим нито един от тях, аз мечтаех да завърша деня у някоя от ония жени, пред чаша чай, в апартамент с боядисани в тъмни тонове стени, какъвто беше апартаментът на госпожа Суан — непосредствено след годините, когато завършва първата част на нашия разказ, — осветен от оранжевите пламъци, червените огньове и бялото сияние на хризантемите в ноемврийския здрач през мигове, подобни на онези, когато (както ще се види по-късно) не съумях да открия удоволствията, за които копнеех. Но сега, макар и да не ми носят нищо, тези мигове все пак имат сами за себе си известно очарование. Щеше ми се да ги възкреся отново такива, каквито ги помнех. Уви! Имаше вече само апартаменти в стил Луи XVI, чисто бели, изпъстрени със сини хортензии. Пък и елегантните жени се връщаха сега в Париж доста късно. Госпожа Суан би ми отговорила от някой замък, че ще се прибере едва през февруари, доста след сезона на хризантемите, ако я помолех да възстанови за мен елементите на спомена ми, свързан с далечна епоха, епоха, в която не можех да се върна, елементите на желанието ми, станало самото то недостъпно, както удоволствието, което някога напразно бе преследвало. Биха ми били необходими и същите жени, чиито тоалети харесвах, защото по времето, когато още вярвах в хубавото, въображението ми ги беше индивидуализирало и ги бе забулило в приказно обаяние. Уви! По „Алеята на акациите“ — алеята на миртите — зърнах няколко от тях; стари, превърнати в ужасни сенки на онова, което бяха, бродещи печално, те търсеха отчаяно кой знае какво във Вергилиевите горички. Бяха изчезнали отдавна, а аз продължавах да се взирам напразно в безлюдните пътеки. Слънцето се скри. Природата си възвърна властта над гората: представата, че тя е Елисейската градина на жената, отлетя. Над изкуствената воденица сивееше истинското небе. Вятърът диплеше на мънички вълнички голямото езеро като истинско езеро. Големи птици

кръстосваха бързо Булонската гора като истинска гора и с пронизителни крясъци кацаха една след друга по високите дъбове, а те оповестяваха сякаш с друидовските си корони и додоновското си величие[1] нечовешката пустота на загубилата предназначението си гора и ми помагаха да разбера по-добре, че е безсмислено да търся в действителността картините, съхранявани от паметта: те винаги щяха да бъдат лишени от очарованието, придадено им от самата нея, както и от отсъствието на сетивно възприятие. Действителността, позната ми някога, не съществуваше вече. Достатъчно беше госпожа Суан да не се появи съвсем същата в този миг, и авенюто изглеждаше друго. Местата, които сме познавали, не принадлежат само на света на пространството, където ги разполагаме за улеснение. Те са тънък пласт сред свързаните помежду си впечатления, съставящи някогашния ни живот. Споменът за някоя гледка е само съжаление за дадено мигновение. Къщите, пътищата, алеите ни се изплъзват, уви, както и годините!

---

[1] Авторът има предвид Зевсовия храм в Додона, Епир. ↑

Издание:
Автор: Марсел Пруст
Заглавие: По следите на изгубеното време
Преводач: Лилия Сталева
Година на превод: 1975
Език, от който е преведено: Френски
Издание: Второ
Издател: ДИ „Народна култура“
Град на издателя: София
Година на издаване: 1984
Тип: роман
Националност: Френска
Печатница: ДП „Димитър Благоев“ — София
Излязла от печат: януари 1984 г.
Редактор: Пенка Пройкова
Художествен редактор: Ясен Васев
Технически редактор: Иван Скорик
Художник: Владимир Боев
Коректор: Наталия Кацарова; Радослава Маринович
Адрес в Библиоман: https://biblioman.chitanka.info/books/1682

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

http://chitanka.info

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.